

3 1761 07011698 3

РУСКА ЛИСЬМЕННІСТЬ

II, 1.

Т В О Р И

ГРИГОРЯ КВІТКИ-
ОСНОВЯНЕНКА

ТОМ ПЕРШИЙ

John & Halyna Muchin
39 Lorne Cres
Brantford ON N3T 4L8

Presented to the
LIBRARIES *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
by
JOHN S. MUCHIN

РУСКА ПИСЬМЕННІСТЬ.

II, 1.

ТВОРИ

ГРИГОРИЯ КВІТКИ-ОСНОВЯНЕНКА.

Том перший.

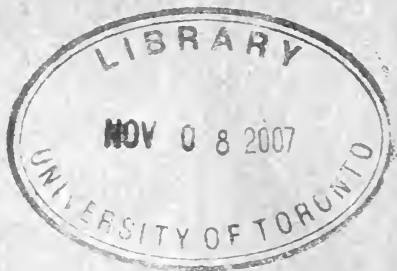
(II-ий НАКЛАД.)

Видане товариства „Просьвіта“.

У ЛЬВОВІ, 1911.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

v. l.

Друковано 5000 примірників.

Ціна оправного примірника 1 К 60 с, в крас-
шій оправі 2 К.

Григорій Квітка - Основяненко.

Григорій Федорович Квітка уродився 18. листопада 1778. року в селі Основі під Харковом, маєтності свого батька, і від того села прозваний опісля Основяненком. Він походив з знатного роду: його дід і прадід були полковниками козацьких полків, а старший брат належав до перших магнатів харківських і був через 25 літ маршалком дворянства харківської губернії. В домі старого Квітки, як і у інших тогдішніх панів в Харківщині, чути ще було рідну мову і панували, при всій виставності, прості звичаї, а тільки помалу переймалися звичаї чужі, панські, яким особливо рада була гордовита мати Грицька.

Грицько був з-малку хирний, слабував на золотуху (скрофлі) і осліп, — та прозрів, маючи п'ять років, в часі поїздки з матерію до сусіднього монастиря. Науку побирав з-разу дома від черця, а потім в монастирській школі; взагалі ж він, як і всі панські діти того часу, учився небагато. Під впливом домашнього виховання. довгої недуги, обставин виздоровлення і частого приставання з черцями, межи котрими був його рідний дядько, ігумен Куряжського монастиря, набрав склонності до чернечого життя і вже в 12-ім році забажав вступити

в монастир, — але батько і мати здержали єго. В 15-ім році життя батько, по тогдішньому звичаю, записав єго до войска. а в 18-ім році він мав вже капітанську рангу, хотя оставав дома і лиш деколи виїзджав до старшого на поклін або на бенкет. В батьківскім домі пізнав українського філософа Сковороду та може й від него переймив моралізуючий спосіб оповіданя. В 23-ім році життя вступив в Куряжский монастир, положений близько Харкова в красній околиці: там сповняв точно обовязки чернечі, робив з власної волі і найпростійші роботи, але мав притім досить свободи і приходив нераз до вітцівського дому. В черці не постригав ся, а по чотирох роках покинув зовсім монастир і вернув до дому, тільки глибока набожність, яка у него була впрочім ще з-малку, лишила ся вже й через ціле жите.

Небавком здорове єго зовсім поправилося. Він вступив знов на оден рік (1806.) до войска, а притім зачав навикати до світових утіх, любив бувати в веселих товариствах і сам оказував веселий гумор, дарма що через нещасливий припадок, коли приготавляв штучні огні для домашньої забави, попав собі лице і стратив ліве око. Дома забавляв ся музикою, пригриваючи собі на флеті. Коли в Харкові отворено університет (1805. р.), зачало там обявляти ся більше духове і товариске жите; оно і причинило ся немало до розвою Квітки. При університеті отворено єго заходами пізнійше бібліотеку. Любячи дуже театр, він устроював аматорскі вистави, а по заснованю сталого театру в Харкові (1812. р.?) став небавком єго директором. В р. 1816. [?] за єго заходом, а в части і єго коштом, засновалась висша дівоча школа («Інститутъ для образования бѣднѣйшихъ

благородныхъ дѣвиць»), тогди він покинув театр і обняв верховну управу тої школи. Того-ж року зачала в Харкові виходити місячна часопись »Украинскій Вѣстникъ«, і Квітка став одним з трьох редакторів її, але по році покинув редакцію, коли его вибрано повітовим маршалком харківського дворянства. На тім становищі він оставав, що три роки все на-ново вибираний, через дванацять літ, проживаючи за той час в Харкові. Около 1831. року осів знов в Основі, замешкуючи там малий домок (прочу спадщину по батьку відступив братови за невеликі гроші), а хотя в 1832. ім році поставлено его »совѣстнымъ судією« Харкова а в р. 1840. іменовано председателем палати карного суду, однак він все тільки доїзджав на службу з села. Аж в остатних роках життя замешкав знов в Харкові і там умер 8. серпня 1843. р.

Через Інститут »благородныхъ дѣвиць« познакомив ся Квітка в 1817. р. з Артемовским-Гулаком і оставав з ним в приязни до самої смерти, а відтак з тамошньою учителькою Анною Вульф, дуже освітньою дівцею, з котрою і оженив ся около 1821. р. Пізнійше, коли слава его стала голосна, горнулись коло него тогдішні українські писателі Метлинський, Афанасев-Чужбинський і інші, в-кінці познакомив ся з Гребінкою і переписував ся з Шевченком.

Квітка писав з-разу по російски дрібнійші статї до журналів, особливо до »Украинского Вѣстника«, пізнійше за принукою жінки також повісти і драми. По українски став писати аж в трицятих роках: першим его (але тільки частково українським) драматичним твором була комедия »Шельменко, волостний писар« (1831. р.),

а першою друкованою повісткою «Салдатський патрет» (1833. р.). Відтак написав по українськи ще 14 повістей (і казок) і 4 драматичні твори (оден з них, комедія «Бой-жінка», доси не виданий друком), в сих послідних однакж лише декотрі особи говорять по українськи а инші по російськи. Майже всі его повісти появилсь також в російських перекладах, нераз навіть скорше як в українським перекладі; декотрі були переложені також на французску і польську мову. Як російськими так особливо українськими творами він придбав собі в цілій Росії славу, але і стягнув на себе багато напастей, котрі ему нераз затроювали жите.

Квітка був перший український писатель, що став писати прозою і писав о поважних річах та в поважний спосіб, коли перше на Україні звичайно думано, що українська мова спосібна тільки до жартобливого і сьміховинного писаня. Одні твори его витискають жалібні сльози, другі викликають сердечний сьміх. Знаючи добре нарід, він описує вірно его жите і его почуваня, але не осьвічує всіх сторін того жита, а сьвіт і людей представляє нераз ліпшими та красшими, ніж они суть дійсно. Межи рускими писателями повістей Квітка займає коли не перше то одно з найперших місць. Найбільшу славу має повість «Маруся».

Окрім повістей і драм Квітка написав по українськи ще поучаючі «Листи до любезних земляків» і коротку «малоросійську історію» для народу. Надруковані були лише «Листи», та они приложені були до тогдішних часів і місцевих обставин, нині отже не мають вже значія.

Л О В І С Т И .

Григорій Квітка - Основяненко.

САЛДАТСЬКИЙ ПАТРЕТ.

ЛАТИНСЬКА ПОБРЕХЕНЬКА ПО НАШОМУ РОСКАЗАНА.

Супліка до пана іздателя.

Любезний мій приятелю!

Дойшла до мене чутка, що ти хочеш і в нас, по московській моді, збити книжечку, а як її по нашому назвати, не вмю; бо й Москалі — не ті Москалі, що живуть у Москві, а такі, що не з наших а з расейських — що кріпко в них кохають ся, і ті, не вмівши її по свóему назвати, зовуть по німецьки. Так нехай же по нашому буде: збірник. Спаси-бі тобі за сюю працю. Через тебе будемо знати, хто з наших Слобожан та й з Гетьманців що і як komponує. Ще-ж я чув, буцім-то хочеш ти тутже притулити де-що і по нашому пнеаного. За сюю вигадку аж тричі тобі дякую. Нехай же знають і наших! Бо є такі люде на світі, що з нас кепкують і говорюють та й пишуть, буцім-то з наших ніхто не втне, щоб було, як вони кажуть, і звичайне і ніжненьке і розумне і полезне, і що, стало бить, по нашому опріч лайки та глузованья над дурнем більш нічого не можно й написати.

О бодай їх вже з такою думкою! Хиба-ж не живо вчистив пан Котляревський Енея? Еге! об нїм і доси Москва товче і перетовкує, і з якого боку нї зайде, сплесне руками та й каже: »ну так, славно!« А пан Артемовський-Гулак мало понаписовав про Твердовського, про Солопія, про Собаку, або Гараськові оди не мудро розказав по нашому? що може у иншого, хто читав, так і доси книжки болять від сьміху, а в иншого — як там кажуть — трохи лишень шапка не загорілась. Так хиба він просто писав? Адже і тепер бажать у місячні або і в тиженні книжечки хоч півтретя його стиха. Нехай же й пан Гребйонкин викине Полтаву, що перероблює з московської; нехай, кажу, не боїть ся нічого та, як там кажуть, іздасть її типом: так там і таке буде, що хоч не хочеш, а заколупне тебе за душу, а де й серденько защемить; буде й таке, що читаючи слїзоньки тільки кап, кап, кап! Та є й другі, прочі, що на стихах — на стихах, а то таки і просто, розмовою пишуть.. Так що-ж будемо робити? Не второпають по нашому, та й ворчать на наші книжки: »Ета нешто па чухонські. Зачим печатать, багда ніхто не розуміє?« — Гай, гай! Хиба-ж тільки й сьвіта, що у вікні? Тривайте бо, панове, не дуже сїкайтесь! Є ще на сьвіті православне християнство, що вміють і люблять по нашому читати. Не усе ж для Москалів, може б треба і для нас що-небудь, щоб і ми... знаєте, не усе, а так... де-що... по-троху... дечого знали, а то по вашому так ми... так собі... де нам за вами?... Гм! на догад буряків, щоб капуста дали.

Та ще-ж на своїм віку видав і таких, що, як попаде нашу книжку, та переворочує її, пе-

реворочує, мов голодна беззуба собака шкоринку, котрої не вкусить, та не розчухавши, що, длячого і против чого писано, зараз, щоб аби що-небудь сказати, аби чим-небудь нашого братчика зане-хаять а самому похвастати, зараз, кажу, і гукне: »Кавика не там! оксія не туди! Хвальш! треба наш йори — ны-ны! Я усе знаю і зараз побачу, де що не так.« Ой, гляди лишень, пане Усе-знаю, щоб не було і з тобою того, що з Терешком шевцем.

А що там з ним було? Ти може, приятелю, не позабував того, що з-малу у школі вчив, так і згадаєш якусь латинську побрехеньку, що я тобі по своєму розкажу, як чув її від Панаса Пістряка, а він чув її ще в школі від самісїнького нашого дяка пана Олексія.

Отже-то, коли хоч, то й приліпи сю побрехеньку у свій збірник. Може таки котрий із скализубів, оочий других гудити а самому талану нема що-небудь путне написати, захоче покепковати над твоєю Зірочкою та наше, хоч не зовсім по верхам, а хоч і по складам прочита і через десяте пiate уторонає та й почуха потилицю і усом закрутить, та й... помовчить; то й то добре: одною брехнею на сьвітї менш буде.

Коли ж будеш її печатать, то пожалуста доглядай, щоб у моїй побрехеньці не наворачкали якої нашої мови на московський лад. Нехай наші, як хто зна, так свое й пише; а я думаю, що, як говоримо, так і писати треба. О! добре б, братіку, було, як-би ми так говорили, як у книжках пишуть; а як-би ще так і робили, так би й не було на сьвітї нічого кращого!

Нехай же тобі, братіку, Бог помага на добрее діло. А мені вір, що я тебе і поважаю

і шаную і дуже дякую за твою працю для слави Слобожан і для нашої потіхи і пользи, і що я по вік тобі

на службу щиро готовий
Грицько Основяненко.

Липця у пятоє число
1833-го року.

[I.]

Був собі колись-то якийсь-то маляр... ось на умі мотаєть-ся, як його звали, та не згадаю... Ну, дарма: маляр, та й маляр. І що то був за скусний! Там морока його зна, як-то гарно мальовав! Чи ви, братіки, що читаєте або слухаєте сюю книжку, думаете, що він так мальовав собі просто, аби-як: що тільки розміша краску, чи червону чи бурякову чи жовту, та так просто й маже чи стіл чи скриню? Е ні, тривайте лишень! Таки що вздрить так з нього патрет і вчеше: хоч-би тобі відро, або свиня, таки живісінько воно й є; тільки посвистиш, та й годі! А ще було як намалює що-небудь та підпише — бо й письменний був собі — що се не кавун, а слива: так-таки точнісінька слива. Раз... (о, сьміху було! хлопці аж кишки порвали від реготу) змальовав він таки нашого отця Микити кобилу, та як-же живо вчистив, так на вдивовижу! Ну, намальовавши, та й кає нам: »Тепер, хлопці, дивіте ся, що за кумедня буде.« А ми каємо: »А ну, ну, що там буде?« А він кає: »А йдіть лишень за мною, та й несіть патрет попової кобили.« От ми, узявши, та й пійшли, та по його наущенню і поставили біля пан-отцевого двора; підперли її гарненько; таки точнісінько як кобила стоїть,

і на одно око сліпа, і хвіст вирваннй, і ребра їй повилазили, та ще й голову понурила, мов па-
сеть-ся. От як постановили її, а самі узявши та
й поприсідали по-під плотом, у бурянах, та й ждемо
батьошку, а самі тулимось як мога, щоб не рего-
тати ся. Аж ось, зирк! іде наш отець Микита,
та ще мабуть було і в головці: іде, та собі під
ніс всемирну мугиче; а далі і вздрів кобилу, та
й кае: »Що за ледащо, мій Охрім!« (а його
батрака та звали Охрімом) »кобпла,« кае, »зій-
шла против ночи з двора, а він і байдуже: ко-
ли-б то мені її піймати!« А далі зняв з себе
пояс, завязав петлю, та й став до неї підкрада-
тись, та знай цмока та приговорює: »тпрусьо,
ряба, тпрусьо!« — а далі як підійшов близенько,
як закине їй на шню пояс, як крикне »тпруу!«,
як потягне до себе, а кобила як упаде, а ми так
і зареготались, та на-втїкача! А отець Микита
і зоставсь; стоїть як укопаний, і руки і ноги оду-
били, і ні з місця: а кобила перед ним лежить
до гори ногами: і підірки не вдержали, як по-
тягнув її до себе, щоб не втекла. Та вже опісля
росказовав, що й довго б стояв, та попадя поба-
чила, та й не знала, що з ним і робити: і від-
дувала і водою бризкала, та на превелику силу
з місця звела і увела у хату; так, кае, щілі-
сїньку ніч трясея його била, а кобила усе в вічі
лїзла, аж поки шальфеї напив ся.

Так ось такий-то був скусний маляр... те,
те, те! тепер згадав: його звали Кузьмою, а по
батьошці Трохимович. Як тепер його бачу: у си-
нїй юпці, тяжинових, широких штанях, каламай-
ковим поясом пузо підперезане, а зверх китаєва
черкеска; на шні, поверх білого комиря, бума-
жний красний платок повязаний, шкапові чоботи

добрі, з підковами; волосся чорне, під чуб підстрижене, а усе собі риженські, та густі та довгі; не часто голивсь, так борода усеґда як щітка. Горілки не вживав так, щоб через край, а як з приятелями у компанії, так не проливав; добре було на крилосі співа і гласи знав, часто об нього спотикавсь і пан Аѳанасій, от-таки наш дяк; тільки вже ту прокляту кабаку так вживав, що не то що! хліба сьвятого не їсти-ме, а без тії погани і дихати не може. Був собі пузатий добре, а родом — коли чували -- з Борисівки, курської губернії, а у тій слободі що-найлучші богомази, іконописці і усякіі малярі; так і він-то відтіля родом був, а в нас у селі зеленів нову дзвіницю. І таки ніґде правди діти: що вже ніхто лучше не малює ні розмалює, як богомаз з Борисівки; уже не жаль і грошей! Як же Москаль озьметь-ся за сее діло, ну, тільки почухайся, та й відійди. Торгуєть-ся і требує багацько: дай йому і кошту і грошей, скілько забажа, а як удере — гай, гай! Йому каеш: блакитна, а він товче: синя-ста. Йому каеш: не годить ся, а він чухаєть-ся та кає: »нічаво-ста: для хахлов і такой бог бряде.« Тфу на їх голову!

Так про сього-то Кузьму Трохимовича почув якийсь-то пан, що дуже кохавсь у-в огородах; так, бач, біда: горобці що літо повикльовують усе, що він ні понасіває. Так він-то позвав Кузьму Трохимовича, та й поєднав його, щоб списав йому садата, та щоб такий як живий був, щоб і горобці бояли ся: »а буде яка фальш, прикину,« кає, »тобі.« От і сторжились за десять рублів грошей і восьмуху горілки. Отже-ж то і змалював він садата, та ще як! Що, я-ж кажу, що й живий не буде такий бридкий, як то

був намальований: пикатий, мордатий, та ще з здоровенними усами, що не тільки горобцеві, та й чоловікові страшний. Мундер на ньому лепський, гудзиками позащипований, що аж сьєє А оружжю — так погибель його зна, як то живо списав! Оттак, бачить ся, і стрельне, що й приступитись страшно! А як задивиш ся на нього, так, бачить ся, вже і ворушить ся, і усом моргає, і очима поводить, і руками дьорга, і ногами дрига, таки так і думаєш: от побіжить, от бити-ме! Так-то скусно був намальований!

Ну, змальовавши, Кузьма Трохимович і дума: »Може не вгожу панові, тогді пропали і гроші і робота. Повезу куди на ярмарок, та й поставлю на базарі і буду слухати, щó будуть люде казати. Коли будуть його жахатись і лякатись, тогді певно бері, Кузьмо, гроші; коли ж огудють, то ще підправляти-му, аж поки до кінця доведу.«

Зібравсь наш Кузьма Трохимович, та й повіз свого салдата — коли хто зна — аж в Липці. От у саму глуху північ, як ще уєї і ярмаркові биля возів і хазяйство по хатам спали, і по шинкам народ порозходив ся і сьвітло погасили, він і поставив той патрет на самій ярмарці і попідпирав ще лучше чим попівську кобилу, щоб ні вітер не звалив і щоб який п'яний, як поточить ся, або свиня, звичайно ходючи по базарю, як прийде чухатись до нього, то щоб не звалили. А сам за тим патретом нап'яв яточку та й сїв, щоб прислухатись, щó буде народ казати про його салдата; та тут-же наклав на палітру красок, що »коли,« кає, »щó не так, то я й підмалюю.« Упоравшись зо всім, присїв, понурив голову та й задрімав собі трохи, поки ще до діла.

Аж ось стало і на сьвіт займать ся. Іще не попритухали усї зірочки, а вже наш Кузьма Трохимович і скочив: понюхав кабаки, прочхавсь, протер очи полою, бо вже тут пак ніколи було по воду йти, щоб умитись; підперезавсь знову і пояс притягнув лелсько, насунув шапку по самий ніс, та й рукавички достав, бо се, знаєте, було об перших пятінках. так вже зорі холодні були — і сїв у своїй ятці, щоб прислухатись.

[II.]

Перш усього блиснуло сьвітло у кабаці. Гай, гай! вже і в Лицях завели ся кабаки, не наче — нехай Бог милує! — у Рассеї. Відкіля ж то се узялось? Общество нас так прикрутило, щоб, бач, відкупщик за нас, хто не здужа, зносив гроші у подушне; так узявсь не з спражніх відкупщиків, а таки — нічого гріха тайти — знайшовсь із наших хрещених людей, що уступив у їх віру та, як той Юда, узявсь держать і Лищі і другії слободи на московський лад, і вже в них не шинок зоветься а кабак, і там вже усе московська натура, і там усе Москаль наголо, як у Туреччині Турьки; та усе народ проворний: ні доїсть ні доспить, усе об тім тільки і думає, щоб заробить копійку. Така вже їх московська поведенція! А як тільки нашого братчика, хоч-би і в кабаці, обдурюють, так ну, ну, ну! Отсе коли прийшов з посудиною, щоб купити до хазяйства на скілько треба горілки, та хоч трохи заслухай ся або задивись, то й не дольє повної міри, та мерщій і всипа у твою посудину, і вже, хоч спор, хоч лай ся, а він тебе випроводить геть. Коли ж тут хочеш винити, то буцім-то й добрий: за гривню зачеркне із діжки таки

повнісіньку; тут станеш уся розглажувати, та втираєш ся та поцмокаєш хорошененько і збираєш ся, як то гарненько на-тощака випеш, та тільки що руку підняв і ще до рота не доніс, як урагова його мати знає, де те Москальча у гаспида озьметь-ся, таки неначе як той, що... Дух святий при нашій хаті!.. підбіжить, підтовкне — плюсь! більш половина чарки назад у дїжку! Лихо та й годі! Пеш мерщій, бо розливальщик ще стане й чарку відніматн. Винив, та що-ж бо? Як там кажуть: по бороді потекло, а у рот не попало; а вже й не кажи, що по животу пішло, нічого було гаразд і проковтнуть. Оттака-то їх московська віра, щоб зо всякого зідрати! так куди їм і спати довго? Та таки тут спить, а тут дума: як би то і де б то поживитись.

Так от, як засвітили у кабаці, та й вислали на двір підтовкачку, чи не вздрить кого на улиці, щоб заманити у кабак. Вибігло чортя і озираєть-ся... Подивітєсь на нього: на що то воно похоже? Щоб то йому голову гарненько підчубчик підстригти, як і в людей? а то патлатий, патлатий! З-переду аж у вічи йому волосься лізе, уха закриває, по потилиці шльопаєть-ся, аж сердега усе знай головою потряхує, щоб тії патли не мотались. І сорочка на ньому не як у людей: замість білої, як закон повелїва, вона в нього або червона або синя, та без компря, а з гапликом, та на плечі і зацібне, так що хто з-роду у-перше Москаля побачить, то й не вгада, що то воно і є.

Оттакий-то став біля кабацьких дверей, поглядав, поглядав — і вздрів, що стоїть салдат на калавурі з оружжом, та й став гукати на нього: »Служба!« кає: »пайди-ка сюда! Стань.

тутечка-здесь, щоб пад час буде драка, так не дай нас у-в абеду; а порція ад нас буде.» Стоїть салдат, не ворушить ся! Москальча крикнуло у-друге, кричить і у-третє — салдат ні з місця! Далі Москальча злякалось, щоб він не розсердивсь та не дав би йому щипки, покинуло його та мерщій у кабака, та й зачинилось. Кузьма Трохимович чув сее все, усміхнувся, моргнув усом, та й подумав собі: »Побачимо, що то дальш буде; ще невелика штука Москаля одурить!«

Затим виткнулось і сонечко. Тут стали рушати й наші, що з борошном понаїзджали то з Деркачів, то з Вільшаної, та були аж із Коломака. Що то, батечку, із яких-то місць на той ярмарок не понавозили усякого хліба! Таки видимо-невидимо їх тут стояло! Коли сказати, що підвід двадцять їх тут було, то ей-же то Богу моему! більш. Хмара хмарою. Тут і жито і овес і ячмінь і пшениця і гречка і усе, усе було. Знаєте, прийшло время подушне зносить, так усякому гроші треба. Наш братчик не бабак, він жде пори. Слава тобі Господи! він, нехай Бог боронить, не Москаль, щоб йому, покинувши жінку, діточок і худобоньку, та за тою бідною копійчиною шляться по усім усядам і швендяти аж на край сьвіта та кровавим потом її заробляти. Та чого тут і вередовать? Коли вродив Бог хлібця та дав його зібрати, то й дожидай, поки прийде нужда, що як десятські у волость потягнуть за подушне і за общественне, а тут жінка забажа льону, щоб на сорочки прясти, та нового очіпка та дочкам плахот або свит, та і усяка напасть постигне, що притьмом треба грошей; тогді вже нігде дітись: вези хоч верстов за двадцять, та чи стала ціна чи не стала, а ти

першого торгу не кидай ся; за що продав, аби б довго не стояти, та й уривай до дому та й розщитуй собі, щоб і сюди і туди стало. А як удоволив усіх, от-тогді вже справний козак! Лежи собі на печи, у просі, поки до нової нужди; тогді ж будемо й думати, де що узяти.

Так оттакі-то там були, і їх вже і сон не брав. Сонечко зійшло, вони і поскоплювались, щоб, знаєте, купця не втерять. Отто гарненко повстававши, помолились до церков Богу, та й послали одного з табору по воду, бо вже пора була і каші варити. Потяг Охрім з двома боклагами до криниці, аж геть під гору, та іде улицею... Луп очима: стоїть салдат. Охрім був собі парень звичайненький, зняв шапку, поклонивсь та й кає: »Добрий-день, господа служавий!« А салдат мовчить. От Охрім і пійшов своєю дорогою, а Кузьма Трохимович і всміхнувся та й подумав: »Одурив і своїх! що то дальш буде?« Ну, набравши Охрім води та вертаючись до табору, дума: »Отже-ж тут є постої! А що, як питаю, чи не треба їм, буває, коням вівса або якого борошна?« Та як порівнявсь проти салдатського патрета, та й кає: -»Господа Москаль! а скажіть, будьте ласкаві, вашому командерству, коли треба вівса або якого борошна, то нехай прийдуть ось до табору та питають Охріма Супоню; а в мене овесець важненький, дешево віддам і міра людська: вісім з верхом і тричі по боку вдарити. Пожалуста ж не забудьте, а могорич наш буде. А на почин, нате лишень понюхаймо кабаки.« Сее кажучи, достав з халяви ріжок, постукав об каблук і витрусив на долоню; сам понюхав, покректав, підніс салдату та ще й приговорює: »Кабака гарна, терла жінка Ганна; стара мати вчила її

мняти; дочки резтирала, у ріжки насипали. Ось подозвольте лишень!» Салдат нї чичирк, і усом не моргне. Неборак Охрім узяв собі на розум: »Цур йому!» кає собі на думці: »щоб ще по пиці не дав, бо він на те салдат«... Піднявши боклагги та мерцій до табору, не оглядаючись. — А Кузьма Трохимович, сеє чувши, та »ких, ких, ких, ких!» та аж за боки брав ся регочучи.

Поки ж сеє діялось, підняли ся на місто йти бублейниці, палянишницї і ті, що кухляками шишо а ложками олію продають. За ними підтупцем поспішали з пиріжками, з печеним мясом, з вареними хляками, горохвяниками і усякими ласощамп, чого тільки душа забажа на срїдання. А танок вела Явдоха Колупайчиха, молодиця гарна, не взяв її кат: чорнява, мордата, трошки кирпатенька, та й румяна як рожа, та таки й одягна: очіпок, хоч він собі і зовсім витертий, самі нитки, а був колись парчевий; кожух білих смушків під тяжиною і бабаком обложений, тільки що скрізь на ньому дїрки, і по-під руками і на боках, так що видна була і уся одежа, і таки не проста, а міщанська, бо вона взята була у Липці аж із самісїнького Харкова і не простого, а міщанського роду: шущун набойчатий, спідниця каламайкова, тільки що не можна було угадати, якого воно є цвїту, бо дуже було замазано олією; вона бо пекла і бублики і сластьоне, а коло сього дїла не можна чисто ходити, зараз вимажеш ся як той чорт, що до відьми через трубу лазить.

От молодиці і кричать Явдосї: »А ну, паньматко! вибирай місце на щасливу продажу. Ти в нас голова: де ти сядеш, то і ми біля тебе.« Явдоха і узяла з чужої коробки паляницю, стала

на схід сонця, тричі перехрестилась, та й покотила паляницю навпаки сонця. Котилась тая паляниця, котилась, та й не зупинилась нігде, а прямісінько плюснула біля салдатеького патрета. »Ох мені лихо!« сказала Явдоха, піднявши тую паляницю, та мерщій пхнула її меж свій товар: »як таки біля Москаля сідати? Він нам такого лиха наробить, що не то що! У-в одної щипне, у другої хватне, та тут таке буде, що й коробок не позбираємо.« — »Вибрай же друге місце,« гукнули молодиці: »може й не так щасливе буде, та все таки лучше, чим дати Москалю орудовати над нашим крамом.«

Перевела Явдоха свій цех через дорогу; поворожила вправо другою теж чужою булкою і меж свої положила; а де паляниця впала, там сама з своїм товаром сіла, а молодиць розсадила, де якій як по черзі припало, а чергу зробила сама-ж таки Явдоха: які були побагатші, так до себе ближе, а бідну на товар так на самий хвіст у куток, де й школяр, що з малими гріними купує самий дешевий товар, її не знайде, та за чергу кожен базар і лупить з них, що зможе. О, та й баба ж козир була! Одно вже те, що харківська родом, а цокотуха та й цокотуха! Узяла ся над усіми перекупками отамановати і від десятських, від голови та й від самого писаря обороняти, тільки щоб усі перекупки її слухали і що скаже, щоб сполняли, і чого потребує, щоб поставляли. Та нехай би і не послухав її хто! Так зараз і наплеть: або свиня бублики похвата, або собака олію випе, або п'яний поточить ся та коробку переверне, а вже даром не прійде.

Тільки що молодиці любенько посідали і кожна з своїм крамом розтановалась, аж... тю!

Москаля нечистий і вродив з стовпцями біля них. Як же напустють ся на нього перекупки! »Зачим тут став? Пійди собі геть, стань де-інде, не мішай православний товар продавати, а сам іди хоч до чортів, опріч хліба сьвятого!« От як затуркали, затуркали — бо, звісно, як наші молодиці. скільки їх ні буде, та як заговорють разом усі у-в один голос, так нічого і не второпаш, мов на лотоках вода шумить, аж у-в ухах лящить! — а Москаль і байдуже, та знай собі кричить: »гречвишники гарячі!« Що тут на світі робити? От бачуть молодиці, що не переливки, пристали до Явдохи: »Роби, що знаєш роби, а Москаля збудь!«

Нічого Явдої робити, узяла — та усе таки не з своєї коробки — три вязки бубликів і пійшла до патрета, та й... дале-бі що правда! поклонилась йому, мов живому, та й просить: »Ваше благородне, господа салдатство! будьте ласкаві, зведіть з нашого місця оттого навіженого, католицького, бусурменського Москаля, що став біля бублейниць з стовпцями.« Сеє кажучи, бачить, що салдат і не дивить ся на неї, та й стала йому совати бублики у руку та й приговорює: »Кете, озьміть, ваше благородне! пожалуйте, дома здасть ся.« Салдат ні пари з уст! Як же роздивить ся наша Явдоха, що се мара, що се не справній салдат а тільки його парсуна, засоромилась, почервоніла як рак, та швидче не оглядаючись — від нього, та бублики у свою коробку, і сіла. Що вже ні питали її молодиці, що їй там було від Москаля, так мовчить та й мовчить і кає: »Адже збула Москаля! чого-ж вам більш?« Бо Москаль справди, ще як побачив, що Явдоха пійшла жалітись на нього, злякався, та й счез

з стовпцями своїми. — А Кузьма Трохимович, дивившись на сєє, посьміявсь собі нищечком, та й кає: »Оттак наші, знай! Вже до нас, мов до живого, з поклонами ходють, неначе до засідателя.«

[Ш.]

А тим-часом позіходило ся народу вже чимало! Таки куди оком не глянеш, то усе люде, усе люде, як сарана у полі. І чого-то туди не понаносили або не понавозили! Таки такий ярмарок, що неначе в Харкові об Пречистій: усякого товару, якого тільки подумаєш, усе є. Чи груш? так і на возах груші і в мішках груші, і купами груші: прийди, торгуй скільки тобі треба, та з якої хоч купи і скільки хоч коштуй, ніхто тобі і не поборонить. А там Москва з лаптями та з ликами; були в них і миски, ложки і тарілки розмальовані; були й решета, і ночовки, діжі, лопати, сівці, черевики, чоботи з підковами і німецькі, тільки гвіздочками попідбивувані. Тут Суздальці з богами та з книжками завалящими; а побіля їх сластьонниця з грубкою: тільки спитай, на скільки тобі треба сластьоних, так живо підніме пелену та й зніме стару онучу, що нею горщик з тістом накритий, щоб, знаєте, тісто на холоді не простивало, і затим під пеленою у себе держить; от пальці послине, щоб тісто не приставало, та й ущипне тіста, та на сковороду у-в олію, аж шкварчить! та зараз і пряжеть і подає, а вже олією не скупить ся, бо так з пальців і тече, тільки знай обсмоктує. Тут-же біля неї продавала ся терта кабака і тютюн у папушах, а там залізний товар: підкови, гвіздочки, сокири,

піддіски, ухналі і усе, чого треба. А тут вже давки з красним товаром для панів: струковатий перець на нитках, родзинки, фіґи, цибуля, усякі сливи, горіхи, мило, медянички, свічки, тараня ще по весні з Дону навезеная, і суха і солона, кавяр, оселедці, яловичина, ніжки, шпильки, голки, гапlickи і для нашого брата свинина. Дьоготь і в шерітвасах і в мазницях, продавались і самі квачі; а цобилія їх стояли бублики, буханці, горохвяники, гречаники, носили у ночовочках печеню шматками побраяну: на скілько тобі треба, на стілько й бери. А там купами капуста, буряки, морква огородня, а хатньої наші жінки не продають, держуть про нужду на нашу голову... цур їй! Тут-же був хрін, ріпа, картоплі, що вже швидко хліб сьвятий з сьвіта божого зженуть. А тут з Водолаги горшки, кахлі, миски, покришки, глечики, кухлики... та я-ж кажу: нема того на сьвітї, чого не було на тому ярмарку, і як-би грошей до сина, то накупив би усього, та й їв би цілісній год! А що ще обідья, колїс, війя, двійла, люшні! Були й свити простого уразівського і мильного сукна; були кожухи, усякі пояси, шапки і козацькі і каплоухі. Був і дівчачий товар: стрічки, скиндячки, серги, байові юпки, плахти, шиті рукава і хустки. Жіноцькі очіпки, серпанки, запаски, караблички, рушники і шиті і з мережками, шітки, гребні, днища, веретена, сіль товчена, глина жовта, запанки головяні, перстні, черевики, аж утомиш ся розказуючи. Чого-то там не було!

А промеж такої пропасти товару, що то народу було! крий Мати Божа! Ще троха чи не більш, ніж на Воскресенне у-в утренї, як Христа дочитують ся, або на Йорданї, так що й протов-

питись не можна. Той купує, той торгує, той божить ся, той приціняєть-ся, той спорить, той товарство склика, той на жінку гука, ті лають ся, ті йдуть могоричі запивати; жіноцтво щебече, усі разом розказують і ні одна не слуха; старці співають Лазаря, кобили ржуть, колеса скриплять, той возом їде та кричить: »по-глину, по-глину!« а на зустріч йому викрикує: »по-горшки, по-горшки!« Діти, погубивши матерів, пишать, там скавучить собака, там придушили поросся, висчить на весь базар, а свиня хрюкаючи пробираєть-ся промеж народом; там перекупки хватають за поли парубків та школярів. »Ходи сюди, дядюшка!« кричать: »возьми в мене, паниченьку! От поблики гаряченькі, з мачком! от паляниця легесенька, тільки що з печи!...« та-та-та-та, та й не розбереш, що вони там і кричать, бо усюди гомонять, стукотять, кричать... точнісінько як у млинї, як на всі меле і товче! А там чути, скрипка гра з цимбалами: Матвій Шпонь та продав сіль, розщитавсь і грошики вчистив, та й наняв троїсту і водить ся з нею по ярмарці. Вже й шанки кат' ма, десь кинув її на когось та й відбіг. Іде і співає, а де калюжа, тут і вдарить тропака. Забризкав ся, захлюстав ся... еге, та не мішай йому! він гуля. У-в одній руці пляшка, а у другій чарка; кого ні зостріне: »Пий, сучий сине, дядюшка любезний! пий! Матвій Шпонь гуля! ний у його голову, щоб ти подавивсь! будь здоров на многії літа!« Випе і поштує його; коли той не схоче, так до-долу горілку вильє, а його лає, лає, та й стане другого поштувати; отсе ж ще не зовеїм допив з пляшки, зараз пляшку об землю і гука: »Шинкарю! подавай Шпоню знова. Музика, грай!« та й пійшов дальш. Іде, побачив

дігтярів — шубовств у шерітвас з чоботами зо-
всім і кричить: »Дігтярю! не журись! Шпонь
відвіча грошима.« Та й викине йому з кишені
повнісіньку жменю грошей, а сам знову кричить:
»Не абедно? Не мішай же! Музика грай!« Та
й стане хлюпать ся у дьогтеві, як мала дитина
у калюжі. Що то, як чоловік у щасті та у радості!
чого-то він не видума! Нічого не жалує, і ні об-
чим не жалкує!

А там чути, ведмідь реве і танцює, а циган
викрикує: »А ну, Гаврилку, як старії баби п'яні
валяють ся?« Циганка ворожить та приговорює:
»і щасливий, уродливий, чорнява молодиця за
тобою вбиваєть-ся; положи ж пятачка на ручень-
ку, усю правду скажу...« Циганчата танцюють
халяндри та кричать не своїм голосом, мов з них
чорт лика дере. Старий циган туди-ж з своєю
шкапою. Знай божить ся і жінкою і дітьми, та
проклина свою душу і батька і матір, а усе за-
тим, щоб стару, сліпу, сапату і з вибитою ногою
кобилу продати замість молодой, здорової. Та як
обступлять нашого брата циганське навождение,
так не знаєш, що й робить. Як напустять мару,
так і сам бачиш, що шкапа тріох денежок не
стоїть, та тільки дивиш ся та лупаєш очима і не
знаєш, куди від них дітись. Той божить ся, дру-
гий суне тобі у руку обротъ з шкапою, третій
тягне з твоєї кишені хустку, де гаманецъ з гро-
шима завязаний, а сей вже і здачі дає, та усі
гуртом волочуть тебе під ятку могоричі запивати.
Так що, я-ж кажу, поки схаменеш ся, дивиш ся,
хотів своє ледащо продати, а прокляті цигане
усунули тобі у руку таку патику, що й скипками
гидко узяти, та за таку ціну віддали, що можна б,
бува, і вола купити; та ще-ж за мої гроші і го-

рілку купували і пили, а далі, замість дяки, у вічи насьміялись: »Шкапа твоя,« кажуть, »трохи, чоловіче, не добача; так купи їй окуляри, та й почепи на очи, як паничі у городі носять, то ще потягне...«

Оттаке-то там було, що й розказати усього не можна. І усякий народ, хто там ні був, що йде біля того салдатського патрета, усяк шапку зніме, та й скаже або добрий-день або »здрас-туйте, господа служба!« А служба ні чичирк; стоїть собі гарненько, і пальцем не кивне і очима не поведе і усом не моргне. Таки ніхто, ніхто не вгадав, що то намальований. — А Кузьма Трохимович, сидючи у своїй ятці, бачив сее все та й дума: »Добре наше діло; побачимо, що дальш буде.«

Аж ось, де узяв ся салдат, та вже спражній салдат і живісінький, от як ми з вами. Ходить він по базарю, визира, визира — і вже один рунничок у молодички з купи і вчистив і у кишеню запаковав; стягнув у чугуївської перекупки бумажну хустку, таку що гривень шість стоїть, відрізав з воза і вінок цибулі і зараз за півціни й продав, та усе так хитро та мудро зробив, що ні жоден хазяїн і не счувсь. Далі прийшов, де групі продають; бачить, що при возах самі хлопці, та й ті роти пороззявляли і дивлють ся на ведмедів. Він таки й положив руку на мішок — ніхто не баче; потягнув його до себе — ніхто не баче; положив гарненько на плече — ніхто не баче... та не озираючись і чкурнув, куди йому треба! Аж ось кинулось хазяйство, бачуть, що Москаль без спросу узяв повнісінький мішок груш та й пре його мов своє, разом гукнули на нього та й побігли за ним у догоню. Не хитрий

же й Москаль! Чим би на-втікача, а він іде собі любенько, мішок з грушами несе та й мугиче собі під ніс пісеньку; а тут його за мішок сїп! »На-що ти груші узяв? сякий-такий сину!« питають ся його у-в одян голос. Стоїть сердека, очи вивалив мов баран, далі озирнувся та й кає: »Нешта то ваші груші-ста?« — »Адже-ж не чії, як наші!« А він як крикне на них: »Ах, ви хахли безмозглї!« (а зараз лаяться! щоб то перше розпитати, та тогдї б вже і лаявсь, скілько хотїв). »А за чим ви,« кає, »менї тагда не сказали, как я з воза мішок узяв?« та до них з пенею: »Ви,« кає, »зїваєте по старанам, а я вот нїс, нїс. да вота как умарил-са, да амуницю патьор. Вот виш мундер запачкал; давай сюда деньгї на вичистку.« Наше хазяйство щоб то і сюди і туди, так де-ж! нї приступу, та ще й лає. А далі ухватив за комір, і тягне і кричить: »Давай на вичистку, та за праходку; я казьонний мундер патьор і сапаги таптал, давай та і толька!« Наші нї відхристють ся нї відмолють ся: »Цур тобі,« кажуть, »батечку! Здїлай милость, господа служба, озьми собі і груші з мішком, тільки — цур тобі! відчепись і пўсти!« Так де! Так репяхом і узявсь і кає: »Мене чужова не нада; не хачу ваших груш, а подай майб!« Що тут на сьвітї робити? Іще таки подумали сяк-так, щоб вивернутись: хотїли йти до волостного правленія, так Москаль не тїї співає: »Вон мая команда!« та й показує на салдатеький патрет: »пайдьом ік ньому.« Наші бачуть, що не переливки, страшно! кпнули йому пятналтинного — так нї: веди до ятки, постав за проходку квартиру водки. Нїчого робити, поставили, аби б відчепивсь та не вів до салдата, що з оружжом

стоїть. Як же опісля розслухали та роздивились і відгадали, що то салдат мальований, так аж об поли вдарили руками, та — фіть, фіть! посвистали, та й шійшли до возів. — А Кузьма Трохимович у своїй ятці сьміявсь, сьміявсь, що аж качаєть-ся, а далі кає: »ох!« та й сїв, зложивши руки, приглядатись, що́ ще буде за кумедня.

[IV.]

Уже було геть-геть. Ось і дівчата зібрали ся йти на ярмарок, бо все піджидали, щоб порідшало народу на місті, а то, як у тісноті, так думали, що їх не так і розглядють. Ось і тягнеться низка їх, та усе на підбор: одна від другої чорнявійша, одна від другої красча. Порозряжувані так, що Господи! Середу-дня сонечко пригріло, так воно й тепленько: от вони і повихоплювались без свиток в самих баєвих червоних юпках, що так як мак цвіте. Скиндячки на головах усе по харківськи положені, коси у дрібушки позаплітовані і жовтими гвоздиками та барвінком позаквітчовані; у сорочок і рукава і ляхівки повишивані та повимережовані; на шиях намиста у кожної разків по десять, коли ще не більш, аж голову гне! Золоті дукати та срібні хрести так і сьяють, плахти картацькі, запаски і шовкові і колісчасті, пояси каламайкові; та усї як одна у червоних черевичках і у білих та у синіх панчішках. А за ділом же вони й вийшли? А як-же? Витріпків купувати, та щоб чи не пожартують парубки з ними. Вже звісна дівчача натура, хоч у панстві хоч у мужицтві.

От ходють по ярмарку, де-що собі вигадують і регочуть ся, як одна — зирк! та й кає

нищечком: »Дівчатка! дивітесь: у нас постої, салдати!« — »Брешеш! Де ти їх уздріла?« питають ся і розглядають усюди. — »Та онде, онде, біля дїгтярної лавки стоїть з оружжом калавурний!« — »Так і є!« гукнули усї, та й почали щебетати та сьміятись. з місця на місце переходять. то одна одну пхає, то буцім спотикають ся; а самі, знай, озирають ся та як ті пави вихиляють ся, щоб салдат до них озирнувся та зачепив би котру. Оттут би їм і лахва; тут би вони й стали його розпитовати, чи тут проходом, чи постоєм? оттут і сказали б йому, щоб з товариством приходили до них на вечерниці, бо вже вони дуже давно бачили що пугне, а свої парубки остили і обридли.

От і визвала ся з них Домаха та й кає: »А тривайте лишень, я пійду побияя його; та вже-ж не я буду, щоб він мене не заняв! ось дивітесь лишень. Та глядіть, коли треба буде, то відкликайтесь до мене.« От і пійшла. буцім-то і не вона. То сюди, то туди озирнеть-ся, то пісеньки під ніс собі мугиче, то хусточкою помахує, то нахилить ся підвязку підвязовати... от вже і до салдата доходить, та неначе з ким-небудь і розмовля: »Де то тут шпалери та шумиха продаєть-ся?... коли-б мені хто показав!...« та й заспіва собі нишком. О, що то вже за дівка! Вона не знала, як під кого підвернутись? вона не вмїла, як кому пришви пришити? ну, ну! І проворна і жартовлива була, та таки і сьвіта видала: аж два годи у Харкові по мойкам заробляла, так її вже не вчити, усе знала.

Як побачили подруги, що вона вже близенько біля салдата, а він її ще й не зачіпа, мабуть не бачить, та й гукнули до неї разом:

»А куди ти, Домахо, пійшла?« А вона біля салдата стоїть і хусточкою махає, та голосно і кричить: »Ось куплю шумихи на квітки, коли який чорт не перепине.« А наш салдат стоїть, ні зачіпляє, ні перепиняє і нічим її не займає! »Що за недобра мати!« думає Домаха: »таки біля самісінького його йшла, а він мене і не займає! Хіба не сьміє, чи що? Та вже-ж вернусь ще.« От і вернула ся і таки біля самісіньких його ніг іде... і впустила хустку, буцім загубила, думаючи, що салдат гукне на неї, щоб вернулась і підняла хустку; от вона тут з ним і заговорила б і пожартувала, а там би і пійшли лади... Не з чорта ж хитра й Домаха! Так що-ж бо? Хустка лежить, а салдат і волосом не двигаеть. Стала наша Домаха, та й оглядаєть-ся і кає голосно: »Ох мені лихо! загубила хустку! Коли-б хто підняв та віддав, то я вже знаю, як би йому подяковала!«

Озираєть-ся сердешна і погляда із підліб'я, та ба! Стоїть салдат і на хустку не дивить ся. Нігде Домасі дітись, треба вертатись... От би то і підбіга і вижида, і кає і говорить: »От біда! лежить моя хусточка біля самісінького салдата... Як тут узяти?... Я боюсь, щоб він мене не вхопив або щоб з оружж'а не застрелив.« Підійшла, і нахиляєть-ся і не нахиляєть-ся і бере б то й не бере, а усе вижида салдата... Так що-ж бо: не на таківського наскочила! Далі нахилилась і простяга руку, неначе не ївши, а сама усе дивить ся на нього... а далі як придивилась, як зареочеть-ся на всю улицу! А дівчата і відозвали ся до неї: »А що він тобі там говорить. Домахо? Домахо! кажи бо, що він тобі там говорить?« —

»Але, говорить!« кричить Домаха, та скільки зря відтіль, та за сьміхом і слова не вимовить.

»Що, що таке? що він тобі сказав?« обступивши дівчата Домаху, у-в один голос випитують. — »Еге, що казав!« кає Домаха: »то не живий салдат, а то його парсуна!« — »Йо!« гукнули дівчата і підбігли розглядати: аж справди намальований! Реготались, реготались, вигадували де-що, та й пішли геть по ярмарку. А сее чувши, і багато де-хто підходили вже не боячись; розглядають ся, роздивляють ся, та й скажуть: »так і є, що намальований!« та й пійдуть собі.

[V.]

Посьміявшись з сього добре Кузьма Трохимович, далі подумав, що вже пора знимати свого салдата та укладатись на віз і чухрати до дому. Аж ось почув крик, галас, тупотню, регіт, пісні, сопілку, — та мерщій і присів у ятці.

То наступало парубоцтво: шевчики, кравчики, ковалі, свитники, ганчарі і зо всякого ремества бурлацтво, наймити від хазяйства, батькові сини — зібрали ся на ярмарок погуляти. Іще з-ранку хто попродав свій товар, а хто, купивши чого кому треба і попивши могоричі, тепер попідголювавшись любенько, понадівали хто нову світу, хто китаєву юпку, хто ще батьківськый хоч і старий та жупан, попідперізовавшись шпетненько хто каламайковим а хто й суконним поясами, у тяжинових штáнях, понадівали на підголені голови шапки козацькі з решетилівських смушків, то з червоними то з зеленими то з синіми вершками, у юхтових чоботах з підборами, а хто й у шакапових, та так повимазованих, що

дьоготь так з них і тече, а підкови троха не на пядь. От, позакручувавши уся, ідуть лавою, з боку на бік перевалюють ся, руками розмахують, люльки тягнуть, та щб є голосу, аж кривлять ся та жмурять ся, співаючи московської пісні: »При Данилусці стояла«; і де йдуть, то так від них люде і розступають ся, бо вже не попадайсь їм на дорозі нікто: чи перекупки з коробками, чи Москаль з квасом, чи сліпці з поводитарем, чи баба стара, чи дівка молода їм на-зустріч, — нікому нема розбору, не вважають нікого, так усякого прямо лавою і пруть і мнуть і з ніг валяють, а самі й байдуже, неначе і не бачуть нічого і буцім-то й не вони.

Отсе-то вони, задрівши дівчат, потягнули за ними, щб так стїною на них і наперти; а як вони розбіжать ся, так тут і ловити і пожартовать і поженхатись.... Звісно, молодецьке, парубоцьке діло! А щб їх хто зміг зупинити? Ну, ну! кусала така! Вони усею громадою нераз і самому писарю давали такої пинфи, що на-силу прочхавсь; а десятьські так так від них і ховають ся по бурянах та за плотами. Так тут вже нічого! Усяк їм поважа: »Нехай,« кае, »хлопці нагуляють ся, більш копи лиха не нароблять.«

От ідуть, і як накинули оком на дівчат і пійшли побилля мальованого салдата, а їх ватажок, Терешко швець, зняв перед ним шапку та й кае: »Здрастуйте, господа служба!...« Тут як зарегочеть-ся народ, і перекупки і купці і ті, щб при возах, та як крикнуть на нього: »Тю-тю, дурний! та то не живий, то намальований! Хиба тобі повилазило? От-то, оглашений, не розбере!«

Напик же пан Терешко раків, як і сам розглядів, що справди салдат намальований і що

увесь базар з нього глузує! »Тепер,« дума сердека, »не буде мені просьвітку, будуть мені сьміятись і через сее не знать що будуть прикладати. Йо не йо! що тут мені на сьвіті робити?« Стоїть зажурившись, та й дума. А далі схаменувся, зареготавсь та й кає: »Буцім я й не бачив, що се не неживий, а що се тільки патрет. А поклонивсь йому затим, щоб подратовать з маляра. Чи так-же то й малюють? О, бодай його мара мальовала! Се й сліпий розглядить, що се патрет, а не живий чоловік. Хиба тут були такі дурні, що приймали його за живого? Не знаю!... Тфу! чорт зна що й надряпано! Дивітесь, люде добрі: хиба так шиєть-ся чобіт? Я швець на все село; так я вже знаю, що халява ось-як бува (та й став пальцем по патрету надряповати); от і в підборах брехня, та й підйом не так... та таки і усе не так. Цур йому! пайдьом, хлопці, дальш; намальовав же якийсь-то дурень!« От і шійшли собі своєю дорогою і Терешко дуже радий був, що спокутовав із себе біду.

Та й закрутив же носом наш Кузьма Трохимович, неначе тертого хрину понюхав! З біса бо йому досадно стало, що увесь ярмарок, і що то на місті народу було, таки мабуть душ з п'ятидесять, коли іще не більш, та усі-ж то до єдиного, усі не пізнали, що салдат намальований, а думали, що живий; а тут чорт його зна відкіля узяв ся швець та й закепковав його роботу ніна-що. »Се вже,« кає собі, »курам буде на сьміх. Я таки, правда, об чоботах не дуже й доглядавсь; може воно що-небудь і не так. Я тільки й старавсь, щоб йому твар і щоб він увесь, і мундер і оружжю щоб так було неначе живе, а об чоботах і байдуже; бо не думав, щоб хто вже туди

став пильно доглядатись, де і нужди мало і куди не усяк і дивить ся. Нехай же так буде, як швець каже: перемалюю, щоб і його уконтентувати і щоб ні-якого фальшу не було у моїй роботі.»

Виліз із своєї ятки, достав палітру з красками і пензель, підмальовав, як там швець надряпав, та й опять поліз та й кає: »Нехай, підожду, поки краска підсохне, а там і вбиратиму ся до дому. Тепер швець не скаже, що не так чобіт намальований.»

Аж гульк! Терешко з парубками, не догнавши дівчат, вернулись на-вперейми і йдуть впять побіля салдатського патрета. От один парубок і розгледів його, та й кає: »Дивись, Терешку! маляр тебе послухав; бач, перемальовав чобіт, як ти сказав.« — »Еге, іще б то й не послухав!« сказав Терешко, підсунувши шапку на саме тімя і узявшись у боки. »Я вже силу знаю і зараз побачу, що не до шмиги!« А як йому і доси досадно було на маляра і на патрет, що через них йому люде сьміяли ся, от і думав ще таки занехаять, щоб маляра зовсім збити з пантелику і щоб народ думав, що він велику силу у малярстві знає, посвиставши й кає: »От і сього не втерплю, скажу, бо вже бачу, що не так. Чоботи тепер як чоботи, як я навчив, так мундер не туди дивить ся. Треба, щоб рукава ось так...«

»А зась не знаєш?« обізвавсь Кузьма Трохимович із своєї ятки: »швець знай своє шевство, а у кравецтво не мішай ся!«

Як же зарегочеть-ся увесь базар, слухаючи сюю кумедию і що Кузьма Трохимович так відрізав Терешку шевцеві! Як підняли Терешка на сьміх! Реготались з нього, реготались, та так же

то, дале-бі, що не то що, що аж за річкою чути було. А Терешко зостав ся мов облизаний, та як потягне не оглядаючись, та аж забіг не знать куди. Кузьма ж Трохимович, тихенько собі посьміявшись, та зібравшись з патретом і з усім своїм брамом, поїхав до свого пана, та по уговору грошки і горілочку з нього счистив, та й прав.

Ярмарок розійшовсь. Тільки вже Терешкові вірвалась нитка верховодити хоч на улиці, або на вечерницях, або і у шинку. Тільки що забаянтрасить, а тут йому хто-небудь і відріже: »Швець знай своє шевство, а у кравецтво не мішай ся!« то так язик і прикусить, і вже ні чичирк.

От і вся.

II.

МАРУСЯ.

(ПРИСВЯЧУЄ СЯ АННІ ГРИГОРІВНІЙ КВИТЦІ.)

[I.]

Часто мені приходить на думку: чого б то чоловікові так дуже пристрачатись на сїм сьвітї до чого небудь, не то щоб до якої вещи, а то хоч-би і до наймилїйших людей: жінки, діточок, щирих приятелей і других? Перше усього подумаймо: Чи ми-ж на сїм сьвітї вічні? І щó є у нас, хоч скотинка, хоч хлїбець на току, худобинка у скриньці, так сьому так усе без порчі й бути? — Ні, нема тут нічого вічного. Та й ми самі щó? Сьогодні жив, завтра — щó Бог дасть! Адже-ж живучи промеж людей, тільки і чуєш: там дзвонять по душі, там голосють по покійнику, там справляють старцям обід... Що в Бога день тобі говорять: ось той недуж, той вмира, а той вмер... Ти і не оглядиш ся і не счуєш ся, як і зоставсь сам собі на сьвітї: хоч і з людьми і промеж людей, та ба! Усе тобі або не такі приятелї, яких поховав, або і зовсїм незвісні; та воно тобі усе рівно, щó блукаєш у дрімучому лісі! Ось стань про приятелїв згадувать, то уся твоя пісня на один лад: от з тим ми хлопцями були —

і вже він вмер; а з тим до школи у-купі ходили — і той вмер; з тим парубковали — і той вмер; і сей і той, і той і сей — усі повмирали. Коли ж се так є, так і памятуй собі добре, що не забудуть і тебе на сїм сьвітї, озьмуть, і не будуть питатись: чи хочеш до гурту, чи ще б може погуляв?

А після такої думки, чого-ж би нам, невичним, та пристращатись до уременного? Чому б так не робить: Наградив тебе Бог щастям, що батько й мати твої живуть при тобі і дякують добрим словом, що ти їх при старості і кохаєш і поважаєш; або жінкою до тебе доброю, послушною, хазяйкою невсипущою; або діточками покірними та слухняними — хвали за се Бога і лягаючи і устаючи, а їх шануй і кохай, і для них не жалїй не тільки нїяких трудів, худоби, та коли нужда звелить, душу свою за них положи, розпинай ся, умри за них, та усе таки памятуй, що й вони на сїм сьвітї такі-ж гості, як ти і усякий чоловік, чи цар чи пан чи архиерей чи салдат чи личман. Коли Отець наш милосердний кого з нас покличе, провожай з жальом, та без укору і попрїоків, перехрестись, та й скажи, як що-дня у Отче-наші читаєш: Господи, буди воля Твоя з нами грішними! і не удавайсь у тугу, щоб вона тобі віку не укоротила; бо гріх смертельний накликає на себе не тільки смерть, і саму болїсть, хоч-би яку небудь, бо не поберігши тіла, загубиш і душу на віки вічні! Більш усього памятуй, що ти ховаєш сьогодні, а тебе захищать завтра; і усі будемо у-купі, у Господа милосердного на вічній радості: і вже там не буде нїякої розлуки, і нїяке горе і нїяке лихо нас не постигне.

Ще ж і се ми думаємо, що як постигне кого небудь біда і нещастя, що похова кого із своєї сім'ї або і родичів, то буцїм-то сеє чоловікові приходить за його гріхи і неправди прежнії. Ні, не так се є! Ось слухайте лишень, як нам пан-отець у церкві чита, що Господь небесний нам як отець дітям. А після сього не гріх нам буде і таке примінити: От зберуть ся діти на вулицю грати, та будуть промеж ними шалісливі, та усе б то їм, замість іграшки, битись та лаятись, а меж ними буде дитина плохенька, смирна, покірна і що усяк її може з'обидити. Адже правда, що батько тієї дитини, щоб вона не переняла худа від своєвольників, жалкуючи об ній, кликне з вулиці до себе, і щоб воно за товариством не скучало, посадить біля себе, та й приголубить, і понїжить, і чого воно забажа, усього їй дасть. Пожалуй, хлопці, що на вулиці zostались, не знаючи яке добро тій дитині у батька, будуть жалковати, що узят від них товариш. Дарма, нехай жалкують, а йому у отця дуже-дуже добре! — Оттак і небесний наш Отець з нами робить: бережить нас від усякої біди і береть нас прями-сїнько до себе, де є таке добро, таке добро... що ні розказати ні здумати не можна! Та ще й так подумаймо: Чувствуєш ти, чоловіче, що се Бог за гріхи твої послав біду? Так же і розсуди: Який батько покине овсі діток, щоб без науки ледащїли? Усякий, усякий отець стараєть-ся навчити дітей усьому доброму; а неслухняних по батьківськи повчить, та по батьківськи і пожалує. Не дурно сказано: ледача та дитина, котрої батько не вчив! Се ж люде так з своїми дітьми роблять, а то Отець небесний, що милосердію Його і міри нема! Той коли і пошле за гріхи яку біду, то

Він же і помилює! Тільки покарай ся Йому! А після сього не будемо журитись, що нам Бог милосердний ні пошлеть терпіти, і перехрестившись скажемо: »Господи, навчи мене грішного, як сповнять волю Твою сьвятую!« то й побачиш, що опісля усе гаразд буде.

Так робив Наум Дрот...

От його то постигла лихая біда! Що-ж він? Нічого. Хвалив Бога і з тим прожив вік, що не вдав ся в тугу; а письменний не стерпів... От-як се було.

Наум Дрот був парень на усе село, де жив. Батькові і матері слухняний, старшим себе покірний, меж товариством друзяка, ні пів слова ніколи не збрехав, горілки не впивавсь і п'яниць не терпів, з ледачими не водивсь, а до церкви — так хоч-би і маленький празник, тільки піп у дзвін, він вже й там: сьвічечку обмінить, старцям грошенят роздасть і прийметь-ся за діло; коли прочує яку бідність, наділить по своїй силі і совіт добрий дасть. За його правду не оставив же його і Бог милосердний: що,б то ні задумав, усе йому Господь і посилав. Наградив його жінкою доброю, роботящою, хазяйкою, слухняною; і що було Наум ні забажа, що ні задума, Настя (так її звали) ночі не поспить, усюди старається, беть-ся, достає, і вже зробить і достане, чого мужикові хотілось. Поважав же і він її, скільки міг, і любив її як свою душу. Не було меж ними не тільки бійки, та й ніякої лайки. Що-день хвалили Бога за Його милости.

У-в однім тільки була в них журба: не давав їм Бог діточок. Так що-ж? Настя, як здума про се, то зараз у сльози та в голос; а Наум перехрестить ся, прочита Отче-наш, то йому

і стане на серці веселіш, і пішов за своїм ділом, чи в поле чи на тік чи у загороду або до батраків, бо був собі заможненький: було й воликів пар з п'ять, була й шкапа, були й батраки; було чим і нанщину відбувати і у дорогу ходити; була ж і нивка, одна і друга ще дідівська, а третю він сам вже купив, так було йому чим орудовати.

Оттим-то Настя, дивлячись на худобу, та й журилась, що кому-то воно, каже, після нас достанеться? Не буде нам ні слави ні памяти; хто нас поховає, хто нас помяне? Розтратять, що ми зібрали, а нам і спаси-бі не скажуть. А Наум їй було і каже: Чоловікові треба трудитися до самої смерти; дасть Бог діточок, діткам зостанеться, а не дасть, Його воля сьвятая! Він зна, длячого що робить ся. Ніщо не наше, усе боже. Достанеться наше добрее доброму, він за нас і на часточку подасть, і мисочку поставить і старцям роздасть. А коли буде наслідувати недобрый, йому гріх буде, а нас усе таки Бог милосердний помяне, коли ми те заслужимо. Не журися, Насте, об худобі; вона наша, а не ми її. Стережись, щоб вона тобі не перепинила дороги до царства небесного. Сатана зна, чим підштрикнути! моли ся Богу, читай: »ізбави нас од лукавого«, то усе гаразд буде.

Аж ось, за отцевські і материнські молитви, дав їм Бог і донечку. Та й раді ж були обое, і Наум, і Настя; таки з рук її не спускали. Коли ж було куди дитина побіжить, чи до сусідів, чи на вулицю, то вже котрий небудь, або батько або мати, так слідком за нею і ходять. Та й що то за дитина була! Ще маленьке було, а знала і Отче-наш, і Богородицю, і Сьвятий

Боже, і половину Вірую. А тільки було зачує дзвін, то вже ні заграєть-ся, ні засидить ся дома і каже: »Мамо! пійду до церкви, бач дзвонять; грішка не йти. Тату, дай шажок на сьвічечку, а другий старцю божому подати.« І в церкві вже ні запусує і ні до кого не заговорить, та все молить ся та поклони бє.

От і виросла їм на втіху. Та що-ж то за дівка була! Висока, прямесенька як стрілочка, чорнявенька, очиці як тернові ягідки, бровоньки як на шнурочку, личком червона як панська рожа, що у саду цьвіте, носочок так собі прямиенький з горбочком, а губоньки як цьвіточки розцьвітають і меж ними зубоньки неначе жарнівки, як одна, на ниточці нанизані. Коли було заговорить, то усе так звичайно, розумно, так неначе соплочка заграє з-тиха, що тільки б її і слухав; а як усміхнеть-ся та очицями поведе, а сама зачервонієть-ся, так от неначе шовковою хусточкою обітреть смажні уста. Коси у неї як смоль чорнії, та довгі, довгі, аж за коліно; у празник, або хоч і в неділеньку так гарно їх повбира, дрібушка за дрібушку, та все сама собі запліта; та як покладе їх на голову, поверх скиндячок вінком, та завітча квітками, кінці у ленти аж геть порозпуска; усі груди так і обнизані добрим намистом з червонцями, так що разків двадцять буде, коли і не більш, а на шиї — та й шия ж білесенька, білесенька, от якби з крейди чепурненько вистругана; поверх такої-то шиї, на чорній бархатці, широкій, так що пальця мабути у два, золотий еднус і у кольці зверху камінець червоненький... так так і сьє! Та як вирядить ся у баєву червону юпку, застебнеть-ся під саму душу, щоб нічогісінько не видно було, що незви-

чайно... вже-ж пак не так, як городянські дівки, що у паньїв понавчались: порозхристують ся, порозстїбають ся, що ні в чім нема запрету, не тільки дивись і заглядай у пазуху, як собі хочеш, та хоч і руку... Цур їм! зогрішиш тільки, дивлячись на таких!

Не так було у нашої Марусі, Наумової та Настиної дочки, ось що я розказую, а її, знаєте, звали Марусею. Що було, то й було, так Бог дав! Так вона ж їх не витріщала, а ховала і куталась з ними як мога; хоч і бачиш, що є, та ба! хоч воно для краси дано, та як прикрито та закрито, то і для дівчини чепурнійш, і хто на неї дивить ся, і хто з нею говорить, то все таки звичайнійш.

Сорочка на ній біленька, тоненька, сама пряла і пишнії рукава сама вишивала червоними нитками. Плахта на ній картацька, черчата, ще материнська-придана; тепер вже таких не роблять. І яких то цвїтів там не було! Батечку мій, та й годі! Запаска шовкова, морева; каламайковий пояс, та як підперезеть-ся, так так рукою і обхватиш, ще-ж то не дуже і стягнуть-ся. Хусточка у пояса мережована і з вишитими орлами і ляхівка з-під плахти тож вимережована і з китичками; панчішки синї, суконні, і червоні черевички. Оттака як вийде, так що і твоя панночка! Іде як павичка, не дуже по усїм усюдам розгляда, а тільки дивить ся під ноги. Коли з старшим себе зострілась, зараз низенько поклонилась, та й каже; »здрастуйте, дядюшка«! або »здорові, тітусю«! І таки хоч-би то мала дитина була, то вже не прїйде просто, усякому поклонить ся і ласкаво заговорить. А щоб який парубок та посьмів би її заняти? Ну, ну; не знаю! Вона й не ляяти-меть ся і ні слова й не скаже, а тільки подивить ся

на нього так пильно, та буцім і жалібно і сердитенько, — хто її зна, як то вона там згляне, — так хоч-би який був, то зараз шапку з голови схопе, поклонивсь звичайненько і ні пари з уст не мовить і відійде дальш. О, там вже на все село була і красива і розумна і багата, звичайна, та ще-ж к тому тиха і смирна і усякому покірна.

На вулицю і не кажи, щоб коли з подругами пійшла. Було мати стане їй казати: »Пішла б, доцю, на вулицю: бач, тепер весна, вона раз красна. Пограла б з подруженьками у хрещика, пісеньок би поспівала.« Так де-ж! »Лучше я — каже — на те місце, упоравшись, та ляжу спати і за те раньше устану, заміню твою старість, обідати наварю і батькові у поле понесу. А на вулиці що я забула? Іграшки та пустота, та гляди, станеться, хоч і не зо мною, хоч і аби з ким, яка причина, та опісля і страшно відвічати за те одно, що й я там була! Нехай їм вияснить ся, не підуй!« А про вечерниці так і не споминай! Було і других дівчат відводить, та аж плаче та просить: »Будьте ласкаві, сестрички, голубочки, не ходіте на теє прокляте зборище! Та там нема ніякогісінького добра, там усе зле та лихее. Збирають ся буцім-то прясти, та замість того пустують, жартують, та вчать ся горілочку пити; від матерів курей крадуть, та туди носять, та ще і таке там діється, що сором і казати. Чимало ж то своєї слави загубили, ходячи на тую погань: от хоч-би і Явдоха і Кулина і Приська. Адже-ж і пін пап-отець не велить і каже, що гріх смертельний туди ходити. Та дивіте ся ж і на мене: от я дома більш усіх вас наряду, чим ви ходячи.«

Оттак було говорить, говорить, то гляди, одна перестане ходити, далі друга, третя; а далі

і зовсім мода перестане, щоб ходити. То й дякують добрі люде, а найбільш матери. А там опісля нечистий таки впять силу озьме, підцюкне і потягне низку добру до погібели.

Тільки було наша Маруся у ряди годи збереть-ся до подруженьки на весілля у дружечки. Та й то не буде вона у суботу бігати з ними по вулиці та горло драти, мов скажена, як усі роблють; а прийде вже у неділеньку, посидить, пообіда, а як виведуть молодих на двір танцювати, вона тут чи побула, чи не побула, мерщій до дому; розібралась, роздяглась, давай піч топити і вечерять наставляти, і вже мати за нею було ніколи не поспішити ся.

[III.]

Оттак раз, на клечальній неділі, була Маруся у своєї подруги у дружках на весіллї і сиділа за столом. Против дружечок звичайно сиділи бояре. Старшим боярином був з города парубок, свитник Василь. Хлопець гарний, русявий, чисто підголений, чуб чипурний, уси козацькі, очи веселенькі як зірочки, на виду румяний, моторний, звичайний; жупан на ньому синій і китаєва юпка, поясом з аглицької каламайки підперезаний, у тяжинових штанях, чоботи добрі шкапові, з підковами. Як пришивали боярам до шапок квітки, то усі клали по шагу, хто-хто два, та й лакей з панського двора, і той п'ять шагів положив, що усі здивовались; а Василь усе вижидав, та усе у кишені довбавсь, а далі витяг кашучок, а там так де-що бряжчало, засунув пальці, достав, та й положив на викуп шапки за квітку цілісінький гривенник!.. Як брязнув, так усі, хто був на весіллї, так і вжахнулись, а дружки аж

і співати перестали. А він собі і дарма: потряс патлами та за ложку, і став локшину доїдати, буцім тільки копійку дав.

От сидючи за столом, як вже поприняли страву, давай тогді Василь дівчат розглядать, щό були у дружках. Зирк! і вздрів Марусю, а вона аж у третіх сиділа, бо старшою дружкою, скільки було її де ні просять, ніколи не хоче: »Нехай, каже, другі сїдають, а мені і тут добре.«

Став наш Василь і сам не свій і, як там кажуть, як опарений. То був шутливий, жартовливий, на вигадки, на прикладки поперед усіх, тільки його і чути, від нього весь регіт іде; тепер же тобі хоч-би пів слова промовив: голову посушив, руки поклав під стіл і ні до кого ні чичирк, усе тільки погляне на Марусю, тяжко здихне і пустить очі під лоб.

Познимали страву і поставили горіхи на стіл. Дружечки зараз кинулись з боярами цятать ся, щебечуть, регочуть ся, вигадують де-що проміж весільних пісеньок; а наш Василь сидить мов у лісу, сам собі один, ні до кого не заговорить і нікуди не гляне, тільки на Марусю, тільки вона йому і бачить ся, тільки об ній і дума, неначе увесь світ пропав, а тільки він з Марусею і зостав ся; ні до чого і ні до кого нема йому ніякого діла.

Що-ж Маруся? І вона, сердешна, щось змінилась: то була, як і завжди, невесела, а тут вже притьмом хоч до дому йти. Чогось-то їй стало млясо і нудно, і як подивить ся на Василя, так так їй його жаль стане! а чого, і сама не зна. Хиба тим, що й він сидить такий невеселий. А ще найпуше, як один на одного разом зглянуть, так Марусю мов лихорадка так із-за плечий

і озьме і все б вона плакала, а Василь — мов у самій душній хаті, неначе його хто трйома кожухами вкрив і гарячим збитнем напова. От мерщій і відвернуть ся один від другого, і бачить ся і не дивляють ся; то і гляди: Василь тільки рукою поведе або головою мотне, то вже Маруся і почервоніла, і впять і ззирнуть ся меж собою.

Думає сердешна Маруся, що мабути се з очей їй стало, та й каже собі: піду лишень до дому. Так думка така нападе: »Он-той боярин, що у синім жупані, чи він недуж, чи що? То як піду, то щоб він ще гірш не занедужав, і ніхто йому не поможеть; бач, як жалібно дивить ся на мене і буцім-то й просить: будь ласкава, Марусю, не втікай відсіля! Добре, добре, зостанусь!«

А Василь собі нудить сьвітом і не зна, на яку ступити. Розчумав трохи, що бояре цятають ся, та й дума: »Кé лишень, поцятаюсь я он-з-тою дівчиною, що сидить смутна, невесела.« Тільки, сердєка, протягнув руку, так неначе йому хто й шепнув: »Не займай її, ще розсердить ся; бач, яка вона одягна та пишна! Се мабуть міщанка: вона з тобою і говорити не захоче.« Поблідніє наш Василь, та впять і похмурить ся. Далі збиравсь, збиравсь, та як дружечки дужче почали співати, а весільний батько з матірю частіш стали горілочкою поштувать і піднявсь гомін по хаті, він таки хватив у жменю горіхів, та до Марусі: »чи цїт, чи лишка?« Та як се промовив, так аж трохи не впав із ослона на спину; голова йому закрутилась, в очах потемніло і не стямивсь овсі.

Та й Марусі ж добре було! Як заговорив до неї Василь, так вона так злякалась, як тогді, як мати на неї розсердилась; а се тільки одним-один

раз і було на її віку, як принісши вона від річки плаття, загубила материну хустку, що ще від її покійної матери, так за-те то на неї мати сердилась було, і хоч не довго, та вона, крий Боже, як було злякалась. Отже і тепер так їй було прийшло: як-би можно, скрізь землю б провалилась або забігла куди, щоб і не дивитись на сього боярина. Та й що йому казати? Як скажу »не цїт«, то він подума, що я чванна і не хочу більш з ним цятатись, а він і так чи смутний чи сердитий, а тільки жалко на нього дивитись. Скажу »цїт«. Щоб-ж? як стала силоватись, щоб промовить слово, так ні жодною мірою не може сказати: губи злиплись, язик мов дерев'яний, а дух так і захватило. Дивить ся, що й Василь з неї очей не спустить і горіхи у жмені держить і жде, щоб вона йому скаже; от їй його жалко стало, на велику силу та тихесенько, так що ніхто й не чув, промовила: цїт! та зирнула з ним. І сама вже не стямилась, як узяла з Василювої жмені горіхи, та як схаменулась, як засоромилась.. крий мати Божа! Аж ось на щастя їх крикнув дружок: »Старости, пани підстарости! благословіте молодих вивести із хати на двір погуляти.« Тут і усі рушили із-за стола та, хто куди попав, мерщій на двір дивити ся, як будуть танцювати. От і Марусі і Василеві неначе сьвіт піднявся, полегшало на душі, вийшли й вони з хати.

Троїста музика гра, що є духу: риплять скрипки, брязчать цимбали, а замість баса сам скрипник скрізь зуби гуде та прицмокує. От і розколыхались наші дівчата: вийшла пара, а там друга, пішли у дрібушки. Ніжками тупотять, підківками бряжчать, побравшись за рученьки виворочують ся, то влять розійдуть ся, то як утінки

плавцю пливуть, тільки головками повожують; то внять у дрібушки... Вже й потомились, вже і хусточками утирають ся, вже б їм і годі; так що-ж бо? музика гра, та й гра! Вже одна із дівчат, Одарка Макотрусівна, ледве ноги волочить, піт з неї так і тече, притьмом просить музику: »та годі бо, дядьку! та перестаньте бо, ось вже не здужаю!« Так що-ж? музика гра та й гра!... Далі скрипник закінчав і пити скрипчкою попросив. От дівчатам годі, поклонились музиці і пішли до гурту.

»А ну горлиці!« гукнув з кучі Денис Деканепко, розтовкав людей кулаччам, потяг до себе з кучі Пазьку Левусівну і став з нею, і дожидається, поки почастують музику. Розставив ноги, у боки узявсь, шапка висока сірих смушків з червоним сукняним верхом на бік йому похилилась, усами поморгує, на всіх погляда і приговорює: »Отже узяв ся танцювати, та може і не вмію! Повчитись було у кривого Хоми, що на деревянці ходить.« Як се почувли люде, так і зареготались. Кузьма, таки старий Коровай, той і каже: »Оттак! оттой навчить добре, сам ходячи на одній нозі.« А Юхим Перепелиця сьміявсь, сьміявсь, аж йому сльози потекли, та й каже: »Отсей не вигада! ну вже так!« А Денис стоїть, неначе і не він, і не всьміхнеться.

Напившись горілки, музика і вчистила горлиці. Як же розходивсь наш Денис, так що батечки! Там його морока зна, як то мудро тогді танцював! Як же вдрав на вприсядку, так ногами до землі не доторкується, то поповзе на вколішки, то через голову перекинеться, скакне, у долоні плесне, свисне, що аж у-в ухах залящить, та внять в боки, та тропака-тропака, що аж земля гуде;

а там стане викидовати ногами, неначе вони йому повилломлювані, а далі підскочить, та впять на вприсядку, та около Пазьки так кругом і веть-ся, та приговорює:

Ой дівчина горлиця
До козака горнеть-ся;
А козак як орел,
Як побачив, та і вмер...

Добре було Денисові так бришкати без Василя; а той би його заткнув за пояс чи у танцях, чи так у речах або в молодецтві, бо він собі був на те уродливий. Коли було озьметь-ся за танці, так і не кажи, що годі: перетанцює яку-хоч музику; коли ж підвернеть-ся до дівчат, то вже ні на кого більш і не дивлють ся, тільки на нього і його одного слухають, а на опрочих плюють; коли ж підсяде до старіших, та стане загинати їм свої баянтраси, так усі, і старі і молоді, сидять та пороззівлявши роти слухають, хоч до пізної ночі.

Такий-то був наш Василь до сього часу. Тепер же він мов остужений. Вийшовши з хати, де б то йти до гурту та взявши дівчину туди б і собі танцювати; ні, пішов собі, сердека, стороною від людей, схилився на пліт, та й дума: »Що се мені сталось? Таки нічого не чую, нічого й не бачу, тільки одну сю чорняву дівчину! Вона в мене і перед очима і на думці!... Чом же не займу її? Але! Бачить ся і не сьмію, або й б'юсь, щоб і не розсердилась... А як здумаю, що вона на мене мусить розсердитись і коли підійду до неї, то вона відвернеть-ся від мене і прожене, то від сеї думки і сьвіт мені не милий, і сам не знаю, що з собою робити!... Пішов би й до дому, так оттут неначе прикований. Нудно мені на сеє

весілля і дивитись; а очей не відведу від тії хати, що́ он на приспі сидить моя дівчина та щось з подругою розговорює, та чи мені так вже здається, чи таки справди, що на мене поглядають, може про мене...»

»Чого так зажуривсь, Семенович?« сказав йому Левко Цьомкал, підстарший боярин, та й вдарив його по плечам. »На дівчат зглядівсь, чи що́? На́ лиш, потягни люльки, то повеселїшаєш, та й ходім танцювать. Бач, які бойкі дівчата з гора́ понаходили.«

— Не хочу люльки, каже Василь; трохи не вона мені і завадила. Так щось нездорово! Або отсе до дому утїкати, або що. Кінчай тут за мене порядок.

»Цур йому, каже Левко: ще погуляймо. Мабути, чи нема тобі чого з очей? То проходишь по вулиці, воно й минеться; або йди лучше усього та подивись, як дівчата танцюють. Ну що́ вже Кубраківна вдрала, так там вже за всіх. Що́ за танцюра! Та й дівка, брат, важна! Коли-б до осени не втекла, то не мине моїх рук.«

Мов лихоманка стрепенула Василя; поблід як полотно, та аж руками схопивсь за коляку, щоб не впасти від журби. Він бо думав, що се його дівчину Левко вихваля; бо звісно, коли хто котру любить, то й дума, що вона і усїм така хороша і любязна здається, як і йому. Послухав трохи чмелїв, далї схаменувавсь і на хитрощі піднявсь; давай його випитовати.

»Де Кубраківна? каже, чи не та чорнява, що́ повна шия намїста з хрестами?« (се-б то Маруся.)

— Ні, каже Левко; нам до тнеї далеко. Моя, он бач, русява, що трошки кирпатенька, у світї, та рушником підперезана.

Полегшало нашому Василеві; аж здохнув і очиці як ясочки заграли, як почув, що не його дівчину Левко любить. Тепер йому дарма і Кубраківна, чи тут вона чи де, а давай мерщій допитоватись про свою, та й каже Левкові:

»А то про яку ти кажеш, що до неї тобі далеко? Хйба тут є попівна або приказчиківна?»

— Ні, каже Левко: тут усі наші рівні; а я кажу про нашу Марусю.

»А що-ж то за Маруся?» спитавсь Василь, та й очи понурив у землю, буцім йому і дарма, а у самого не тільки що уха, та що то, усяка жилочка неначе слуха; а він, сердешний, і дух притаїв, і боїть ся, щоб ні-жодного словечка не прослухати, що йому буде Левко розказовати.

От і почав йому Левко про Марусю казати усе, що знав, і чия вона дочка і який її батько багатий, і як він свою дочку кохає, а далі і про Марусину натуру: як вона усіх жахаєть-ся, що ніхто її не бачив не тільки щоб на вечерницях або у колядці, та й на вулицю і на Купала і ні на які ігри не ходить; чи така вже собі пишна, або може несмілива; а що роботяща, і на батька і на матір і на себе пряде, шие, мие, і сама усе одна без наймички і варить і пече, а мати сидить, ручки склавши.

Не пішла ж і Маруся до танців, а сіла собі сумуючи на приспї біля хати та ті горішки, що узяла у Василя, усе у жмені перемина, та назирцем за Василем погляда. Що ж у неї на душі, того й сама не розбере. То часом стане їй весело, так що зараз бігла б до матери та й приголу-

билась би до неї, то впять засумує і слізюньки хусточкою обітре і бажа батенька, щоб розвів її тугу; то всьміхнеться, то засоромить ся, і дума, щоб то їй до дому іти (так було попереду усе робила: чи посидить чи не посидить на весільї з дружками, та мерщій і до дому), та як розглядить, що треба побилля Василя іти, та їй передума. А сього вона їй сама не знала, що в неї на думці було: »коли-б оттой парубок прийшов та поговорив би зо мною, то неначе-б мені на душі легше стало.« Як же тільки подумала об сїм, та як засоромить ся! Почервонїла як калина, закрилась рученьками і голову похилила.

Отто їй прийшла до неї Олена Кубраківна, перетанцьовавши, та їй сіла біля неї віддихати.

»Чого ти, Марусю, так сидиш? Чи плачеш, чи що?«

— »Нї, не плачу,« каже Маруся, і говорити б то, і замішалась, що їй не знає, що їй казати. »Отсе їм, каже, мочені кислїці, та було подавилась. А ти чого так засапалась?«

»Та перетанцьовалась собі на лихо, каже Олена. Як попав мене он-той боярин, так усе крутив, крутив, поворочував мене, поворочував, а тут ще на лихо музика не перестає; так не тільки що ноги, та їй руки болять і голова крутить ся. Та вже-ж і танцюра! у нас такого і на усїй слободі нема. Я казала своїм хлопцям, щоб приводили його до нас на вулицю...«

От Маруся трошки і зрадовалась, що може Олена зна того парубка, що їй так у душу запав, бо їй вона на свій пай думала, що вже красче її парубка і на сьвітї нема і що се його вона так вихваля. От і давай про нього випитовать:

»А який же боярин, чи не старший?«

— І вже старший, забормотала Олена: сидить собі як понура, ні на кого і не дивить ся, і дівчат ні которої не заїме. Нехай лишень сядуть за стіл, вже не я буду, щоб не приспівала йому:

Старший боярин — як болван,
Витріщив очи як баран.
Обручами голова збита,
Мочулою свитка сшита,
Лпчком підперезав ся,
У бояре прибрав ся.

От як йому приспіваю. Нехай зна і наших дівчат. Він може дума, що селяне не вміють танцювати? Ну, ну! ще його батька навчать.

»А може він і не вміє?« спитала Маруся, а сама закрилась рукою, щоб не бачила Олена, як вона від сього соромить ся.

— Хто? Василь не вміє? аж скрикнула Олена.

»Та я й не знаю, чи він Василь чи він хто, і чи він вміє танцювати чи не вміє, я не знаю; та й його зовсім не знаю.«

Сказавши сее, Маруся і схаменулась, щоб не замовчала Олена про нього розказувати; бо їй кріпко хотілось знати, хто він і відкіля, і тільки що хотіла випитовати, аж тут Олену разносило з своїм боярином: давай впять жаліть ся, як він їй руки повикручував, як її вморив, і се і те, і довго усе про нього говорила.

Довго слухала Маруся і не знала, як Олену і спинити, бо та радесенька була хоч до вечера товкти про свого боярина. Далі, буцім-то не вто-ропала, про кого вона розказує, та й каже:

»Приспівай же йому вже добре, та добре.«

— Та се не йому! хйба ти не чуеш? крикнула на неї Олена: се я Василеві хочу приспівати.

»Та щó там за Василь тобі дав ся?« каже Маруся (а се вже у дівчат така натура, що котра якого парубка полюбить, то знарошне стане корити, щóб другі його похваляли). »От, не видала твого Василя, каже, і відкіля він тут узявсь? і з якої слободи забрів сюди?«

— Але! мабуть чи не з слободи! Він з города, він свитник, коли чула. Та щó вже за завзятий! Вже де появить ся, то усї дівчата около нього. І танцювати і жартовати, не узяв його біс. Та й красивий же! Бач, як вихиляєть-ся, за тин держачись! Спина так і гнеть-ся, неначе молодий ясенюк, а з виду як намальований; очи йому, як зірочки, а патли так і мотають ся: бач, по купецькому...

»Мабути ти його любиш, так тим і хвалиш,« ледве промовила Маруся, ховаючи очи у рукав, а сама як на вогні горіла від Олениних розказів.

— Потурай, що люблю! Пожалуй би любила, так він на таких і не подивить ся. Кажуть, що його хазяїн та хоче його у прийми узяти, а дочка красива та й красива і дуже багата. Він і сам ма копійчину: адже ти бачила, що й за шапку та викинув аж гривенника; оттак і усюди він робить. Вже як би не було...

Тут підбіг Денис, та й потяг Олену до танцю за рукав. Вже вона його і лаяла, і кулаччам у спину товкмачила, так нічого і не зробила: потяг та й потяг. А їй пильно хотїлось з Марусею посидіти, та про парубків наговорити ся.

Зостала ся Маруся сама. Узяли її думки та гадки; а як згадала, що Олена казала, що його хазяїн та бере його у прийми і що віддає

дочку і красну і багату, та й зажурилась! Схилила головоньку на білуру ручку, а слізоньки з очинь так і капотять! От обтерла їх хусточкою, закрила ся рученькою, та й дума: »Ох, лихо мені тяжке! Лучше б я його не бачила!... Як то мені його забувати?... Тим-то городянські дівчата... у них і парубки свої, не такі як у нас, що ні на що і дивитись... Піду швидче до дому (а сама ні з місяця), стану поратись, робити, — то може й забуду... так-то й забуду! Ох, доленько моя лихая! Тепер сих горішків нігде не подіваю, так при собі і носити-му, більш ні на що, тільки на память. Хоч-би на сьміх вони мені сказали«... (та сее думавши, потрясла у жмені горішки, та голосно й промовила :) »чи він мене любить? Ціт, чи лишка?»

— Ціт! і любить тебе від щирого серця! обіззавсь Василь, що вже давно стояв біля неї і дививсь на її смуту та не знав, як заняти.

»Ох, мені лишенько!« скрикнула Маруся і стрепенулась як тая рибонька, ускочивши у-в ятір. »Хто такий? про кого ви говорите?« пита й сама не зна, длячого і об чім.

— Той тебе любить... про кого... ти думала... казав Василь, задихаючись від несьмілости і з ляку, як почув, що вона ма когось на думці.

»Та я.. ні про кого не думала... я так...,« сказала бідна дівка, та й злякалась гріха, що з роду у-перше збрехала; а опісля й каже: »хто б то мене й полюбив?«...

— Марусю, Марусю! каже Василь, тяжко від серця здохнувши: та й впять на-силу дух перевів і каже: я знаю такого...

— »Марусю, Марусю! а ходи-ке сюди!« так кликнула її та ж Олена. Маруся ні жива ні мертва! Злякалась того, що Василь став з нею го-

ворити, та ще так голосно; а тут ще й то, що Олена бачить, що вона з чужим парубком розговорює, а опісля і сьміяти меть-ся їй; а що найбільш те їй було страшно і жалко і ніби досадно, що Василь каже про когось другого, що її любить, а їй би хотілось, щоб він їй сказав, що він сам її любить. От як злякалась, скочила з місця, та й не може і ступити, а Олена знай їй кличе: »Та йди сюди, ось ось-де я.« А Василь теж став як укопаний і не знає більш, що їй казати. На думці б то їй багато де-чого є, так язик не слуха, не пошевельнеш його; а тут ще на біду підслухав, що Маруся об когось вже дума, і що йому нічого тут убивати ся; а тут ще Олена збила його з товку... От і стоять вони обое сердешні і не знають, на яку ступити і чи йти їм куди чи що робити?

Вже сама Олена прийшла до Марусі і питаєть-ся, чи вона тутечки довго буде?

»Ні, каже Маруся, уже мені пора і до дому. Нічого більш тут дождатись.« Та сее кажучи, так важко здохнула, що криї Мати Божа!

— І я отсе йду до дому, каже їй Олена; мати прислала за мною. Чи знаєш, що? Ходім завтра у-купі на місто; мати казала де-що купувати, так ходім зо мною, ти таки усе лучше знаєш.

»Добре, ходім. Моя матуся щось не здужа, так що нам треба, я й куплю; заходь тільки за мною,« сказала їй Маруся.

— Зайду, зайду. Жди мене до сход сонця. Ходім же тепер у-купі до дому, та в перекупки купим кисличок.

От подруженьки, побравшись за руки, і пішли собі.

[III.]

Зоставсь Василь, і стоїть сам не свій. По його думці, він, бачить ся, закинув Марусі на догад, що се він її любить, і дума: коли-б вона не мала кого на приметі та щоб його хоч трохи любила, то більш би йому нічого і не треба, не хотів би ні грошей ні панства. Так бо почервоніла, як я їй став закидати, що її полюбив, і очі опустила у землю, а рученятами усе хусточку крутила, вже вірно з серця: а як пішла за Оленою, то не тільки йому і словця не сказала, та й не глянула на нього.

Сумовавши пішов він назирцем за Марусею і бачив, що вона аж поки ввійшла у другу вулицю, то аж трічі оглядалась, — а чого? хто її зна! Дівчачу натуру трудно розгадати, бо вони часто буцім-то і не люблять, хто їх займає, і буцім-то й сердють ся, а там собі нишком так його люблять, що й сказати не можна! Та таки і тії правди нігде діти, що инша дівочка, ще молоденька, що з роду в-перше побачить такого парубка, що їй прийде по серцю, то й сама себе не розгада, що з нею діеть-ся. На думці так би на нього усе і дивилась би, і говорила б усе з ним з одним і сіла б біля нього, так чогось-то усе стидно: хоч ні душі нема близько, а їй здаеть-ся, буцім-то усі люде так на неї і дивлять ся, або хоч і не дивлять ся, так по очам пізнають, що вона з парубком говорила. Отгим-то така і жахаеть-ся і втікає, ні слова не сказавши парубкові, що залицяеть-ся до неї; як же відбичить від нього, то й сама жалкує, та ба! вже не можна діла поправити! Добре ж, коли парубок не розсердить ся

та ще і у-друге стане лясн підпускати, так ще не зовсім біда; а як же подума: »лихо її матери, яка пишна! цур їй!« та й підвернеться до другої, так тогді вже зовсім лихо! І сумує сердешна і нишком поплаче, та притьмом нічого робить! і вже-ж самій його не за́нмати, щоб не сказав: »сама, каже, на шию вішається.«

Смутна прийшла до дому наша Маруся, та тільки не об тім. Вона думала, що Василь її не любить, а коли-б любив, то зараз прямо й сказав би, а то про когось другого казав, а об собі ні пів слова. Та й Олена ж казала, що хазяїн бере його у прийма, так се вже певно, що він любить хазяйську дочку. Та як її і не любить? Вона собі городянка, міщанка, та, кажуть, хороша та й хороша! А думаю, як убереться, так намиста ще більш чим у мене; а скриня з добром мала? та ще, думаю, і не одна: там може такі великі та розмальовані та на колесах; а подушок, подушок, так може під саму стелю... Так куди вже йому до мене! Він на таких і не подивить ся. Ось так думала Маруся, прийшовши до дому і сівши у хаті на лаві.

Дивила ся стара Настя, мати її, лежучи на полу та стогнучи від недуги, що дочка її сидить смутна і невесела і нічого про весільля і не розказує, і за діло не приймається; дивила ся довго, а далі стала питати:

»Чого ти, доню, така невесела, мов у воду опущена? чи не занедужала, нехай Бог боронить? Гляди лиш, як ще й ти звалиш ся, що́ батько з нами буде робити! Кажн бо: що́ в тебе болить?«

— Нічого, мамо! каже Маруся.

»Чи не порвала намиста, жартуючи на весільлі?« пита Настя.

— Ні, мамо!

»Чи не з'обидив тебе хто? то батькові скажи, він зараз уступить ся.«

— Ні, мамо.

»Так коли ж нема нічого, так чого так сидіти? Ішла б по воду, пора наставляти вечеряти.«

— Зараз, мамо, сказала Маруся, а сама ні з місця.

Дожидала мати, дожидала, далі впять за неї: і уговорювала її, а далі і сварилась на неї; так вже на силу, та на превелику силу розколихала її, що вона роздяглась і, не поховавши гаразд ні скиндячок ні намиста і ніякої одежі, узяла кошик, щоб то у-в огороді зілья нарвати, та замість огорода пішла до криниці по воду, неначе з відрами; іде і байдуже. Та вже як прийшла до криниці і як стали над нею люде там сьміятись, так вона тогді схаменулась і мерщій до дому. Щоб-ж? І до дому вернувшись не лучша була: затопила у печі, і приставля горшки порожні; замість пшона, щоб замняти борщ, вона сіль тре у макотреті, та підлива борщу... І щоб ні озьме, до чого ні кинеть-ся, усе не так, усе не до шмиги, так що і старий Наум, вернувшись до дому і дивлячись на таке її поранья, аж сам дивовавсь.

Сяк-так віддавши вечерю, Маруся пішла до коров, а Настя стала журити ся і каже Наумові: »Ох мені лишенько тяжке! Щоб-ж отсе з Марусею діеть-ся? Каже — зовсім здорова, а за що ні приньметь-ся, щоб ні почне робити, усе не до ладу, усе не так, як треба. Та чогось собі чи журить ся, чи що? Нехай Бог боронить, чи не з очей їй сталось?«

— У вас, у жінок, усе з очей, заворчав Наум. Чи дитина змерзла на холоді, чи дитині

душно в хаті, ви кажете: з очей; голодна, їсти просить, — з очей; наївшись, не хоче, — і то з очей; чи засьміялась, чи зажурилась, чи сіла, чи встала, — усе з очей, усе про все у вас очі. А що очі можуть зробити? Нічого, дивлять ся собі на світ божий, та й годі. Рукою чоловікові біду зробиш, а язиком ще й гіршу, а очі нічому непривинні.

»А чому-ж баби, котрі знають, та й злизують і шепчуть? Як-би воно нічого, то нічого б і не робили, а то...«

— На те шепчуть і злизують, щоб таких дурників дурити, як ти і прочіі. Потурай тільки їм: вони, пожалуй, раді, щоб тобі за все, про все шептати, аби-б грошики лупити. А хто що може чоловікові зробити, окріч Бога милосердного? Він нашле біду, Він і помилує; тільки молись і Його одного знай, а з тою бісовщиною, з ворожками та з знахурами не водись. Помолись, Насте, хоч лежачи, Богу, коли не здужаєш підвестись; і я таки помолюсь, то й гляди, що Маруся наша завтра зовсім здорова буде. Мовчи ж, он — вона іде.

Маруся, зовсім упоравшись і поприбиравши, розпитувала матір, чого треба на місті купити, і узяла у батька скільки треба грошей, послалась на лаві, помолилась Богу, і зверх-усього вдарила три поклони, щоб вже більш не думати про Василя. Її так батько вчив: коли, каже, тобі чого треба, або журба тебе озьме, зараз до Бога. Вдар три поклони і проси, об чому тобі нужда, і жди певно від Нього милости. Він наш отець, Він зна, що кому і у якое уремя послать.

От з такою думкою лягла Маруся. Так що-ж? І сон її не бере. Те й діло, що дума... та не об

Василеві, де-то вже! Вона його і знати не хоче... та й на-що їй він... Він доси вже посватаний; адже і хусточка у нього, що з кишені виньмав, то не хлопча, а притьмом дівоча, і вже вірно вона йому подарувала... та він же невеселий на весільї був... отто мабути скучав за своєю голубкою... та ще щоб я об ньому думала? Як би не так! Він собі і сидів, неначе один у лісі, ні на кого і не дививсь... Далі здохнула і дума: і мене заняв тими горіхами, аби-б то вже так!... Ні, Василю, не нашим дівчатам об тобі думати, у тебе є своя... От уже любить її, думаю?... Бачить ся, усе об ній так і думав, бо у-в очах так і видко були слізоньки... тепер вже вони доси у купочці... і вона вже, вірно, цілує його у тії оченьки, що як блискавка, як згляне, так і сьєє... от вже не цілує вона їх!... Того-ж то він по ній мав плакати... Чого-ж я отсе плачу?... Ох, горечко мені тяжке!... Коли-б було знала, не ходила б на те весілья!... На-що було розпитовати Олену про нього! Та дарма; я вже зовсім про нього і не думаю... та й він же про мене тож. Може він думав, що... тее-то... я б то... що каже: я знаю такого, що тебе любить, а йому б то вже не можна, що вже він посватаний... Бог з тобою! Нехай тобі Бог помага! І жени ся, і люби ся... Та чого-ж я усе плачу?... Оттого і туга така, що за-чим я на те весілья ходила... Тепер засну вже... Завтра чим сьвіт устану, піду на торг, та й розібю свою тугу. Коли ж з ним зострічусь на місті, то буцім його і не знаю, і не буду на нього і дивитись. А вже він, вірно, з нею ходити-ме по базарю, та де-що купувати-муть... бо мабуть і весілья швидко буде... То-то вже він буде рад, як оженить ся!... А вона?... Чого-ж я заливаюсь слі-

зоньками?... Ох бідонько моя!... Ох, горечко моє!
Чого таки я на те весілля ходила?...

Оттак-то бідна Маруся, не хотівши і споминати про Василя, тільки об нім одним і думала і хоч-би тобі на часничку очицями звела; плакала та журилась цілісіньку ніч. А й довга ніч у нас на клечальній неділі? Вечірня зоря ще не погасне, а сьвітова вже й заньмаєть-ся; блисне Віз, та вже докотившись до сход сонця.

От і тепер. Тільки що зірочки засьяли у Бога милосердного на небесах, тільки що розсьвітились, та й то не зовсім ясно а неначе скрізь серпанок, соловейко стих біля своєї самочки, щоб виспалась хорошенько, не жахаючись; вітерець заснув, і гілочки по садкам дримаючи ледве-ледве колишуть ся; тільки й чути, що через греблю на лотоках водиця цідить ся і мов хто нищечком казку каже, що так і дримаєть-ся, а то усюди тихесенько... Аж ось — недовго, зірочка покотилась, далі друга, третя — і поховались у синьому небі, мов у море канули, а прощаючись з землею трошки сплакнули... от від їх слізоньок пала роса на землю. Канула її крапелька, зашелестіла у аері — і прокинув ся вітерець, та й поколихав тихенько гілочки по садкам та по ліскам. От і попрокидались птичі самочки, лупнули очицями, зацмокали носиками; тут зараз їх самчики, щó біля них дримали, попробурковались і з радощів — що настає впять божий день і вони будуть з своїми самочками літати, гратись, любитись, і що може яка і яєчко знесе — з таких то радощів заспівали своїх пісеньок, щó рано й вечір хвалять Господа небесного, отця, милосердного як чоловікові, так усякому звірю, птиці, та й самій манюсінькій комашечці, що й оком не вздриш.

А не-хто вже виспівувать, як соловейко! Защебетав, залящав, зачиркав, засвистав, затріщав... то стихне, ніби пошепче своїй самочці, як її любить, а вона йому мабуть скаже, що й вона його любить і похвала його пісеньки, то з радощів і гукне на увесь садок; а як промеж того ще й носичками поцілують ся... тут він вже і не стямить ся: зажмурить ся, защебече, затерчить, що аж неначе охрипне, та знову ще дужче лясне. Задрібоче, що аж дух йому запираєть-ся... Та усе-ж то так гарно, так гарно, що розказати не можна, а на душі весело!

От на берегах і листя зашупотіли промеж себе, що й вони, по ласці божій, будуть красуватись на ясному сонечку. — Схаменулась травонька, як скропила її небесная рісочка; піднялись стебелинки, розпукались цвіточки і пороззівавши рігочки свої, надихали на усю долину таким пахом, що, почувши його, забудеш про усе і тільки, здихнувши, подумаєш: »Боже милосердний! Отець наш небесний! І се усе, що тільки є на землі, у воді, під небесами, се усе Ти тільки по єдиному милосердію своєму для чоловіка сотворил еси? А він, сеє мізернеє созданіє, ся билина, ся пиль і порошина, чи він же Тобі благодарить? і як?... О Боже праведний! буди і усеґда милостив нам грішним!...« Більш сього не вміємо що і сказать!...

От і рідесенький туманець пав на річеньку, мов парубок приголубивсь до дівчиноньки, і у-купі з нею побігли ховатись меж крутими берегами. Далі і хмарочки стали розходитись, порідчали і стали звертатись купками, мов клубочки, розступатись, щоб дати дорогу для якогось пишного, важного гостя, ніби царя якого, діючого добро

уєьому миру, і покотились геть-геть за крутні гори, щоб тільки відтиля дивити ся на те, що тут буде!... Ось і зачервоніло на тій дорозі, де йому треба йти, і розіслалось мов сукно, як кармазин красне; далі неначе срібні цвітки по ньому хто посипав, а тут і увесь путь став мов золотим піском по червоному полю посипаний. Зазолотились і верхівя дерева по лісам, і ось золотий по них пісок сиплеться по дереву низче, усе низче, низче... Усе стихло... Чогось жде!... Стало винирять з-за землі... що? І сьвіт і огонь і краса. І вже і на крайок його не можна зиркнути оком, що-ж буде, як усе явить ся миру?... І золоті проміні від нього обспали усю землю, і самії небеса стали ніби ще красче... Усе мовчить, жада, щоб швидче явила ся у повноті краса миру... Ідеть, викотилось зовсім, озирнуло землю і неначе повелівало: »Хваліте Господа, що создав і мене і вас, і кожний день посила мене давать уєьому миру сьвіт і усякому диханню жизнь...« Тут знова пташечки неначе по чийому наученню зацебетали, усе мов знова ожило, чоловік знов принявсь за діло своє... і що то: увесь мир ізрадовав ся!

.

[IV.]

Ось вийшов і Василь із садка. Він добре чув, що Маруся з Оленою змовились у-купі йти на місто, так він і не пішов вже до дому у город, а у тім-же селі, від города верстов з чотирь, скитав ся усю ніч, і як стало сьвітати, то він вже і беріг їх. Визиравши із садочка побачив, що дві дівчини геть-геть відстали від прочого народу, тихенько йдуть собі і розговорюють; він

зараз відгадав, що хто то йде, бо серце у нього тьохнуло і подало звістку. Отто він і пішов, буцім-то у город, тихою ступою, похиливши голову, мов задумався; а у самого аж жижки трусять ся і дух йому захватує від радощів, що ще побачить Марусю і поговорить з нею.

От ідуть дівчата: Олена як та сорока скригоче, що на ум збреше, а Маруся буцім-то і слуха, та усе про своє гада... аж зирк! і пізнала свого Василя!... Рукі й ноги затрусили ся, у животі похолонуло, і дух занявся і сама ні з місця.

»Та йди бо швидче!« крикнула на неї Олена: »чого ти зопинаєш ся? і таж опізнались.«

— Та хто його зна, чи спіткнулась, чи що, каже Маруся, сама ж ні з місця, хоч так би і летіла до Василя, як та голубка до голуба; бо вже й забула, що мабуть він не її любить, що він вже посватаний на хазяйській дочці... усе забула, а тільки того й бажа, щоб бути у-купці з своїм Василечком.

От як почув Василь, що дівчата вже за ним гомонять, озирнувся до них, зняв шапочку, поклонився і каже: »Добрий-день, дівчата. Боже вам помагай!«

— Спаси-бі!... нехай і вам Бог помага! сказав йому у-в один голос дівчата.

От їм і каже Василь: »Чи не бігла против вас яка собака?«

— Цур їй, пек від нас! каже Олена: ми її не бачили; хіба де біга?

»Ось тутечка тільки перед вами кидалась на людей,« казав Василь: »то проженуть її, а вона відтиля забіжить, та й не знаєш, відкіля її і стерегтись. Та така сердита, на всіх так і кидаєть-

ся. Так я отсе вилонив собі коляку, та йду і озираюсь.»

— Ох лишечко! я її боюсь. Вернімось, Марусю! каже Олена.

»Не бійтесь, дівчатка; адже ви у город і я у город, то з вами буду йти, а коли набіжить, то вас обороню.»

— От за се спаси-бі! Тепер нам, Марусю, не страшно, сказала Олена, а сама радісінька була, що з парубком буде йти усю дорогу. Оттак і пішли собі у-купці.

Зовсім же то наш Василь збрехав, що будьто там бігала яка-б то собака. Се він знарошне їх налякав, щоб вони припросили його проводити їх і щоб не церемонили ся з ним іти.

Ось як ідуть, і Василь їх попережа — звісно вже, молодецька походка против дівчачої — та й піджида їх; от Маруся збирала ся, як би то з ним заговорити, а далі й каже: »Бачите, як ми тихенько йдемо і ви нас піджидаєте. Може ми вам боронимо?»

— А чим? каже Василь.

А Маруся каже: »Тим, що може вам... пильно треба у городі бути? Може вас хазя... хазяїн жде?» Се-б то на догад буряків, щоб випитати його, чи не скаже чого про хазяйську дочку.

— І вже мені тепер город! забув про його і думати, сказав Василь, а далі тяжко здохнувши, і каже: Одно в мене на думці, коли-б то Бог поміг! Тільки за тим і піду до хазяїна, щоб...

»А чому ви учора на весільї не танцювали?» перебила йому Олена, та й почала з ним пащикovati. Він їй слово не хотячи скаже чи не скаже, а вона йому десять; та так і стриже, так і стриже, та вигадує та докладає та придираєть-

ся, що вже Василь ніяким побитом і не відчепить ся від неї.

А сёрдешна ж то Маруся зачепила було Василя, тепер і сама не рада. Вже-ж тепер він не таючись сказав, що у нього щось є на думці і що за тим тільки і йде до хазяїна. Се вже певно, щоб домовитись об сватаньні на його дочці.

От у таких думках та гадках іде не йде, і ноги не служать; і сердить ся на себе, чого вона на торг пішла, сердить ся на Василя, чого він їм на зустріч попав ся, і вже мов засватаний, а з чужими дівчатами ходити-ме по базарю; сердить ся і на Олену, чого вона така весела, чого так з засватаним парубком пащикуює; сердить ся на усіх і за все, а сама не зна, на кого і за-що.

От прийшли у город, походили по базарю; Олена зараз скупила усе, що треба їй було, а Маруся тільки ходить за нею та сьвітом нудить і усе нападаєть-ся на Олену, що притьмом пора до дому. А Василь усе з ними ходить, та — як той міхоноша у колядці — носить Марусин коник, та склада, що Олена купує. Далі осьміливсь якось-то спитати Марусю (бо бачивши, що вона усю дорогу мовчала, думав певно, що вона на нього сердить ся), та й пита:

»А ти, Марусю, чом нічого не купуєш?«

— Та мені небагацько... де-чого й купувати, каже Маруся, та й відвернулася від нього, щоб і не дивитись на чужого жениха: тільки й треба купити матері... кресало на люльку... а батькові... ниток красних... на мережки до хусток... та яловичини... на Петрівку...

Оттак наворачькала наша Маруся, що трохи й сам Василь їй у вічі не насміявся; ще то добре, що не чула сього Олена, торгуючи у перекупки шпильки.

Василь тільки собі тихесенько усміхнувся, бо догадався, що щось не так воно є, та й узявся, щоб треба було Марусі, купити. Покупивши і поскладавши у кошик усе до купи, каже: »Вже-ж як хочете, дівчатка, а я вас опровожу аж до дому, щоб оборонити вас від собаки; та й мені таки у вашім селі є до чоловіка діло.«

Опять таки Василь збрехав: не було йому ніякого діла ні до якого чоловіка, а хотілось йому... та побачимо, що буде дальш.

От і пішли вони собі впять у-купці з города. Тільки що вийшли з улиць на стенок, от Олена як крикне: »Ох я дурна та божевільна! Забула зайти до шевця по батькові чоботи. Щоб тут мені на світі робити?«

Поголковавшись, порадилися, щоб Олена сама вернулась у город за чоботами, за-тим що не далеко і у вулицях не страшно, а Василь щоб зостав ся біля Марусі і щоб тут-же дожидали Олени, а вона мусіла швиденько вернутись.

От як зостали ся у двох Василь з Марусею та й посідали на горбику, зараз Василь їй і каже:

»Марусю! хоч ти розсердиш ся на мене, хоч проженеш від себе, хоч не звелиш ніколи на очі попадатись, а я таки тобі тепер договорю, що учора хотів сказати...«

— Що там таке? спитала ся Маруся, а сама злякала ся так, що не можна їй розказати, а сама не зна чого.

»Марусю! Чи я-ж один був би такий на світі, щоб, побачивши тебе, не полюбив щиро?

Люблю тебе, Марусенько, усім серцем моїм, люблю тебе більш усього на світі! Не сердь ся на мене, не відзорочуй ся, не затуляй очниць твоїх білою рученькою; дай їй мені сюди, нехай пригорну її до свого серденька, та тогді хоч і вмру, коли тобі невгодна щирая моя любов!... Щоб-ж ти мовчиш? чом не глянеш на мене?... Промов до мене хоч пів словечка; скажи, що ти не сердиш ся за мою любов. Роззнавай мене, розпитуй про мене, може таки про мене що небудь і добре почувеш.»

Тільки що став так Василь говорити, то Маруся і не стямилась: серденько в неї так і беть-ся, а сама як у лихоманці, так і трусить ся, боїть ся, і сама не зна чого; коли-б земля розступила ся, так би вона і кинулась туди, та й... Василя потягнула б за собою: коли-б їй крила, полетіла б на край світа... та не сама, а усе б таки з Василем. Щоб-ж їй робити? Земля не розступається, крил у неї нема, ноги неначе не її, одну руку вхватив Василь та й держить біля свого серця, а воно так-же колотить ся як і в неї, очницями зовеїм світа не бачить, а ще-таки другою рукою закрила їх, та й питається Василя так тихесенько, що й сама гаразд не чула: »Адже-ж ти просватаний?...«

— Ні, Марусю, ні на кому я не сватаний і ні об одній дівчині до сієї пори і не думав. Побачивши тебе учора, світ мені повернув ся; без тебе не хочу жити, та бачу й сам, що не можна мені без тебе й дихати. Та й де я найду красче тебе?

»А хазяйська дочка? Адже він тебе бере у прийми?« сказала Маруся, вже трошки сміліш, бо на серці їй не так вже важко стало.

— Не тільки хазяїська дочка, та хоч-би королівна, хоч княгиня, та хоч-би і сама охвицерівна, не подивлюсь ні на кого, усіх презрю для тебе. Одна моя втіха, одно моє щастя, коли ти мене будеш хоч трошечки любити!... Розиштай про мене; цілий год ждати-му, тільки...

»Е, год!... так довго бо...«

— Скільки хоч, що хоч роби зі мною, тільки не проганяй від себе, не сердь ся...

»Та я і не сержусь...«

— Чого-ж ти закриваєш ся, чого відвертаєш ся від мене? Може любиш кого другого? Кажи, не сором ся; нехай я се сам почую від тебе, та й піду сьвіт за очима!

»Ні бо... я другого не люблю...«

— Так зглянь же на мене, не закривай ся!

»Але! ще б і не закриватись... Мені бо стидно...«

— Чого-ж тобі стидно? скажи! Тут нема нічого, що я кажу...

»А тож і не стидно сказати... що я тебе... люблю? Ні за-що у сьвітї не скажу...« та сее сказавши, як заплаче гірко і стала його прохати: »Васпльчку, голубчику, соколику мій! Не випитуй же в мене, чи люблю я тебе; я сього тобі з-роду не скажу, щоб ти не посьміяв ся надо мною... Я й сама не знаю, що зо мною стало ся; я ще нікого не любила, нікого не хотїла любити, цурала ся парубків, а як побачила тебе, сьвіт мені не змілив ся, усїм я нудила, усюди я скучала; а як сказали, що ти просватаний, так я й сама не знала, що й робити...«

— Марусенько моя, лебідочко, зірочко моя, рибочко, перепілочко! приговорював Васпль, обнимаючи свою Марусю. Я-ж землі під собою не чую...

я мов у раю! Чп не сплю лишень я?... Так се правда, що ти любиш мене, Марусенько? Скажи мені, правда?

»Не скажу, Василечку; ей Богу, не скажу!«

— Чом-же не хочеш завітати об моім щасті?

»Стидно бо!«

— Марусю! отже поцілую, коли не скажеш.

»Та хоч десять раз цілуй, аби не я тебе, а усе таки не скажу...«

— Оттак же!... оттак... оттак же!... приговорював Василь, цілуючи її раз по пять не віддихаючи, та впять знову за теж, та аж вже не зміг і слова промовити... А Маруся лежить у нього на руках і сама себе не тямить, чп вона у раю, чи вона де? Так їй хороше було! Хоче щось сказати, і слова не вимовить: хоче від нього вирвать ся, так неначе прикована до Василевої шиї; хоче зажмуритись, так очи против її волі так і зазирають у Василеві очи, що як угілля на вогні палають; хоче від нього відвернутись, а і сама не зна, як горнеть-ся до нього... А він?... Він тільки розгляда її, неначе їсть її очима; забув увесь світ; хоч-би йому тут з пушок палили, хоч-би хто його ні кликав, нічим би не вважив, тільки що розгляда свою Марусеньку, держачи її на своїх руках.

Далі схаменулась вона, здихнула тяжко і скрізь сльози сказала: »Василечку! щб се зо мною сталось? Нічого не тямлю, не знаю сама себе; тільки у мене й на думці, що ти мене любиш, що ти мій... та більш мені нічого і не треба!... Боюсь тільки, чи нема мені за-те гріха?«

— За-що́, моя Марусенько? сказав Василь, пригорнувши її до свого серденька, і поцілював щиро.

»Ох, не цілуй мене, мій сизий голубоньку! Мені усе здаєть-ся, що гріх нам за се... Боюсь прогнівити Бога!...«

— Так я-ж тобі, моя Марусенько, тим-же Богом божу ся, що нема у сьому ніякого гріха. Він повелів бути мужу і жоні; заповідав, щоб вони любили один одного і щоб до смерти не розлучали ся. Тепер ми любимо ся; дасть Бог, сповнимо сьвятий закон, тоді не розлучимо ся по вік наш; а до того часу, як зійдемо ся, нам можно без гріха і любити ся, і голубити ся...

»А не дай Боже, як...« сказала Маруся, та й притулила ся до Василювого плеча; і не доказала і боїть ся зглянути на нього.

— Не доведи до того, Боже! аж скрикнув Василь і аж злякався, подумавши, про що Маруся йому тільки нагадувати стала. Буду — каже — тебе, моя зазуденько, як ока берегти. Ніяка скверная, бісовська думка і на серці не буде. Не бійсь мене, я знаю Бога небесного! Він покара за злеє діло, усе рівно, що́ за душегубство. Не бій ся, кажу, мене; і коли-б вже й так прийшлося, щоб ти стала забувати і Бога і стид людський, то я тебе обережу, як братік сестрицю...

»Братіку мій милесенький!« скрикнула Маруся і обняла його рученятами; довго дивила ся йому у вічі, як тая ясочка, а далі й каже: »Тепер я сама тебе поцілую аж тричі, бо знаю, що й в тебе на думці нема ніякого худа.« Та й припала йому на плече, зазираючи йому у вічі, та так пильно, ніби той баранчик, що́ його хочять різати а він жалібно дивить ся, так і вона зир-

нула на Василя, а сльозинка, неначе тая росочка на цвіточку, так у неї в очницях засьяла; та так жалібно, як тая сошлочка заграла, так вона його спитала: »Як же ти мене після сего покинеш?«

— Не говори мені сього, Маню! і не думай об сїм, моя кришечко! Гріх божитись, а я от смертельною клятвою побожу ся, коли мені не віриш...

»Вірю, вірю, мій соколику, мій лебедку! і щó б ти мені не сказав, усьому вірити буду!...«

Багато розказовати, щó там Василь з Марусею розмовляли; забули про увесь свїт і де вони є і щó кругом них; і як-би не гукнула ще з-далека на них Олена, то б, підкравшись тишенько, бачила б усе, як вони поговорють, поговорють, та й знова цілують ся. Як же почувли Олену, так зараз і розрізнили ся, неначе і не вони: Василь став, буцім малá дитина, пісочком пересипатись, а Маруся тутже знайшла черепочки, та давай у креймахи грати, а самі і не ззирнуть ся меж собою.

От пішли усї у-купі до дому. Олена подумала: »Щó се стало ся з нашою Марусею? Ніколи не була вона така весела і говорлива, та ще з парубком, щó було їх жахасть-ся, як не знать чого, а тепер сама заговорює, жартує, вигадує і знай сьмієть-ся з Василем, а мене буцім і нема з нею. У ранці як ішли, так пари з уст не пустила, а тепер не замовчить ні на часинку; у ранці на-силу ішла і на мене нападалась, чого я спішу, а тут поперед усїх біжить, землі під собою не чує, та знай кдає на Василя то пісочком, то скипочками, а він її ловить, а піймавши... аж руки крутить. Се щось недаром! Тривай лишень, ти смирна, щó нас було за іграшки з парубками кориш; я тобі віддячу...«

Стали доходити до села, от Василь і каже :

»Тепер же прощайте, дівчатка. Мені так весело було з вами; спаси-бі вам і дуже спаси-бі за все, за все, за все. Не знаю, коли то з вами побачусь?« (А у Марусі аж слізоньки покотились; обтерла швидче хусточкою, щоб Олена не бачила, та й стала буцім-то пісеньку мугикати і неначе підтанцює під неї та сама пильно дивить ся у вічи Василю.) »Нате ж усе, каже Василь, ваше добро; вибирайте з кошिका; може чи не загубив я чого? А я вже піду своєю дорогою.«

От дівчата стали вибирати. Олена усе забрала і поклала за пазуху, а Маруся, переглядівши, поклала у кошик, і пішли собі. Тільки що відійшов від них Василь чимало, аж Маруся буцім-то схаменулась і згадала, і каже :

»Оттак же! усе позабирала, а синій камінець, що батько звелів купити, я й не взяла у Василя. Побіжу, дожену його!« Доганя, а сама знай кричить, щоб він подождав. Вже-ж щоб то Василь та не почув би Марусиного голосу! Не знаю! Стоїть як на шпичках і дожида, щоб Маруся підбігла до нього і що то вона йому скаже?

Ось що вона, догнавши його, казала: »Я знарощне буцім-то забула у тебе синій камінець, щоб тобі нишком сказати: приходь сьогодні на озера, що у нашому бору; я там буду, то ще поговоримо. Пусти ж, не заньмай мене, щоб Олена не догадалась. Кé сюди камінець і прощай, мій соколику милий! приходь же!« Сказавши, та скільки є духу до Олени.

Олена ж усе підглядала, та й дума собі: »Добре-ж до якого часу! Не буде мене тепер зупиняти!«

[V.]

Прийшла Маруся до дому; батечку! весела, моторна, і говорить, і розказує, і пораять-ся за трійох, так що мати, дивлячись на неї, аж повеселійшала і їй полегшало. Хотіла було сваритись на дочку, за-чим довго проходила, так та-ж як узяла около неї леститись і приговорювати і розважати її, а сама піч топити, зільця кришити, горшки наставляти, так що горить у неї діло.

Не встигла мати оглянутись, — вже у Марусі і готов обід; сіла, ручки зложила, і знай матері розказує, як-то їй добре було іти на базар холодком, що бачила на місті, як торговалась, як купувала, і кого бачила, і з ким говорила, і яка проява лучилась, усе, усе, до посліднього раз по п'ять розказувала: тільки про Василя ні ччирк! Вона б то й хотіла матері розказати, та не знала, з якого кінця узятись, та й подумала: нехай-же спитаюсь у Василя; він мене навчить, як про се розказати.

Прийшов і старий Наум; обіда і дума: »З-роду Маруся такого мудрого борщу не варила, як сьогодні; і мясо добре спечене, і усе таки гаразд, а лучше усього, що сама така веселенька і усе вигадує і жартує.« Далі і каже Насті: »Бач, я-ж казав, що не треба ні злизувати ні шептати, само минеть-ся.«

Після обід чи приборала Маруся, чи не приборала, мершій вхопила глечичок, та й каже: »Піду ж я, мамо, назбираю вам суніць; там таких багацько на базарі було, і наші дівчата горшечками так і носять. І вам назбираю, і може де-що і продам.« Ще мати їй нічого на се і не

сказала, а вона вже і за воротами, і прямо поспіша у бір на озера. Хоч і бачить по дорозі суніці, та не збира, а дума: »Василь мене вже мабути жде, піду швидче до нього; а як посижу з ним, та вертати-мусь до дому, тогді і ягідок назбираю.«

Недовго шукала вона свого Василя: тут зараз і є. Як же зійшлись, так дарма що тільки може часів три не бачились, а так неначе десять год різно були. Обнимають ся, цілує один одного, розговорюють, розказують; то побравши ся за рученьки ходють, то впять посідають, то впять за те-ж. І не счулись, як вже стало вечеріти. І тож бо правда, що коли будеш у-купці з тим, кого любиш, то день так швидко пробіжить, як часночка.

От Маруся перша крикнула: »Ох, мені лишенько! Чи бач, де вже сонце?«

— Так щó-ж? питає Василь.

»А те, каже Маруся: як я до дому піду?«

— Не бійсь нічого, я тебе опровожу.

»Не те, щóб я боялась, а те, що ягідок не збирала; а я за ними і просилась у матері. Щó мені тут на сьвітї робити? Роскажу матері, що заговорила з тобою, та й забула.«

— Ні, Марусенько, потривай ще матері об мені говорити.

»А чому-ж?«

— Ще, моє серденько, не уремя. Треба підождати.

»А як се можно? Матері і батькові треба усе зараз розказувати і ніколи перед ними не брехати. Щó-ж я тепер скажу, що не набрала сунічок?«

— Що хоч, Маню, те й скажи, а тільки не говори про мене: я сам, як прийде пора, я сам скажу.

»Так гріх же брехати і перед ким небудь, а не тільки...«

— Се не брехня, і їм треба усе розказати; тільки як скажеш тепер, а вони мене не знавши подумують, що який небудь ледащо, що тільки звожу тебе з ума, тебе будуть лаяти, мене стануть цуратись, і будуть нас розлучати. Потерпи, моя рибочко, хоч через Петрівку; я так наведу, що вони про мене будуть знати і чути що-небудь не погане: тогді пришлю людей, тогді їм усе і розкажеш. То брехня і гріх, як зовсім потаїти, а то ми тільки прежде якого часу їм нічого не скажемо. Чи так, моя паняночко? спитав, та й поціловав її щиро, від серця.

»Може воно і так, довго подумавши Маруся сказала. Я вже нічого не знаю, а усе робити-му, що мені скажеш. Тільки вже, Василечку, мій козаченьку, як собі хоч, а я вже більш до тебе не вийду ні сюди, ні на вулицю, ні на базар, нікуди.«

— А се-ж чому? спитавсь Василь, злякавшись.

»Як собі хоч, а тільки, по моїй думці, се вже гріх, коли чого не можна матері сказати, та теє і робити нишком від неї. Хоч розсердись зовсім, не тільки так насуп ся, як тепер, тільки вже я не прийду, і не дожидай мене, і не шукай мене. Інше діло, як-би я посватана була, тогді б і нічого: а то хто-небудь побачить, та про мене ще і слава піде. Не хочу, не хочу! нехай Бог боронить! Мені тепер і Олени страшно; вона щось дивилась на нас пильненько, як вернула ся з города, і усе щось собі під ніс бормотала. За-

раз же прийшовши, піду до неї і усе їй розкажу і попрошу, щоб до часу нікому не говорила. Прощай же, мій соколику, мій Василечку! Не сердься ж бо на мене; адже ти кажеш, що скоро приллеш старостів, от ми не на довго розлучаємось.»

Скільки не просив, як-то ні молив її Василь, щоб таки виходила сюди хоч через день або через два, так ні за-що на світі не захотіла і з тим пішла до дому, не звелівши йому іти за собою. Він пішов, понуривши голову, горою до дому, а вона бором, та й здумала, щоб не так-то перед матір'ю у брехухах зостатись: пішла против череди, знаючи, що й Олена кожного вечера тож виходить. От і хотіла їй усе про Василя розказати і просити, щоб мовчала.

Олена не вийшла против череди і дівчата сказали, що сьогодні ранком, поки вона була на місті, приїхали старости і жених, аж з хуторів; та не подивились ні на закон і ні на що, бо чоловік кріпко хороший, і рушники ранком подавали, далі звінчали і узявши її з батьком і матір'ю, поїхали, і там на хуторах, аж верстов за двадцять, і весілля будуть справляти. — Агу! нашій Марусі трошки легше стало, що не буде свідателя, як вона подружила з Василем.

Прийшовши до дому, тяжко їй було відбредуватись перед матір'ю, що не принесла ягідок, бо з-роду не брехавши ні в чім, не знала, як і викрутитись і що сказати? Сяк-так, то чередою, то Оленою, затерла, замяла діло — і кінці у воду.

Поки поралась та прибирала і була з матір'ю, так їй і весело було, а тим більш, що матері стало легше і вже піднялась з постелі; батько тож веселий і ласкавий був до неї; от вона не тільки не журилась, та ще сама собі дяковала,

що так з Василем зробила: і ходячи і пораючись усе думала: коли-б швидче можно було розказати про Василя, то якби гріх з душі.

Як же лягла на постіль, так і не подумала, щоб спати. Зараз прийшов їй на думку Василь, як то він мабуть журить ся, що не скоро з нею побачить ся: та як і їй бути? як, не бачившись з Василем неділю, або може, нехай Бог боронить, і дві, як і жити на світі... »Іще таки учора, дума собі, ще я не так його любила, як сьогодні, після того часу, як він сказав, що мене любить, та ще... як поцілював!« Та здумавши се, як засоромилась! і по ночі чує, що вид у неї як жар горить! »Що-ж отсе я наробила?« дума собі: »чи се-ж я, що і слухати не хотіла об хлюнцях? Скрізь землю б пішла від стида і сорому! А що, як ще Василь надо мною сьміється?« Тут їй ще душніш стало: а далі, як роздумала, що Василь зовсім не такий, щоб йому сьміятись, і що він божив ся, що її крішко любить, то і утихомприлась, і тільки того соромилась, що... цілювала ся з ним і у бору довго з ним сиділа. »Та се-ж вже, так дума, і в-перше і в-останнє. Се на мене любов напала, а матуся казала, що любов як сон: ні заїси, ні заспиш, і що робиш не знаєш, мов в-ві сні. Борони, Мати Божа, щоб я гіршого чого не зробила! Та як не буду з ним бачитись, то і жартовати ні-з-ким буде. Добре ж я зробила і сама собі дякую, що не звеліла йому до себе ходити.«

Так собі порадившись, устала (бо вже і розсвіло), і зараз принялась поратись. Що-ж? Тут корову доїть, а сама озирається, чи не йде Василь. По воду пішла, оглядається Василя; у хаті сало товче, а на двері погляда, чи не Василь їх відчиня. За стіл сіла обідати, а сама у віконце

усе зирк та зирк, чи не йде Василь. І жде його і не жде, і хоче, щоб прийшов, і боїть ся, щоб не прийшов.

Після обід, у хаті сидючи, дума: »коли-б не ввійшов! піду на вдвіря.« На двір вийде: »коли-б не йшов вулицею, та щоб мене не побачив; піду лучше у хату.« І так знай сьвітом нудить у день а нічю мало чого й спить, усе їй те на думці, що коли-то вона побачить Василя і коли-то не буде з ним розлучатись.

І Василь не лучший був її. Не тільки роботу, покинув хазяїна і город; знай блука круг села, де жила Маруся. Ходить, ходить, у бір піде, над озерами, де з нею сидів, сяде — нема Марусі, не йде Маруся. По селу вулицями ходить, та не зна, де її хата, не зна, як і батька її зовуть і прозивають. Маруся та й Маруся, більш йому нічого не треба було знати, і він її не питав, за-тим що ніколи було: усе їй розказував, як її любить, або слухав, як вона розказувала, що як вона його любить.

От вже і пуцання пройшло, тиждень Петрівки минаєть-ся; ходить наш Василь і не зна, що вже йому і робити. Аж ось іде своєю дорогою, бачить: чоловік віз мішки від вітряка, та вісь йому і уломпась. Чоловік той хоче, щоб підв'язати як небудь, так шкапа не стоїть; і той чоловік мучить ся з нею, а друге й те, що й воза не підніме, бо вже собі старенький був.

От Василь, парень-друзяка, побачивши сее, підійшов до нього, поздоровкав ся і каже: »Ке лишень, дядьку, я тобі поможу, а то не з твоєю силою справитись з міцками і з шкапою.« Чоловік той подякував і попросив помощи. Василь як прийняв ся, разом справили віз, і сьак-так, на трійох

колесах, можна було доїхати. Чоловік ще більш дякував Василю і просив, коли по дорозі, проводити його до двора, щоб часом не порозв'язовалося, тогді він вп'ять не здужа справити, а вже й вечеріло.

Василь пішов за ним помалу і нічого не розпитував, бо йому до всього було байдуже, тільки знай об Марусі й думав. От іде та іде за возом, бачить: чоловік у тім селі, де Маруся живе, та повернув у вулицю: Василь зрадовався: От, дума, тут пробуду, то може що-небудь прочую про Марусю, як то вона, моя галочка, поживає.

Аж от з'їзжає чоловік на двір. Василь зирк! біжить його Маруся на зустріч до чоловіка і кричить: »Де се ви, тату, були? Ми вже вас...« та й замовкла, як уздріла свого лебедика, та з радощів уже не зна, що й робити! вернулася у хату, та аж трусить ся і не зна, що й казати.

Наум. (се то він і був), позносивши мішки у комору, розпрягши кобилу і упоравши усе з Василем, ввійшли у хату, посідали, поговорили. Василь вже не мовчав, то про се то про те розпитував; про себе розказував, як живе, де служить; звичайний був против Насті, а на Марусю, що тут микалась то в кімнату то в хату, то з хати у сїни то з сїней вп'ять у хату, і не дививсь зовсім і буцім-то й не він. І вона собі дарма, неначе його з-роду вперше бачить.

Посидівши Василь і наговорившись, став збиратись до дому. Наум і каже: »Приходь, Василю, коли хоч, до нас завтра обідати; неділенька свята, іще наговоримось.« Василь сказав, що прийде, поклонивсь і пішов з хати, а Наум і кликнув: »А де ти, Марусю? проведи Василя від собаки за ворота.«

Марусі на руку ковінька: мерщій з хати, і ще Василь не вийшов із сїней, вона вже і биля нього і счепилась рученьками. Вона йому і каже:

»Василечку! як-би ще тебе не побачила хоч день, то б і вмерла.«

— Завтра, Масю, і я тобі розкажу, як я страждав без тебе. Тепер зділай милость, прислухайся, що старі про мене казати-муть: чи будуть хвалити, чи корити? Та й розкажеш мені, щоб я знав, як наше діло начинати.

»А ось-що я зроблю, Василечку: коли мої старі будуть тебе хвалити, то я повяжу на голову червону скиндячку і коси покладу; коли ж, не дай Боже, що ні, то повяжу чорну стрічку, без кіс. Ти тільки прийдеши, так на мене і дивись, то й знати-меш. Прощай же, мій лебедик, до завтрашого.«

Увесь вечір Маруся, хоч ложки, миски перемивала, мисники змивала, піч мазала, мила ся, та все так тихенько робила, що її не чути було вовсі; боялась бо вона, щоб через свій шелест не пропустити якого слова, що батько і мати казати-муть про Василя; а ті знай його хвалять. Настя те й діло розказує, який він звичайний, який собі красивий; а Наум хвалить, який то він розумний, неначе письменний: »я — каже — знаю його весь рід; рід чесний, дядьки заможненькі, хоч він собі сирота; та ба — і отцевський син не буде такий бравий козак, нічого казати.«

Маруся не пропустила ні-жодного словечка і ще з вечера наготовила червону скиндячку, щоб завтра на голову положити, і з веселостю і з радістю лягла спати; тільки того вже не

можно вірно сказати, чи спала вона ту ніч хоть часинку?

У ранці вирядилась що найкрасче: поплела коси у самі маленькі дрібушки і вінком на голову поклала, повязала які були лучші скиндячки, а зверх усіх положила червону і квіточками завітчалась. Чи шатнулась там чи як, а вже і обідати у неї посіло: борщик з живою рибкою (бігала сама з вечера до сусіда, рибалки, та й випрохала), каша пшоняна до олії, солоня тараня з пшеничними галушечками, та вареники з сімяною макухою. Упоравшись, ще з батьком до церкви сходила.

Тільки що вернула з церкви, Маруся зирк у вікно, аж Василь вже і йде; зараз вибігла, буцім боронити його від собаки, а більш за-тим, щоб подививсь, що на ній червона скиндячка. От вибігла, та мерщій і кричить: »не бійсь, не бійсь!« а рукою поводить по лобові, неначе каже: »не бійсь, ось бач, що червона скиндячка!«

Ну, як там було, пообідали гарненько і наговорились. Після обід Наум ліг до Насті ськатись, та й заснув, а далі і Настя схиллась, та й собі заснула. А молоді, знай, собі голублять ся, та милують ся. Далі, як старі проснули ся, та й сиділи то в хаті, то під коморою у холодку, аж поки зовсім у вечері Василь пішов до дому.

Унадив ся ж наш Василь до старого Наума що божий день: то діло було до коваля, то до бондаря, то так до чоловіка приходив за ділом, та усякий раз і зайде до Наума; коли застане, то з ним, а коли не застане, то з Настею посидить, поговорить: і так вони вже до нього привикли, що коли який день хоч трохи забарить ся, то вже вони і скучають, і той і та кажуть: »нема ж

нашого Василя! не йде обідати.» Бо усякий раз вони його залишали у себе обідати. А Маруся? Маруся себе не тямляла від радонців. Василь прийде, то вона вже знайде місечко, де з ним обо всім тихенько переговорить і намілується; а коли і без нього, то тільки й чує, що старі його вихваляють.

[VI.]

От дождались і Петра, розговорились.

На самого полу-Петра, так вже перед вечером, вбіга Настя в хату, аж задихавшись, та й кричить:

»Науме, Науме! либонь старости ідуть.«

... До кого?

»Та до нас, до нас; от вже у дворі. Сідай швидче на лаву! А ти, Марусю, біжи хутко у кімнату, та вбери ся.«

Маруся, як тільки почула про старостів, то що було у руках, усе попускала, і не стямить ся, що їй робити, тільки дивить ся на матір, а очі як жар так і горять; а сама була рум'яна, а то почервоніла як калина. От мати мерщій пхнула її у кімнату, і стала її убирати у нову плахту і усе, що треба, по дівчачи.

За-тим ось стукнуло під дверю палицею тричі. Наум хутко достав нову свиту, новий пояс, одягається, підперізується, а сам трусить ся, неначе з переляку, і каже собі нищечком: »Господи милосердний! дай моїй дочечці доброго чоловіка; не за мої гріхи, а за її добрість пошли їй щастя.«

От вже стукнули і в-друге, теж тричі палицею.

Наум, одягшись зовсім, змінив із скатерти, що на столі, і посунувши хліб, що завжди ле-

жить на столі, к покутю (а за-тим Настя засьвітла сьвічечку перед богами), сів на лавку в кінці стола і дождаєть-ся.

Аж ось стукнули під дверми і в-трете, теж тричі.

Тогді Наум перехрестив ся і каже до них : »Коли добрі люде, та з добрим словом, то просимо до господи. Насте ! іди-ж сїдай і ти.«

От Настя, за-тим упоравши Марусю, вийшла і перехрестившись тричі, сїла біля Наума.

За Наумовим словом ввійшли в хату двоє старостів, люде хороші, міщане, у синіх жупанах, аглицької каламайки поясами попідперізувані, з паличками, і у старшого старости хліб сьвятий у руках. За ними вйшов Василь... крий Матер Божа ! ні живий, ні мертвий, білий як стїна.

Пришедши у хату, старости помолились Богу сьвятому, і поклонились хазяїну і хазяйці.

Зараз Наум (хоч і знав їх дуже добре, а тільки для закону) пита : »Що ви за люде і відкиля, і за-чим вас Бог принїс ?«

Старший староста і каже : »Прежде усього подозвольте вам поклонитись і добрим словом прислужитись. Не позгнушайтесь вислухать нас : і коли буде тее, то ми і онее : коли ж наше слово буде не в лад, то ми і підемо назад. А що ми люде чесні і без худої науки, то от вам хліб сьвятий у руки.«

Наум, узявши хліб, поціловав, і положивши на стіл край свого хліба, каже : »Хліб сьвятий приймаємо, а вас послухаємо. Сїдайте, люде добрі ! До чого ще дійдеть-ся, а ви своїх ніг не турбуйте, може і так з-далека ішли. А з якого царства, з якого государства ?«

Старший староста і каже: »Ми є люде німецькіі, а ідемо з землі турецької. Ми собі ловці, удалиі молодці. Раз дома, у нашій землі, випала пороша. Я і кажу товаришу: »чого нам дивитись на таку шквирю, ходім съкати усякого зьвірю!« — і пішли. Їздили, слідили, і нічого не получили. Назустріч нам як-раз іде на вороному коню отсей князь (а Василь устав, та й кланяєть-ся, бо се про нього говорили). От після зустрічи він каже-говорить нам такіі речи: »Ей ви ловці, добрі молодці! услужіте мені службу, покажіте дружбу. Ось як-раз попалась мені лисниця, або кунниця, а троха чи не красна дівниця. Їсти-пити не жалаю, достати її жалаю. Поможіте, піймайте; чого душа захоче, усього від мене бажайте. Десять городов вам дам і скирду хліба.« От ловцям-молодцям того і треба. Пішли ми по слідам, по усім городам. Перш слід пішов у Німеччину, а далі у Туреччину; ходимо, шукаємо, а її не піймаємо. Усеі царства-государства прійшли, а її не знайшли; от і кажемо князю: »Не тільки зьвіря в полі, що кунниця, пошукаємо де-инде, найдеть-ся і красная дівниця.« Так наш князь затявсь, при своїй думці зоставсь. »Скільки, каже-говорить, по сьвіту ні їзжав, у яких царствах-государствах не бував, а такої кунниці, ніби красної дівниці, не видав.« От ми усе по сліду ішли, та і в се село — як зоветь-ся, не знаємо — прійшли. Тут влять пала пороша; ми ловці молодці давай ходиць, давай слідиць; сььогодні рано устали і зараз на слід напали. Пішов наш зьвір, та до вас у двір, і з двора до хати; тепер жалаємо його піймати. Певно вже наша кунниця — у вас у хаті красна дівниця. Нашому слову кінець, а ви зробіте нашому ділу

вінець. Віддайте нашому князю кунницю, вашу красную дівницю! Чи віддасте, чи нехай підросте?»

Поки староста се законне слово казав, Маруся у кімнаті усе поклони біла, щоб батько віддав її за Василя, а він, сидючи на лавці, скрізь двері дивить ся на неї, та тож то здихне, то з нею переглянеть-ся. Як же усе староста розказав, і прийшло ся батькові одвігне слово казати, вона так і припала до дверей і слуха.

От Наум усе насупившись слухав; помовчав, а далі і каже: »Не вмію я до прикладу у сім ділі сказати. Спаси-бі вам за вашу працю. Ідете ви з дальньої дороги, то може б випили по чарці?»

Маруся як се почула, та в голос; Настя аж об поли руками вдарила, та й крикнула: »Ох мені лихо! А чому-ж се так?« А Василь так об землю і кинув ся, та аж припівз на вколішках до Наумових ніг, та цілує їх, та гірко плаче і просить: »Будьте мені батеньком рідненьким! не гнущайтесь бідним спротою!... За-що́ в мене душу віднімаєте?... Не можу без вашої Марусі жити! Буду вам за батрака вічно служити... Буду усякую вашу волю сполняти... Що́ хотіть, те й робіть зо мною! Дайте спротиночці ще на світі прожити!...«

Тут і Маруся, забувши, що́ їй гоже і що́ ні, вибігла тож собі і впала до ніг отцевських і просить і плаче, то кинеть-ся до матері, і руки їх цілує і приговорює: »Таточку! голубчику, соколику, лебедіку! Матінко моя ріднесенька! утінко моя, перепілочко, голубочко! Не погубляйте свого дитяти, дайте мені бідненькій ще на світі пожити! не розлучайте мене з моїм Василечком... Не держіть мене як дочку, нехай я буду вам замість наньмички: усяку роботу, що́ скажете,

буду робити, і не охну. Не давайте мені ніякої худобоньки, буду сама на себе заробляти, буду вас доглядати і шанувати, аж поки жива. Хоч один годочок дайте мені з Василечком прожити, щоб і я знала, що́ то за радість на сьвітї!...»

Оттак і Маруся і Василь один перед одним усе просили своїх старих, та так жалібно, що старости обидва повставали і знай полами сльози утирають. Далі старший староста не витерпів і каже:

»Ох панове-сватове! Не слід мені, бувши у сьому важному чині, лишне слово говорити; мое діло таке: сказав, що́ закон велить, та й жди одвіту; що́ почувеш, з тим назад іди. Сказано, дати нам по чарці, так вже тут нічого доброго ждати. Одначе, видючи їх сльози і убивство, якось-то моторошно і нам не сказати чого-небудь. А що́ пак, Олексійовичу? Нігде дітись: благослови діток, нехай Маруся нас повяже.«

Наум тільки покрутив головою, обтер слізку рукавом та й впять понурив голову і мовчить.

Староста каже: »Може стара мати сеє усе вередує?«

— О батечки мої! зараз каже стара Настя: чи я-ж би не хотіла щастя своїому дитяти? Адже вона моя утроба. Та де-ж нам лучшого Василя ськати? Він дитина розумна, покїрна; усяк би нам позавидовав. Так хиба-ж я не жона своїому мужу, щоб не мала його слухати? У нас іде по божому та по старосьвітськи: він мені закон, а не я йому. А чому він не віддає, я не знаю: він Василя завжди любив. Кажі бо, Науме, що́ се ти робиш?

Тут знова приступили і діти плачучи, і стара Настя голосючи, і старости кланяючись, та знай просять Наума.

Мовчав він, мовчав, тільки знай сльозикомта, далі устав, здохнув жалібно, перехрестивсь перед Господом милосердним, та й каже: »Одна в мене на сьвітї радість, моя Марусенька! Що божий день молюсь, щоб вона була щаслива; так як же, молившись об одним, буду сам робити друге? молившись об її щастї, сам буду її топити? Прощайте, панове-сватове! Коли хочете, то справди вишійте по чарці; коли ж ні, то не здивуйте, дайте і мені покой. бо... Ох, не хотїлось було сього казати, та ви мене розжалобили!... Бо мені дуже жалко, що рішаю ся Василя, та нігде дітись. Прощайте, люде добрі, ідїть собі, не здивуйте.«

Тут впять усі приступили до нього, що коли, кажуть, любив Василя, так чом не віддаєш за нього Марусї? Маруся ж так і повисла йому на шию і обмива його слїзоньками, а Василь тож припав на-вколїшки, та гірко плаче, та знай просить.

»Але, чому не віддаю?« сказав Наум здохнувши: »бо жаль свого рождення. Не той час; при такому важному дїлі, як є сватаньня, не можна усього говорити. Прийди, Василю, завтра, та сам, без людей, оттут я тобі усе розкажу. Більш нічого і говорити, прощайте! От вам ваш і хлїб сьвятий.«

Чи хотїли, чи не хотїли старости, узявши хлїб назад, пішли з хати з Василем, або так сказати, що повели його, бо він сам не здужав і їти.

Зостав ся Наум із своєю сімею, сїв собі і сумує. Маруся аж звалила ся на під від слїз,

і Настя плачучи сиділа над нею і дивовала ся: що се старому стало ся, що разом загудив Василя? Об вечері ніхто й не думав; нікому було поратись і ніхто не хотів нічого їсти.

От сидів Наум, сидів; думав та думав, а далі і обізвав ся: »Годі плакати, Марусю! Устань, та слухай, чого я питати-му.«

Не той був Наум батько, щоб його мусіла Маруся не послухати. Чи здужала, чи не здужала, а коли батько каже без жартів, та троха чи й не сердитий, то треба устати. Устала і втерла слізоньки і жде, що він їй скаже.

»Ти, бачу, Василя знала ще вперш, чим я його привів?«

— Знала, пан-отченьку! і затрусилася як осиковий листочок і опустила свої довгі вії на очі, щоб не бачив батько, як їй стало стидно.

»Як же се було?« спитав він грізно.

Тут Маруся, хоч і запинаючись, а розказала йому усе: як побачила його у-перше на весільї, як їй стало його жалко, як він цятав ся горішками, як вона його соромилась, і усе, усе розказала: як і на базар ідучи зійшли ся, як з базарю вертали ся, що говорили і — нігде було правди діти! — як і цілювали ся...

»Ну, ну, що дальш; а почин хороший,« каже Наум, а сам і видно, що як на ножах сидить.

От Маруся, сплакнувши, веселіше стала було розказувати, як змовили ся з ним зійти ся у бір на озера і як зійшли ся, і як...

»Годі, годі!« закричав не своїм голосом з серця Наум. »То вже розкажуй матері, що не вміла тебе берігти і від худа відводити,« а сам, схопивши шапку, хотів було втікати на двір, так Маруся так і вчепила ся йому за шию і каже:

— Ні, таточку, ні, мій сизий голубчику! не погубила себе твоя дочка і не погубить. Матіночко моя ріднесенька! краще мені усяку муку прийняти, на смерть піду, а не принесу тобі ніякого безчестя ні для якого пана, ні для якого однорала; я пам'ятаю ваші молитви, я знаю, що я ваша дочка, так чи можна, щоб я на свою погибель ішла? А ось-як у нас було... Тут вона й розказала, що собі з Василем говорили, і як у них там було, і як вона запретила Василеві ходити до себе і ддячого. Розказала й те, як скучала і журилась без нього; усе розказала до останнього часу, як що було.

Наум ще таки спитав ся: »Гляди лишень, чи все сьому правда і чи не потаїла ти чого?«

— Усю правду вам сказала і що нічого не потаїла, так коли велиш, тату, щоб побожилась, то як хоч, так і побожусь.

»Гріх великий, каже Наум, божитись, а ще пуще, як напрасно; я ж тобі і без божби вірю. Тепер слухай мене, Марусю: Нераз я тобі казав, що дівкою тобі зіставатись не можна, треба за-між іти. Приказовав тобі, що тільки кого полюбиш, зараз мені скажи прямо, а я, побачивши, що воно таке є, так би діло і кінчав; коли-б мені не годивсь, то я б тобі сказав: не треба, не знай його; а коли-ж би годив ся, то б йому поперед усього сказав би, щоб і ти не знала: присилай, козаче, за рушниками, за-тим, щоб поки до сватанья, так щоб не було у вас ніякого жениханья, бо воно до добра не доводить. Щастя і твоє і наше з Настею, що Василь такий чесний і богобоязний; а другий, і не счула ся б, як би навязав тобі камінь на шию, що й по-вік би його не зняла, хіба-б з мосту та у воду. Як-би я знав з самого

першу об Васи́лєві, то я б тобі сказав, за-чим не віддам за нього; і ти б так не пристала до нього і тобі легше було б його забувати. А тепер як хоч, так і терпи, бо не віддам.»

Тут Маруся, як розказала перед своїми усею правду, то їй стало їй на душі веселійше, і на серці полегшало; почала знова просити батька, щоб таки віддав за Васи́ля, а що вона хоч вік у дівках сидіти-ме, а ні-за кого не піде, опріч його.

»Говори! каже Наум: а знаєш ти, голово, що батько лучше бачить твоє щастя, чим ти? Ти молода, дурна! Лягай же, дівко, спати; завтра будеш старіша, чим сьогодні, а від того і умніша.» Перехрестив її та їй пішов собі від неї.

Ні сьвіт ні зоря, а вже Васи́ль і в Наума. То с'як то так пробули до обід. І варивши обід, і подававши на стіл, Маруся заливала ся сліз-зоньками, відгадавши певно, що в-останнє бачить свого- Васи́лечка. Та правду сказати, так і всі невеселі сиділи, а за обідом до страви ніхто їй не приймавсь.

От як позбирали з стола, Наум і каже жінці і дочці: »Ідіть собі або у кімнату, або під комору на простор шити, а нам тут з Васи́лем не мішайте.»

От, як повиходили вони, Наум і каже:

»Васи́лю! сядь лишень би́ля мене, та слухай не перебиваючи, що́ я тобі скажу. Не по моїй правді, бо у мене опріч гріхів нема нічого, а за отцевські і материнські молитви наградив мене Бог милосердний жінкою доброю, роботящою, покірною і несварливою. Батьківщини ми з нею не розтратили, а по-троху, Бог благословляє, усе до-бавляємо. Велика милость божа! Утро і вечер дякую за наше неоставленнє, а що-найбільша милость божая до нас грішних у тім, що наградив

нас дочкою; та ще якою? Се не чоловік, се янгол сьвятий...»

— Ох, правда, дядечку... перебив йому Василь, а він його зараз зопинив і каже:

»Цить бо. Василю, мовчи та слухай, і не перебивай мене. Се ти, бачивши її очи або щокли і що вона во всім собою красивенька, та й хвалиш її; а я не про її тіло, я кажу про її душу. Яка-то вона тихая, слухняная; Бога небесного зна і любить, і боїть ся прогнівить його; нас шанує і бережить-ся яко мога, щоб ні в чім нас не прогнівити. Жалослива не то що до чоловіка, та аж до манїсїнької комашечки. Худа ніякого і по духу не зна і боїть ся самої думки об нїм. Яка сама добра і незлобна, так і про усіх дума, усякому повірить, і Бог її сохранив, що вона тебе, а не кого ледачого полюбила; з другим би пропала на віки вішні. Та й ти її сердешну збив було з панталіку; знаю усе. Ох! гріх так робити!«

— Дядьку! обізвався було Василь.

»Мовчи, племіннику; ти розкажеш опісля. Такою-то дитину нам Бог милосердний дав; хоч я і батько їй, а не можу против правди казати. Що-ж ми називаємо ся за родителї, щоб не думати об щастї свого дитяти? Я-ж кажу: коли-б вже і сяка і така, ну, так би й бить. А за її добрість, за її смирноту, покірність, треба їй такого мужика, щоб їй був як отець, щоб він її кохав, жаловав, щоб — не дай Бог! — коли і трапилось яке худо, чи дїлом, чи думкою, так він би її відводив, вчив би її на усе добре, не давав би її кому зря з'обиждати; а покірну та смирну, як вона, хто захоче, той і з'обидить. Чим нас Бог благословив у сїм сьвіті, чи худобинькою, чи ско-

тинкою, усе тут би зостало ся зятеві, за-тим, що я хочу зятя, коли Бог благословить, узять до себе у прийми. Так се вже не чие, як моє діло, глядіти дуже пильно, щоб він був хазяїн добрий, щоб хоть-би вже не розтратив і не розтеряв, що від нас прийме, і щоб і її не довів ні до якої нужди; а коли Бог благословить діточками, так щоб і їх до путя через науку довести і де-що і їм зоставить. Тепер скажи мені, Василю, не правду я кажу?»

— Правду, пан-отче, сьвяту правду ви говорите. Коли-б ваша милость, щоб мене нагородили Марусею, я б усе те сповнив, що ви тепер розказуєте.

»Не можно, Василю; не будеш ти їй таким мужом і хазяїном, як хочеш, бо се не від тебе. Коли ж я знаю, що сьому не можно бути, і бачу свою Марусю, що зовсім розум погубила полюбивши тебе... вона тепер рада за тобою хоч на край сьвіта, іще то Господь її не зовсім покинув, а то думаю... крий Мати Божа! (аж скрикнув Наум і перехрестив ся). От по сьому-то, прошу тебе ласкою, та й приказую, як отець мого дитяти: покинь її, забудь, не ходи до нас і не знай її, хоч-би вона тобі де і повстрічалась. Не погубляй її і душі її, та й нас не пхай живих у яму, прошу тебе об сїм... (сказав і гірко заплакав) дай нам спокійно віку дожити і не доведи нас відвічати за неї на тім сьвітї!»

— Ти чом же ви, Наум Семенович, думаєте, що я не буду добрим їй мужом і хорошим хазяїном?

»Ти-ж мені розказував про себе. Ти сирота; у дядьків твоїх по два, по три сини, і ти з ними у одній сказці. Сказка ваша девятидушна, дядь-

кові хлопці малі; а як прийде набор, то певно тобі лоб забриють, бо ти спрота, за тебе нікому заступитись; і дядьки скажуть: ми тебе поїли, з'одігали і до розуму довели, служи за нашу чергу. А що тогді буде з Марусею? — Ні жінка ні удова: звісно. як салдаток шанують: як саму послідню папльюгу, і ніхто не вірить, щоб була салдатка та й чесна. Та й троха чи й не так! Де їй за полками таскатись? А молоде, дурне, попадєть-ся ледачим людям, наведуть на усе злеє. Худобу розтаскають, повіднимають, хто її заштитить? Діточки без доглядінья, у бідности, у нищєтї, без науки, без усього помруть або, не дай Боже! бездільниками стануть. А вона за-тим із-старієть-ся, немощи одоліють, бідность, калїчество... тільки що в шпиталь, до старців!» (сказав се, та й заплакав, як мала дитина). »Не приведи, Господи, і ворогу нашому такої судьби!... Так от, Василю, як би я тебе ні любив — а скажу по правді: так я тебе полюбив, так мені тебе жалко, як рідного сина! — а не хочу загубити своєї дочки, і такої як наша Маруся. Тепер сам здоров бачиш, по-чому не можу тебе зятем прийняти.«

Довго Василь думав, похиливши голову, а далі аж повеселїв, та й каже: »А як я найму за себе найомщика?«

»Найомщика?« подумав Наум, а далі й каже: »А з чого-ж ти наймеш, коли тільки получаєш від хазяїна вісімдесять рублів у год, а батькової кошійчини нема?«

— Дядьки поможуть.

»Не потурай на те, Василю; поможуть, та не тобі, а собі. До чого дійдєть-ся, тобі за тебе лоб забриють а найомщик опісля піде за дядькових хлопців. Рад би і я тобі допомгти, — так усе не те.

Як знати-муть, що в тебе жінка багата, то так тягнути-муть, що тільки держись, і усе до кінця не доведуть, усе зоставляти-муть, щоб було за що вчепитись. Коли-б ти сам, своєю копійкою здужав наняти, так би так! Василю! От тобі образ Царя небесного і його Матери пречистої і Миколая сьвятого! принеси бумагу, що найомщик принят за самого тебе і за твої гроші — от тобі зараз обома руками віддам Марусю.»

Як ударить Василь, вислухавши усе, руками об груди, як припаде на стіл, як заплаче, а далі сказавши: «усьому кінець,» кинув ся на шню, обняв Наума кріпко і каже: «Прощай, мій..! Коли ж тобі хоч трохи жаль бідного Василя, будь ласкав, будь жаліслив: поклич сюди Марусю, нехай я при тобі попрощаюсь з нею!»

»Добре, Василю, каже Наум; та гляди-ж: попрощай ся! Чи розумієш?»

— Усе знаю і усе зроблю, як мені кажете. От вийшла Маруся, а за нею і Настя.

Василь, узявши Марусю за руку, і каже: «Марусенько! Правду, велику правду сказав мені твій батько. Треба нам розлучитись!»

— І на віки? через велику силу спитала Маруся.

»Побачимо ся... і будеш ти моєю, коли не на сім сьвітї, так на тім! Прощай моя Ма...» і не договорив, як вона зомліла і покотила ся йому на руки. Він її пригорнув до серця кріпко, поцілював; віддав її нечувствєнну батькові на руки, поцілював руку йому і Настї... і пішов швидко, не оглядаючись...

[VII.]

Не будемо розказовати, як крішко і як довго Маруся за ним журилась. Ледве-ледве, сердешна, з журби не вмерла. Скільки вже батько з матір'ю її не розважали, усе нічого, а тим інше пуще, що не знала вона, за-чим і куди Василь її дївав ся; чи на довго він скрив ся, чи вернеть-ся, і коли ще то буде? Питала ся нераз і батька, — що-ж? не знаю, та й не знаю. Бо й справди він не знав, з якою думкою і куди він скрив ся.

Що божий день перебере горішки, що ще на весільї, як побачились у-перше, та він їй дав, перебере, переїл'є, та вп'ять до серця і положить. Або коли гулящим днем піде у бір на озера, де з ним раз гуляла, там посидить, поплаче, і з тим і до дому вернеть-ся. Мати не дуже її заставляла поратись і робити, так сама бралась за все: »мені, каже, не так на серденьку тяжко, як я що-небудь роблю.« З подругами ніколи не грала і вже овсі до них і не виходила.

Одробили ся у полі, стали від Семена з вечера сидіти, Маруся приняла ся прясти; а з Покрови у до-свїта встає, пряде, шпє, пораеть-ся, і все журить ся, і частенько, як забереть-ся куди-небудь сама собі, то плаче, плаче, так що й Господи! бо об Василеві ні чутки ні вісточки, як у воду впав.

От і Пилицівка: от і Ганнино Зачатіє, зачали парубки засплати старостів до дівчат. Знай люде швандяють по вулицям з паличками у руках. То гляди: ідуть двоє поперевязувані рунниками, бодрять ся, вихваляють ся: от там і там таку-то за такого просватали. А інші свинячою

стежкою, по-під плотами, мовчки собі ідуть і під плечем, замість хліба сьвятого, несуть... гарбуз! Еге! нігде дітись: як заробили, так і відвічать.

Не одні старости заходили і до старого Дрота сватати Марусю; так щó-ж? »Таточку мій ріднесенький! я їм, каже, піднесу по чарці!« Старий було гримне на неї: »Чи ти дурна та божевільна? чом ти не йдеш? Люде хороші, чесного роду, парень бойкий; чи тобі поповича, чи купця треба?«

»Василя, а коли не Василя, то й нікого!..« каже було Маруся. Мати її у сльози, а батько було розсердить ся, та й крикне:

— Та де того Василя озьмемо? Тепер ти людей цураєш ся, а там стануть і тебе люде цуратись і досидиш ся до сїдої коси.

»Дарма, таточку! Без Василя не страшна мені і домовина, не то сїдая коса.«

Здвигне тільки плечами Наум, подума: нехай ще до того году, та й замовчить. І йому жалко було, що про Василя не було ніякої чутки: бо він його дуже любив і усе надїявсь, що він з собою щó-небудь до путя зробить.

От і мясницї пройшли і усюди пішла слава, що Дротівна Маруся і горда і пишна, за тутешніх парубків не хоче, а жде собі панича із-за моря. Вона про сюю славу знала, сьміялась і каже було: »дарма! і піджду.« Парубкам же хоч і кріпко досадно було, що така красива і багата дівка у лад не даєть-ся, та нічого було робить: силою не озьмеш.

Проїшов і піст, відговілись і — слава Тобі Господи! — дождались Воскресення. Маруся у великодну суботу сама учинила паску, положила туди яечок, імберю, бібків, шафрану, і спекла ся

паска і висока і жовта, і ще у печі зарум'янилась. Полагодила усе щó треба, а на самий Великдень у-ранці з батраками понесла до церкви на посвящення паску, баранця печеного, поросю, ковбасу, крашанок з десяток, сало і грудку соли, і розіславши на цвинтарі у ряду з другими хустку, розложила усе гарненько, як її мати навчила, бо Настя після недуги не пішла з двора. Наум же став у церкві божій і молить ся.

Коли Наум приходив до церкви молитись, то вже справди молив ся, а не ловив вітрів, не розглядав і сюди і туди, а стояв, як і треба, не наче перед самим Господом, царем небесним, і тільки слухав, щó читають і співають. А сьогодні, у такий великий празник, він ще більш молив ся, і на серці так йому було весело, як і усякому богобоязному, кого приведе Бог дождатись Великодня.

От як він стоїть і молить ся, служба божая співаєть-ся, вийшов на-серед церкви читати Апостола... і хто-ж? Василь!... Наум дивить ся, і сам собі не вірить, чи се він, чи не він? Розглядів хорошенько — аж зовсім він!... Та він же овсі не письменний! як же він буде читати? Може навманя, без книжки; може витвердив на память? Побачим!

От Василь вже і »Павла чтенне« сказав, та й почав... та щó за голос важний! Чистий, голосний підбасок, та понятний!... От Наум і дума: »Бачив я сліпорожденного, щó читав Псалтир, таке без книжки: а Василь так у книжку дивить ся хіба чи не хваста? Може на память від дика переняв, та буцім-то й письменний? Так отже за титу було зачепив ся, та й розібрав по-троху... от і дочитав без помилки; от і Али-

луйю по закладкам знайшов... Ні! як-би не письменний, то не з'умів би Апостола, та ще й на самий Великдень прочитати!»

Прислухається Наум, Василь співа. Як же почав Херувимську, так таку, що й сам дяк не вмів у лад узяти, а Василь без запинки так усі голоси і покрива, і переводи виводить, сам і кінча, сам впять і почина. Тоді вже Наум зовсім положивсь, що Василь став письменним: та коли-ж він справивсь і де пробував? Нехай, дума собі, опісля знати-му.

Як вийшов пан-отець зо хрести паску сьвяченую почитовати і народ рушив з церкви, Наум зопинив Василя, та зараз і каже: »Христос воскрес!» От похристосувавшись з ним, як довг велить, і каже йому Наум: »Чи ще ти нас, Василю, не забув?»

— Нехай мене Бог забуде, коли...

»Добре-ж, добре, сину! тепер не до того. Приходь до нас розговітись; а хоч і пообідаєш, коли не підеш до дому.»

— Ви мені і дом, ви і родителі...

»Добре-ж, добре. Приходь же, не забудь; я ждати-му.»

Сказавши сее, Наум поспішав до дому і дорогою собі дума: »Не дуже-ж я добре зробив, що не розпитавши Василя, що він і що з ним, та й покликав його до себе. Може він вже об Марусі і не дума, а може вже і жонат, а я тільки потурбую Марусю і знова розважу її тоску. Та хоч-би і не те, так може ще він не відкупився від некрутцини, так що тоді робити? Та вже-ж, побачу. Дасть Бог розговітись, а там буду поправляти, що напортив з радощів, що побачив нежданно Василя, та ще й письменного!»

Відкіля йому Бог таку благодать послав? Правда, дитина розумна, йому б тільки дяком бути.»

З такою думкою прийшов до дому і не каже жінці нічого, що кого він бачив. Прийшла і Маруся і принесла усе сьвячене, і байдуже! бо вона, як не стояла у церкві а при пасках, то й не бачила Василя. Розстановила усе на столі, як треба, і налагодила, та й дивується з матірю, що батько не сіда розговлятись, а ходить собі по хаті та дума. Аж ось двері — рин! і Василь у хату. Маруся так і не стямилась і крикнула не своїм голосом: »Ох, мій Василечку!« та й стала як укопана. Стара Настя тож зрадовалась, неначе Бог зна чому, і кинулась до Василя і похристосувалась. От Наум бачить, що Василь з Марусею стоять і тільки поглядають, він на неї а вона на нього, неначе з-роду вперше бачать ся, от і каже їм: »Чом-же ви не христосуетесь?« А Василь і каже: Не сьмію, пан-отче! — »Чом не сьміти?« каже Наум: »закон повеліва христосувать ся зо всяким і хоч-би з смертельним урагом. Похристосуйтеся же по закону тричі, та нехай вас Бог боронить від усякої поганої думки! Тяжкий гріх у такому сьвятому ділі думати лукаве!«

От і похристосувались гарненько.

Маруся кинулась до нього з розпросами: Де се ти, Василечку, був?

»Знай бо уремя,« перебив її Наум; »одно що-небудь: або розговлятись, або говорити. Бог дав празник і паску сьвячену: дякуючи Бога милосердного, треба розрінати без усяких хлопіт і з веселою душею, а говорити будемо опісля. Сідайте лишень. Господи благослови!«

Стара Настя сіла за столом на лаві, а Маруся біля неї з краю, щоб ближче поратись, Ва-

силь сїв на ослоні, старий на покуті, а батраки конці стола. От перехрестившись Наум і прочитавши тричі »Христос воскрес з мертвих«, зараз відрізав паски сьвяченої і положив перед усяким по куску. Покоштовавши її беріжно, щоб крихоть не розсипати під стіл, усяк перехрестивсь і сказав: »Спаси-бі Богу милосердному! Дай Боже і на той год діждати!« Тут вже прийняли ся за печене: поїли баранця, поросятини, а кісточок під стіл не видали, а клали на стіл, щоб опісля покидять у піч. Далі їли ковбасу, сала кусочками нарізали, і крашанок облупили і порізали на тарілочці. От сее скінчавши, Маруся усе прибрала, із стола тож беріжно змела і усеї крихти і кісточки і лушинья з яєць повкидала у піч, та тогді вже стала подавати страву.

Старий Наум випив чарку горілки перед обідом, а Василь не став, бо, каже, ще не починав її пити. От і подали борщ, а далі яловичину покрили на деревяній тарілочці, посолити та й їли — вже звісно що не по панськи, бо виделок не водить ся — пальцями. Опісля подали юшку з хляками, печене було баранина, а там молошна каша, та й годі, більш і нічого.

Маруся чи їла що чи не їла, їй лучше усяких розговін — опріч празника сьвятого — те, що Василь вернув ся і жив і здоров. Захлившись за матір, щоб батько не бачив, як ясочка дивлясь на свого Василечка, а сама будьто ложкою достає з миски, абн-б то неначе і вона їсть. Куди їй вже їсти! У неї одно на думці, як і у Василя! Так той вже через силу їв, бо біля Наума сидів і не можна було йому здукавновати, щоб хорошенько подивитись на свою Марусю.

Пообідавши і подяковавши Богу і батькові з матір'ю, як попривирала усе Маруся, от Наум і каже :

— А в нас новий дяк сьогодні Апостола читав.

Настя зараз і питаєть-ся: »А хто такий і відкіля?«

— Осьде він, пан Василь, — сказав Наум, та й всміхнув ся.

»Хиба-ж Василь письменний, щоб йому Апостола читати?« спитала ся Настя; а Маруся так уха і насторожила, щоб чути усе, що будуть говорити.

— Був неписьменний, а тепер Бог йому розум послав, а як і що? я й сам не знаю. Розкажи мені, здімай милость, Василю: як се тобі світ відкрив ся? Се мені на вдивовижу: ще й году нема, як ти пішов від нас, а навчив ся письма і співати вмієш, як і сам дяк. Де ти побував?

»Я, дядьку, не був дуже далеко,« став розказувати Василь. »От як ви мені відкрили світ і розтолковали мені, що й я буду пропаший і чужий вік заїм, коли не знайду за себе найомщика, то я думав, думав, і трохи з ума не зійшов. Правду ви казали: що за гроші вісімдесят рублів, що я від хазяїна брав? тільки що на одержу. Що-ж тут мені було робити? Як-то Бог послав на думку: піди до кунців, у них хороший заробіток. Прийшов я до залізняка, він мене трохи знав, розказав йому все своє лихо. Він, подумавши, прийняв мене за пятьдесят рублів на год з тим, що коли буду у своїм ділі справний, то він мені і більш прибавить і усе буде прибавляти, бачивши моє старанне. Я зрадовав ся, почувши, що

більш нічого не треба, щоб гроші заробити, як тільки бути чесним і своє діло не лїнуючись справляти. З товаришами, хоч усе й Москалі були, зараз поладнав. Тільки бачу, що вони усї письменні і хто більш чого зна, більш получа жалованья. От як сїв, як сїв... і правду вам, дядюшка, скажу, що ніч і день вчивсь і Бог мені дарованне послав; і те таки правду скажуть, що нашого братчика куди ні шїтгни, хоч у науку, хоч у яке ремєство, то з нього путь буде, не пропащі за нього гроші. Отто я від Спасівки та до Рїздва вивчивсь читати і церковне і гражданське, писати по-троху вмю, цихвіру знаю, і на щетах хоч тисяч десять пудів у роздроб на фунти не помпляючись положу; хурщиків розщитаю і хазяйського добра гляжу як ока, щоб і копійка нїгде даром не дївалась. Товариші, знаєте, охотники на крилосї співати замість півчеської; от і мене, як побачили, що голос є, то й привчили трохи. Поки себе не поставив на путь, не ішов до вас, дядюшка; і як ні тяжко мені було, не бачивши Марусї, та памятуючи ваше слово, сам себе морив і не ходив сюди. І тож таки, що хазяїн, знавши мою чесність, послав мене не за великими ділами по маленьких ярмарках, а після Хрещення послав уже і дальш, і я тільки що перед празником отсе привіз йому немалу суму грошей. Як же він мене потїшив добрим словом і розвів мою тугу, то я вже певно й прийшов до вас на празник, а щоб ви увірили ся, що я не зледащів, от і став я на крилосї співати і Апостола прочитав.»

Наум, вислухавши його, не стерпів, та аж поціловав його у голову, і дума: »Щоб за премилу дитина! Не даром його люблю! Такий не пропаде.«

Далі і пита: Скільки-ж ти жалованья получаєш тепер?

»Жалованья не щот, каже Василь: аби-б стало на одежу, а те важнійш усього, що хазяїн, знавши мою нужду, чого я бою ся і через що ви не віддаєте за мене Марусі, сам хлопче об мені; тепер посла мене з хурою у-в Одесу, а відтіля піду у Москву і на заводи, і тільки вернусь сюди ік Пречистій, а він мені сиськає найомщика, каже, хоч пятьсот рублів потеряю, у-в осени, як скажуть набор, сам і віддасть, а гроші, каже, будеш одслужувати.»

— Нехай тобі Бог помога! сказав Наум; а далі, подумавши, й каже: Чого-ж більше думати? Присилай у вівторок, після завтра, людей, бери рушники; і тобі веселійше буде у дорозі, і Маруся тут сьвітом не нудити-ме. Тепер нічого боятись. Се вже певно, що ти найомщика поставиш. Дасть Бог вернеш ся, у-в осени і весілья.

Не можна й розказати, як зрадоціли і Василь і Маруся! Зараз кинули ся аж до ніг батькових, і цілують їх, і руки йому цілують, і самі обнимуть ся, і знов до нього кинуть ся, і дякують йому, то до матери, то впять до нього, і не тямлять себе, і що робити не знають.

Довго дивив ся на них Наум, та все нпшком сьмієть-ся та дума: то-то діти! Далі й каже: — Годі-ж, годі! Пустіте-ж мене; ми ляжемо з старою спати, бо я усю ніч стояв на Діянії, аж поки Христа дочиталсь; а ви, хочете, дома сидіте або гуляти йдте до колісок: та тільки самі не качайтесь, бо гріх для такого празника з сею пуштою возитсь.

Як вже той день у Василя та в Марусі було, нам нужди мало; бо звісно, чи ходили чи сиділи,

а усе об однім говорили: як один без одного скучав, коли, що і як думав; як, ні думано ні гадано, вони побачились; яка ще радість буде, як уже посватають ся — оттаке усе говорили, та голубили ся та миловали ся.

[VІІІ.]

Отже і вівторок настав. Ік вечеру стали дожидати старостів: прибрали хату, засвітили свічечку перед богами; старі нарядили ся, як довг велить, а що Маруся прибрала ся, так вже нічого й казати. От постукали і раз і у друге і у третє, і ввійшли старости і подали хліб, і говорили старости законні речі про кунцю, як і поперед сього було.

Зараз Наум — а раденький же такий! — і каже буцім-то з серцем: »Та що се за напасть така? Жінко! що будемо робити? Дочко! а ходи-ке сюди на пораду!«

Маруся, вийшовши із кімнати, засоромилась — Господи! почервонїла, що твій мак: і не поклонившись, зараз стала біля печи, та й колупа її пальцем.

От Наум і каже: Бачите, ловці-молодці, що ви наробили? Мене з жінкою смутили, дочку пристидили, що скоро піч зовсім повалить, мабуть дума тут більш не жити! Гай, гай! Так ось що ми зробимо: хліб святий приймаємо, доброго слова не цураємо ся, а щоб ви нас не порочили, що ми передержуєм кунці та красні дівці, так ми вас повяжемо і тогді усе добре вам скажемо. Дочко! прийшла й наша черга до прикладу казати; годі лишень піч колупати, а чи нема чим сих ловців-молодців повязати?

Іще не час було Марусі послухати, знай колупа.

От вже мати їй каже: »Чи чуєш, Марусю, що батько каже? Іди-ж, іди, та давай, чим людей повязати. Або може нічого не придбала, та з сорому піч колупаєш? Не вмiла матери слухати, не вчила ся прясти, не заробила рушників, так вяжи хоч валом, коли і той ще є.«

Пішла Маруся у кімнату, і винесла на дерев'яній тарілочці два рушники довгих та мудро вишитих, хрест на хрест покладених, і положила на хлібові сьвятому, а сама стала перед образом, та й вдарила три поклони, далі отцю тричі поклонила ся у ноги і поцілівала у руку, і неньці также: і узявши рушники, піднесла на тарілочці перше старшому старості, а там і другому. Вони, уставши, тож поклонили ся, узяли рушники і кажуть: »Спаси-бі батькові і матері, що своє дитя рано будили і доброму ділу вчили. Спаси-бі і дівочці, що рано уставала, тонко пряла і хорошенькі рушники придбала.«

Повязавши собі один одному рушники, от староста й каже: »Робіть же діло з кінцем, розвідайтесь з князем молодцем; ми, приведені, не з-так виноваті: вяжіте приводця, щоб не втік з хати.«

От мати й каже: »А ну, доню! Ти-ж мені казала, що на те по пятінкам заробляла, щоб шовкову хустку придбати, та єю пеню звязати. Тепер на тебе пеня напала, що не усіх повязала.«

Винесла Маруся замість хустки шовковий платок, красний та хороший як сама. Наум їй і каже: »Сьому, дочко, сама чіпляй, за пояс хустку затикай та до себе притягай, та слухай його та шануй, а тепер його й поцілуй.« От вони й

поцілювались, а Василь і викинув Марусі на талірку цілкового.

Після сього староста звелів посватаним, щоб кланялись перш батькові у ноги тричі, а як поклонились у третє та й лежать, а батько їм і каже: »Гляди-ж, зятю! Жінку свою бий і у ранці і у вечері, і встаючи і лягаючи; і за діло і без діла, а сварись з нею по усяк час. Не справляй їй ні плаття ні одежі; дома не сиди, таскай ся по шинкам та по чужим жінкам: то з жінкою у парці і з діточками як-раз підете у старці. А ти дочко, мужику не спускай і ні у чім йому не поважай; коли дурний буде та поїде у поле до хліба, а ти іди у шинок, пропивай останній шматок, пий, гуляй, а він нехай голодує; та і в печи ніколи не клопочи, нехай навутиньням застелить ся піч; от вам і уся річ. Ви не маленькі вже, самі розум маєте, і щό я вам кажу і як вам жити, знаєте.«

А староста і крикнув: »За таку науку цілуйте, діти, батька в руку.«

Поцілювавши, поклонялись матері теж тричі. Мати не казала їм нічого: їй закон велить, благословляючи діточок, тільки плакати.

Далі староста сів і каже тричі: »Христос воскрес!« А старі йому у-в одвіт теж тричі: »Воістинну воскрес!«

Старости кажуть: »Панове сватове!« А свати кажуть: »А ми раді слухати.«

Старости кажуть: »Щό ви жалали, то ми зділали; а за сїї речі дайте нам горілки к-речи.« А старі й кажуть: »Просимо милости на хліб, на сіль і на сватанья.«

Після сього посватаних і посадили, як звичайно, на покуть, на посад. Батько сів біля зятя,

а мати, звісно, поралась сама і страву на стіл подавала, бо вже Марусі не годилося з посаду уставати. Старости сіли на ослоні, біля стола.

Поки мати страву носила, батько став частувати старостів. Перший староста покоштував, покругив головою, поцмокав, та й каже: »Штьо се, сватушка-панушка, за напитки? Скільки ми по світу ні їзжали, а таких напитоків і не чували і не видали і не коштували.«

— Се ми таке для любезних сватів з-за моря придбали, — каже Наум і просить: Ось нуте-ж, усю покушайте. Зверху хороша, а на споді самий гарний смак!

Випив староста, зморщився, закректав, та й каже: »Від сього з-разу почервоніш, як мак. Глядіте лишень, сватушка-панушка: чи не напоїли ви нас таким, що може й на стіни поліземо?«

— Так що се ви на нас з пенею? казав Наум: тут таки, що мудре само по собі, а то ще ось-що: ішла баба від Ляхів, та несла здоровя сім міхів, так ми у неї купили, сім золотих заплатили, та в нашкок пустили.

А староста й каже: »Ну, що мудре, то вже справди мудре! А ну, товаришу, попробуй і ти, та й скажи, чи пили ми таке у Туреччині або хоч і в Німеччині, та і в Рассеї не пивали сієї.« Випив і другий староста, теж прицмокуючи, і теж примовляв, похваляючи.

Проговоривши усі законні речі, стали частуватись по-просту, з своїми вигадками, а далі, тільки що стали вечеряти, і обізвались дівчата, що Маруся ще за-видна просила до себе на сватанья, і співали, уходячи у хату, свою пісеньку:

Та ти душенько, наша Маречко!

Обмітайте двори,

Застеляйте столи,
Кладіте ложечки,
Срібні блюдечки,
Золоті мисочки:
От ідуть дружечки!

От як переспівали, та й поклонились низенько, та й кажуть: »Дай Боже вам вечір добрий, помагай-бі вам на усе добре!«

Стара Настя така вже радієїнька, що Бог привів її дождати, одним одну дочечку просватати за хорошого чоловіка, та ще їй любязного: землі під собою не чує, пораєть-ся хутко і де та сила узяла ся, аж біга від стола до печи, і страву сама носить і порядок дає. Кинулась зараз до дружечок і каже: »Спаси-бі! просимо на хліб, на сіль і на сватанья.« Та й усадила їх по чину, від Марусі скрізь по лаві, та й каже: »Сідайте, дружечки, мої голубочки! та без сорома брусуйте, а ти, старосто, їм батуй!« Так дівчатам вже не до їжі: одно те, що соромно при людях їсти, щоб не сказали люде: »отто голодна! мабуть дома нічого їсти, так біга по чужим людям, та й поживляється; он, бач, як запихаєть-ся:« а друге ї те, що треба своє діло справляти; та не бравнилась за ложечки і заспівали:

Ой чому, чому
У сім новім дому
Так рано засьвічено?
Маречка встала,
Косу чесала,
Батенька поражала:
»Порадь мене,
Мій батеньку,
Кого в дружечки брати?«
— Бери, доненько,

Собі рівненьку,
Щоб не було гнівненько.
Садови, доненько,
І висче і низче,
А свою родиноньку близче.

Як же побачили, що стара Настя від такої жалібної пісні, покинувши поратись, стала тяжко плакати, так вони стали співати інших.

Де-ж був селезень?
Де-ж була утінка?
Селезень на ставку,
Утінка на плавку.
А тепер же вони
На однім плавку.
Та їдять же вони
Дрібную ряску,
Ой пють же вони
Холодную воду.

Де-ж був Василько,
Де-ж була Маречка?
Василько у батенька,
Маречка у свого.
А тепер же вони
У-в одній сьвітлоньці.
Ой пють же вони
Зелене вино,
Та їдять же вони
Дрібнії калачі,
У мед умокаючи,
Маком обеппаючи.

*

Та в неділеньку рано
Чогось тоє та море грало;

Там Маречка та потопала,
Ї собі батенька бажала.
А батенько та на бережечку,
Є човничок і веселечко :
»Потопай, моє сердечко!«

Та в неділеньку рано
Чогось тоє та море грало ;
Там Маречка та потопала,
Ї собі матінку бажала.
А матінка та на бережечку,
Є човничок і веселечко :
»Потопай, моє сердечко!«

Та в неділеньку рано
Чогось тоє та море грало ;
Там Маречка та потопала,
Ї собі Василька бажала.
А Василько та на бережечку,
Є човничок і веселечко :
»Не потопай, моє сердечко!«

Далі дівчата, бачучи, що просватані собі
сидять і опріч себе нікого не бачуть і нічого,
щоб біля них робить ся, не чують, захотіли їх за-
чепити і повеселити, та й заспівали :

Та в саду соловейко не щебетав,
Тим Василь Марусі не ціловав ;
Як же соловейко защебетав,
Василько Марусю поціловав.

Тут усі зареготались на усю хату і Наум
напавсь, щоб такі діти поціловались, а їм те
і на руку ковінька!.. Далі дівчата, буцім-то жар-
туючи, і заспівали :

Та ти душечко, наша Маречко!
Ламліте роженьку,

Стеліть дороженьку,
Щоб мягко ступати,
На двір танцювати,
З скрипками, з цимбалами,
З хорошими боярами.

Як же велухав ся у се Наум, та як розходивсь! Притьмом: давай музику, та й давай! Нігде дїтись: побігла моторнійша із усіх, от-таки Домаха Третяківна, до скрипника, та й прикликала його. Батечки! підняли ся танці, та скоки, так що ну! Набігла повна хата людей, як почувли, що старий Дрот та просватав свою дочку. То ще мало, що у хаті, а то і около вікон було багацько, так і зазирають: а біля хати дівчата з парубками носять ся, дівчата дрібушки вибивають, парубоцтво гопака гарцює, батько з матірю знай людей частують: така гуляня була, що крий Боже! Троха чи не до сьвіта гуляли. Тільки Василь та Маруся нікого не бачили і дивовали ся, що так швидко народ розійшов ся. За голубленьям та милованьям не счули ся, як і ніч минула ся.

[IX.]

Не дай Боже чоловікові печали або якої напасти, то уремя іде-не-йде, мов рак повзе. А як-же у радості, то і не счуєш ся, як воно біжить: як ластівка пропливе. Думаєш, один день пройшов, аж, гляди, вже й тижня нема. Так було з Василем і з Марусею: усе у купці та у купці, як голуб з голубкою. І у город, і на місто, і до колісок, і на вгород, усе у купі собі ходять. І у монастир на богомолья у купці ходили і молебень наньмали, що Маруся обіцяла ся, коли буде посватана за Василя.

Тіки-притіки, аж ось і Проводи! У сее уремя хазяїн його висила хуру, і Василеві з нею треба виступати.

»Ох нам лишечко!« скрізь сліз кажуть обое. Ми ж і не наговорились, ми і не надивились один на одного... неначе сьогодні тільки зійшли ся.»

— Не плач, Василечку, каже йому Маруся. — Ти у дорозі і не счуєш ся, як і Спасівка настигне, тогді вернеш ся сюди і будемо у купці. Гляди тільки, щоб ти був здоровий; не скучай і не удавай ся у тугу без мене, а я, оставши ся без тебе, рано й вечір буду слізоньками вмивати ся...

»Годі-ж, годі, моя перепілочко! Не плач, моя лебідочко!« каже їй Василь, пригортаючи до свого серденька. »Нехай я на чужій стороні один буду горе знати, а ти, тут zostавшись, будь здорова і весела, та дожидай мене. А щоб нам одрадніш було, так прошу тебе: вечірня зірочка як зійде, то ти, споминаючи мене, поглядай на неї; у ту пору я стану зорйовати, гляну на тую зірочку і знати-му, що ти на неї дивиш ся, то мені одрадніш буде, неначе я дивлю ся на твої очиці, що як зірочки сьаяють. Не плач же, не плач!..«

Оттак-то вони у останні часи розмовляли і обое плакали безперестанно. А як же прийшло зовсім пращатись, так що там було!... Коли вже і старий Наум так і хлипа як мала дитина, а мати, глядячи на сльози та на тугу Марусину, аж злягла; так що про молодих і казати!... На прощанні випрохала Маруся у Василя сватаний платок, що замість хустки йому дала, за-тим, щоб часом дорогою не загубив, і що вона на неї, мов на нього, дивити-меть ся. Поважив її Василь,

віддав, а вона положила у той платок горішки, ще ті, що з-перва на-перва Василь дав їй на весільї, завязала та й положила до серденька, та й каже: »Тут воно лежати-ме, аж поки ти вернешся і сам озьмеш.«

Сяк-так, Василь на-силу вирвав ся від старих, а Маруся пішла його провозати. То було на самі Проводи, і треба було через кладвище йти, де на гробах у той день усі поминають своїх родичів. От Маруся узяла й мисочку, щоб і своїх помянути. Положила курку варену, три вязки бубликів, буханець, два книші, та зверху пятаковий медяник, та узяла материну калитку з грішми, щоб старцям подати; а Василь тож з нею ніс у хустці аж три десятки крашанок.

Прийшли на гроби, аж пан-отець вже й там, і збираєть-ся правити панахиду. Маруся поставила до гурту і свою мисочку, і граматку батющі подала, щоб помянув її родичів.

Маруся смутна й невесела усе молила ся, та знай поклони била; як же заспівали дяки »ні печали ні воздыхання«, так вона так і захлипала, та й каже: »Як ти вернешся, Василечку, то може мене на сім кладвищі будеш так поминати.«

Василь аж здригнув після такого слова і хотів її зопинити, щоб викинула таку думку з голови, так і у самого сльоза так і бе, а на серці туга така пала, що йому дух так і захватує; і сам не зна, від чого йому се так є.

Одслужили панахиду, подала Маруся мисочку пан-отцеві, а старців божих обділила крашанками і грішми за царство небесне померших. Посідали люде на гробах трапезовати і поминати родичів, а Марусі вже не до того. Василь ледве промовив, що вже пора йому йти до хазяйства

— батечки! як заголосить Маруся, та так і повисла йому на шию! Виціловала його... щó то? і в вічі і у лоб і у щоки і у шию... далі, неначе хто її направив, разом покинула його, очиці засьляли, то була блідна, а тутечка почервоніла, та так голосно, ніби не вона, сказала Василю не зопинаючись: »Василю! На кладвищі мене покидаєш, на кладвищі мене і знайдеш! Поминай мене, не удавай ся у тугу... прощай на віки вічні!.. Там побачимось!«

Сее сказавши, не озираючись пішла до дому швидко, ступаючи так легесенько, неначе і землі не доторкаєть-ся. А Василь? Неначе грім біля його вдарив! стоїть як укопаний... далі дуже тяжко здохнув, підняв очі до Бога, перехрестивсь, вдарив поклон, і припавши на те місце, де стояла Маруся, ціловав землю замість її, боячись і самої думки об тім, щó сказала йому Маруся, а далі промовив: »Господи милосердний! Нехай я один усї біди претерплю, нехай я вмру, тільки помилуй мою Марусю! Дай нам пожити на сїм сьвіті, а в тім — як Твоя воля сьвята!« Та й пішов тихою ступою до господи.

Чи давно наша Маруся була веселенька як весїньня зіронька, говорлива як горобчик, проворна і жартовлива як ластівочка, а тепер точнісінько як у воду опущена. Говорити, мало й говорить; сяде шити, то чи стїбнула голкою чи ні, чи введе нитку чи ні, а зараз і задумаєть-ся, і рученята посклада; піде у-в огород полоти, стане над грядкою, та хоч цілий день стояти-меть нічого не зробивши, поки мати її не покличе; приставить обідати, то або у нетоплену піч, або забуде чого положити, або усе у неї перекипить, що й їсти не можно; та до того довела, що —

нічого робити! — узялась мати впять сама поратись. Часто гримав на неї батько і ласкою уговорював, щоб не журила ся, щоб у тугу не вдавала ся, що туга зїсть її здоровя, зачахне, зане-дужа, і який одвіт дасть Богу, що ні найлучшу милость божу, здоровя, не вмїла зберегти і занастила овсі.

Що-ж? тільки її і річей: »Таточку, батечку, і ти, матїнко ріднесенька! Що-ж мені робити, коли не можу забути свого горя! не можу не думати об моєму Василечкові! Сьвіт мені не милий і ніщо не розвеселяє. Серце моє розриваєть-ся, двлячись на вас, що ви об мені убиваетесь, та що буду робити! Я й сама своїй тузі не рада; тільки у мене й думки: де то тепер мій Василь? Знаю, що час, що день, він від мене усе дальш; от мене туга й душить! Не ворухте мене, не заньмайте мене, неначе ви й не бачите нічого; не розважайте мене: мені неначе легше, як я журю ся у-волю і ніхто мені не міша!«

Порадившись меж собою, старі дали їй волю; нехай, кажуть, як собі зна, так з собою і робить. Надїлив її Бог розумом, вона й богобоязлива і богомольна, так її Отець милосердний не оставить. Нехай поступа, як знає!

Іще з того дня, як проводила Василя, не надївала Маруся ніякої скіндячки, ніякої стрічки; як повязала голову чорним шовковим платком, так і пішло, усе чорний платок, та й годї. То охоча була по недїлям та по празникам до церкви ходити, а то і у будень, коли почує, що дзвонять, та мерщій і йде. Що божий день, любиме місце, куди було ходить, се у бір на озера, де з Василем у-перше ходила; сяде там під сосонкою, розгорне платок, що Василь їй зоставив,

дивить ся на нього, та свої горішки пересипа у руці, та й поплаче... Тільки-ж що начне вечеріти, вона вже й сидить на приспі і вигляда вечірної зіроньки... Блисне вона — тут Маруся зараз і стане така рада, така рада, що не то щó! »Онде мій Василь!« сама собі розмовля: »він дивить ся на сюю зірочку і зна, що й я дивлюсь!.. Оттак блистять і його очиці, як було біжу йому на зустріч...« І вже тут її хоч клич не клич, хоч щó хоч роби, а вже ні з місця не піде і очей від зірки не зведе, аж поки вона зовсім не зайде; тогді тяжко здохне і скаже: »Прощай же, мій Василечку! ночуй з Богом, та вертайсь швидше до твоєї бідної Марусі!« Увійшовши ж у хату, перецілує усякий горішок і платок разів сто поцілує, та згорнувши приложить до серця, та так і заночує; а вже й не кажи, щоб спала добре, як треба!

Сяк-так, то з журбою то з тугою, промаячила Маруся до Спасівки; а у Спасівку, ік Пречистій, казав Василь, буде неодмінно. Хоч і не зовсім Маруся повеселішала, та усе таки неначе стала по-троху оживати. Вона й дома пораєть-ся, вона і з батьком у полі, чи громадити, чи жати; бо вже й Наум, дивлячись на неї, що вона стала розважатись, і собі повеселішав і дума: »Слава Тобі, Господи! Ще тільки Спасівка наступа, а вже Маруся зовсім не та, як унов народила ся; туж-туж і Василь буде, тогді вдарю лихом об землю, мерщій справлю весілья, та й нехай собі живуть.« От коли куди йде на хазяйство, то й дочку бере з собою, щоб її лучше розважати. Коли ж вона часом зостанеть-ся дома, то впоравшись іде у бір за губами; та таки так сказати, що день за-день та стала впять і до роботи проворненька, і у

усякім ділі моторніша, і що у Бога день, то усе веселіш, усе розшитує: »от Пречиста не далеко, от-от Василь вернеть-ся.«

[X.]

Раз у Спасівку, на третій день після Спаса, віддавши вона обідати і поприбиравши усе, пішла у бір за губами і вже нікуди більш, як на ті-ж озера. Напала на рижики, та так же їх багацько було, та такі мудрі; і хоч і побродила по воді, та назбирала їх повнісіньке відро, іще й кошик. От ще б то їх брала, так як же пішов дощ, та престрашений, як з відра, та з холодним вітром; а вона була у-в одній тяжинувій юпці, і свитини не брала. Що їй тут на світі робити? Нікуди і не кажи, щоб забігти та пересідіти: бо до села було далеченько, а дощ так і полива! Нігде дітись, треба бігти до дому. Ішла, а де і підбігцем, та поки прийшла до дому, так одно те, що утомилась, а друге змочла як хлюща, так з неї і тече; а змерзла ж то так, що зуб з зубом не зведе, так і трусить ся.

З лихом по-полам добігла до дому. А дома ж то мати старенька і усе собі немоцна, не здужала піднятись і у печи затопити. Лихо, та й годі, нашій Марусі! Нитки сухої на ній нема, а нігде обсушитись; змерзла неначе зимою, а нігде обігрітись. Злізла на піч, та як не на топлону, так ще пуще змерзла. Укрилась і кожухом, нічого! так лихорадка її і бе!

Прийшов і Наум, упоравшись з батраками. Нікому йому ні вечеряти дати, та й нічого. Перш було розсердивсь, а далі як розслухав, що йому Настя стогнучи розказала, та й замовк; далі на-

зирнув Марусю, та аж злякався: Господи, Твоя воля! Сама як вогонь гаряча, а її трусить так, що й сказати не можна!

Тьохнуло у животі в нашого Наума. Подумав, подумав, та й став Богу молитись. Се вже у нього така була натура: чи хоч трохи біда чи радість є йому яка, зараз до Бога: так і тут. Помоливсь, перехрестив тричі Марусю і ліг собі. Прислухається-ся, троха Маруся не заснула? »Дай, Господи, щоб заснула і щоб завтра здорова була!« сказавши сее, ліг і... заснув.

Тільки що у саму глупу північ, будить його Настя яко мога і каже: »Подивись, Науме, що з Марусею діється? Стогне час від часу дужче... от усе дужче... аж кричить.«

Наум вже біля недужої: »Що тобі, Марусю?... чого ти стогнеш? що в тебе болить?...«

— Таточку, батечку!... Ох, не дайте пропасти... колеть... ох, тяжко мені!... робіть, що знаєте... ко... колеть мене!...

»Де саме колеть, Машечко?«

— От... у бік... ох, ох!... У лівім боці... Поможіть мені!... не стерцію!...

Кинув ся Наум, викресав вогню, засьвітлив сьвітло — аж і Настя вже встала; де та й сила узялась? До Марусі... а вона усе дужче стогне...

Що робити? і самі не знають. Сяк-так, старі у двох затопили піч, укрили її кожухами... так кричить: »душно! не влежу на печі... положіть мене на лаві... Ох, душно мені... ох, важко мені! Болить же бік... ох болить!...«

Послали мерщій на лаві; узялись обоє старі зводити Марусю... Вона не здужа йти, старі не здужають її вести, тягнуть ся, силкують ся, спотикають ся... Наум сердить ся, кричить на жінку,

що йому не помога: Настя ворчить на нього, що він дочку на неї схиля... Маруся стогне, плаче, а старі, дивлячись на неї, собі плачуть.

Через превелику силу дотаскали Марусю, положили на лаві, відкрили рядном, бо усе каже, що їй душно: а самі стали радитись, що́ з нею робити? Настя — про-бі бігти до знахурки, щоб вмила або злизала, бо се їй мабуть з очей: або нехай переполох вилва, або трясцю відшештує, нехай, що́ зна, те й робить. Так же Наум не тії, бо дуже не любив ні знахурок ні ворожок, що́ тільки дурників обдурюють, та з них грошки луплять, а самі не можуть ніякого добра нікому зробити, хіба тільки біду, так-так! От він зараз достав Йорданської води, та й звелів Насті, щоб нею натерла Марусі бік, де болить, і дав тієї-ж води трошки напитись, а сам підкурював її херувимським великодним ладаном, помоливсь з Настею Богу... аж ось і Маруся притихла і стала б то заспати. Старі вже хотіли з радости гасити і самі лягати, як тут впять Маруся не своїм голосом закричала: »Ох лишечко! колеть мене, колеть у бік, пече... Ох, трудно мені! Батіночку рідненький, матіночко моя, голубочко! ратуйте... допоможіть мені!... Смерть моя!... не дає... мені дихати!...«

Бачить Наум, що зовсім біда, треба що-небудь і робити, схопив шапку, побіг до сусіди, розбудив, попрохав її, щоб ішла швидше на поміч до Насті: поки управивсь, поки допроводив її до двора, аж вже й сьвітає. Не заходячи до дому, пішов у г'ород. Був у нього знакомий приятель, цилюрик, та ще й Марусин кум, вона в нього аж трійох діточок хрестила, так до нього пішов він радитись, що́ треба робити; а коли

можно, то щоб і сам прийшов та й подививсь на болящу.

Так-то старому швидко й дійти! Іде і, ба-чить ся, усе на однім місци; стане поспішати, задихаєть-ся, ноги спотикають ся, зовсім хоч впасти. Жалкує Наум, що не збудив кого з батраків, що в соломі на току спали, так що-ж бо? Хоч-би і швидше дійшов, так не вмів би так усього розказати; а як-би цилюрик не захотів іти, то батрак не вмів би його і упрохати, як сам отець.

Сонечко піднялось, тогді Наум дотюпав до цилюрика. Поки його збудили, бо він собі був вже багатенький, а через коровячу віспу, став вже у панськїм каптані ходити, так треба вже туди-ж, за панами, довго ранком спати. От поки зогріли йому самовар, поки він напивсь того чаю, присмоктуючи люльку, як наш справник, поки то вийшов, потягаючись, до Наума, аж вже було геть-геть! Та вже за-те спаси-бі, що як розпитав, чим Маруся недужа, так разом і зібравсь. Схопив швидше щось таке за пазуху, та узяв склянку з чимсь-то, та й каже: »Наум Семенович! Худо діло; треба поспішати як можно. Не покупись наняти збіржу. Мені нічого і проходитись, та треба поспішати.« Наум зараз шатнувся, наняв збіржаника і побігли що є духу з цилюриком до дому.

Як оглядів цилюрик Марусю, та аж зацмокав! Став її розпитовати, де саме і як у неї болить? Так вона за кашлем і слова не скаже. Цилюрик аж головою покрутив, та й каже собі тихенько: »овва! худо діло!« А Наум се почув, та й руки опустил...

Кинув ся цилюрик і яко мога поспіша: та й кинув їй руду з руки, далі розв'язав пляшку,

аж там усе п'явки, та й поприпускав їх до боку. Поки се, поки те діялось, Наум так що ні живий ні мертвий: то піде, то стане, то сяде, та усе здахаючи руки лама: а пуще те його змутило, що цилюрник був невеселий. А Настя, бідна Настя і байдуже собі! Вона там около Марусі і помага, і держить, і щó треба робить, і так справляється, що непаче і не була недужа. Так-то велике горе і біда як постигне, то вже менше і забудеш і не поважаєш його.

Управившись, цилюрник вийшов у сїни відлхнутп. Наум пристав до нього з розпитками. »Худо діло!« сказав цилюрник. Наум так і кинув ся йому у ноги і аж плаче і говорить: »Приятелю мій, Кондрате Іванович! Роби щó знаєш, тільки не погуби мого дитяти! не положи мене живого у яму!... Вік буду батьком рідним звати! Берп, щó хоч, берп усю худобу... тільки вилічи Марусю!...«

Цилюрник аж заплакав і каже: »Друже мій, Науме Семенович! Хиба-ж мені не жаль своєї куми? Щó б то я робив, щоб вилічити хрещену матір своїх діток! Та як нема божої волі, так наш братчик, хоч з десятью головами, нічого не зробить!...«

— Так моїй Марусі не животіти? аж скрикнув Наум.

»Один Бог зна!« сказав цилюрник, та й пішов впять до недужої.

Подивившись на неї і подержавши за жилу довгенько, каже: »Молись, Семеновичу, Богу! Коли засне, то ні об чім і журитись; здається, що скоро засне.« От і відступили ся від неї тихесенько, щоб їй не мішати спати..

Так куди-ж то!.. Тільки що ніби стала дрімати, як підніметься кашель, та прездоровенний; так і підступа під груди і дихати їй, сердешній, не дає; а тут у бік знов стало шпигати.

Довго того розказовати, як вона три дні так страждала. Щоб таки цілюрик лічив, а то ще він і Німця привозив, і той і масть до боку прикладав і чого то вже не робив, так нема легше та й нема! І щоб далі, то усе гірш було.

Наум давав їм волю, щоб хотіли, робили; а сам, запершись, усе Богу моливсь, впаде навколїшки, руки лама; як вдарить поклон, та з пів часа лежить і усе молить ся: »Господи милосердний, не осироти нас, не віднімай від нас нашої радості! Ріши мене усїї худоби; озьми мене старого, немощного, озьми мене до себе, а нехай вона поживе на сьвітї...« Далі й закінча: »Да будеть воля Твоя сьвятая зо мною грїшним! Ти усе знаєш, Ти лучше зробиш, чим ми, грїшніі, думаємо!« Підійде до Німця, просить, руки йому цілує, винїс скриньку з грошами, а мабуть було у нїй сот три рублїв, і просить: »Бери, каже, скільки хоч, усї озьми, усю худобу озьми, усього рїшусь, у старці піду, тільки влїчи мое дитя; вона в мене однісїнька... Без неї на-щоб мені жити? Не буде мені ніякої радості... Хто мене догляне... хто...« та так і заголосить.

Дарма що Німець, та й він заплакав, і хоч-би тобі кошїечку узяв. У останній раз як був, і впять чого то не робив, а далі сказав: »Нїчого не можна зробити!« З тим і поїхав.

Моливсь Наум, моливсь... і щоб то вже плакав! так і підпливе сльозами. Далі вийшов із кімнати, подививсь на Марусю, бачить, що вона як тая сьвічечка догорює, перехрестивсь і на

думці каже собі: »Господи! Твоя воля сьвятая! Прости нас грішних і навчи, щó нам робити і як тебе слухати?« Та з сим словом і пішов.

Іде і за сльозами сьвіта не бачить. Позвав пан-отця; той аж здивовав ся, що така здорова дівка у три дні, як занедужала, а вже й на божій дорозі.

Поки пан-отець прийшов з сьвятостю, Наум вернувся і кріплячись, щоб не плакати, через велику силу каже Марусі: »Доню! Запричастимо тебе, чи не дасть Бог швидче здорова?«

— »Я сього хотіла прохати... та боялась вас потурбовати. І вже здорова!.. Хіба спасеньня душі... коли-б тільки швидче...« ледве промовила сее Маруся.

Кинулась Настя хату прибрати і сїни упорати, а Наум засьвітив сьвічечку і ладаном покурив, аж ось і батюшка прийшов.

Поки Маруся сповідала ся, Наум із Настею, і хто ще був у них із сусідів, вийшли у сїни. От Настя і каже мужикові: »На-щó ти її так сполохав? Вона тепер подума, що вже зовсім вмира, коли привели пан-отця.«

— Щó-ж, стара, будемо робити? здохнувши тяжко, сказав Наум. — А яково-ж би нам було, як-би вона вмерла без покаяння?

»Та щó бо ти, старий, говориш? Де їй ще вмирати? Ще тільки сььогодні четвертий день, як гаразд і занедужала...«

— Але, четвертий! У Бога усе готово, Його сьвята воленька! Повелить, то я ще швидше її вмру, дарма що вона вже на ладан дише. Сказав Наум та й відійшов, гірко заплакавши, і каже собі тихонько: »І коли-б то Господь послав мені сюю милость! Воля Твоя, Господи!«

Задумала ся і Настя, та й дума: »Чи правду ж то Наум каже? Як таки, ні хорівши ні болівши, та й вмрати? Хоч-би тижнів два пролежала, а то...«

Тут пан-отець кликнув, щоб усі ішли у хату, буде її причащати. Наум тільки сам живий та теплий, ще здужав підвести її до сьвятого причастя... Маруся приняла тайни Христові як янгол божий; потім лягла, перехрестилась, підвела очиці у гору і веселенько проговорила: »Коли мені... така радість тут... після сьвятого причастя, що-ж то буде у царстві небеснім? Прийми і мене, Господи, у царство Твоє сьвяте!« Пан-отець, посидівши і поговоривши де-чого з письма, пішов до дому.

Трошки погода, чують, що кашель у Марусі ніби перестав, і вже вона хоч і не стогне, і буцім-то спить, так у горлі стало дуже хрипіти, а у грудях аж клетотить...

От Настя і каже до старого: »Та ей-Богу, вона не вмре; бач, їй полегшало.«

— Мовчи, та молись Богу! сказав їй Наум, а сам аж трусить ся. Тепер, каже, янголи сьвятії літають над нею. Страшний час тогді настає, як праведная душа кончить ся. Нам грішним треба тільки молитись Богу!

»Господи милостявий! Ти сам боїш ся, та й мене лякаєш.« Так казала Настя, не бачачи своєї біди, а Наум знав добре усе і знав, що до чого і після чого що іде, та й каже: »Коли-б то Бог милосердний сотворив такеє чудо!« Далі за-світив страшну свічку, поставив перед образами, а сам пішов у кімнату... і що то вже моливсь Богу! куди-то не обіщавсь іти на богомолья! скільки худоби роздати на церкви, старцям...

Як ось Маруся таки дуженько промовила :
»Таточку!... матінко!... а підійдіть до мене...«

От вони і підійшли. Наум бачить, що Маруся зовсім змінилась на лиці: стала собі румяненька, як зоренька перед сход сонця, очинці як ясочки грають; веселенька, і від неї неначе сяє. Він знав, до чого се приходить ся, здригнув увесь, скріпив серце, а сльози знай глита, та думкою тільки так помоливсь: »Час прийшов... Господи, не остав мене!...«

Маруся їм і каже: »Батеньку, матінко, мої ріднесенькі! Простіте мене грішную!... Попрощаймо ся на сїм свїті... поки Бог зведе нас до куши у своїм царстві.« Тут стала їм руки ціловати; а вони так і розливають ся, плачуть і її цілують. От вона їм і каже впять, та так веселенько і усе усьміхаючись:

»Спаси-бі вам, мої ріднесенькі, що ви мене любили... і кохали мене... Простіть мене, може коли вас не послухала... або сердила... Мені Бог гріхи простив... простіть і ви!... Не вбивайтесь дуже за мною, бо се гріх... та помяніть мою грішную душу... не жалуйте худоби: усе земля і пил... Годі ж, годі, не плачте... Бачите, яка я весела... там мені буде прехороше!... Коли-ж небудь треба і вмерти... Ми не довго будемо різно; там год — як часночка... Бачите, я не жалкую за вами... бо скоро побачимось... Васи... ох! Василечка мого як побачите, скажіть, щоб не вбивавсь... скоро побачимось... Я його дуже, дуже любила!... Горішки мої положіть мені у руку, як помру; а платок... верніте йому... А де ви?... Я щось вас не бачу... Таточку! читай мені... голосно молитви... а ти, матіночко... хрести мене... По-бла-го-сло-віть же... мене...«

Наум став читати молитви, а Маруся силковала ся, та не здужала за ним і слова сказати; а він що скаже слово, та й зальеться сльозами, переплаче, та внять чита. Настя чи перехрестила двічі, та й знемогла і тут-же впала. Сосіда подала Марусі у руки свічку і вже на силу руку розправила, бо вже стала застивати... От вже і гласу її не стало чути... Наум похиливсь, та над ухом її голосно чита: »Вірую во єдиного Бога«, та »Богородицю«... а се вона — зирк очима, та й сказала голосно: »Чи ви чуєте?... Що се таке?« Наум впав на-вколінки і каже: »Моліте ся усі! Янголи прилетіли по її душу!« Далі Маруся ще спитала: »Чи ви бачите?« Та й замовкла... здохнула важко... тільки й промовила: »Мати Божа!... прийми...« і успокоїлась на віки!...

[XI.]

Наум скочив, сплеснув руками, підняв очі в гору і стояв так довгенько. Далі пав перед образами на-вколінки і моливсь: »Не остав мене, Господи, Отець милосердний, у сюю горкую годину! Цілий вік Ти мене миловав, а на старости, як мені треба було у землю лягати, послав Ти мені таке горенько!... Укріпи мене, Господи, щоб я не согрішив перед Тобою!«

Кинув ся до Марусі: припав до неї, виціловав їй руки, щоки, шию, лоб, і усе приговорює: »Прощай, моя донечко, утіха, радість моя! Завяла ти, як садовий цвіточок: засохла, як билінка! Що я без тебе тепер зостав ся? Сирота! пущє малої дитини. Об дитині жалкують, дитину приглядають, а мене хто тепер пригляне?... Тепер ти у новім світі, меж янголами святими; знаєш,

як мені тяжко, як мені гірко без тебе: молись, щоб і мене Бог до тебе узяв!... Закриваю твої оченьки до страшного суду! Не побачу у них своєї радості більш! Складаю твої рученьки, що мене годували, опатрували, обнимали...»

Він би й довго коло неї вбивав ся, так тут сосіда підійшла та й каже: »Пусти, дядьку! вже ти її не піднимеш; а ось прийшли дівчата убирати Марусю: ти іди та давай порядок, бо, бач, Настя безчувствена теж лежить.«

Наум став над Настею. впять гірко заплакав, та й каже: »Уставай, мати! дружечки прийшли, нехай уберають до вінця нашу молоду... а я піду лагодити весілья!...«

Пришедши він до пан-отця, не зміг і слова сказати, а тільки що плаче, так що й Господи! Піп зараз догадавсь, та й каже: »Царство небесне їй! Праведная душа була, упокой її Господи со сьвятими!« А помолившись і став розважати Наума, поки позіходили ся дяки: далі пішли у церкву: піп став служити панахиду, а по душі звелів дзвонити на Непорочні, як по старому і по почотному чоловікові, та й послав сукно і ставник і звелів іти читати псалтирі.

Увішедши Наум у церкву, так і пав перед образами, та й моливсь, що таки за впокой душі свого дитяти, а то таки знай уживав: »Господи милосердний! Дай мені розум, щоб я, при такій тяжкій біді, не прогнівив би Тебе не тільки словом, та ніже думкою!«

Як же заспівали вічную пам'ять, так і сам почув ся, що йому якось-то стало легше на душі і, хоч і жаль йому дочки, що то вже і казати, кріпко жаль! та зараз і подума: »Воля божа! Вона теперечка у царстві, а за таке горе,

щоб ми тепер терпимо, Бог і нас сподобить з нею бути!»

Бодро дійшов до дому. Вже Марусю нарядили і положили на лаві, біля вікна. Став Наум над нею, помоливсь, зложив руки на хрест, та й став приговорювати: »Доненько моя милая! Марусенько моя незабутная! Щоб-ж ти не глянеш каренькими своїми оченятами на свого батенька рідного? Щоб-ж не кинеш ся рученьками обняти його?... Щоб не проговориш до нього ні словечка?... Ти-ж мене так завжди зустрічала... а тепер... закрила свої оченки, поки вздриш Господа на страшному суді; зложила рученьки, поки з сим хрестом, щоб тепер держиш, вийдеш з домовини на зустріч Йому; скріпила уста, поки з янголами не станеш хвалити Його!... На кого-ж ти нас покинула?... Узяла наші радощі з собою... Хто нас буде веселити такою добростью, як ти? хто нас, сиріт, на старости буде жалувати?... хто нас, як билиночок у полі, буде доглядати? хто зопиить наші горючії сльози? хто обітре нам смажнії уста? хто у болісти промочить нам запеклий язик?... Не повеселила ти нас, живучи з своїм Василем! не порадовала нас своїм весільячком!... Береш своє дівова́ння у сирю землю!... За те подруженьки убрали твою русую косу як до вінця: скиндячечки положені... квіточками завітчані... і з правого боку тож квітка: нехай люде бачуть, що ти була дівою на землі, дівою йдеш і на той сьвіт.»

Який зібрав ся народ — а вже таки повнісінька була хата і в вікно багато дивило ся — так усі на-взрид плачуть!... Та й як можно було утерпіти, дивлячись на чоловіка, щоб зовсім у старости, сідого як лунь, немощного — стоїть над

своїм дитятем, що одним одна й була йому на сьвітї, і ту пережив, і ту на самім цьвіту хова, а сам зостаєть-ся на сьвітї із старістю, з недугами, з горем, один собі з старою до якого часу! Яка вже їх жисть буде?... Та що й казати! Та ще-ж яка й дитина! Коли-б уже яка-небудь, так собі, так би і сюди й туди; а тож дівка не то що на усе село, та вряд чи де й близько така була: богобоязлива, богомільна, до усякого діла невсипуща, слухяна, покірна, звичайна, тиха, розумна, і що вже красива, так вже нічого й говорити! І що то: хто й знав її, хто й не знав, то усяк любив і поважав, і як почувли, що вона вмерла, то всі-ж то, і старі і молоді та й мала дитина, усі за нею жалковали і збігли ся дивитись на неї і по ній журитись.

Об старій Насті вже нічого й говорити: не здужала не то що порядку давати, та й з місця не вставала: усе сиділа біля покійниці, і вже не плакала, бо і сльоз не стало, а тільки тяжко здихала і ні шів слова не здужала голосячи приговорювати.

Послухавши псалтиря, що дяк-усе читав, Наум сїв біля своєї старої, та й каже: »Що, стара? Управились ми з тобою? Збирались весілья грати, аж ось похорони! Ох-ох-ох! Хвали, Насте, Бога!«

— Се нам за гріхи наші, Науме, Бог наказание послав! сказала йому Настя.

»За гріхи!« сказав подумавши Наум. »Чи є така кара, щоб нею удовлнити за наші гріхи?... Що день, що час ми тяжко согрішаєм перед Господом нашим; так чого-ж ми достойні?... Як-би Отець наш небесний робив з нами не по милосердню, а по правді своєї сьвятій, так ми б і да-

вно недостойні і на сьвіт дивитись. Міри нема Його добрість!»

— За-чим же Він узяв у нас одну нашу радість? Що ми тепер будемо?

»За-чим? Дурна, дурна! За-чим узяв? Щоб дитина добрая, за добрість і Йому милая, поживши у сьому злому сьвіті та бачачи других, не пішла у слід за тими, що не по Його волі роблять, щоб не стала й вона така, котрих Він не любить. А за лихе і злеє дитя Бог карає отця і матір, так би ми були б і за неї у одвіті: а тепер, коли дитя наше було добрее, то через неї і нам що-небудь Бог з гріхів простить.»

— На кого-ж ми тепер зостаємось? і хто нас у старости та у немощах догляне? питала ще таки Настя.

«І я те-ж думав з першого часу,» каже Наум, »а далі, по моїй молитві, Бог такий мені розум дав: не було у нас дияти, сами по собі жили, будем і без неї. Ти скажеш: тогді були молоді та здорові, а тепер старі, не здужаемо робити на себе. Насте, Насте! І у молодії літа не сами по собі ми і жили і робили і пропитали ся, Бог нам помагав; Він же нам і тепер не дасть пропасти. Поживемо ще, потерпимо ще за гріхи наші на сїм сьвіті: по Його воленьці прийде і наша година. Ти мені закриєш очи, а тебе... тогді круглу сироту, у біді, ще й лучше не покине Той, що й маленьку комашечку догляда, та й збереть нас до куні, і наша Маруся нас тамечка зостріне. Коли-ж небудь прийде сей час, не сто літ будемо тут бідствовать: та хоч-би і сто літ, хоч-би і більш, і хоч-би ще гіршу біду нам Бог послав — коли є ще яка гірша сїєї — так чи може-ж то і зрівнятись против того, що нам

буде у Господа милосердного, і де тепер наша Маруся? Годі-ж, годі, не плач, та давай порядок. Живий живе гада, так і ми; треба усе полагодити, як звичайно і як тільки можемо що зробити і за душу і за славу нашої Марусі.»

Стало над-вечір. Під коморою знакомий Наумові маляр малює труну — та щó за славна була! Дубові дошки, та товсті та сүхі як залізо, та й зроблена чисто, як столярна; бо й теслі, щó її робили, жалкуючи об Марусі і люблячи Наума, від щирого серця її робили. А як ще маляр вичернив її та на криші змальовав хрест сьвятий, та кругом пописав слова усякими красками, у головах намальовав янгола божого, а у ногах списав патрет із смерти, з кістками, та так живо, що як настояща смерть: так така домовина, що хоч-би і усякому доброму чоловікові таку Бог привів. У хаті і у кімнаті жінки порались, то дїжу наставляли, то муку сїяли, то локшину кришили, то птицю патрала: а народ то біля мертвої, то біля відчиненого вікна, щó над нею, дивили ся: а обое старі із журби так вже стягли ся, що аж злягли... Як разом — крик! хтось дуже застогнав, аж закричав... народ за вікном тож крикнув: »Василь, Василь« — і розступивсь. Наум, почувши сее, скочив, зирк у вікно: лежить бідний Василь біля вікна, мов мертвий зовсім!...

У тій порі, як дзвонили по душі Марусі, їхав мимо церкви сердека Василь і поспішав яко мога до хазяїна з радістю, бо усе зробив, як тільки краще можно було, і віз йому великі барині. Як їде, і чує, що дзвонють: здригнув кріпко, неначе йому хто снігу за спину насипав, а у животі так і похолонуло і на душу така журба пала, що й сам не зна, щó він таке став. Перехрестивсь

і сказав: »Дай Боже царство небесне, вічний покой помершому!« а сам по коням погнав, щоб швидче одчот віддати хазяїну, та й до Марусі, і щоб вже з нею не розлучати ся, аж до весілля.

[XII.]

Так от-яке весілля знайшов Василь! А як побачив свою Марусю, замість щоб на посаді сидить, лежить на лаві під церковним сукном, хоч і убрана і завітчана, та не до вінця з ним, а у яму від нього йти; як се побачив, закричав жалібно, застогнав, поблід як смерть, та тут-же і впав, мов неживий!...

На силу, та на превелику силу його відволодали. Уже й водою обливали і трусили... аж ось зирнув, повів кругом очима, та й сказав тихесенько: »Марусю!... де моя Маруся?...«

— І вже, сину, Маруся ні твоя ні наша, ббжа! став йому Наум казати: покинула нас! — Василь сидить, як окамянілий, і не баче і не чує нічого. От Наум подумав, бачить, що треба його розжалобити, щоб тільки він заплакав, то йому і легш буде; от і став до нього говорити... Та вже-ж як то він жалібно говорив, що й подумати так не можна, як то він йому усе розказовав: як його Маруся любила, як за ним убивала ся, як занедужала, і вмираючи що йому наказувала... Василь, сеє слухавши, як заплаче, зариде! як кинеться до неї... припав, ціловав її руки... і не вимовить нічого, тільки: »Марусю... моя Марусенько!« То покине її, плаче та вбивається, та впять до неї... А народ таки увесь, та що то, і малі діти так і голосють, дивлячись

на нього і на старих, щоб облакують і його неначе мертвого.

Оттак було усе до вечера. Народ помаленьку розійшовсь, і вже нічу Наум, знемігшись зовсім, трошки задрімав. Прокинувсь, дивить ся, що Василь і не дума відійти від вмершої: стоїть біля неї на-вколішках, та знай руки їй цілує, та щось і приговорює з горючими сльозами. От Наум йому і каже: »Спочпнь, сину, хоч трохи! Завтра тобі тяжкий день буде; збери ся з силою. Бачиш, і я, вже мені більш її жалко, та й я таки трохи задрімав, щоб хоч мало голові легш було.«

— Вам її більш жаль? каже Василь, — та як се можно і подумати? Я її любив у сто раз більш, чим Ви!

»Вже сього не можно розібрати: ти кажеш, що ти більш, а я знаю, що я їй отець, стар чоловік, і вже в мене дочки не буде: а ти собі як захочеш, дівку і завтра знайдеш...«

— Тату, тату! жалібно сказав Василь: і вам не гріх так говорити? і у яку пору і у яким місці!... Далі подививсь на нього з грозою і з підліб'я, та й став, неначе не у своєму умі, сам собі розговорювати: »Їх правда... скоро посватаюсь... та і оженюсь... зійдетесь на весілля... та не зовіть попа... а може... дарма!...«

Слухавши такої його речі, Наум дуже злякавсь, бо думав, чи нема у нього помислу, щоб — нехай Бог боронить! — самому собі смерть заповідять: став його розважати і розказувати, який се смертельний гріх, щоб против божої волі смерті съкати, і що така душа непростена від Бога у віки вічні: далі став його навчати, щоб моливсь Богу і щоб положивсь на милость Його... і багато де-чого йому доброго говорив, бо був

дуже розумний, хоч і письма не вчив ся, а у бесіді частісінько і шпц не знав, щó против нього говорити, а дяк так і не схвачував ся з ним.

Василь на усї його речи стояв мовчки, часом усьміхнеться, то насупить ся, то забормоче: »молить ся? моліться ви!« А сам видно своє думав. Наум же, говоривши йому довго, подумав: »Щó йому тепер товковати? Він і себе не тямить. Нехай на слободі приймусь за нього і розтолкую йому, щóб часом його душа не пропала.«

Як обвидніло трохи на дворі, зараз зібрали ся нужні люде у двір до Наума: розложили середу двора вогонь; жінки стали поратись, поприставляли казанки та горшки, і варють борщі, локшину, квасок, печене кришуть шматками, а там кутю у миски накладають та ситою розводють, горілку по пляшкам розливають, щóб частовати, ложки перемивають, миски лагодять, дошки кладуть і усе готують, як треба, щóб і людам пообідати і старців божих нагодовати.

Став день, задзвонили у старший дзвін повагом, звичайно як на збір. Господи! як повалить народ — так видимо невидимо! Щó свої селяне, а то і з города понаходило і понаїзжало, та були таки й пани, щóб подивити ся, як по старовині, щó вже тепер виводить ся з моди, будуть дівку ховати.

Як передзвонили на збір, ось і несуть від церкви сьвятий хрест і корогви, за ними мари, а там ідуть аж три попи і четвертий дякон, та усе у чорних ризах, а дяків так десятка з два. А за народом так на-силу протовнились до хати.

Наум, бачивши, щó вже усе готово, став одбирати людей: кого дружком, кого у піддружі, кого у старости, жінок у свашки, і усе по двоє,

дівочку у сьвітільки, парубків аж дванадцять у бояре, а молодого не треба було вибирати, бо Василь, її посватаний жених, був тутечка.

От як відібрав усіх, та й став їм кланятись і просити: »Люде добрі, сусіди любезні, панове старикки, жіночки пань-матки, і ви, парубоцтво чесне, і ти, дівча молоденька! Не зогнушайтесь послухати мене старого, батька нещасного!« (а сам так і рида.) »Не привів мене Бог — воля Його сьвята! — за-між дочки віддати і з вами, приятелями, хліба-соли розділити і повеселитись, а сподобив мене грішного, віддати Йому одну однієньку дочечку, чисту і непорочну як голуба білого. Збираюсь тепер поховати її дівованьячко, як закон велить і як її слава заслужила. Потрудітесь шійти за нею у почоті, проводіте її дівованья на вічную жизнь, не у нову хату і не до милого мужа, а у сиру землю і у темну домовину! Потіште своїм послуханством і мене старика, батька скорбящого, щó свою утробу...« Та хотів поклонитись, та аж впав до землі і гірко-гірко заплакав, а увесь народ за ним.

Далі, уставши і віддохнувши, каже: »А де стара мати? Нехай роздає подарки сватам, та поїзд знаряжа.« От покликали Настю, а замість її поставили другу жінку, щоб голосила над покійною та приговорювала до якого часу треба.

Не сама вийшла Настя, а вивели її до почоту, бо вже зовсім не здужала. За нею винесли хлопці скриню з подарками і відчинили. От Настя зараз покликала до себе дівчат, та й каже: »Не порадовала ся моя душа, щоб побачити, як моя мила Марусенька, по вулоньці ходячи, та збирала б вас у дружечки на радість свою; а привів мене Господь самій, у старости, гіркими слізоньками

обливаючись, просити, щоб ви проводили її дівованьнячко до темної ями. Не довело ся мені чути ваших весільних пісеньок до моєї Марусі, а місьць того побачу ваші слізоньки, щó зо мною проливати-мете, як заспівають їй вічною память. Не погнівайте ся, щó замісьць весільних медяничків, або коровайних шишечок, дає вам мати, нещасная, горкая, дає воскові сьвічечки. Засьвітїте їх, проводїте мою Марусеньку і відайте: як горять ваші сьвічечки, так горить моє серденько від журби великої, ховаючи одним одну дочечку, утіху мою... а сама застаю ся при старості, як билиночка у полі, і слізоньками умиваючись.» Тут їм і роздавала гривенні сьвічечки і усе зеленого воску. Далі достала той рушник, широкий та довгий, та щó то вже гарно вишитий був! і щó мав ся підіслатись при вінці під ноги молодим, та й повязала на хрест сьвятий, великий, щó по-переду носють.

А там поперевазвала дружка і підружого раз рушниками довгими-довгими, з плеча аж до долівки, та усе повишивовані заплоччю орлами та квіточками; а далі і по другому на хрест, білого полотна, довгі, так щó аршинів по чотири, і усе пообшивані заснівками. Такими-ж рушниками поперевазвали і свашок, та ще їм і по квітці прикололи до очіпків. Старост теж поперевазвали по одному рушнику, по одному, та хоршому. Сьвітлочці зробили меч, як таки водить ся на весільї: навязали ласкавців, чорнобривців, васильків і позолоченої шумихою калини, і сьвічечку ярого воску засьвітїли; і меч обвязали і сьвітлочку перевязали рушниками тож гарними, і усе вишиваними. Боярам понашивали на шапки шовкові квітки і праві руки поперевазвали плат-

ками, усе бумажними, красними, як один, і такими, що по три копн жоден. Ту хустку, тож бумажну, що мало ся молодим руки під вінцем звязати, ту подали на срібний хрест, що піп у руках несе, а таки окроме кожному попові і дякону на свічечку подали платки бумажні, сині, і усякому дяку дали по хусточці. Килим великий та хороший положили на кришу у труни, а коц важний, з розводами, і по середині великий орел, так той послали на мари під труну, і щоб усе те пішло на церков божу за душу помершої.

Далі Настя стала роздавати із скрині усе добро, яке було: що дівоче, чи плахточку, чи запасочку, чи сорочечку, чи хусточку, чи щонебудь, роздавала вбогим дівчатам та сиротам, що ні батька ні матери і що їм нігде узяти; а жіноче, то серпанки, то очіпочки біленькі, то платки на голову, що було наготовлено її дочечці, таким-же жіночкам та удовам, усе вбогим; так що яка-то велика скриня була повнісінька, а тут тобі хоч-би що зостало ся, усе пороздавала, і скриню віддала на церков божу, і подушки і рядна, усе позбувала за царство небесне Марусі і за душу свою і Наумову; а далі і каже перехрестившись: »Слава тобі, Господи, що було що роздати за душу моєї милої Марусеньки і обділити добрих людей. На-що мені тее придане її, коли я і її рішилась!« А переплакавши і каже: »Де-ж наш ще молодий?«

От його і привели до неї. Обняла вона його кріпко, цілує, плаче і приговорює: »Зятечку мій милий! синочку мій коханий!... Як порох у-в оці, так ти мені зостав ся. От-же твоя хусточка сватаная! Маруся без тебе усе її біля серця носила, а вмираючи заповідала причепити її тобі, як бу-

дуть її ховати... Не забувай моєї Марусі і як вона тебе вірно до смерти любила!... Не забувай нашої з батьком -старости!... Не покинь нас... приглянь нас у немоцах!... Нікому-ж нам буде і очей закрити і помянути нас!...»

Василь, блідний-блідний як тая настояща смерть, волосься йому розкудовчене, очи мов у мертвого, дивлять ся і не бачуть нічого, руки неначе судороги покорчили, а сам як лист трусить ся: і не счув ся, як тую хустку йому почепили за пояс, на-силу промовив до Насті: »Матінко рідненька!«... Та більш нічого не зміг і сказати.

От причепивши хустку, Настя перехрестила його, та й каже: »Бог тебе, мій синочку, сиротиночко, удовець без вінця, благословить і матір його божа на усе добре, тільки не покидай нас!...« Сказавши сее, пішла голосити над дочкою.

От як зовсім управились, попи почали правити, що́ треба, покропили домовину сьвятою водою, бояре положили Марусю у труну, а дружечки поправили на ній коси та цвѣточки, і на голову положили ще віночок (бо ще не була вінчана), що́ сами звязали, то з жовтих гвоздиків, та з ромену, та з різних цвѣтків.

Сердешний Наум ледве ноги переставля, а ще таки хотів закон сполнити, підійшов до труни, перехрестив Марусю, і каже: »Поздоровляю тебе, Марусенько, на новосілля... Бог послав тобі сей дом, почивай у нїм; нехай ні один злий чоловік не поворушить твоїх кісточок ні руками, ні язиком, щоб так тихо, як тепер лежиш, пролежала до страшного суду і з радістю устала з сим сьвятим хрестом.«

Після сього бояре й понесли з хати труну, а Нау́м таки ще у слід, хоч гірко плаче, а ще таки посилював ся сказати: »Прощай, Марусю, з мого дому! Не довго ти в мене гостила, та з тобою усеґда радість була... Ти не вернеш ся во віки, і я радости не мати-му тож во віки.»

От і понесли: поперед усього хрест святий з корогвами, далі криша з мар субном мертвим покрита, несли чотири хлопчики як янголи, і в них хусточки. За-тим криша з труни, килимом покрита, а несуть її чотири бояре; за ними попи з свічками і дякон з кадилом, а там дяки, та так прехороше та жалібно співають, що хоч не хоч, так заплачеш. От тут пішли дружечки по парці, усі у свитах і тільки самі чорні ленти покладені на головах, без усякого наряду, і у кожної у руках зелена свічечка пала. За дружечками йшла сама собі світилочка з мечем; за нею сваники, далі дружок і підружий, а за ними вже несли труну на марах бояре: а Василь, як молодий, йшов з правого боку: на превелику силу іде і неначе й не він, ні до чого йому діла нема, що йому скажуть, те й робе і туди йде, й очей не зведе з своєї Марусі... А вона, моя сердешна, лежить, моя голубочка, тм серпанком, що мав ся їй на весільї покривати, покрита уся, тільки вид не закритий; і здаєть-ся, що вона, лежучи, з висока усюди погляда: та ще, як вона хороше вмирала, то так і усміщечка у неї на виду зостала ся, і вона ніби усміхаєть-ся і потїшаєть-ся, що її так хороше ховають.

Василь би то може б і не зійшов би з місця, бо в нього і памяти не було, так його вези два старости у рушниках під руки.

За домовиною ішли, або вели сусіди і приятелі Наума і Настю, що так і розливають ся, як тая річка. А дзвони? так Господи! не перестають і усе дзвонять. А народу, народу! і за домовиною і побіля домовини, і по вулиці на переді і по воротам, і по плотам, що то і сказати не можна, скільки їх там було.

Поки донесли до церкви, то аж дванадцять разів зостановляли ся читати овангелія, і усякий раз підстиляли бумажний платок. Який ніп прочита, тому й платок.

Відслуживши у церкві Службу Божу і похорони, як слідує, понесли тим-же чином і на кладвище. Як стали опускати труну у яму, то від Насті подали двадцять аршинів нерозрізаних рушників, та на них і впустили домовину... і що то! Увесь народ так і голосить! а Наум кинувсь на-вколішки, підняв руки до гори, та й молить ся: »Господи праведний! Твоєю волею осиротів я, старець немощний. Тіло моєї дочечки віддаю матері нашій, землі, а душу прийми у царство своє... і не остав мене грішного!«

Далі став читати Отче-наш, аж поки зовсім опустили труну і попи молитвою запечатали яму. Тут Наум устав, узяв землі у жменю... трусить ся сердешний, та плаче, плаче! Кинув землю і каже: »Дай нам, Господи, у-в однім царстві бути з нею! Прощай, Маруєю, у-в останній раз! Нехай над тобою земля пером!« Тож і Настя так зробила. Як же прийшлось Василю кидати, схватив землі у жменю, як заріда... затрусить ся, пальці йому звело і руки не може розправити, щоб сипнути землю у яму... тряс ся, тряс ся. — так і впав нечувствений...

Тут увесь народ, кожний хоч по жміньці, кидали землю у яму, щоб бути з нею у-в однім царстві, а далі бояре засинали лопатами і зовсім докінчали і верх вивели, і у головах поставили хрест високий та товстий і зеленою краскою обмальований...

От і уся Марусі пам'ять!

Пришедши до дому, і попи і увесь народ і трудящі, стали лагодити ся обідати: Настя перша кинулась: »Де-ж наш Василь? Нехай мій голубчик, мій жених-удовець, нехай сіда на посад сам собі.« Василя нема! Сюди-туди, де Василь?... Нема нігде...

Ськали, ськали — нема! Та вже один старий розказовав, що ще на кладвищі підняв його, і трусив і водою бризкав, і на превелику силу він очунав, і віддихнувши трохи сказав, що піде проходитись. Чоловік пустив його і пішов до гурту, а де вже він дів ся, він не вглядів.

Кинулись бояре, хто помоторнійший, ськати його; шукали і на кладвищі, і по бору, і де то вже його не шукали: нема та й нема! Нічого робить без нього пообідали.

Після обід, як усі, дякуючи Наума і Настю і поминаючи Марусю, порозіходились і як уже дома усе поприбирали, послав Наум у город до Василювого хазяїна, чи не там він? — Не було і нема! Послав до родичів — не чули і не бачили!

Справляли Наум і Настя впять і третини і девятини, і полусорочини і сорочини, як треба по християнськи... І що то за обіди були! На усе

село. Багато і старцям милостині подавали. Василя ж не було, та й не було! І слух об нім залав. Найбільш журивсь за ним Наум, боячись, щоб він сам собі не заподіяв смерти. Сумуючи об сїм, частенько плакав, а рано і вечір моливсь за нього Богу, щоб його сохранив і на розум навів, і привів би його до нього, щоб було кому їх доглядіти.

Вже й год минув після Марусі. Старі відпоминали її, як треба, і попам заплатили за со-роковусти, що наньмали аж у трійох церквах а у четвертім монастирі, і дякам за псалтир, що шість неділь, поки Марусина душа літала круг її гроба, читали над ним. Стара Настя журить ся, неначе сьогодні поховала дочку, а Наум усе тільки її розважа і каже: »Що-ж робить? Молись Богу! Перетерпимо тут, буде добре там! Його сьвята воля! От Василя мені жалчіш, що — не дай Боже! — чи не пропав він і з тілом і з душею!« А сам усім хазяйством розпоряжав і усе дбав, а що зміг, то й сам робив не лїнуючись. А що тільки збере хоч трохи чого, так і роздає бідним і неїмуцим. Усіх обділя.

Стане було Настя казати: »Та чого ти так клопочеш? На-що нам се? Чи воно є, чи нема, усе рівно. Наш вік — день!«

— Та хоч-би й час, каже Наум: не собі я роблю, не для себе дбаю. Усе у руках Бога милосердного, усе Його, а я тільки робітник Його. Передаю через старців божих у Його сьвяті руки. Гріх лежучи хліб їсти: поки здужаю, довжен і робити і бідним подавати. Повелить іти до Марусі, піду хвалячи Бога, а кому се зостанеться, той і спаси-бі скаже і відпомина нас, коли схоче,

а не схоче — як хоче; я своє діло роблю, поки є сила.

Минув вже і другий год. На третьому прийшов до них чоловік з города, а він того літа ходив у Київ, та й каже: »Кланяв ся вам ваш Василь!«

Наум так і скрикнув від радості: »Де ти його бачив?« та й гукнув на Настю (бо вже собі на старості стала глухенька), щоб ішла ближче слухати про Василя. Зрадовала ся і Настя, бо й вона дуже жалкувала, що не було об ньому ніякої чутки; підеїла до того чоловіка і просила, щоб розказав, де він його бачив і як йому поводитись ся.

От чоловік і каже: »Бачив його у Києві, і вже він не Василь, а... отець Венедикт...«

»Як се так?« закричали обоє старі.

— А так, каже чоловік, що він там пішов у ченці.

»У ченці?« сказали внять обоє, та й стали Богу молитись і дякувати, що довів його до спасенного путя.

— Він у Печерському монастиреві і вже дяконом, і при мені — так то розказовав той чоловік — служив Службу Божу. А як розпитав мене, що я з сих міст і вас знаю, так закликав до себе і казав: »Кланяй ся їм, я їх,« каже, »як отця і маїр почитаю, і що дня, як служу, то і їх і вмершу дочку їх на Божій Службі поминаю, і скільки дасть Бог віку прожити, що дня буду їх поминати. Через їх молитви Бог мене спас і вирвав з рук диявола: як вмерла Маруся, то я, грішний, біля неї заляв ся самому собі смерть заповідати, і як поховали Марусю, я тихенько від них, щоб мене не спинили, пішов сьвіт за очима,

узявши тільки у жменю землі з Марусиного гроба, щоб хоч з одною землею, що її покрива, у-купі лежати. Як я ішов і куди ішов через цілісінький день і ніч, і впять день, я нічого не тямлю. Схаменувсь вже над річкою, стою на кручі, а якісь два ченці мене охрещують і сьвятою водою об-кроплюють, та говорять мені премудрії речи. Довго того було, поки я у розум,« каже Василь, »прийшов, а за тим- ті ченці привезли мене у Київ, у Печерський монастир. От мене тут прийняли і довго розважали, а далі, як прийшло від общества моє увольнення, то й постригли у ченці, а за голос і дяконом настановили. Кланий ся ж.« каже, »моім родителям; от їм і проскура сьвята і нехай до мене прибудуть, коли ще проживу на сьвітї, бо тільки моєї і думки, тільки й помилшення, щоб швидче бути у-купі з Марусею.«

Узяв Наум проскуру, поціловав, та й задумавсь, а далі й каже до Василя, пеначе він тутечка перед ним стоїть: »Адже ти вже тепер отець Венедихт, ти служиш службу божу; чого-ж ти спотикаєш ся? Ей, молись, щиро молись! памятуй, що у Отче-наші читаєш: да будет воля Твоя — избави нас од лукавого!...«

На тим-же місці і у той-же час обіщавсь Наум із старою у Київ їхати. Бог їх туди й приніс. Пішли по монастирям; зараз у Печерському спитали ся про дякона з таких і таких міст. про отця Венедихта. От їм чернець і каже: »І вже помяніте його за упокой! Він і прийшов немощний, та таки себе не поберігав; не слухав нікого, ськав усякої болісти і заморив себе зовсім. Далі чах, чах, та от неділь зо дві, як і помер. Та ще таки від суети не збавивсь: вмираючи просив яко мога, щоб йому у труну поло-

жили якоїсь землі, що у нього у платку була завязана, а платок, шовковий, красний, хороший платок, просив положити йому під голову. Та як закон запряца монахові такі примхи, то його і не послушали.»

Тяжко здохнув Наум, далі доськав ся його гроба, і пришедши з Настею, наняли тут по нім панахиду і у граматку свою записали.

Довго, довго стояв Наум над гробом його! Далі здихнув, перехрестивсь і каже: »Дай, Господи милосердний, щоб ти там знайшов свою Марусю!...«

III.

МЕРТВЕЦЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ.

(Присвячує ся козакови Володимирови Луганському.)

[I.]

Був собі чоловік та жінка: чоловіка звали Нечипором, а жінку Пріською. Вона була хорошого роду і одним одна дочка у батька дуже багатого; була й скотинка і усяка худоба, а сина не було, тільки дочка. Так батько її, подумавши, та узяв сироту, сього Нечипора, замість дитини, та й вигодував його і доглядів і до розуму доводив. А Нечипорів батько та був собі велика ледащичка; епив ся і звів ся ні на що, та колись під тинном п'яний і одубів; жінка, одно те що не мала нічого, а друге, не вміла робити, пійшла по-під віконню; а хлопя за Христа-ради узяв, я-ж кажу, Прісьчин батько. Так що-ж бо! Не дурно кажуть: не далеко відкотить ся яблучко від яблуньки; у Нечипора була уся батькова натура. Злодіяка такий, що ні з чим не розми-неть-ся: і цигана обдурить, і старця обікраде; а пити? так не перепе його і Данилка, от що

у того пана, що бия нас живе та що за його ридваном з-заду трусить-ся у цвяхованому каптані та у мережованім брилі, як той вареник зверченім; той здорово пе, а Нечипір. іще гірш його. Іще ж таки поки парубковав, то й сюди й туди: було пе ніч. гуляє, з парубками бурлакує, а у день як скло перед хазяїном; і робить, що треба, і послуха у всякім ділі і поважа старого. Коли ж було його на вольній або на вечерицях потасують добре, бо таке задьорне собі було, що до усякого так у вічн і лізе як тая оса, хоч-би тобі десятиський або й сотський, та таки і самому отаману не дуже поважав, так і счепить ся; ну, то й звісно, що йому що найгірше і доставалось. Та ще на лихо собі був такий невеличкий, шедушній, та й сили пе більш було, як у сліпої попової кобили, що було не здужає у Пилипівку попівських хантурок по селу возити. Так з ким ні счепить ся, то усяк його попібе, та й прав. А іногді против лави один пійде, так тут вже достанеть-ся йому на горіхи: піку йому порозбивають, волоссяя пообривають, одежу — а одежа багатого хазяїна, так добра була — порозривають, та таких йому тусанів надають, та так йому бельбахи повідбивають, що на-силу у-досьвіта рачки до дому долізе.

Так що-ж бо? Перед хазяїном відбрешеть-ся: то нічу роя ловив, так бджоли йому піку покусали; то відьма приходила нічу хазяїських коров доїти, а він почав відгонити, а вона перекинулася собакою та кинулася на нього, і одежу йому порвала і усього подряпала. То було старий і вірить і гоїть його, та ще від переляку, щоб не напав переполох, і горілочкою його підпоє. От нашому Нечипору і на руку ковінька! Лежить

на печі, та оха та горілочку потягує, мов і добрий, а усі коло нього паньзають ся. Оттак точнісінько як бува, що ніжна собі жінка та забажа нової запаски, та нападеть-ся на мужика: »купи та й купи; хоч пропади, та купи, а то вмру.« Та й ляже на піч і почне не знать-що провадити, буцїм-то у-в огні. Він, сердешний, тут із знахурками, із ворожками коло неї заходить ся, а ті, звісно, грошики беруть, а йому кажуть: »Купи їй, чого бажа, а то вмреть.« От до неї: »чого тобі бажаєть-ся? кажи.« Тут вона й почне вигадвати: і медяничків, і ріжків, і мочених кисличок; а далі як уже бачить, що мужик потратив чималу суму грошей, та вже тогді і закричить про-бі: »купи нову запаску!« Чухає, небога, потилицю і хоч то гроші треба б нести у волость, віддавати за подушне і за общественне, та вже нігде дітнесь! купує запаску, щоб справди ще не вмерла, тогді похорон такою сумою і не відбудеш.

Оттак-то вередовав і наш Нечипір. І щό то, що ніхто й не знав, що він таке ледацо і таки зовсім бездільник, а не знавши, та й оддали за нього Пріську. А як після сього незабарїом вмер і у неї батько, а там і мати, то й остав ся наш Нечипір сам собі господарем.

Недовго ж нагосподарїовав. У три годи рішивсь зо всім. Щό була скотинка, позбував, а грошики попропщав; земельку позакладував, а грошики попропщав; а щό було опріч того, те від недогляду попропадало само. Пе та краде, та ловить ся; беть-ся та позиваєть-ся; а звісно, що тільки пійдеш з жалобами та з позивками, то вже й треба »прийдїте поклонїмо ся«. Бо сказано: без піджоги і дрова не горять. А як десятькому дай, сотькому дай, писарю дай, отаману дай, а все

такі до волости відопруть (не їм же одним хліб їсти): а як, не дай Боже! та у ту пору набіжить засідатель, та, борони Боже лихого часу, з письменником: так тогді вже й зовсім пропав! Пишуть, пишуть, беруть, беруть, та тільки тогді пустять, як вже нічого й взяти; а то, коли zostались які вишкварки, так іще у суд запровадють, — ну, там уже і амінь! Так чи на-довго ж то Нечипорові, при його дурній голові, стало усеї тествої худоби? Фіть-фіть! пішла по добрим людям та по шиночкам, а він звівсь ні-на-що.

Сердешна Пріська викупала його не десять разів і із-під калавуру і із колоди, а раз прийшло ся і з острога викупати. Вже який би не був, а усе він їй муж, нігде було дітись. А через таке лихо попереводила і в себе, що було у скрині із хорошої одежі, і намисто, і дукати, і хрести, і усякую худобу.

Журилась вона, журилась, далі треба за розум узятись, щоб з плечей усього не попропивав її п'яниця. Нічого не кажучи, стала його у хаті заширати, а сама піде або бакшучу полоти, або коноплі брати, щоб було чим пропитатись. Щоб-ж? вернеть-ся до дому, хата пустісінька! Проклятий Нечипір виліз у вікно, та й шукай його. Треба їй шатнутись по шинкам: де пояс заставлений, де шапка заложена; викупа сердешна, на останній гроші! Далі, знайде його де-небудь у шинку під лавою, або під плотом; розбудить, розтовка, тащить до дому і виговорює і лає, а сама, через таку лиху годину, тільки що плаче.

Далі, бачивши, що його й лайка не бере і він знай своє товче — пити та й пити! — нічого робить, дума: «хоч гріха на душу озму, а вже не дам йому волі.» Привівши його раз

з вольної, увела у хату, защепнула двері, та й каже: »А щó, Нечипоре? а до чо́го отсе ти мене довів? Лайки не слухаєш, горя мого не поважаєш, пеш у свою голову; попропивав усю батьківщину, а через тебе і я свою материзну потратила, то платячи за тебе, то викупаючи тебе з шинків; а тепер довів, що я меж людьми була таки як треба, а тепер тільки за старцями йти; була я хорошого, чесного роду, а як утопила свою голову за тебе, прирожденного п'яницю, та по тобі і я стала посліднійша усіх на селі. Хиба хочеш так пропасти, як і батько твій? Так пропадай же собі як знаєш, а я знаю, що поки я жива, так не дам тобі волі шляти ся та п'янствувати. Доки мені і терпіти? Через закон переступлю, а по своєму зроблю.« Та позасучовавши рукава у сорочки, каже: »хоч гріх, хоч два жінці мужа бити, а нехай Бог простить!« та з сим словом ... черк його у пику, а далі у-друге, у-третє, у-десяте, та за волосься, та тусанами — бо баба собі здорова була, а він такий, що ні-на-що і дивитись було, та ще перепивсь, так не здужав і скипки підняти, не то щоб оборонити ся від жінки. А вона його бє, а вона його тасує, та знай приговорює: »Не пий, не п'янствуй, не пропивай худоби! сиди дома, заробляй чим-небудь, та годуй і себе і бідну жінку; ось так тобі, ось так тобі, бусурмену, католицькому, гаспидьському мужикові!« Била, била, та аж утомилась і сіла на лавку, і каже: »А бодай тебе сей та той, що ти мене і до гріха довів і втомив мене ні-на-що. Устань, кажу тобі! (бо вже серденний Нечипір аж не зміг і стояти, та присів долі.) Устань, та кланяй ся жоні, щоб я тебе простила, що ти так мене втомив.«

Нігде Нечипорові дітись! Кланяєть-ся сердека, просить жінки, щоб вона його простила за те, що втомилась бівши його, і обіщавсь вже не пити і не втікати з дому, хіба вона його куди пішла.

Відпочивши Пріська, помиловала мужика і каже: »Не журись, сякий-такій сину! За битого двох небитих дають, та ще й не беруть. А коли не будеш слухати, то от тобі кажу, що ще буду бити, та опісля і пан-отцеві висповідаюсь, що против закону пішла.«

Еге, та наша Пріська направила мужика! Вже не то щоб він не пив: не проливав козак, як де лучала ся чарка, та тільки у компанії, чи на весільї, чи на хрестинах; та вже не те, щоб йому шляться по шинкам, та за чарку горілки чортякам душу віддавати: сидить дома і з двора ні чичирк! Узявсь — нічого робити! — латати старі кожухи, стала і копійчина перепадати. Пріська усе збира, та радуєть-ся, та й думає: з ледачого мабуть буде що-небудь і путне.

Оттак пройшли різдвянські мясниці, пройшла й масниця. Що то вже кортіло нашому Нечипорові, щоб як би то драла дати та погуляти на останніх днях; так зовсім не можна! Пріська так репяхом за нього і держить ся і не можна йому без-прося вийти з хати, а свита і чоботи і шапка у неї у скрині.

На саме пуцання, що на піст, вона йому і каже: »Пійди лишень, Нечипоре, до служби; на сім тижні будеш говіти. Та гляди ж мені, щоб ти зараз з церкви і був тут! Коли прийдеши зараз, то дам тобі обідати, бо в нас є й вареники: я придбала і масличка і сметанки; а коли добра буду, то й чарку горілки дам, та й заговіємо, як

довг велить. Коли ж зараз не вернеш ся та пійдеши куди йти, то от побожусь тобі, що такими товчениками тебе нагадую, що будеш мене довго тямити!» Дала йому і свиту і шапку, і проводила, усе одно товкуючи.

Пішов наш Нечипір, та тільки-ж ми його й бачили! Налагодила Пріська і обідати, а його нема. Пообідавши пійшла до сусіди съкатись, далі вернулась до дому, а його нема. Пополудновала сама, а його нема. Вийшла на вдвіря, кожного хто йде, питаєть-ся: чи не бачили мужика? Ніхто не бачив. Уже й вечір, а його нема! На-силу вже, гульк! лізе до дому у пізній вечір ні живий ні мертвий, і слова не промовить: язик одубів, і сам себе не тямить, і де він, і що він є таке на світі. Соне та мовчить, і очей, що заплили йому горілкою, не розведе.

»Побила мене лиха година та нещаслива!« зараз гукнула на нього Пріська: »от із сим дурнем, п'яницею, волоцюгою! Де ти там у гаспида таскавсь? Іще на вдивовижу, як то добрів і знайшов свою хату. Бач, як нарізав ся, що й слова не промовить! Бог дав людям пуцання, щоб заговили любенько з жінками та з діточками; а я за слізоньками світа не бачила, сидючи сама собі у хаті, як у темниці. Отже дале-бі тобі кажу, що вцять приймусь за тебе, та так тебе повчу, що й до віку не озмеш ся за чарку. Так що-ж бо: хоч йому кажи, хоч не кажи, він нічого і не тямить!«

І правда-ж бо була. Єсдить Нечипір, та тільки здиха, бо горілка з нього дух пре; мусить щось-то і сказати, так і рота не роззявить і язика не поверне, неначе він йому повст'яний;

тільки як той сич луна бровами, бо вже очей овсі не видно, позападали і зліпили ся.

Лаяла його жінка, лаяла, як там кажуть, на всі заставки, далі таки, сяк не так, жалко його стало, бо усе він таки був їй муж, а тут же і пуцання: як таки не заговівши? »Чи не хочеш вечеряти?« пита Пріська. »Чи ти тямии, який сьогодні день? Чи так як собака і ляжеш?« А Нечипір мав щось сказати, та й не здужав, і тільки дужче засів. А Пріська усе йому таки з вечерею; постановила, та й каже: »На-ж, от тобі макотерть з варениками: їж, та лягай спати, та уставай до утрєні, щоб ти мені говів на сім тижні. На, п'янице, от тобі й сьвітло: повечеряй, погаси, та й лягай, вже не рано.« Сее кажучи, постановила йому макотерть з варениками і каганець; а сама, лягаючи спати, ще таки йому приказує: »Гляди ж, як повечеряєш, то онде у водяничку вода, пополющи гарненько рот, щоб не зостало ся у роті сиру, щоб часом завтра не хочачи не оскоромив ся.« А далі, разів з пять тяжко здихнувши, повернулася і заснула.

Хоч Нечипір і кріпко п'яний був, а таки, як запахли йому вареники, то й очуняв трохи, та за ложку та у макотерть, і став їх глитати. Що йому там жінка ні наказувала, він собі і байдуже: їсть собі, небога, та сопе на усю хату. Вже й жінка заснула, а він, знай, мотá вареники... далі став куняти, а сам, знай, пхає у горло... далі уложив руку у макотерть... похилився... тут і каганець погас... захріп наш неборак на усю хату!

[II.]

Скільки він там спав, хто його зна; аж ось, поворохнувшись, чує: дзвонять до церкви.

Що тут робити? Він би і не пішов, так жінка загадала йому говорити і щоб неодмінно йшов до утрені. »Не послухати її,« дума собі, »так битиме за се, та бити-ме й за те, що я учора п'яний був; а як піду, то може за учорашню гульню, як стану проситись, то і змилосердить ся. Пійду!...«

От схопивсь швиденько, помацки знайшов (сам опісля розказовав) шапку, та й вийшов мерщій з хати; а про те, що жінка наказувала, щоб рот виполоскав, йому і не в-тямки було, та троха таки чи й чув він се учора.

Ніч була темна, а церква не з-так далеко. Дивить ся Нечипір, а у церкві світить ся і на дзвіниці дзвонять у скликанчик, що на коромислі, звичайно як у піст. Він і став поспішати до церкви.

Увійшов у цвинтар, аж дівтори, дівтори... видимо-невидимо! Манюсінькі, та усе у білих сорочечках, та бігають круг церкви, та просять ся у двері, та щебечуть як ті циганчата, та лящать, кричать, порощать: »Пустя, мамо! пустя, мамо, і мене на празник! За-чим мене породила, нехрещену схоронила, під порогом положила, та й до себе не приймаєш!«

»Тю! на вашу голову! показались діти,« сказав Нечипір, та не розглядаючи — швидше до дверей. Постукав, йому і відчинили, він і ввійшов. Повнісінька церква людей! Він, не розглядаючи нічого, помоливсь, поклонивсь, як довг велить, на усі сторони, положив шапку у куток, де завжди клав, та й став біля крилоса і прислухаєть-ся, що дяк читає. Понуривши голову стоїть і слуха, та й дума: »Що за недобра мати стала ся з нашим дяком, паном Степаном? у нього був цапний голосок, а се вже звів ся, мов со-

бака мурниче та ще й гугнявіє.« Зирнув на нього з боку: носа нема, тільки сама ямка. Став пильнійш придивлятися: »Господи, твоя воля! Та се не пан Степан... се ще пан Олексій, що ще вмер тогді, як я ще підпарубочим був, та я-ж і на похоронах його був і труну ніє!»

На вдивовижу йому, що людей у церкві багацько, а ніхто не догадаєть-ся, що чита мертвець; та й самому попові мабути нужди мало, бо чути, він у вітварі щось собі мурниче з па-ламарем.

От Нечипір тому, що біля його стоїть, хотів про се казати, аж зирк: що за недобра мати! то стоїть біля нього Охрім Супоня, що ще торік вмер... Озирнувся на другого: Юхим Кандзюбенко; з ним у-купі парубковали, і він після побоїв на вечерицях при ньому і вмер, та й суд виїзжав, і Німець його потрошив. Оглянеть-ся туди: і там мертвець: озирнеть-ся сюди, і туди мертвець; куди ні гляне, усе мертвеці, усе мертвеці, такі що й недавно повмирали, і такі, що ще він тільки їх зазнав; були й такі, що й не можна їх і пізнати, хто він такий і є, бо не було ні носа ні очей ні ухів ні губів. тільки самі ямки у голові.

То трохи було Нечипір проспав свій хміль, а тепер, як розглядів, у якій він компанії опинив ся, так і увесь хміль пропав і стало його трусити, мов на лихорадку, а циганський піт так і проль-ма... А тож і не страшно, скажете, щоб живому чоловікові та попасться меж мерців? Чого тут доброго ждати? зовсім відюща смерть!

Погляда наш Нечипір сюди-туди: дяк собі чита, а параквіяне, як звичайно, тим часом куняють... От Нечипір і здумав утекти від них, та й став відступатись брадькома, та усе до дверей

близче, усе ближче; уже кат бери і шапку, аби-б голову цілу до дому донести, бо, як там кажуть: не до поросят, коли свиню смалють — і тільки що відступивсь геть-геть, аж пан-отець гульк із віттаря... А хто-ж то й пан-отець? Отець Микита, що годів з десяток або троха ще й не більш, як вже вмер!

От вийшовши він і каже: »А ну те, панове миряне, годі дрімати, от дяк уже дочитує до кінця, скоро випущу.« Прочхались мерці. Хто протира, у кого є очи, а хто тільки кістлявим пальцем проштрпкє у носі ямки, замість кабаки, та й чхне. Нечипір дума: »Тепер не можна і втекти, щоб халепи від них не було. Недовго достояти, побачу що вони тут робити-муть.«

Аж ось пан Олексій покинув читати, та як загує з своїми школярами, та усе таки з мертвецями, та неначе з бочки як загули: »Христос воскресє!« а отець Микита, [замість] щоб їх зопинити, собі туди-ж підтягє, та й пійшов по церкві кадиллом кадити; а народ як став від нього відступатись, так-так і чути, як кістки хрустять.

Слуха Нечипір сю їх церемонію, та й дума: »Оттак ти на цуцанья погуляй, як наші мертвеці, що з перепою забули, який сьогодні й день. Я добре няний був, а вони мабуть ще і гірш мене. Я таки тямлю, що тепер піст тільки ще почиваєть-ся, а їм здаєть-ся, що тепер великдень. От не няні учора були? Замість говінья великдень справляють! Справди що з глузду поспивались, лежучи собі без усякої роботи.«

Співа дяк, аж за боки беручись, а отець Микита підійшов до нього, та й каже: »Не все лишень виспівуй; покидай дробину на той світ ченцям на монастирі, бо вже нерано.« От пан

Олексій сюди-туди мах і »во утрне избивах« — як раз поспіло, та й закінчав. А отець Микита вийшов, та й каже-говорить: »Слухайте, панове миряне! тепер христосуйтеся, та бережненько, щоб кістка об кістку останьніх не порозбивали. Та й не розходьтесь: бо тепер нам не як торік, що на тще серце полягали по домовинам і нічим було розговітись. От з того світа чоловік до нас на празник прийшов і вареників приніс, так він розділить на усю братню. Амінь!«

Нечипір, се слухавши, бачить, що вже не переливки і до нього черга дійшла, осьміливсь, та сїп попа за ризи та й каже: »А що, пан-отче, чесн-отче! не во гнів вам буде, що я вам скажу: чи ви мабути учора для пущанья... тее-то... чи не підгуляли трохи, та може не зовсім проспались? Або може, лежучи собі по домовинам, як бува у просї на печі, та позабували і дні? Який тепер великдень? ще тільки чистий понеділок, що й ложки гуляють...«

»Еге, вам піст, вам чистий понеділок,« каже йому отець Микита, »а наш великдень; бо за вами до церкви не дотовпиш ся, так ми у таке уремя справляємо великдень, як ви на тім світі лежите смертельно п'яні, що вас ні якими дзвонами до церков і не збудиш. Ти ж нам, гляди, що приніс вареника, то усїм розділи, щоб нам не на тощака лягати по ямам.«

»А де-ж я вам їх озьму?« сказав Нечипір: »не знать чого ви забажали, неначе вередлива жінка: дай того, чого нема. У якого сина є хоч пів вареника?«

»А он у тебе меж зубами стерчить як-раз пів вареника,« сказав отець Микита, та кісткою, що зостала ся йому замість пальця, як штрикне

йому у рот, аж зуби забрязчали і трохи з десяток їх не розсипалось. »Гляди ж, не дивай нігде, доки потребує.« Сказав, та й відвернувся порядок давати, бо уся громада, як тая хвиля, насунула з попом ціловатись.

Повернув Нечипір язиком у роті... аж так і є! Намацав пів вареника, що застрягло у кутьніх зубах. »Що тут мені на світі робити?« дума собі. »Се біда! Отто я був кріпко п'яний, та їв вареники, та над ними й заснув, не проковтнувши останнього. А, морока та й годі! Се мені такого лиха наробила не хто, як моя Пріська. На якого трясця вона мені їх давала? А бодай вас з жінками! На якого гаспида вони вигадали вареники? Хто їх видумав ліпити? Який нечистий звелів їх по пуцанням їсти? Який бесурмен вигадав їх п'яному давати? Ох, се усе наші жіночки! Від них нам усе лихо! Через свою і я тепер пропадаю. Як таки піввареником усіх обділити? Та лучше усього утечу. Тепер їм не до мене. Пролізу промеж них, то ніхто мене і не кинець-ся, хочби й сам отець Микита, що тільки й зна цілується з своїми паравіями.«

Оттак собі подумавши, і став собі назад протовплювати ся. Так що-ж, сердека! Куди ні піткнець-ся, так усюди народ так лавою і валить до попа, що ні пропхати ся йому меж ними ні просунутись ні-жодною мірою не можна. Він би й посилювався, так боїть-ся, що як якого дуже пхне, так щоб бува кістки не порозсипались і щоб йому втять такої пені не було, як у шинку, як то раз, напившись дуже, та счепив ся з шинкарем та потовк йому усі пляшки й усі чарки, а опісля й приплативсь троха чи не на сорок алтин. »А як,« дума собі, »розсиплю якого мерця,

так може і карбованцем не відбудеш.» Сікав ся, сікав ся, щоб просунутись, далі бачить, що не переливки, став собі, опутив руки, понурив голову та й дума: »Ну, кат вас бери! що буде, то й буде! Буду дивити ся на вашу кумедію.« От і дивить ся, що тільки вони роблють: той лізе і втираєть-ся, а вже і губів нема, тільки самі зуби стерчать; а у иншого і зубів нема, сама пасть, що инша голова йому у рот улізе; та все-ж то до попа, та все замість того, щоб цмокнутись, як поцілуєш ся, а тут тільки кістка об кістку: стук-стук! А як пішли молодці та дівчата, так наш Нечипір добре посьміявсь: инша йде і дума, що на ній і доси очіпок парчевий, а він вже не то що полиняв, і зовсім розепнав ся, що й ниток вже не дуже густо зостало ся; а ще такі вихиляєть-ся та озираєть-ся, і щоб дивили ся на неї люде, що яка-то вона хороша у парчевому очіпкові, знай поводить головою, що аж рипить на кістках, неначе хвіртка на поржавілих завісах. А ось дівка дума, що вона й тепер ще хороша і чорнява і повновида і румяна, як була на сім світі: тільки вже в неї носа нема, одної губи не питай, очи позападали, брови повилазили, замість гладесеньких та повнесеньких щік стали жовті, сухі, позморщувані, як тая губка, що у Греків в бакалейній лавці меж хвиґами та роззинками продаєть-ся; на голові волосься повилазило і замість кіс шматочки від скиндячок позоставались. От така підійде до попа, та щоб поціловатись з ним, протягне губу, та й засоромить ся. — бач би то стидно дівці ціловатись — та і втреть-ся кістлявою рукою, бо вже ні одежі ні сорочки не зосталось, усе повідлежувала. То гляди, полхнуть її з-заду, щоб мерщій кінчала, то вона

впять до попа та мерщій стук! кістка об кістку, та й засоромить ся іще гірше, і ті ямки, де колись були очі, закриє рукою, та похиливши голову — бач, їй стидно, що поціловалась — і біжить назад; та як ще пробираєть-ся побилля того парубка, з котрим вона на сїм сьвітї женихала ся, а він її, щоб згадала старовину, за тую плахтину — смик! то вона ще й дужче засоромить ся і ховаєть-ся промеж людей. А Нечипір на сее усе дививсь, та покивав головою та й дума: »Горбатого і могила не справить. Які були на сїм сьвітї, такі є й там. Дівчача натура усюди однаковісїнька: промеж людей так і соромить ся, нехай же на самотї, так ну!...«

[III.]

Далї став і об собі він думати та гадати: »Що менї,« каже, »на сьвітї робити? Прийшлось у лиха грати з сїм гаспидським — кромє хлїба сьвятого — вареником! Проковтнув би його, та й koniecь ділу; так грїх, піст зайшов. Викинути? так отець Микита казав, щоб я його нігде не дївав; а не послухати його, то ще, опрїч бїди, заставить себе у решетї возити, та й покуту накинє, що й наш живий отець Павло не відчита...« Аж ось дивить-ся: приятель його, Радько Похиленко, стоїть окромє усїх у куточку та дрїма. Нечипір собі й дума: »Підїйду лишень до нього та порозпитаюсь, чи не можна як-небудь від них і на-втїкача; бо він ще тїльки годїв з пять як вмер, то ще може не дуже з ними з'якнав ся і може за живим швидче руку потягне.«

От і підїшов та й каже: »Здоров, Радько! чи ще мене не забув?«

»Здоров, Нечипоре!« каже Радько: »як тебе й забути? Я й тепер часто згадую, як то ми з тобою на тім сьвіті гуляли.«

»А як собі поживаєш?«

»Та зо всячиною. Як там кажуть: часом з квасом, порою з водою. Добре ви, живі люде, робите, що не дуже сікаєтесь на наш сьвіт.«

»А що? хіба у вас не так, як у нас?« спитав Нечипір.

»Ні, братіку!« казав Радько: »тут вже увірвалась нитка. Воно б то для кого й добре: лежи скільки хоч, панщини не загадують, за подушне не тягнуть, отамана кат ма, жінка не гризе голови і моркви не скромадить, роботи ніякої, ні об їжі ні об одежі не вбивай ся — усе, усе таки добре, та ба! Ні з ким беседи водити, ні з ким слова промовити. Гробаки та жаби та усяка погань, от більш і нема нікого.«

»Атже ви часто навідуєтесь і на наш сьвіт?«

»Та то вже, братіку, з нудьги. Лежиш собі та й споминаєш: як у кого була жінка, то й думаєш: як то вона, сердешна, собі поживає? От і винирнеш на ваш сьвіт, аж гульк! у твоїй хаті та вже инший хазяїн і все не так, як при тобі було: і господарство не тудп йде, і об тобі вже ніякої памяти нема, тільки що у граматці записаний, і діточки твої як сиріточки: і голенькі, і босі, і голодні, і зовсім обиждені від вітчима та від нових дітей. От і озьме серце, зараз сонній жінці і надаєш тусанів: нехай возить ся з знахурками та з ворожками, а ти своє узяв та й прав. Оттак і парубоцтво кинеться підглядати за своїми дівчатами, що божили ся, що поки жива буду, любити-му тебе, а ти вмреш, і я за тобою, щоб і лежати у купці. Ти, як дурень, вмер,

та ждеш її, ждеш з московський місяць — нема!... Гульк на ваш сьвіт! А вона вже й за-між пійшла, і у колісці колише дитину, або дівуючи з другими перекидаєть-ся та регочеть-ся, а часом і тебе недобрим словом спомпна. Нічого робить, почухаєш ся, та й засядеш під плотом, поки йти-ме з вечерниць, та тут їй пустини яку-небудь мару, щоб з ляку тряся схопила... Коли ж инший був гуляка, що без чарки його і за живіт брало, от і здума: пійду хоч подивлюсь, як добрі люде на тім сьвіті пють. Прийде, так що-ж? Усе не те, що при йому було: замість шинкаря сидить ціловальник, не у церкві його згадуючи; замість осьмухи вже йде кварта, та й горілка розведена більш чим на половину, і ціна нелюдська. От із серця що йому робити? Католицького бузувіра, ціловальника, учистить по лісній, або патли обірве, що він і не зна, відкіль йому і біда стала ся; каторжного підтовкачку головою у діжку до гори ногами поставить; анцихристову посудину усю перебе, народ із кабака розжене і таку славу наведе, що й самий невспуниций п'яниця три дні не посьміє ногою у кабак ступити.»

»Отсе ти, Радько, добре нагадав про горілку,« казав йому Нечипір: »чи не хоч по чарці ради вашого празника? Ходім до мене: у мене є добра горілка, аж із вольної, крадькома від обізчиків проніє об масниці.« Се ж Нечипір кажучи брехав: якій син у нього і крапля була у господі? одно те, що ні-за-що було сього добра й купити, а друге, що й Пріська не таківська була, щоб держати горілку дома, бо Нечипір добравсь би до неї, де б вона ні була захована; а се Радька він підмовляв, аби-б тільки з церкви вийти, а там би він і вдрав куди здря, нехай би його Радько

опісля позивав за брехню. Так що-ж бо! і тут сердешному Нечипорові невдаха! Радько йому, кріпко здихнувши, каже :

»Ні, братіку, ні! сього вже і не згадуї. Рада б мама за пана, так пан не бере. Пійшов би за тою чаркою, не то що до тебе, та хоч-би і за десять верстов, так що-ж! куди я її пити-му? Бач, живота кат ма! У горло вильлю, а вона й вибіжить і мені смаку не дасть, тільки добро за-напащу: нехай зостаєть-ся добрим людям.«

»Так ке лиш, понюхаймо кабаки; ось вий-дїм лишень з церкви,« казав Нечипір, усе таки піднимаючись на хитроці.

»І сього добра не вживаю. Віддячують тут добре за сюю поваду.«

»Як так?« питав Нечипір.

»А от як,« казав Радько : »от бач, я здорово нюхав кабаку на тім сьвітї, так ось мені повні-сїнький ніс гробаків, та так, братіку, лискоцуть і в день і в ночі, що не то що, по усїй домовинї місця не знайдеш. Свербить у носі та й свербить, а не чхнеш.«

»Бач, як у вас поводить ся!« казав диву-ючись Нечипір. »Так хіба є кара у вас за гріхи?«

»Де то вже нема!« каже Радько : »за кабаку ніс відвічя : от я-ж таки любив тягнути горілочку, так усї кишки разом і пропали, так що хоч ві-дерко улії, то не зостанеть-ся ні краплї. Хто охочий був битись, тому зараз кулаки повідпа-дають і руки скандзюбить у три погібели. А жінкам, братіку, жінкам, так що то достаєть-ся! Овва! Яка була цокотуха та щебетуха, так тільки що піткнеть-ся на наш сьвіт, та й дума б то по старовнї, щоб і тут пащкювати, та приньметь-ся

за зводи та за переводи, а тут їй зараз у рот і сіла жаба та й квака, та так учепить-ся за язик та за піднебенья, що ніякою силою її і не відірвеш. А котора, не тільки молодиця, та й дівчина, коли була моргуха, та очницями поводила чи на парубків чи хоч і на нашого братчика, та жодному нищечком признавала ся, що тільки його одного любить, а зо усяким женихала ся; а коли жінка, та від мужика другим сорочки мила... та стьожки у комір давала, та й друге що-небудь: тақ таким вже зараз очі й пропали, а замість їх у ямках гробаки аж кишать, брови повплазять, та й друге прочеє, так що сором і у люде показатись. Є тут усім халена! Або котра жінка против закону піїде, та стане мужика вчити...»

»Так щó такий?« мерцій перехопив Нечипір.

»Та щó?« каже Радько: »звісно, котузї по заслужі; язику, щоб на мужика не гримала, достаєть-ся своє: жаба у нього віпеть-ся, а руки поскорчує та позводить, так що й коваль молотом не порозправляє.«

»Знаєш же щó, Прокішович?« став прохати Нечипір Радька: »Будь ласкав, згадай, що колись і я тобі на нашому євїті був у пригодї; ходім, зділай милость, на часинку до мене до дому, та отсе усе, яка у вас наука є усяким жінкам, рскажи моїй Прісці, чи не схаменулась би вона хоч трохи, та чи не перестала б вона мною орудовати та менї волї не давати та мене вчити. Тільки на часинку ходім, я тобі велике спаси-бі скажу і дуже буду дяковати.«

»Нї, Нечипоре, кусала така,« каже йому Радько: »се-б то ти мене мусиш під монастир підвести. Я вже бачу твою думку та гадку. Ти

тільки хочеш мене одурити, аби-б я тебе вивів із церкви, а там ти і згинеш з очей, та й шукай вітра у полі. Ні, братіку, не пійду і тебе не пу-щу, бо й я радісінський твого вареника хоч по-коштовати. От скільки годів, як я вже вмер, а сякий-такий син, хто його і в вічи бачив. По-жалуй, на проводи наносять сюди на гроби чи-мало чого: чи куті чи буханців чи крашанок чи пирогів, так нічого з того нашому братчикові і не достасть-ся за вашими попами та дяками. Тоді і наш отець Микита, виглядаючи на те, що дієть-ся на кладвищі, тільки посмоктує та по-плямкує, та аж об поли беть-ся руками: що б то робив? По бороді тече, а у рот не попаде. А наш брат так і мовчи! Так бач: як мені тебе пустити, коли я від тебе маю розговоріть вареником? Ні, козаче! викинь із голови, щоб відсіля втекти. Мовчи та диш, а то щоб і тебе на локшину не покришили.»

»Ну, ще-ж я тебе хочу питати,« подумавши каже Нечипір: »покажи мені, будь ласкав, де тут є мій тесть або теща: я ще в них хочу проха-тись, чи не заступились би вони за мене хоч трохи, щоб я тут не пропав від вас, так що й сердешна жінка не знати-ме, де я і дїнусь.«

»Тесть або теща?« сказав Радько: »поми-най їх, як звали. Вони, бач, вийшли з нашої па-рахвії, хоч і тутечка лежать. Вони, знаєш, усе вередовали на тім сьвітї: усе старцям подавали, та бідних зодягали, та з неймущим послїднім куском хліба розділялись, так їх усі старці і облягли, та їх що-день, що-ніч усе й забавляють: то Лазаря, то Сквородині псалми їм співають, а вони лежачи потїшають ся і від нас зовсім відцурали ся, а про ваш сьвіт не хочуть і спо-

минати. Старому таки, тільки що очи сюди показав, дали спершу добру прочуханку, що втопив свою дочку, віддавши її за таке ледащо, як ти, не во гнів тобі сеє слово — з пісні слово не викидається —, та опісля і помилювали; так ти їх не побачиш з нами. Тож і батько твій не сього приходу, а жидівського, бо п'яний під тином дуба дав, так його з нашої ревизії сключили.»

Почухав ся Нечипір після такої розмови кріпко, та й каже собі нищечком: »а щоб ви виздыхали з вашою вигадкою їсти вареники!« та понуривши голову став думати, як би то від них відкрутитись. От думав, думав, та й надумав; та з радощів аж усе собі розгладив, та й каже собі: »Добре ж, їсти-мете тряця, а не вареник.«

[IV.]

От як перецілювались усі, та й не розходять ся, ждуть розговін. Отець Микита звелів дякові гасити свічки, а книжки і усе поскладати, як було, а сам узяв Нечипора за руку, та й повів з церкви і каже: »А нуте, панове миряне! ходіть за нами, будемо розговлятись.«

От як повиходили усі, і позамикали і церкву і цвинтар і зійшли на кладвище, отець Микита й каже: »А ну, чоловіче з того світа! виньмай свій гостинець, та гляди, щоб ти поділив його на части, щоб кожному, скільки тут нас є, щоб усякому достало: мені, попові, звісно, у-четверо против простого, дякові у-двоє, паламареві у-півтори против простого, а затим і старому і малому усім по-ровну, і щоб ні одному ні більш ні менш; коли ж гаразд не поділиш, що кому не стане, або кому більш а иншому менш буде, то

тут тобі і амінь! Таки тут тебе і розірвемо на манюсінські кусочки. От-що!»

»Та що се за напасть така?« гукнув вже на них Нечипір, як розглядів, що тут, до чого прийде-ть-ся, можна й драла дати. »Як такн можно таким манесеньким кусочком вареника та усю вашу громаду обділити? Се, бачу, тільки ваші вигадки, пеня московська, щоб мене занастити. Ходім лишень до ратуші, та збудімо писаря, та хоч і він зо мною учора цупко п'яний був, та вже мабуть і проспавсь, так він нам на щетах розцинта, що не можно таким кусочком усіх вас обділити.«

»Але! нам нічого до писаря,« зашипіла уся громада: »він уже нам не суть начальник, ми тут старші!»

»Коли ж ви тут старші, так цур же вам!« крикнув на них Нечипір, та як позасучує рукава, як стулить кулаки, як кинеть-ся у купу, щоб пробитись меж ними та удрати до дому! Так що-ж! бачиць ся й бе, ще й дуже бе: кого по шиці бежа, кого у груди тасує, і ногами товче: так, сердека, тільки собі кулаки позбивав і трохи ніг своїх об їх ноги не порозломлював, а їх нічого і не дошкулив, бо звісно кістка, що кістці зробив? Таки нічогісінько! тільки пуще їх розсердив, бо як кинулись усі на нього, як заревуть: »Так утікати? Ось ми тобі дамо! Діли ж, сякий-такий сину! а не то, ось ми тут тебе розірвемо на шматочки.«

Прийшлось Нечипорові зовсім пропадати! Вже не видумає, що йому і діяти, та з переляку став проситись: »Пустіте, батечки, голубчики, пустіте! Ой не давіть же мене вашими холодними кістками!... О, та й змерз же я, аж так і трушусь.

Будьте ласкаві: винесіть мені шапку, забув у церкві; уха так померзла, що не то що!»

»Яка тобі шапка?« відозвались до нього впять мерці. »Роби своє діло; бач, вже нерано!«

»Те-те-те-те! тепер догадався!« шепнув собі Нечипір, та й глянув на зорі, аж Віз уже докочується геть-геть; от, розгладивши уся, та й каже їм: »Бачу тепер, люде добрі, що з вами нічого робити; я було хотів пожартовать, аж бачу, ви сього не любите. Коли ділити, так ділити. А кажіть: хто над вами тут є атаман, чи який старший?«

»Нема нікого старшого, ми тут усі рівні; минулось панство!« загули мерці.

»Так хто-ж зна, скільки є тут вас щотом?« питав Нечипір.

»Діли без щоту. Тоді побачимо, як кому не стане.«

»Цур дурня, та масла грудка!« гукнув вже на них Нечипір, усе поглядаючи на зорі. »Як вас кат розбере: инший може по дві долі хватати-меть на мою голову. Без щоту не хочу: лічіть, тоді й ділити-му.« Та відвернув ся від них, узявсь у боки як комисар, та й ходить меж ними і не вважа, як і той, громади.

»Та доки сього буде?« загули впять мерці: »не буде тобі щоту, лічи сам.«

»Лиха матері вам!« каже Нечипір: »Лічи, коли ж я ліків не знаю. Двадцятєро десятєро налічу, а далі й тирру! Ну, покличте ж з ратуші писаря, так той вас передлічить.« Та усміхнувшись і каже нищечком: »нагайкою, як у степу косарів.«

»Е, та ти бо ще й торгуєш ся!« зашипіла громада. »Діли мерщій, а то ми тебе поділимо!«

»А щоб ви виздихали!« розсердившись на-
лаяв їх Нечипір. »Як же вас тут у громаді усіх
мені поділити? Сідайте лишень усі по купам:
старі до старих, молоді до молодих, діди особе
і баби особе, також і парубки і дівчата.«

»А парубкам з дівчатами сідати?« питав
один парубок, вискаливши зуби.

»Ось я вам дам до дівчат! Але й тут у вас
жениханья на думці! Геть!« прикрикнув на
парубоцтво грізно: »сідай окроме, і дівчата
окроме.«

»О, бодай тебе розсудило!« зашипіли усі
дівчата.

Аж тільки забряжчали кістки, як почали
мерці усажуватись, та усе купа побіля купи.
Старі діди й баби ще таки звичайніш були, ті
на-різно посідали: а що молодіці, дівчата, та
таки й чоловіки, які ще не дуже старі були, а що
найбільш парубоцтво, так вже так помеж собою
помішались, що й розібрати їх не можна було.
Та підняли промеж себе іграшки та сьміхотно,
раді що до купки зібрались, та вигадуванья,
неначе колєсь їм було на вечерницях, та так,
що скільки старі, та й сам отець Микита, їх ні
зупиняли, так нічого і не зроблять; а наш Не-
чипір їм і не боронить: »Нехай, нехай!« дума
собі, та ще й рад, що вони гудуть як тиї бджоли.

Тільки що ті усажувались, аж та дівчата,
що бігала круг церкви, сюди-ж приспала і сі-
кають ся до Нечипора, і знай своє товчуть: »Нас
мати породила, нехрещених схоронила, під поро-
гом положила. Давай і нам, дядьку, вареника; а
як не дася, заліскочимо у смерть...«

»А зась, циганчата!« крикнув на них Нечипір, та аж тупнув ногою. »Чип відсіля! ви не сього приходу. Пожалуй, є вас багацько таких, що й по-під плотами покидані і у глечиках потоплені; та як мені усіх обділяти, так се в мене не тільки вареника, та й волосься не стане...«

»Зовсім! обділяй мерщій!« заклекотіла мертцівська громада, посідавши і утихомирившись.

»Добре, коли зовсім!« відозвався до них і Нечипір, ще таки поглядівши на зорі. »Ви зовсім, от і я скоро зовсім.« От і став по-під ногами на снігу ськати, та й знайшов скипочку; виковиряв нею того пів-вареника, показує їм і каже: »Нате ж, люде добрі, та знайте мою добрість. Глядїте ж, їжте не спішачи, щоб котрий ще не подавивсь, то ще мені біда буде: приїде суд з лікарем вас свідѣльствовати, та ще скажуть, що я вас отруїв, та прикинуть пеню, що й копою не відбудеш. Нате ж!« Та й став розщипувати вареник і каже: »Отсе одному, отсе другому, отсе третьому...«

Кукуруіку! заспівав півень... Шарасть! розсипались наші мертвеці і кістки забряжчали, неначе хто мішок пятаків висипав!...

Дивить ся Нечипір: нема ні отця Микити, ні пана дяка, ні старих, ні молодих, ні дівчат, ні парубків; zostались самі гроби на кладвищі, як і учора були.

»Цур палїтча!« закричав Нечипір, сее бачучи. Се ж він знарошне їх до третїх півнів і манив, бо чув від старих людей, що тільки самі чортяки від першого півня счезають, а що відьми, мертвеці, упирі, вовкулаки і всяка нечисть шляють ся до других, а инші і до третїх півнів. От він тільки їх і дожидав.

»Фіть, фіть!« подивившись по усім усядам, чи не zostавсь котрий на сїм сьвітї, Нечипір поспостав та й каже: »А щó? наїлись вареників? не здивуйте. Мусїли мене занастить, тепер на тще серце спочивайте! та вже бїльш мене не заманите. Щó-ж менї тепер робити? Пійти до дому, жінка не повірить, щó їй буду розказовати, та ще й поїбе, думаючи, що може я де по шинкам ходив. До церков, поки живї попи задзвонять, ще не швидко: ляжу тут спати, та й спати-му; задзвонять, я тут і є.« От собі прилїг на горбику, як-раз біля хвїртки, куди народ у цвинтар іїде, згорнувся та й захріп собі гарненько.

Спав, спав, аж ось чує, що його сїпають і таскають то сюди то туди. От йому і здаєть-ся, що се його мерці рвуть на шматки, та з просонья давай яко мога кричати: »кукуріку« та »кукуріку!« щóб мерці счезли від нього та порозсипались, думаючи, що то півень кричить. Далї чує, що круг нього люде возють ся та регочуть ся, і хоч його й дьоргають, та не рвуть на шматки, а ще й говорють: »Нечипоре!... устань... устань!« От він очима дуп! аж — зирк! перед ним піп... та вже не отець Микита, а отець Павло, живий піп, і дяк, пан Степан, і усї люде, скїльки їх тут нї бачить, усе живї люде, і сусїди і приятелї його: а тут і писар з ратуші, з котрим він учора добре заговляв.

Устав напї сердека і очі продира і чухаєть-ся, і не зна, щó йому казати, що його і піп і уся громада лають і паницею узивають і що цілу ніч шляв ся та так, де припало, там і валяєть-ся.

»Але, паниця!« далї надумавшись каже їм Нечипір: »тут не паниця, а ось менї яке при-

веденце було. Ось слухайте лишень, і ви пан-отче і ви люде добрі.« От і почав їм усе розказовати: як був учора п'яний, як до дому прийшов, як заснув і як пійшов до утрені, і що тут з ним було, і як мерці хотіли його розірвати за вареник, і як півень заспівав, і як вони пропали, і як він тут заснув...

»Та не слухайте його, п'яниці!« загомонів на нього пан-отець, бачачи, що увесь народ около нього обступив і пороззявлявши роти слухають його; та іще каже: »Не слухайте, се він перепивсь, та з-п'яну химери погнав.«

»Та які тут, пан-отче, чесн-отче, химери? іменно так було, як я кажу. Ось відімкніте лишень церкву, то й знайдете там мою шапку. Вона там, мертвеці не дали мені її і узяти; я ж кажу, що вона там. Я не лазив пак у вікно, щоб її знарошне там положити. Та й лучше роздивітєсь по церкві, чи нема якої шкоди.«

От і відімкнули церкву, вийшли — аж справди, де казав Нечипір, що положив шапку, там вона й є; а по церкві усе було справно і не можна було примітити, щоб мертвеці у ночі тут були.

Що то дивовали ся усі люде про те, що розказував Нечипір! А найбільш отся шапка, хоч кому, так на вдивовижу була: як пак таки вона б зайшла у церкву, як-би не він її заніс? а як би він її заніс, як-би церква не відчинена була? а хто-ж її у ночі відчинив і хто дзвонив? От і стало быть, що се мертвеці так порались. Так і старі люде говорять, що було колісь, у якімсь-то селі, якомусь-то чоловікові такеє-ж при-веденне, що думав на утреню прийти, аж прий-

шов: мертвеці служать собі по своєму та у піст справляють великдень. Та воно-ж так і є: у нас піст, а в них великдень. Та отже і Нечипорові казали, що, кажуть, коли-ж їм його і справляти, як не тогді, як церква і дзвони гуляють а люде після цуцання смертельно п'яні. »Так, так і є, так і є!« закінчала у-в один голос уся громада.

От як так промеж собою люде толковали ся, а вже ніхто, як старі баби, та таки й молодіці, аж ось і обізвався один чоловік і каже: »Та Нечипір учора уведенички п'яний ходив без шапки; і я його питав, де він пропив шапку, так каже, іще як був ранком у службі, так у церкві забув, спісачи з приятелем до пана дяка на розгрішення.«

»Та і я бачив,« казав ще один чоловік, »як він її учора у службі клав і як пішов без шапки, і сьміявся з нього. Се йому п'яному приснилася така нісенітниця...«

»А, се йому приснило ся!... се він з-п'яну химери погнав!« загула впять громада, що як який чоловік скаже слово, то вона, не розчухаючи, щó і д'ячого, зараз і кричить: »так-таки, так, так!« і у всякім ділі так.

»Еге, мабуть, що химери! мабуть, що приснило ся! Ні, сьому таки правда.« Так казала мені стара Кудайка, розказуючи сюю повість, та й божила ся, що »сьому,« каже, »іменно правда була. А мені,« каже, »розказувала про се покійна ковалиха Оксана, а вона чула від Явдохи, дядини старої Потапихи, щó була опісля за Денисом Бүцем. Так тут,« каже, »нігде дітись: правда, та й правда, що було прийшов Нечипір на Мертвецький великдень.«

Оттак-то! от до чого ся горілочка доводить, що йому такеє приведеніє було, що крий Боже і усякого християнина. Цур же їй, тій горілці! Пити її можно, та не напиватись: чарку, другу у компанії, а не так вже як Нечипір, що й хубу попропивав, і звів ся ні-на-що, та ще й душі троха був не занастив. Ей, бережіте ся, хлопці! не удавайте ся у тее пянство!

IV.

ДОБРЕ РОБИ, ДОБРЕ І БУДЕ.

(Присвячує ся Тимофею Романовичу Подольському.)

[I.]

Ніхто не забуде голодного году, що Бог послав нам за гріхи наші. І як забути біду таку, що й діди наші не терпіли, та не дай Боже і унукам, та і усьому роду, і чути про таку лиху годину! А розсудимо ще й так: За гріхи наші постигла нас кара божа? Еге! Так і тут-же бачимо, що наш отець, цар небесний, не до кінця прогнівляєть-ся на нас, а усе жде, щоб ми схаменули ся, покаяли ся і вернули ся до закону Його сьвятого і робили Його волю. Яку? може дуже важку? може трудну? Може повеліва самотужки гори з місця на місце перетягати? Може велить жменями море впливати? Не знаю! Тільки і є Його повелінне: люби Його як создателя свого, що від нього усе маєш: і сьвіт, і хліб, і худобу, і семью, і усе, усе, і що добрісти і милосердню Його і міри нема: та люби усякого чоловіка як щирого свого брата і сина божого,

бо Він, Господь наш, повелів себе у молитві звати отцем, як щодня читаєте: »Отче наш, іже єси на небеси.« Так ми вже усі Йому такі люблячі, як діти батькові; а за-тим то треба, щоб і ми любили один одного як брата, у нужді помагали, один від одного біду відводили і коли до чого приходить ся, один за одного страждали і біду терпіли. От тогді-то ми Богу угодимо і царство від Нього получимо. Так чи не длятого лишень біди Він нам послала, щоб на ділі вчили ся добро робити? Пожалуй, на словах ми усі бойкі, усе робимо гаразд: »Я сякий,« каже інший »я такий, я милостивий, я старцям подаю, я бідних обділяю...« Прийди ж до нього у нужді, проси голодний сухаря, неімущий свитини — ей, і сухаря не дасть, і за руку виведе з хати, коли ще і у потилицю не стукне! От тим-то біда вчить пізнавати людей і від доброго добро перенємати. Через біду знаємо, який хто є, і по його ділові так його і шануємо. Чи бачив хто з роду, щоб на добрій яблоні та родили репяхи? Так і тут: щоб коли чоловік що добре робить, так щоб об нім недобра слава ійшла? Спершу б то й так: перш захищотять мов гадюки, далі загудуть мов злії шершені, а там загавкають мов собаки і кпнуть ся, щоб зовсім чоловіка зїсти: так же Господь милосердний не доведе до того, не доведе, оборонить і перед усіми явить такого, що, не боячи ся пересудів, не дивив ся ні на кого, робив добро для свого брата, бо любив і слухав закону отця нашого небесного! Тогді такому і станеть-ся: добре роби, добре і буде! і хоч і не на сїм сьвітї — бо що тут є вічне? — так вже певно там, там у царствї сьвятїм, де буде так гаразд, так хороше, що й сьвятї не вмїли роска-

зати а тільки записали нам: що ні око не бачило, ні ухо не чуло, і здумати так не можна, як хороше і гарно буде тим, що любили Бога милосердного, сплняли Його сьвятий закон, люблячи кожного чоловіка, і помагали бідним у нужді.

А послухаймо, як у лху годину справляв ся Тихон Брус і що він робив, і що заробив тут. Може дуже тяжко та важко йому було, що може інший і не стерпить? або що-небудь робив таке трудне, що другий і не з'уміє? Послухаймо.

Порозтавали сніги, зійшла повідь, позбігала скрізь вода, а ще земля зовсім же то і не відмерзла. Люде, хто знав, мовчать та примічають; інші кажуть: «байдуже! земля від сонця разом відмерзне, тоді пійдуть дощі, і усе гаразд буде.» А Тихон Брус послуха, що люде кажуть, кивне головою, та відійде і скаже: «Не знаю, як буде; а буде так, як Господь милосердний пошле.»

Тихон Брус був стар чоловік, розумний на усе те село, де жив, та розум мав про себе, не дуже з ним вихвачовав ся. Треба шильно було його просити, щоб дав яку пораду; коли ж що було скаже, то вже воно так і є, і так і буде. Коли бачить, що у іншого батька сини, чи підняли ся на ноги чи ні, а мерщій женити ся, поженившись чи огляділи ся чи ні, а вже мерщій від батька з двора, на своє господарство; то Брус і каже: «Не буде, діти, з таких хазяїнів добра, переведуть ся ні на се ні на те; одним волом не багато вробши, і цілну хіба орють парю? ну, ну! Так і у господарстві: чим більше рук, то і швидче діло поспе, а одними руками не багато вробши.» То гляди, так як-раз і є: Був у нового хазяїна свій плуг, а то вже у сунруги

ійде, а дальш-дальш вже й піший. Була своя хата, а вже пішов у сосіди і звів ся ні на щó.

Коли було Тихон дивить ся, що з якої семі жінка як на вдвірі, та на вдвірі, знай з жіночками та з проходящими щебече, а дочки, покидавши неполоті огороди і немазані хати, та бігають то на вулицю то на вечерниці, то він махне рукою та й скаже: »Позаростають же і вони недоброю славою, пообсипаєть-ся і усе їх господарство, як і шпаруни около хати.« Гляди, так як-раз і є: і худоба і добра слава — усе пішло за вітром.

Коли було побачить, що чоловік без посудини йде у шинок (бо се вже звісно, що не дома з компанією та з добрими людьми, а у шинку сам собі пити-ме), то Тихон і скаже: »Туди ледачому і дорога! Ось побачите, що отсе сам ходить, а далі і усю худобу переносить.« То так і буде: розіпеть-ся, попропиваєть-ся, по-під плотами валяєть-ся, а жінка з діточками пішли по-під віконню миркати.

Оттакий-то був Тихон Брус. І теперички він усе сумує, усе сидить та дума: то піде оглядати свій хлібець на току і у коморі по закрамах та по діжках. Обглядить у себе, піде і по вулиці, розгляда на токи, де є заможненькі люде, та йдучи до дому, усе щось по пальцям лічить.

Аж ось зараньне стало сонечко припикати, неначе о правій середі, а ще тільки середохрестя. Яка була мерзла земля, зараз уся порозтавала, та усе-ж то, у ранці туманцем, у день сонечком, а у вечері морозцем, повитяговало з неї усю сирість, усю влагу; от вислохла зараз земля, що аж пил ійде.

Вербу побрали, сьвятки відгуляли, а дощку ніхто й крапельки не бачив. Не що робити! но склавши ж руки сидіти? Жінки покопали огороди, пообсївались люде ярною, а дощу нема. Тільки й чути промеж людей, як зійдуться або до ратуші, або до шинку беседовати: »Не дає нам Бог дощу! Прогнівли Господа милосердного! Селихо нам буде!« Що у Бога служба, то пан-отець і звелить усім на-вколїшки припасти, чита молитви, а сам аж плаче. Де були колодязї, і на ставку, усюди воду посьвятили. Вже і права се-реда, а дощу нема та й нема!

Оповістив батюшка, щоб от у недїлю, та щоб усі, скільки є у селї людей, щоб і старе і мале, щоб усі зїбрали ся до церкви. »Відправивши,« каже, »Божу Службу, шїдемо, скільки нас є, у поле. Старого й немоцного ведїть, малу дитину несїть, а щоб усі іїшли. Шїдемо скрізь по полю, будемо воду сьвятити, будемо лани окропляти, будемо молити ся, щоб нас помилував отець наш милосердний, Господь праведний!«

Так і зробили. Що-ж то зїбрало ся народу, так Господи Твоя воля! Вже справди, що нікого по хатам не зостало ся. Дїтвора которе біжить, котрого на руках несуть, престарих і болящих під руки ведуть, усі, усі шїшли зо-хрести у поле. А у полі ж що? Господи милостивий! аж сумно... Рїльї, куди нї глянь, усюди чорніють. Озиме у-в осени через засуху не сходило, коли ж яке і зїшло, так що на ниві можно перелїчити, так і те покарявило і під ногами хрустить. Видно, вже дуже видно було, що коли не помилує Господь милосердний, то не буде з нього пуття. А яровни і не штай!

Відсвятити воду, помолєбствовавши, і що то! увесь народ принав на-вколїшки. Батюшка за слїзми і молитву через велику силу може читати... Хто принаде до землі, та аж хліпа, а малі діти звїсно, ті ще нічого не знають, дивлячись на старих, давай собі плакати аж у голос!

Пообкроилювавши скрізь по полю, вернувшись до дому; аж ось стали хмарки збирати ся, усе більш, густїйш, далї й чорні хмари появили ся, так зовсїм як на дощ і на грїм... Народ зрадовав ся, усяк каже: »От, Бог милосердний змилуєть-ся над нами, пошлеть дощик, то й не пропадемо.« От хмари усе находють, усе находють. Аж тут знов підняв ся бурей від сход сонця, самий сухий вітер, що ніколи не навїє дощу, і який і збереть-ся, то він його розжене. Сей то вітер віяв і в осени, віє і з самої весни, і тепер як дмухнув, так де і хмари подївали ся, і внять вяснило ся і сонечко стало жарити перед Ушестям, як посеред літа, об Прокіпї.

Тихон же ще за-здалегідь те й діло, що з своїми синами молотить хліб, який був у нього на току, а він був собі кріпко заможненький. Далї як дальш, дальш видимо, що зовсїм біда, він, як зібрала ся громада радитись, що мають робити, як не дай Боже що й овеї хліба не буде, так він тут і обїзвавсь: »А що, пане голова, і ви, панове громада! Не знаю, як ви, а я б то собі так думав: оттой хліб, що з гамазїїв добрі люде розїбрали, чи не треба б його поповнити?«

— Отсе так! загула громада: коли чоловікові біда, так тут з нього останню шкуру дерп! Хоч і є у кого хлібця, так і останній віддати? Оттак ти вигадай! Чим віддавати хліб у гамазїю, так він і собі пригодить ся.

»Послухайте лишень, люде добрі!« казав Брус: »я не довжён у гамазію нічого, і за себе і за своїх хлопців відсипаю за-здалегідь; а приміром кажучи, як-би з мене слїдовало добрати четверть борошна, то вже звісно, що тою четвертю я не довго пропитаю ся, а як її знесу і усяк знесе, щó довжен, так от і збереть-ся його чимало і добрим людам його на довго потягне, аби-б по порядку обділяти.«

— Та не можно сьому стати ся! стали що найдужч гомоніти такі, щó більш опрочих винні були у гамазію борошна: віддам своє, та пійду до зборщиків кланятись, та із-за свого добра прохати, та ще чи дадуть чи ні, хто його зна? І усе проче клекотїла громада і заговорили усе, нічого і не розбереш.

Чуючи сєс, старий Брус махнув рукою, відійшов собі від них, сїв на присіпї біля волосного правлення, похилив голову і усе щось по шіску паличкою копирса.

[II.]

Радилсь люде, радилсь довгенько усе об одним: щó їм у такій бідї робити? Радють ся і ума не зберуть. Без хлїба жити не можно, а хлїба нема; живим у яму лягати не хочеть-ся, а не придумають нічого, щó робити, щоб пропитатись. Далі — нічого робити! — впять до Тихона: Ну бо дядьку! кажуть йому: скажи бо, щó нам робити? чим бїду відвести?

»Щó я знаю?« каже він: »молїтесь Богу! Коли наш отець небесний не змилюсердить ся над нами, то щó ми можемо зробити? Без Його сьвятої волї і маненька комашка ні народить ся

ні вміре, а ще нуще чоловік, щоб, як читають у церкві боже слово: »і волос твій не паде без Його веління«. Так щоб тут і робити більш, як тільки молитись!»

— І молили ся і молилось, як сам здоров, Степановичу, знаєш; так Господь на нас прогнівав ся і не послала нам милости своєї.

»Тим-то й горе, що й сам милосердний Господь, щоб милосердню Його і міри нема, та і той не змиловав ся над нашими або дітськими слізьми. Адже-ж чули, як пан-отець батюшка нам розказовав, як у старовину Господь прогнівав ся на людей у однім городі, що відступили ся від создателя, царя свого, та почали пянствовати, безділничати, красти, промеж себе убойство і усякі сквернії діла робити, і обявив їм, що на усіх вас, каже, пошлю вогонь з неба і попалю усіх; коли ж обрїтеть-ся меж вами хоч одна праведная душа, так через такого тільки усіх вас помилую. Як же не знайшло ся промеж них ні одного праведного, то вони усі і погibli на віки вічні. Так і в нас теперички: нема в нас ні одної праведної душі, чию б молитву Бог послушав і нас помиловав. За гріхи наші нас Господь і наказує. Чи добре-ж ми перед Ним живемо? Чи ходимо-ж у празники до церкви? Швидче куди до беседи, або і у шинок, а не у дом божий. Коли ж і прийдемо, то чи молимо ся ж ми, як треба християнам? Рукою махаєм, а думкою скрізь літаєм. Чи помагаємо кому у нужді? Швидче послїдню сорочку з чоловіка, та хоч-би і з приятеля, здеремо, а свого і клаштика не впустимо. Адже-ж за гріхи наші послав було Бог хальору, так тогді трошки і схаменулись. Як же минула ся біда, так і не кажуть, що то була біда від

Бога за гріхи наші і що Він нас помилював тільки по милосердню своєму, а не знать що вигадують: буцім-то Турки колодязі потруїли, буцім-то Німці лікарів підкупили, щоб увесь народ виморили. За гріхи і тепер терпимо; плачмо ж та й кажімо: умилосердь ся, Господи, і помилуй нас грішних!»

— Так отсе так, руки поскладавши та ями поколавши, так і дождати голодної смерти? казала громада.

»Ні, панове громада!» каже Тихон: »по моїй думці не так. Чуєте, що у церкві читають: »не пожалуй нічого для свого брата«; а брат наш усяк чоловік, хоч з нашого села, хоч з другого, хоч з города, хоч Німець, хоч Турок, усе чоловік, усе боже створення. А що найцприятнійш Богу, коли за кого не тільки що худоби рішиш ся, та й душу положиш. От тепер прийшла така година, чим можемо умилосердити Господа, отця нашого, за наші гріхи і відвести біду від себе і від усіх. От-що зробім: скільки у кого є хліба, знесім увесь до зерна і до пилночки у-буку; приставимо стариків, щоб вони його сохранияли і кожної неділі або місяця щоб давали на кожну семью, по чім там прийдесть-ся на душу, тільки щоб пропитатись, а не залишне. Як я дивлю ся, так в нас де в кого, слава Тобі, Господи! стільки хліба буде, що, зібравши до купи та з порядком, можно буде пропитати ся до нового. Кому треба на насіння, щоб у-в осени посіяти, попросимо, щоб з гамазії відпустили, та й то тільки біднішим, а багатенький і на стороні собі добуде. А ви, пане голова, поперепишуйте, у кого скільки хліба озметь-ся, а як уродить Бог нового, тогді розщитаєте, по скільки прийдесть-ся з душі, то

зберемо у гурт, і віддамо жодному. Послухайте мене, зробимо так: от я поперед усіх віддаю усе, що є у закрамах і що тільки знайдеться в мене; усе знесу, тільки пособеріть, кому віддати.»

— Потурати йому! заклекотіли які заможні: щоб то своє віддати на віщо і про віщо, а далі й ходи за своїм добром! Сказано: віддай руками, та не виходити і ногами. Не треба сього, самі себе пропитаємо.

»Але, пропитаємо!« внять таки каже Тихон. »Дякуйте Богу милосердному, у кого є чим пропитати ся; та у таку годину згляньте ся і на неймущих: відкиля вони озьмуть? чим пропитають маюсінських діточок та старих і немощних родителів? Ей, люде добрі! не забувайте, що ви є православні християне! Думайте як лучше. Будьте милосердні, щоб і Господь був до нас милосердний.«

— Не буде сього. Тепер усякому до себе, загула громада, і стали розходитись. А Тихон зоставсь там таки на присі, похилив голову, тяжко здиха і усе паличкою колупа землю.

От трошки згодом, вернулись до Бруса де-хто і посідали край його. От один з них і каже: »А що, Степановичу! як ми розпитались про меж себе, так от-що зробім. От нас тутечка сім хазяїнів; зложимо ся скільки у кого є грошей, щоб можно було купити четвертів — на малу міру — сот зо три з залишком. Давай нам порядок: купимо і посипаємо, а як пужда людям прийде, от ми й станемо продавати, глядячи на ціну, яка по сторонам буде, та накинемо злишку по копі, чи й по рублю, то, ей, розберуть до-чиста! Бо лихо усякому припаде, не пожалкує рубля, щоб тільки не їздити далеко. А ми як виручимо свою істу,

та й мотнемось, купимо у Рассеї подешевш, та впять з баришем будемо продавати. Оттакечки кошійчину добру заробимо.»

Тихон аж скочив з місця і став хреститись, каже: »Господи милостивий! не доведи мене до смертельного гріха, щоб я кров християнську став пити мов воду! Благодарю Бога милосердного, я не Жид і не Татарин, щоб мені від людської біди корпість мати! Ні, люде добрі! коли хочете закон божий сполняти, добро братьям своїм робити, не думаймо об анахтемським баришеві! У сїм ділі Господь подасть заробіток у царстві своєму; так і не треба думати, що-як би нам лучше, а тільки те, що як би тому допомгти, кому нужда.»

— Як так робити, то гроші потратимо, а не тільки прибили не буде, та й істу утеряємо. Як собі, Степановичу Тихоне, хоч, а ми своє діло будемо робити, як знаємо, сказали сї люде і розійшлись.

Довгенько ще сидів наш Тихон біля ратуші і щось усе думав; далї устав, тяжко, від серця здихнув і пійшов собі тихою ступою до дому.

»А ну, стара!« так казав він, прийшовши до жінки: »яку тобі і дочкам треба одержу, саму найнужнійшу, те собі відбери і доглядайте як ока, щоб на год і більш стало, бо не буду вам нічого нового справляти, аж поки нас Господь не помилує: а залишне усе подай.«

— »А тобі на-що?« питала жінка.

»Але! я то вже знаю, на-що. Відбирай же швидч, та й ке сюди.«

— »Що-ж там відбирати? се-б то і плахти, і юшки, і намиста, і мої очіпки?«

»А то-ж! усе, до чого тепер діла нема, усе подай мені.«

— »Та що отсе ти вигадав? А у чім же я, або дівчата, на празник вийдемо у люде?«

»Минулись наші празники і гуляння! Тепер думаймо, як пропитатись та й людям поміч дати... Та годі довго базікати; коли не хоч виньмати, так ке ключ від скрині.«

Ще Тихон і не договорив, а вже Стеха, його жінка, і рвонула ключ від пояса і кинула йому під ноги, а сама й вибігла до дочок, щоб їм пожадітись; бо вже знала натуру свого старого, що коли що надумав, то хоч спор, хоч лай ся, а вже він від свого не відступить ся. І вже не буде багато говорити та намагатись, а мовчки зробить, як хотів.

Підняв Тихон, не кажучи ні слова, ключ, відомкнув скриню і, усе таки мовчки, став розбирати. Що їм відклада, що особе відбира: а як докінчав зовсім, підняв своє, та ійдучи у кімнату, каже жінці і дочкам: »Поскладайте ж любенько, що вам зостало ся.«

А Стеха з дочками, зібравшись у єїни, навзрид плачуть і мов — крий Боже! — по мертвому голосять; а Тихон їх і не вважа. Як же пішов він у кімнату, вони кинулись глядіти, що він їм зоставив.

— »Ох, моя годинонько лихая та нещаслива! З чим же я тепер на сьвітї зостала ся? Позабрав і очіпки і серпанки... Чим же я прикрию свою головоньку?... Нема і баєвої юпки, нема...« Так приговорювала Стеха, а далі й заголосила.

Старша дочка, Наталка, туди-ж за нею і голосить і приговорює: »Нема мого намистечка!..

Нема й платочка бумажного!... і синіх, новісїньких панчішків!... і серги ж то узяв!...»

Середульша, Феська, тієї-ж: »Запасочка ж моя колїсчаста!... стрічечки мої блакитнії!... хусточки вишивані!... черевички червоненькі!...«

Мотря. що найменша, і ще б і мале дївча, та й та туди-ж за ними голосить, що й її нову плахтину батько узяв.

Ще не гаразд і поскладали, що зостало ся, а вже матери і нема: вже й побігла і до сусїд, і до кумів, і до атаманихи, і до писарки, і до паламарки... і усїм, усїм жалїеть-ся, що мужик позабрав у неї і у дочок усе, і що він буде робити, вона не зна: а що вони теперички зостали ся пущє старця, що усю-ж то одежу позабрав, і хрести, і намиста, і рушники, і усякії подарки, що понапридбала було за дочками давати, усе, усе позабрав і що їй тепер на сьвітї робити, сама не зна... Було там усього; були там добрі помини нашому Тихонові!

А він мовчки своє зна. Поскладав жіноче і дївоче усе до-купи, зібрав і хлопячі, які лучші, і пояси і шапки і юпки, та й поїхав по селам, де чув і де знав багатеньких людцїв, та кому хрести, кому плахту, кому шапку, кому ще прочеє, усе-ж то позакладавав, хоч і не з так за велику цїну, та усе таки роздобув тих грошенят чимало.

Не вспів вернутись до дому, вже й біжить за ним десятеький, щоб їйшов у ратушу до голови. Тїльки що побачив його голова, так і напустивсь: »Як ти, еякий-такий сину, переводиш худобу. та збираєш ся на слободу?« Се то усе так жіночки йому у-в уха налящали. О, до сього торгу вони пішки!

»Та не сердьтесь бо, пане голова, і не турбуйтеся так,« став Брус йому казати тихенько та звичайненько: »не так се було. Се моє діло: чи продавав що, чи позакладав, не міщайтесь. Я тут увесь перед вами. Коли на слободу йти, то сам не пійду, я вже стар чоловік; а йдучи, прийшлося би брати і жінку і діточок; а сього без начальства та без їх волі не можна, а бачите, вони овсі не хотять. Се, бачу, вони вам і обжаловали ся, та бачите самі, що сьому не можна стати ся. Так коли нема на мене ніякої пені, то й пускайте мене, бо мені ніколи.«

— »На-що ж ти худобу продаеш?« питав голова.

»Та ні бо, не продавав ще нічого, а тільки позастановляв де-що; треба було грошенят...«

Миркав, миркав коло нього голова з писарем, та бачуть, що ні в чім до нього присікатись, так і відпустили.

Не впокої же нашому Брусові і дома: тільки що увійде він у хату, то Стеха і підніме сварку та лайку, зачим повідбрав худобу і її і дитську, зачим позастановляв, де гроші подівав?... то Тпхон мовчить, мовчить, і коли у хаті нема ніякого діла, то й пійшов собі. Сяде, сердека, де-небудь собі на вулиці, куди шлях йде, і коли побачить чумака або так проїзжающих, то зараз у розпрос: і розпитує, з яких місців і як там поводить ся, якові хліба, яка ціна на нього і чого сподівати ся дальш. Аж сльози його озмууть, бо відкіля б хто ні їхав, так усе одно, усе біда! Не було дощу з самої весни, усе у полі повнигорювало: народ сумує і не зна, щб робити; тільки і чути, що є хліб у курській та у орловській губернії, та й то ціна на нього усюди піднімається.

Минули ся і Троецькі сьвятки — не посила Господь милосердний дощу, хоч і молишь ся народ. Прогнївали царя небесного! Ні-на-що вже надїятись! попропадало усе і на полі і по городах. Біда людям, біда й скотині! не буде овсі ні хліба ні на зиму огородини, не буде і паші скотині!

Зараз у Петрівку, як заговїли, на самі Розигри, тільки що повиньмали хліб з печи, Тихон і позабрав його увесь до себе. Стеха дивить ся, щó з того буде, а сама так і лютує. Полагодили обідати; Тихон достав хліб, покрав на шматки і на безмені порозважовав, щоб кожному достало ся на пай по два фунти. »Нате, дїтки, отсе кожному тут і на обід і на полудень і на вечерю. Ховай сам своє, бо більш не дам.« Сказав, та й собі і жінці стїльки-ж відважив, а останнє заховав до себе.

Стеха зараз за своє, у голос. »З роду,« каже, »сього не було, щоб хліб важити на душу; неначе колодникам, так і нам по твоїй дурній голові прийшло.«

»З роду ж бо і біди такої не було,« каже їй Тихон, та усе так з-тиха, думаючи, що чи не зопинить він її хоч трохи. »Он і старійші мене люде є, а й самі не бачили і від батьків не чули такої біди. Їж, стара, та дякуй Бога і за те. Господь милосердний зна, щó дальш буде!«

— А щоб ніхто не дїдав, щоб я важений хліб їла! По-під віконьням шїду, а не хочу твого хліба, щó ти даєш і трусиш ся.

»Ні бо, Стехо, неправда; я не трушу ся, а хочу, щоб як сьогодні удоволь є хлібця, так щоб Господь благословив і по всяк день по стїльки-ж, поки біда пройде. Побачиш сама опїсля, що ні-

чого більш робити. Не царамонь ся, їж та хвали Бога.»

— Щоб ти і рід твій не дїждав, щоб я їла! Не хочу, не хочу і не їсти-му! Та з сим словом шасть з хати (а таки калитку не забула ухонити) та до жінок, та перш усїм розказала, якпий-то Тихон став скупий, що вже і хлїб вагом дає: а далї туди-ж з жіночками давай складати ся на горілочку: бач, треба гуляти, празник. Якпий же то празник? Розигри. Оттак-то баби повигадовали! Бач, то усє були празники то сьвятки, а як вже треба за дїло приньмати ся, так от в них і розигри... Чого-то вони не вигадують, аби-б гуляти та горілочку смоктати!

Як же Стеха побїгла з хати, а Тихон і каже: »Заховайте ж, дїтки, материнську долю, бо прийде не обїдавши, захоче їсти, а я вже більш не дам.»

Так і є. Прийшла у-вечерї: хоч ішла там скїльки горїлки, а таки їсти нїхто не дав. Нїгде дїти ся, принялась і за важений хлїб.

Тихон не дуже їй потурав. У-ранці внять повідважовав кожному і каже жінці: »Хоч їж, хоч на вечер сховай.»

Не коренила ж вона його нї трохи! Куди! на всї заставки. Було ї йому, було і усьому родові; було далї ї тому, хто ї безмін вигдав і хто його продає. А таки, нїгде дїтись, свїй пайок відбирала справно.

Еге! хоч же і сама бачила, що добре вигдав ї мужик — бо хлїб було в них печуть тричи на тиждень, а вже за Тихоновим порядком тїльки двічи, і борошна менш їде, бо Тихон так усє розщитав, щоб як-раз на їх семью становило ся і нїгде щоб нї пилиночки не дївало ся, — а усє

таки була йому добра молитва, як з комори вагом бере муку, як випечений хліб йому віддас і як від нього фунтами на день получа. А Тихон чує усе, та й байдуже, дума об своїм.

Хто позичав у нього гроші, до усіх кинувся: в кого озьме грішми, саму вже істу, а росту і не пита і не бере, хоч хто і дає: »Нехай,« каже, »коли-небудь віддаси: теперички усякому нужда.« Коли ж хто не споможеться грішми, то він бере усячиною по согласію: озьме і одежу, і віз, і ярмо, не цураєть-ся і важницї, аби-б що-небудь узяти, бо в нього щось було на думцї. Бере, коли до чого чоловікові приходить ся, що не здужа визимовати, бере, кажу, і скотину, і коли за неї яка ціна, що довгу менш, то ще хазяїну і доплатить. Та такечки і зібравсь: то своїх було волків десять парок, а тепер вже в нього двадцятеро пар: є й вози і уся справа. Його два сини, а то узав пять хлопців сиріт, таких, що ще до якої пори, а вже їм прійшло ся по-під віконьню шпяти ся, а він їх узав і на свою одежу і на харч, і каже: »Як підростуть, наділю їх усячиною і хазяїнами зроблю, коли-то ще жив буду.«

Люде, дивлячи ся на Тихонове поравня, сьміють ся з нього у вічн. »Що се ти думаєш?« кажуть йому: »тут дай Боже самому з семею пропитати ся, а він ще і дармоїдів набира; пані зовсім на зиму не буде, а він відусіля скотину збира, А щоб його з його мудрощами!« Та аж сльози втирають сьміючись, а він і байдуже. »Що-ж,« каже, »коли мені здаєть-ся, що так треба робити!«

[III.]

Прійшли і жнива. Не доведи Господи до такої жатви до кінця віку усякого православного християнина, та й самих Турків, Хранцузів, Німців і таки усякого чоловіка!... То не жнива були, а горе і біда!... Ніхто й не думав серпів лагодити. Вийдуть на нивку, мужик тою косою маха, маха, аж геть прійде, а жінка за ним геть-геть підбира, та на силу той сніп звяже, та такій, що й мала дитина до дому донесе; ще-ж і перевесла з буряну. Так як викосють нивку, повяжуть снопи, поскладають у копи, та й ниву поливають і копи змочують гіркими слізьми: бо було посіяно, приміром кажучи, шість мішечків, а коли вимолотить ся насіння, то й гаразд; бо снопи такі, що за вітром полетять, сама солома. Багато й такого було, що й косою не зачепиш: рвали люде, вибираючи по стеблині: так тут вже жди добра!

От тогді вже Брус прийнявсь за своє. Полагодивши, що треба було, пійшов з синами і з батраками до церкви, наняв молебень, помоливсь Богу і попрохав пан-отця до себе. Щоб Бог дав, пообідали, позапрягали вози, батюшка одсвятив воду, покропив Тихона, синів, батраків і вози, та й рушили з божою допомогою.

Хоч Тихон і не казав нікому, куди і зачим він їде, хоч йому де-хто знов сьміялись і докладали — один скаже: »Зібравсь наш Брус на Дон за рибою, замість весни, та посеред літа; рішпть ся і волів і усього, сам з батіжком вернеть-ся, бо у саму голодну сторону поїхав.« Другий скаже: »Тихон бачить, що біда, та покинув жінку з доч-

ками, а сам пішов на слободу.» Інший ще що приложить, так щō зовсім чоловіка осьміяли: — одначе були й такі, що догадали ся, щō то Тихон надумав і куди і зачим поїхав. »Бач,« кажуть, »щō він вигадав! Отсе так! тепер заробить копійку. А кете приньмемо ся і ми за те-ж!«

Отті-то люде, щō підбивали Тихона хлібом торговати, так вони-то се так радились. От і зложили ся сумою, зібрали ся і поїхали. Та коли-б же то съкали, де хліб дешевший, а то у першім місці, де трапило ся, аби швидче, там і набрали, не розбираючи ціни, та аж по пятнадцять удрали і понавозили до дому, а тут вже і біда настигла! Уже в кого щō було, поїли, а нового дасть Біг! Нігде дітись, треба купувати. От вони і установили ціну, аж сімнадцять: бачите, захотіли зараз баринш учистити і разом розбагатіти.

Так тут їм як-раз Тихон з хурою і насунув. Він ходив не на Дон і не у Чорноморію і нікуди на слободу, а пішов у Рассею, прямісінько у курську губернію, де вже він добре чув, що Бог благословив хлібом і на все добрим урожаєм і що, хоч і там ціна піднімаєть-ся, та ще таки можно вміючи захватити дешевш против людей. От там-то Тихон кидавсь сюди-туди, їздить, розни-тує і напавсь на доброго чоловічка, щō йому вступив хліба по дванадцять на усю суму (а у нього було грошенят таки чимало, тисячі так що мабуть три), та ще з таким уговором, що коли потребуєть-ся тобі ще скільки хліба, то я, каже, против ціни озьму двома низче. Отсе-ж то Тихон щō на свої наклав а щō наняв до себе хурщиків, та й приставив до дому. Щō в себе, а щō в людей понаньмав комори (тогді усеуди був простір), по-

сипав і борошно, і зерном що привіз, та й став прислухатись, що і як у них у селі поводить ся.

Почувши, що ті люде, що перш його понавозили хліба, установили ціну по сімнадцять, він зібрав других, та й каже: »Недобре се діло! ще тільки почали люде страждати, так тут з них і тягти? Ні, не приходять ся. Коли ще за-здалегідь та витягнеш у чоловіка останнє, то що йому прийдесть-ся робити ік весні, як хліб ще дорогший буде а достатку ні в кого не стане? Та й великий же гріх у чоловіка при нужді послідне тягнути. Поженемо ся за баришем, а скільки крови братньої напемо ся! бо усяк з нас, бачачи, як жінка, дітки будуть приставати та хліба прохати, так тут не тільки усю худобу, а іменно кров свою, душу віддася, щоб тільки вони не голодовали. Треба думати, як лучше. В мене хлібця свого є там що-небудь: беріте, люде добрі!«

— А яка в тебе, дядьку, ціна буде? питались в нього.

»Яка ціна? Як се можно, щоб я хліб, що мені Господь без усього послав, та став би я своєму брату продавати? Ні, не буде сього. Беріть на пропитання із мого домашнього, а купований будемо сіяти, як прийде пора.«

Почувши сеє, люде так і шарахнули до старого Бруска. »Як нам, дядьку, будеш давати хліба?«

»А от як: держи свій оклупок... от насипав... от і ійди собі. Тут тобі на місяць; в тебе чотири дуні, гляди ж, щоб стало. Приходь через місяць, впять стільки насиплю; а коли нестане, то і' не приходь, до місяця не дам.«

— А гроші?

»Гроші неси до дому. Чи продає хто божий світ? так і тут. Бог послав хліб святий усім людям, а не мені одному; за-що я буду з тебе гроші брати?»

Інший скаже: Отже, дядьку, ти мені на п'ять душ дав, а в мене воно ще мале, четвертий годок.

»Говори, голово, що четвертий годок! Хиба-ж воно не хоче їсти? Таке з'їсть більш великого. Ти знаєш біду і бачиш наше лихо, так ти і їси по-троху і перетерплюєш, роблячи; а воно що зна? Схопило ся у-ранці: »дай, мамо, хліба!« Чи побігало там трохи, знов: »дай, мамо, хліба!« та усе хліба та хліба, рот його не вгаває, неначе як та — прости, Боже, гріха! — сарана. Ще-ж було у добрий год, запхнеш йому рот або огірком, або грушами, або картохлями: тепер же того нічого нема, а воно того не зна і не може вважити, та знай просить. Як таки на його долю не дати?... Беріть, беріть!»

Багато було роботи нашому Тихонові! Народ як плав пливе: його сини і батраки знай відважують, а він тільки роздає, та не усім же без розбору і дає: іншого за руку сїп! та й каже: »Тривай бо, синку! але й ти за хлібом? Ти ще парень молодий і жінка теж, діточок дасть Біг: ййдіте заробляйте, а від неїмушого не віднімайте.« А іншому говорить: »У тебе, куме, і у самого хліба — дякуй Богу! так зачим ти у бідного долю хочеш відняти? Ти й сам здужаєш йому часточку подати.« Еге! та й відучив, кому не треба, щоб приходили до нього, а роздавав тільки бідням, та в кого при недостатках велика семья, та батько й мати старі, а дітки малесенькі, та ще коли є хто у семі недужий. А що малих

дітей привчив, так із усього села! Тільки що дасть Біг ранок, то усі до нього, аж лопотять. »Діду, дай хлібця!« то він їх за руку та у хату, а там вже хліб напечений і на шматки покраний.

А хто-ж то його понапіка? Чи не Брусиха Стеха? Не знаю! Таківська! І сама не приймається і дочкам не велить: а що вже мужика свого, так велича скільки мога! Він в неї і дурний, і божевільний, і розоритель і що через нього вона з дітьми у старці піjde, що він усею худобу пороздає, попроїда... і усе йому вищитувала. А він і байдуже! як бачив, що жінка і сама не слуха і дочкам не велить, так він знайшов бідних, роботящих жіночок, та й наняв їх хліб пекти, що в Бога день на роздачу дїтворі і старцям, що вже пішли по-під віконню зо всіх сел.

Що-ж робили ті люде, що понакупували хліба та мали його з баришем продавати? Еге! чухають собі потилицю, та плямкають, та нищечком лають усе таки того-ж Тихона, що їм таку пинхву дав! Позачиняли свої комори, познимали терези і порозіходились. »Нехай,« кажуть, »Брус справляється, не довго буде бришкати; скоро увесь рішнить, тогді кинуться і купувати, та нігде більше як у нас. Тогді певно по двадцять будемо брати, бо вже скрізь така ціна. От і озьмемо свій баринш.« — Побачимо.

Прийшла пора сіяти, а в людей нема ні зерна. Тихон відчинив свої комори і каже: »Беріть, люде добрі, скільки кому на посів треба. Не жалуйте зерна, кидайте його у землю: бо через зиму нас Бог пропитає, а як не посіємо, то Господь за лїність нашу накажет нас ще гірше. Се-б то ми зовсім перестанемо віровати, що Го-

сподь наш є премилосерднійший, коли побоїмось сїяти зерно, хоч нам і нужне. Він наказав нас, як цар небесний, за гріхи нашї, та й помилує, як отець дітей своїх. Пошлеть нам урожай такий, якого і давно не бачили, за те, що ми неначе у Його руки сьвятиї покидаємо зерно.»

— А як ціна буде? питають люде.

»А ціна така, що я не на гроші, а у віддачу. Уродить вам Бог, віддасте, скільки хто озьме.»

— Та як се можно? У такий год, та без грошей?

»Слава Тобі Господи! я не жид і не циган, я знаю закон християнський. Чого б я достоїн був, як-би де, нехай Бог боронить, на пожежу та я вивіз би воду, та тут би її відрами продавав? Так і се. Як можно пробути без хліба чоловікові? Як-же у такій нужді та його бідним продавати, та ще й дорого? Бог того побе в сїм сьвіті і на дітях і на худобі, а на тїм ще що буде! Беріть же хліб сьвятий, та клдайте мерщій у матер нашу землю, щоб по божому велїнню вона нас на той год прогодовала.»

Се ж так Тихон порасть-ся, а там вороги на нього чого б то не видумали, чого б то не робили, щоб його втопити, зовсім зїсти! Крінко-ж бо їм досадно було, що вони потратились, накупили хліба дорогою ціною, щоб при людській нужді та хоч-би у-двое його продати, а тут сей, такий-сякий старий дїдько, не дає ні пилни продати: там роздавав, нехай вже свій, у сїм даром: а то вже і купований, що вже знаємо, що іменно по дорогій ціні куповав, і той роздає без грошей, ніби у позичку... »Те, те, те, те! Тривайте лишень!« каже з них один: »я його підцькую! Не

буде бришкати. Зведу його на те, що й сам по-під віконьню піде і сухареві рад буде.»

А тут зверху жінка напада, так що бідному Тихонові і просьвітку нема: »Сякий-такий, лисий дідуга! Ум відстарів. Пооббирав діточок і мене на старости, та все-ж попроцвиндював на той хліб. Тут би у такий голодний год і заробити копійчину, а він людям його дурно роздає... Тю-тю, дурний! Чи бачив хто такого дурня? Чорт-зна кому роздає і у-ранці і у-вечері, а ми, уся его семя, та голодуємо та їмо відважений пай, мов респанти... Оттак ти одурій на старости!« То Тихон було слуха, слуха, далі схопить себе за голову та: »А вже-ж мені сяя морква!« скаже, та мерщій з хати до терезів, де його хлопці роздають людям хліб. Там йому тільки й весело, бо сам бачить, з якої нужди Бог йому дав людей викупати.

[IV.]

Поки сее діяло ся, дійшла через начальників така чутка до самісїнького царя, що у такий і у такий губернії великий неврожай, що хліба овсі нема і що зовсім голод... Господи милостивий, як то тут пішло! Зараз наїхав справник з панамі і попереписовали, скільки в кого у семі душ, скільки є у кожного хазяїна хліба, і розцитали, на скільки його стане, та й дали на усяку семью бумагу, щоб як у кого нестане свого хліба, так вольно йому брати з гамазії по стільки і по стільки на місяць. У кого ж не було вже нічого, тим приказано зараз давати. Настановили до гамазіїв начальних, та усе з панів та письменних, щоб і щот знав і товк дав. Так бо по гамазіям

не дуже-то повно було хліба, бо у добру годину хто його і думав зносити! Хоч було і голова приказує, і десятьські загадують, так ніхто-ж то й не подумав. »А зачим зносить?« кажуть було: »щоб погнив по закрамах? Неначе біда йде, або що. Слава тобі Господи! голодовати не будемо.« То-то і є! поки чоловік у добрі та у щасті, так він дума, що вже йому і усе так буде, і не журить ся ні об чім і не готує собі нічого: як же постигне біда, так тогді і об поли беть-ся і волосья скубе, та вже не поможеш, хоч усю голову обірви. Так і тут було: щоб робили, як би поповнити гамазію, та ба! Тогді згадали, що й Тихон раїв, щоб позбирати увесь хліб, хто винен був, так не послушали бо.

Поки ж були начальники у селі, то люде промеж себе пораялись та ізсовітовали, та таки, нігде правди діти, і сам голова до тиї ради пристав, щоб про Тихона ніхто ні чичирь, що він пропитує людей, а то, кажуть, як дочують ся, то не будуть з гамазії нікому відпускати. А се-ж затим так скомпоновали, щоб про Тихона не пройшла добра слава і щоб йому часом від начальства не було якої дяки. А Тихон і байдуже! він ще й радійший, що про нього мовчали, і як питало його начальство, чи багато в нього хліба? так він сказав: »Благодарю Бога милосердного, пропитаємо ся до нового; мені не треба ніякої дачі.« Про покупний же хліб як спитали його, на-що він і длячого, і по якій ціні він має його продавати? так Тихон такий одвіт дав: »Побачу ще, що дальш буде, тогді й скажу.« Як же його ворогів, тих що понакупльовали поперед хліба та за Тихоном не доводило ся їм продавати, спитали, так ті сказали: »Кому нуджа буде, тому

продавати-мемо по двадцять і по пять.» Справник махнув рукою, та й списав їх, скільки його в них було, і те записав, що вони, маючи свій хліб, просили з гамазії, бо то, бач, вони не своїм щитали, а купованим.

Як же розщитали, що того хліба, що по гамазіям, не стане на-довго, та й списали об тім до царя, так зараз таки цар із собтвенних своїх, із своєї царської казни прислав грошей, щоб яко мога швидче накунали хліба, щоб було чим і пропитатись і, що ще пуще, посіяти для того году. Отто грошей прислано! Нам і тисячу рублів — і то сума страшна, що нам кому-то кому-то достанеть-ся, у які-то годи і з якими трудами придбати: а то прислано таких тисячі тисячів, як наш пан-отець та таки і писар кажуть, що то зоветь-ся мільйон, що нашому братчику не то щоб з'уміти його перелічити, та й думкою додумати ся, скільки у тім мільйоні є рублів, ні-як не можна. Та таких-то мільйонів прислано у кожную губернию не один і не два. А скільки-ж губерний таких, що Бог прогнівав ся на народ та послав на них голод? А у кожній губернії народу є теж мільйон, а де й два. Так якої треба голови, щоб розщитати, на скільки мільйонів прислано грошей? Се ж тільки розщитати ніхто не може, хиба наш казначей, що у казну подушне прийма та на щетах як озьме та зернята мов горіхи пересипа і ні в одній кошіці не помилить ся, так разом і вищита: а дати-ж стільки грошей хто може, як не цар наш, государ премилосердний... і усе-то затим і трата така, щоб бідний народ не страждав без хліба... От істинно отець ік своїм дітям! І хиба-ж тільки у нього і є, що ми? Еге! Слава Тобі Господи, є

нашого народу чимало, а тож ще і расейського і німецького і татарського і колмицького, і якого-то народу нема!

Начальство, прийнявши казну, зараз мотнуло ся прослухати, де хоч мало дешевший хліб, і порозспалало, щоб яко мога його накупити і швидч по селах поставляти. Поки ж його понавозили і наддали, Тихон знай пораєть-ся з своїм, знай роздає... аж ось прийшов до нього чоловічок з добрим словом: »Що, дядьку Степановичу! роздаєш ти хліб, а чим його вернеш?«

»Хто добрий буде, віддасть, як споможеться: а ні, так-і ні. Що за пужда!« Так казав Тихон, насипаючи удові оклунок мукою.

— Так інший позабува, скільки озьме. Коли-б ти списовав, кому скільки даєш.

»Я сам неписьменний, а наняти — на-що воно? Не хочу.«

— Та я тобі без наньма буду писати, я тройіки цифіру знаю. Хоч не затим, щоб опісля з них збирати, а так, щоб і для себе знати, скільки розійдеть-ся хліба. Подозволь лишень, дядьку: я зараз усе спису.

»Та й списуй, коли тобі ніколи.«

От той чоловік і списує крейдою на стіні у коморі. Спита Бруса: »Хведьку давав?« — »Давав.« То він і пише скільки хоче хрестиків, се-б то четвертей, та паличок замісь мірок. »Прудкогляду давав?« — »Ні.« А чоловік таки пише... Та так у день і у два списав по Тихонових коморах усеї стіни, а далі і щез, і не йде писати. А Тихон ще й рад, що вже він не йде і не міша йому порядковати.

Оттут вороги його і підїзли під справничого письмоводителя. Хитрі з біса! знають, з

якого кінця діло почати. Той вислухав їх і счистив з них, що йому треба було, та і став справникові натурковати: що, каже, у таким-то селі є великий мошеник, Тихон Брус; той понереводив усю худобу, і свою, і жіночу, на гроші, та накупив хліба, та продає дуже непомірною ціною; а як люде у нужді, то усе збувають та хліб купують; а Тихон в них позабрав і скотинку і вози і що то! і з мазницею не розминувсь, пообголював увесь мир; як же вже нічого брати, так на-бор роздає, та тільки кому дасть четверть, а запише три, кому мірку, а запише два мішки, і дума, що як отсе пройде біда, стануть люде обживати ся, то Тихон дума усіх обібрати, щоб тільки самому розбагатіти а усіх у старці пустити. »Так,« казав письменоводитель, »треба неодмінно слідствие учинити; от би я, ваше благородие, поїхав би туди, та усе б розіськав за один день і тогді б тільки що б ви повеліли з таким мошеником робити...«

Еге! Та не на таківського ти, братчику, наскочив! Як-би той справник, що торік змінили, той би усьому повірив і бідного б Тихона обібрали б як тую молоденьку липку, а ще пуще — не дали б йому докінчати свого діла; а сей-же справник усе вислухав, та й каже: »Се таке діло, що треба мені самому розбор зділать.« І прибіг у село.

Не хитро ж і справник узяв ся! Перш по-випитовав тих, що враждали на Тихона, і того чоловічка, що записовав Тихонові забор хліба, що прикинув ся, буцім-то й добрий, а се він від них і підпущений був. Чого-то вже вони на Бруса не наговорили! Хоч голову йому зараз знимай. Далі мотнувсь сюди-туди, розпитує, так

усі — і щó то! — і малі діти, і ті про Тихона як про рідного батька кажуть, як він усім хліб і борошном, кому треба, а кому насінням на сійбу дає, і усе без грошей, дарма що в нього купований хліб, а у віддачу, як Бог зародить нового: що він і не записовав ніколи, як давав, що і малим дітям що-дня роздає печеного хліба, та як теперички усюди біда, так і чужі — і є аж із далека — як плав пливуть, і усе до нього, і він усім роздає і усіх пропитує.

От тогді вже справник прямисінько пійшов до Тихона. Увійшовши у хату, помоливсь Богу і зараз спитав хазяїна. Тихон, не мавши за собою ніякої вини, не боячись вийшов до нього, поклонивсь... аж справник до нього, узяв його за голову, поціловав і каже: »Поштенний старичок! через таких людей і нас Бог милує!« а далі — от єй Богу, що правда — поклонивсь йому низесенько і каже: »Благодарю тебе, старик, що ти у такую нещасливую годину ділаєш так, як Богу приято, і бідним людям у нужді помагаєш.« Далі сів і Брусє посадив біля себе і став списовати: скільки у Тихона було своїх грошей, скільки позичив і кому що позакладав, скільки хліба купив, скільки роздав і скільки його зостало ся (а вже сама малість зоставала ся); як ще дума старати ся, щоб пропитовати який буде неймущий, бо вже усім казенний хліб роздавали; як дума розданий на сійбу хліб зібрати... усе, усе посписовав. Так на останьє Тихон каже: »А як зібрати? коли віддадуть, озьму: а ні, так ні. Се таке.«

— Як же можно? каже справник: ти усі свої гроші на хліб потратив і зостанеш ся у бідности?

«Один Бог багат, ваше благородне. Треба тут заробляти, щоб там від Нього милость получити. Добре роби, добре і буде.»

— А жінка і діти твої? Адже ти і їх усього ринув?

«Не було в них наперед нічого; робили, трудилися, і Бог нам дав. Виять треба робити, трудитися, і нас Бог не оставить, коли й комарика і манюсїньку комашечку догляда.»

Справник писав щось довго, далі і каже: «Старик! Бог тебе не оставить і на сїм сьвітї, пошлеть тобі милость свою через нашого государя. Роби, как робиш, і не бойся нікого, і я тобі скажу: добре роби, добре і буде. Прощай!»

От, від Тихона справник прямо до тих людей, що маяли утопити Бруса. Порозпитував їх, де і почім хлїб купували і зачим не продають? Вони так і розказали, що через сякого та такого Бруса не можна їм було ні зерна продати, а тепер ждуть весни, як ціна ще висче буде...

— А штоб ви не дождали християнську кров пїть! сказав справник, та до їх комор, і позапечатовав і приказав голові, щоб калавур був, щоб ніхто не розпечатав до якого часу, і поїхав собі дальш.

Батечку мій! як підняли ся на Тихона сї його вороги! «Він,» кажуть, «оббрехав нас справникові, він йому що-небудь підніє, щоб нашим хлїбом орудовати!» та там такого говорили на нього, що і крий Боже! Так що-ж бо зробили? Нічогісїнько. Як вітер у полі віяв, так і їх брехня! Ніхто їм не вірив і не слухав.

Аж ось незабаром набїг виять у село справник, та не до волости, а прямисїнько до старого Тихона, а за ним у колясї генерал, з золотимї

китицями на плечах, на грудях золота зьвізда, а на шиї усе хрести, та аж сьєє. Старий Тихон як побачив таких гостей, та аж затрусив ся — не злякавшись, а дивуючись, що такий великий пан до нього приїхав і зачим би то?

От, увішедши у хату, справник зараз і сказав, що се генерал приїхав від самого царя; що цар, таки пославши усюди гроші на хліб і повелівши усім порядком роздавати, ще таки послав і генералів, і кожному дав по великій сумі, щоб так, якого вздрять бідного, старого, немоцного, каліку, щоб по рукам на їх бідність роздавали, щоб швидче, кому нужда, поміч подати. Так отсе генерал сей заїхав у наш уїзд і прочувши про Тихона, хоче йому скільки тисячів віддати, щоб він, як почав бідних обділяти, так щоб тим-же порядком і царські гроші на милостину роздавав або, хліб купуючи, хлібом обділяв.

Тихон ще тільки почув, що се генерал присланий від самісінького царя, та так і впав перед ним в ноги, а генерал аж крикнув на нього, та звелів устати та слухати. От Тихон усе й стояв перед ним, похиливши голову, звичайно як перед великим паном. Далі ж, як розказав усе справник, генерал ще знова казав, щоб Тихон від справника приймав по скільки йому треба буде грошей і щоб робив, як дучше зна, абп-б бідним помагати, і щоб вони знали, що сєя поміч від царя і цариці їйде, так щоб вони за них молили ся Богу.

Тихон і в-друге впав було до його ніг, як вислухав усе, і каже: »Чи я-ж достоїн такої чести, щоб царську казну...«

А генерал і перебив йому і вдарив його рукою по плечам і став казати, що він чув, що

Тихон чоловік розсудливий і знає, кому як у нужді помагати. Повелівав, щоб узяв у справника скільки там суми та й пропонував яких біднійших, та зараз би їм і номіч подавав. Далі штався у нього, як він дума дучше: чи хлібом роздавати, чи грошами по руках роздавати, і скільки йому треба на перний случай суми відлічити?

От Тихон, не рябіючи нічого, так прямо і став казати: »Позвольте мені, ваше благородне... сиятельство... звиніть, ми мужики прості, не вміємо як такого пана і величати, не тільки з ними говорити, так нехай буде по нашому, не во гнів вам: добродію!« та й уклонивсь перед ним.

Генерал, звісно, не второпав, що йому Тихон по нашому казав, та снитав справника. Як же той йому розтолковав, що, каже, добродію означа, що добро діє або робить добро, так генерал аж засьміяв ся, та й говорить: »Харашо, харашо, мужичок! Взивай меня добродію, ето палучше сиятельства.«

Тихон впять уклонивсь і став своє казати: »Моя думка, добродію, така, що усякі просять помочи: інший від нужди, а інший щоб бездільничати. Коли ж хто просить від нужди, той раднійш буде хлібові сьвятому, бо за гроші ще йому треба йти щоб купувати, а він може вже третій день як хліб бачив. Коли ж який мошенник, так той хлібові і нерад буде: йому давай грошей, щоб пянствовати або що друге такеє-ж лихеє робити. Так лучше усього будемо давати хлібом: а через те усі, хто біду терпить, усі до нас зберуть ся, а ті, що плутують, почувши, що в нас грошей не роздають, шарахнуть від нас геть.«

— Правда, правда твоя, сказав генерал: ділай, как сам знаєш. А сколько-ж тобі суми од-

пустить? Я дал справнику пять тысяч. Хоч усі бери, я тобі вірю.

»Покорно благодаримо, добродію!« сказав уклонившись Тихон. »Як ока повинен берегти царську і кошійку, не то щоб; та тільки от-що: тепер по царській милости увесь народ з гамазіїв хліб бере, і голодного нема нікого; а которі пішли на заробітки по усім усюдам і через таку велику милость царську — подерж його, Господи, на світі — усяк через зиму пропитається; так через зиму доволно буде і одної тисячі, удоволимо, коли хто явить ся голодний: а от вже весною та поки до нового хліба, тут ще більш нужда постигне: пойдять усе, попродають усе, заробіток вже не той, стануть вертати ся до дому, по дорозі не дуже де випросять, так оттут-то біда така прийде, що і крий Боже! так оттут ті чотири тисячі у великій пригоді стануть.«

— Правда, правда твоя, старичок, правда. Так і делай! сказав генерал, та й повелівав справнику, щоб у тих людей, щоб накупили у-в осени та мали дорогою ціною продавати, так увесь той хліб узяти і віддати Тихонові на роздачу бідним за царське здоровя, а їм сплатити з казни гроші, по-чім вони його покупили, і росту що положити за сії місяці, та їм приказати, щоб у-друге не квапились через людську біду бариші брати а з людей шкуру драти. Далі генерал, відїзжавши, усміхнувшись каже Тихонові: »Прощай, добродію!«

Тихон, zostавшись, сам себе не знав, чи се йому на яву, чи так у-ві сні, що він такої чести діждав ся, що йому генерал від самісінького царя сүму повіря казенну і чималеньку таки. і ще з ним і жартує і добродієм його у шутку узива;

от як задумав ся об сїм, а тут справник і поклик-
кав його до діла. Пійшли до тих людей, що во-
роги Тихонові; справник розщитав їх і заплатив
їм усе до чиста, а як же прибавив і росту, за
скільки місяців приходилось, так вони і зрадо-
вали ся, бо вже і самі схаменули ся, що недобре
було видумали. От справник їх з Тихоном поми-
рив і стали приятелї; і хлїб Тихон від них при-
няв і став по своєму порядковати.

Що ж таки сей хлїб, та куплений за царські
гроші, а то Тихон позбував і воли і вози і усе,
як у-в осени прийшло, що вже нічим було годо-
вати, усе позбував, усього рішив ся та на хлїб
попереводив, та пропитовав народ.

[V.]

Аж ось — спаси-бі милосердному Богу! —
перебули сяк-так голодну зиму, діждали ся весни...
Зимою були великі сніги, так де-інде закидало,
що аршинів у три було, а усюди на рівному і не
було менш аршина. Як вкрив сніг землю, тогді
вдарили морози, та й цупкі ж були! Уже доста-
вало ся дусим та плішивим! Не одно дванадцять
їх налічували, щоб мороз лопнув, так нічого і не
подасть ся. Тільки таки що повернуло сонце на
весну, як-раз після сорок сьвятих, зараз і стало
розтавати. А люде своє і загули: »От великонна
повідь буде! От зальє усіх! пропали греблі: не
вдержить ні одна, як насуне вода.« А Тихон по-
крутне головою, та й каже: »Побачимо, чи так
то воно буде!«

Позіє теплий вітрець, пригріє сонечко... »От-
от на ніч вода в ставку прибуде!« кажуть люде;

дожидать ся — нема води! Увесь сніг узяв ся водою, а вода нігде не біжить і усе що день води менш і снігу менш. Через педілю і снігу нема, і води нема, і у полі не кално, а сухісінько усюди. »Де се вода подівала ся?« дивують ся люде: »мабуть у землю уся вийшла?« — »Не що,« каже їм Брус: »молітьсь тільки Богу, від Нього одного уся милость!«

Як же припече сонечко, як і торік! як хватила суша! Люде у журбу: »Не буде і сей год хліба!« аж плачуть де-які. »Нічого більш робити, покопаємо ями, та й полягаємо за-здалегідь: нічого більш робити!«

Дощу нема, сонечко припіка, по дорозі аж пил від засухи, а хлібець росте, знай росте, і трава у полі, як там кажуть, аж шумить, лізучи з землі. Люде дивують ся і бачачи, що хліби день від дня усе лучше, усе красче, вже не журять ся та знай з ярною поспішають. Вже й ту Бог погодив: як щітка!

Тихон, і сам дивуючись на таку весну, каже людям: »Ніколи не треба гнівити милосердного Господа пересудами: зачим отте, зачим отсе? чому те не так, а се не сяк? Чи ми можемо знати, що і коли треба? Чи можемо розуміти, що і длячого робить ся? Чи чоловіково діло розсуджати про сили божі? Він старий хазяїн, Він один усе зна, що, коли і скільки чого послати. Нам тільки треба молити ся Йому, щоб нас миловав, щоб посилав благодать свою не по гріхам нашим, а по своєму милосердню, та дяковати по усяк час і за те, що живемо і що сьвіт божий бачимо, що пропитуємо ся, що Бог дав кому жінку, діточок, кому щирих приятелів.« Так усе твердив Тихон, а сам робив своє.

Ще у кінці зими віддав йому справник уся суму царську і понаписовав по усім містам, де Бог благословив хлібом, щоб Тихону усяку поміч давали і чого йому треба буде щоб достачали, як такому, що за шльним казенним ділом послано, і тії бумаги віддав Тихону і послав його.

Шатнувся, мотнувся наш Брус так, що ну! І молодий так не справить ся, а йому і старости нема, бо Бог його підкріпляв, що за добре діло узяв ся. Де хліба приторгує, де підводи наньме, та усе недорого і дешевш против усіх, що тогді зо усіх голодних місць понабігали закупати: та хоч вони були й пани і охвицери, та усе не дало ся їм так справити ся, як простому мужикові Тихону Брусу, з сідою бородою та з превеликонною лисиною.

Збіглись раз на містку і такі пани, як їх тогді звали, комисарц, і Тихон, і постановили ся, бо через місток хура йшла, так що возів двадцять з одного боку, та з другого на-зустріч мабути було з дванадцять. Се ж вже звісно, що наші хоч скільки шляхом буде йти, то й нічого: тільки ж ввійдуть у тісне місце, чи на греблі де чи на містку чи у проулку, то зараз передній і гукне: »А тривайте, хлопці! А ке, Харко, кабаки: твоя міцна.« Або треба вогню вкресати на люльку, або постолу підв'язати або що-небудь, а вже неодмінно тут стануть та й п'ятакають, а там що проїзжаюці стоять та дожидають, поки вони з тісного місця вийдуть, так те їм і дарма, хиба який догадливий скочить від коней та почне їм по спині та через спину рушники плітьтю давати, так тогді схаменуть ся та замахають батіжками і вийдуть на простір, та тут вже почнуть коре-

нити і батька і матір і увесь рід того, що їх бив. А себе б більш треба лаяти, що не роздумавши і не розглядивши постановили ся і застановили людям дорогу.

Так так-то й тут було. Їде хура, а на-зустріч друга. Цобе та цобе, а сам знай маха батіжком і не дивить ся, що є у-переді, та й доцобкали ся до містка. Один каже: »Верни цобе і я озму цобе, то й роз'їдемо ся.« А зустрічний каже: »Як же ми роз'їдемо ся, коли місточок узенький? вертай ти назад.« — »Але!« перший впять каже: »як я поверну, коли. бач, крутобережно? хиба на піч подерусь?« — »Так і є, що-ж тут на світі робити? Фіть, фіть!« А той собі: »фіть, фіть!« Та так собі і фіть-фітькають, а далі за ріжки, та похваляють один одного кабаку: а далі розпитують, хто з чим, і відкіля, і куди йде, і де зорйовали, і де вода красча. Патя та патя, та і розпатякались, неначе цілий вік їм у-купі на сім місці жити; а що дзвоник лящить, і вже і недалеко, і що Тихонів погонич гукав на них, гукав, а то вже став і лаяти, так вони того і не чують. Та вже підбіг комисар, та з своїм козаком перш попереїзжовали сього та того нагайками, а далі покликали усіх хурщиків, повідкидали вози, та й попереїзжали, а хури й покинули, нехай собі, як знають, так і справляють ся.

От при сім-то перевозі комисар і розпитовав Тихона, що він за чоловік і куди їде. Як же йому Тихон розказав усе, і де і у кого і по-чім хліб купив, так комисар аж здивовав ся, що й він у того-ж у самого купця хліб купив, що й Тихон, так двома рублями дорожше.

— Від чого се воно так є? питавсь комисар.

«А від того, пане,» казав Тихон: «ви пани, і усе хочете по-паньськи робити. Не прогнівайтесь за сєє слово. Ви, як торгуетесь, то мов приказуєте, щоб усі знали, що ви суть пан; а ми просимо та просимо, та молимо. і за тим рублем або за кошою та ми й день лишній живемо, і лишню чарку пемо, і усе робимо, як би підлестити ся та хоч що-небудь виторговати, бо нам царської суми жалко. Хоч і ми знаємо, що у царя грошей багато, та так собі з простоти розсуждаємо, що і багато є де йому і дівати: так я тут виторгую якого рубля, а він у другім місці піде до діла: от я і вслужив, і царській казні усе таки легш. Я ж, по-чім купив, так і щот веду і у книгу приказую так записати, а не прищитую ні одної копійки; бо гріх смертельний казну красти і по книгам брєщучи записовати... Прощайте, пане комисарю! може вам ніколи?... Панаяй, хлонче!» кахикнув собі Тихон, та й поїхав дальш. І комисар же поїхав, та усе щось ворчав та спльовував, аж поки геть-геть заїхав.

Дома ж то не надасть Тихон ніяк хліба. Народу, народу! один за одним як плав пливуть. Усі рушили з заробітків до дому; пропитуючи ся ж так стягли ся, що вже не тільки, що́ дома зостало ся, та й на плечах одежа туж-туж держить ся; продати і застановити овсї нічого; так усі до Тихона, там своєю рукою беруть і борошном і печеним. А як пройшла слава усюди, що у таким-то селі є царська сума і що з неї роздають усім хліб, так зо всїх місць народ так і хлинув.

Вже туж-туж хліба стає, вже так, що по закрамах міркою і дно черкаєть-ся, та вже Тихон і не тужить, хоч і царську суму усю рішив і у самого не тільки коли-б яка копійчина, та й

одежа старенька, тільки та, що́ на нїм та на жінці і на дітях. І нігде вже нічого і узяти: така бідність, така бідність, що́ криї Мати Божа! А Тихон нічим і не вважа і не слуха, як його Стеха і костить і коренить: йому́ усе дарма, бо бачить, як Господь милосердний, отець наш небесний, послав благодать у новому хлібові. Та й хліб же Бог уродив! Старі люде, що́ літ по сімдесять живуть на сьвітї, не зятямлять такого! Як же приспів, як кинуло ся усе, хто тільки здужа: і чоловіки, і жіноцтво, і хлопяцтво, та й дїтвора туди-ж: хто жне, хто перевесла крутить, хто звязує, а хто носить снопи, та такі, що́ здоровому чоловікові більш двох не можна і підняти, а одного і погонєць не донесе. Як же по токам вдарили у ціпи, так що́ копа, то й четверть! От вже хвалили Господа милосердного!

А як же привів милосердний создатель наш розговітись новим хлібом!... От вже радість була! Таки іменно, як на великдень — хто живий діжде! — розговлялсь паскою сьвяченою, так усяк приймав новий хліб у перший раз, і вже першого куска не зїв його сухого: обільє його слїзьми, дякує від щироґо серця Господа милосердного, та тоґді і зїсть.

Що́ ж самі поїли, а що́ стали неймущих та проходящих обділяти. В іншого ж повна торба, а тут ще йому́ тикають хліб: »озьми,« кажуть, »пожалуста озьми, зділай милость, будь ласкав, озьми!« Так-то усякий, як пізна нужду, так по-неволї добрим стане.

Що́-ж з нашим Тихоньом? Може люде у щастї його зовсім і забули? Ну, ну: не знаю, щоб такого старателя забули! Чи була у селї така душа, хоч старе, хоч мале, щоб йому не дяковала! І як-же можно? Усяк бачив, що́ він рішив ся

і грошей і скотини і усієї худоби, обібрав і жінку і дітей, сам звів ся ні на що, і усе за-тим, щоб пропитати людей, не то вже що бідних, неімущих, та таки і усіх: бо голод усім рівний був. А що найпуще, що він дуже мудро зробив, роздавши людям зерна на сійбу. Що б тепер робили? і як би підняли ся впять з біди? Через нього ж і царський генерал зоставив тут царську казну і нею пропитали ся у саме злее уремя! Так як би то вже його забути? Отже-ж то, як тільки хліб поспів, так зараз від усякого двора вийшло по женцю і у-в один день увесь лан Тихонів і зжали і повязали і у копи поклали. А як некли новий хліб, так жоден хазяїн приніс або прислав йому по новому хлібові.

Се було на самого Прокіня. Як тільки настав день божий, так і повалив народ до Тихона.. Чоловік увійде, помолить ся, хліб сьвятий положить, та Тихонові і принаде до ніг і скрізь сльози говорять: »Прійми, дядьку, хлібець сьвятий, що через тебе Бог послав мені з семею моєю, що ти їх пропитав у таку нещасливу годину.« Там дитина вбіжить, та теж хлібець несе та лепече: »Отсе, дідусю, мама тобі прислала вже нашого, за-те, що ти, спаси-бі тобі, нас через усю зиму прогодував. Я, як і великий буду, то усе тобі буду дяковати і тобі хлібець носити, що через тебе моя бабуся не вмерла і я з голоду не пронав.« Там увійде дівча, та усе з хлібом та з дякою, що їх сиріт без батька і без матери, він прокормлював і не дав їм у нужді загинути. Там сей, там той, і усе дякують, усе хліб несуть йому, як поперед сього від нього хліб брали.

Приньмав він, приньмав тії хліби, складав їх усе на стіл, а сам знай тільки сльози втира,

поки наклав їх повнісінький стіл: став над тим хлібом, зложив на-хрест руки, підняв очи до Бога, та як заплаче, як кинеть-ся на-вколішки, і став тихесенько молити ся: а далі устав, став дякувати людям, що принесли кожен йому вже свого нового хліба, а далі і каже: »Ні за-що мені дякувати за пропитання ваше. Господь нас усіх по милосердню своєму не оставив і послав нам такого милосердного царя, що й міри нема. Без його любови, хлопіт і старанья об нас, що б з нас було? Пропали б ми усі. Гамазії, ті що по його повелінню нам давно треба було поповнити, а ми об тім і не думали та увесь хліб поїдали, чи могли б нас удовольнити, хоч-би і зовсім повні були? Ні, не на-довго б стало і того хліба. Так він нам прислав свою казну, повелів по усім усеюдам купувати хліб і нас пропитати; повелів, щоб, хто хоче, розіходились у лучші міста на заробітки, і за билети не повелів з нас грошей брати і про подушне не звелів дуже турбувати; так от хто нас від біди відвів! А я що? що я міг сам зробити? Нічогосінько. Та й опісля, я сполняв тільки волю царську і начальників: кого б з вас ні пристановили, усяк би те-ж зробив. Так не мені треба дякувати; вже ви мені і так багато помочи дали, убираючи хлібець.«

Аж тут де узяв ся дзвоник, і прибіг справник та прямо до Тихона у хату, та й крикнув зараз: »Ступайте увесь народ до волости; губернатор приїхав, збирайтесь усі, єсть діло. Тихон! пайдьом са мною, і з жінкою, і з дітьми.«

От народ і рушив увесь до волости, а по дворам десятські бігають та збирають, щоб і старе і мале, усі щоб ійшли туди, бо діло є. Зібрала ся громада, а тут і справник прийшов і за ним Ти-

хон і Стеха і діти їх. Стеха б то йшла, та на-
двоє думала: зачим її з дітьми ведуть до губер-
натора? »Або-ж мене випарять, зачим я усе лаяла
ся з Тихоном, або більш того, що його попібють,
зачим обібрав у мене усю одежу... і коли-б таки
добре та добре!«

Тільки що стали до волости доходити, тут
вийшов до громади сам губернатор і питаєть-ся,
де Тихон Брус? От справник і підвів його. Гу-
бернатор узяв його за руку і постановив край
себе і каже: »Стань здесь, поштенной старичок!«
та й дав справнику бумагу і звелів голосно чи-
тати... Господи милостивий! що-ж то там написано
було!

До саміснького царя дійшла чутка, що у сей
голодний год Тихон робив, як старав ся, як лю-
дей пропитовав і як за царську казну куповав
справно хліб і на порядках його усім роздавав;
а що найбільш, що сам усієї своєї худоби рішив
ся і усе положив на пропитання людей у своєму
селі; так за усе сее цар прислав йому медалю
срібну, велику, а на ній саме таки настояще
царське лице, і повелівав тую медалю надіти на
Тихона на ленті, широкій та червоній, як зви-
чайно бува кавалерія. Та ще зверх того повелівав
із своєї царської казни повикупувати усю ху-
добу, що позакладавав Тихон, і свою і жіноцьку
і дітську, і поповнити йому усі гроші, скільки
він потратив на пропитання людське.

Як се прочитали, так народ і вжахнув ся
від радощів, а Тихон стоїть уклонивши голову
і не тямить себе, чи він в раю, чи де? Чи ма-
лої-ж чести він дожив ся?

Зараз губернатор достав з ящика тую цар-
ську медалю і повісив на ленті на шию Тихонові,

а той так і припав на-вколїшки, та плаче-ж то так з радощів, як мала дитина! А тут і Стеха з дочками теж припала до ніг губернатора, та цілують їх, тільки вже не звісно, чи вона рада була медалі, що мужику її наділи, чи тому, що вернули ся її очіпки і плахти і намисто і усе.

От губернатор, надівши медалю, підняв Тихона і поцілював його у голову, і сказав: »Поздравляю тебя, поштенной старичок, з царською милостію.« Далі звелїв справникові усе добро Тихоново, що тут було вже привезено і з-під закладу викуплено, і гроші, скільки повелївало ся, віддати усе Тихонові, а обществу приказати, щоб усі Тихона і шанували і почитовали. А жінці приказовав, щоб не спорила і не лаяла ся з мужем, а слухала б його у всім і дітей вчила слухати батька, бо він що ні здума, то усе на добро. Далі впять до Тихона і каже: »Видиш, старик! Ти не обниб ся. Добре робил, вот і тобі добро!« Далі поклонивсь народові, сїдаючи у свою колясу, та й сказав: »Прощайте, люде добрі! молїтесь за царя!« та й поїхав скоро собі.

V.

КОНОТОПСЬКА ВІДЬМА.

(Присвячує ся Михайлу Якимовичу Бедрозі.)

I.

Смутний і невеселий сидів собі на лавці у новій сьвітлиці, що відгородив від противної хати, конотопський пан сотник Микита Уласович Забрійоха. Хоч парень собі і чепурний був, а тут і у неділеньку сьвяту не брав білої сорочки, та й — прощайте у сїм слові — китаєвих, синїх штанів на ніч не знімав, так сердека у них і ночував, рад-рад що за північ допхав ся до дому; а там чи заснув чи ні, вже його, ще сонце не сходило, збудили. Зараз схопивсь, випозїхав ся, вичухав ся, помисливсь Богу, нюхнув разів тричи кріпкої роменської кабаки, прослухав що йому читали, дав порядок і, zostавшись сам у сьвітлиці, сїв на лавці. Голова йому нечесана, чуб не підголений, пика невмита, очи заспані, усі розкудовчані, сорочка розхрістана; край його на столі люлька і гаманець, каламар, гребінець

і повна карватка ще торішньої дулівки, що ще з вечера наточила йому Пазька у пляшку, а він, хоч і нашивав у карватку, щоб то, знаєтє, з журби вишити, та як зажурився знова. та й забув, так і ліг та й заснув; та й тепер, уставши, не дуже на тую дулівку квапив ся, бо ще нове лихо зовсім його скрутило і він і сам себе з журби не тямив.

Яке-ж то там йому лихо зіклало ся і від чого така журба його узяла? Але! тривайте лишень, я вам усе розкажу: і відкіля він так пізно приїхав. і зачим не дали йому добре й виспатись. Ось кете лишень кабаки, в кого міцнійша, та й слухайте.

Пан сотник Уласович був чесного і важного роду. Таки хто скільки ні зазна, то сотенною старшиною усе були Забрїохи; а діди і прадіди Микитові усе були у славному сотенному містечкові Конотопі сотниками, так від отця до сина так сотенство і переходило. От як і старий Улас Забрїоха, таки сотник конотопський, як помер — і що то жалковало за ним козацтво! та таки і усі люде, і старе і мале, усі плакали. А як ховали, так труну його несли через усе село на руках, мов дїтського батька, та біля церкви й поховали, і добре на усіх обідах помянули. Як же відпили сорочини і громада зібрала ся на пораду, кого начинити сотником, то усі у-в один голос так і гукнули: »А кому-ж буть? Уласовичу, Забрїошенку: якого нам лучшого съкати?« От-так-то і настановили його сотником і став він із Забрїошенка вже й сам Забрїоха.

От він, поховавши батька, сюди-туди оглядївсь, аж вже йому годів двадцять цять: нігде дїтись, треба женити ся, треба дівки съкати.

Батько бо його, старий Улас, був собі скупенький, і коли було Микита, як озьме його за серце, стане батька прохати, щоб його оженив, то старий насупить брови, зирне на нього сторч, та й скаже: »Нехай лишень вяснить ся, бач нахмарило. Який тепер сякий-такий син женить ся? Бач, хліб дорогий, по п'ять алтин мішок, та й тісно нам буде, як тобі жінку озьмемо: тільки і є, що хата з кімнатою, та через сїни противна хата, та й годї; де менї вас містити з дїтворою, що вже знаю, що так і обсипле. Нехай лишень опісля подумаємо.« То було Микита почухається та з тим облизнем і пійде. Тепер же, як старий вмер, йому своя воля. Зараз узявши противну хату перегородив, от йому є й сьвітлиця, є й простор. Далї став дівки ськати, і сїв думати. Вже на яку-то він не думав? Перш би то так, що й де! зараз на чернігівську протопошівну закинув, та й сам злякався від нерівні: одної одежі на два вози не вбереш, а наміста, кажуть, мірками батько відсипле: та таки і нічого, там і богослови їли печені гарбузи, так нашому братчику нічого туди квапитись. От він і спустивсь низче; перебирив, перебирив, думав, думав... далї як сплесне у долонки, як загомонить сам собі у хатї: »отсе так, отсе моя! хлопче, сїдай мерщій коня!« Чи зібравсь чи ні, мерщій наш Уласович сїв на коня, і як затупотїв, так тільки що оком його заздрив.

Куди-ж то він так потяг прудко? Еге! колись-то, десь-то на ярмарку бачив він хорунжівну Олену, от що на сухій балці хутір, прозивається Безверхий. Він дивлячись тогдї дуже дивовав ся, що дівчинка й молоденька, а купує борошна багацько; а як став розпитовати людей, так йому

й розказали, що у неї нема ні батька ні матери, а тільки самий брат, що вона хазяйка невспу-ща, сама і коло коров, сама і у полі при косарях і при женцях, а зимою у винниці сама догляда і се борошно скупує на винницю. Брат її хорунженко, хоч парень і молодий, та не хоче женитись, а дума у ченці, бо як був недуж, так обіщавсь: »коли,« каже. »видужаю, то пійду у ченці, віддавши сестру за-між.« От і видужав, і дожида доброго чоловіка, щоб йому і господарство і сестру віддати, і вже ні до чого йому діла нема, усе тільки книжки чита, а Олена за нього усеюди по господарству поворочується.

Отуди-то потяг наш пан сотник Забрйоха. Не взяв же його й чорт на вигадки! Чує кітка, де сало лежить: одно те, що дівка здорова, молода, огрядна, чорнобрива, повновида, а худоби-худоби — так батечки! свій хутір, лісок, винничка, млинок, вітрячок, а скотини та овечок так нічого й казати! І усе то їй достається. Затим-то так наш Уласович і поспіша, що й коневі не дасть здихнути і сам, не обідавши, тридцять семисотних верст, іще з гоном, не спочиваючи переїхав і як добіг до того Безверхого хутора і устав з коня біля хорунженкової хати, так так і хитається мов п'яний, а я-ж кажу, що він і не обідав нігде.

Поздоровкавшись з паном хорунженком і посідавши у хаті, от наші і розговорились про меж себе і признались, що ще й батьки їх про меж себе дружили, то і їм треба не цуратись один другого. Дзлі хорунженко питає пана сотника, що куди його Бог несе і зачим? Зараз наш Уласович і став брехати, бо старі люде кажуть: тільки що ще задумаєш свататись, то й станеш зараз брехати,

і що без брехні ні-жоден чоловік не сватав ся. Отже-ж то сотник і каже, що буцім-то йому треба брагу для волів наняти на зиму (а ще де та й зима? іще тільки петрівка йде), так він почув, що у пана хорунженка у винниці барда добра і добре скотини доглядають, приїхав наняти і сторжитись.

— Не знаю я сього діла і ні в ві-що не мішаюсь, про те сестра зна, сказав йому на одвіт пан хорунженко.

»А де-ж Йосиповна Олена? Може б бува її покликали, то ми з нею і скінчаємо діло,« казав Забрйоха.

— Але! сестра у полі, поїхали там трошки просця посіяти, так вона догляда, бо вже без неї ніхто нічого не тямить зробити. А ви, Уласович, не скучайте, вона над вечір і буде. Поки вона вернеться — дівко! а вточи лиш сливянки! — то ми по кухличку, по другому випемо. Та вже ви у нас, пане сотнику, і заночуете, бо вже нерано, сказав хорунженко.

»Панська воля!« одвіт дав Микита — і радесенький собі.

От як виїїдали вони самотужки глек сливянки, а далі і тернівки покоштовали чи-трохи, прибігла і наша Олена з поля. Бачить, що чужий чоловік, зараз мотнулась, звеліла із ставка потягти карасів, і загадала вечерю варити; сюди-туди шатнулась і увесь порядок дала, що й на-завтре робити і кому, куди і за-чим їхати, а далі одяглась таки любенько, як звичайно панночці, та ще й хорунжівні: до старенької плахти та почепляла люстринову запаску, одягла тож шовкову юпку, та на шпю дукат на бархатці, та червоні черевички узяла, а на голову хорошу стрічку по-

клала, та й вийшла і поклонилаь пану Уласовичу низенько.

Наш Забрїоха як побачив таку панночку, що не тільки що з роду не бачив такої, та вона йому і не снилась така, та аж задривав і не тямить вже, що йому і казати, та вже хорунженко нагадав, та й каже: »Отже, пане сотнику, вам і хазайка: радьтесь із нею, вона усьому голова.«

Так що-ж бо наш Уласович? Ні пари з уст. Далі приняв ся, мнявкав, мнявкав, та й начне про воли а кінча про голуби. Дума об барді а скаже об тернівці, та як замовк, та й замовк, та знай слинку ковта. дивлячись на таку кралю.

Олена собі дівка бойка була. Хоч пан сотник і сюди і туди загинав, а вона його зараз розчухла, що він таке є і за чим приїхав, так же й кає йому і говорить: »Добре ж, паниченьку; допивайте ж на здоровя тернівочку, та повечеряєте, та ляжете спати, а завтра — дасть Бог сьвіт, дасть і совіт, то й порадимось, що треба робити.«

Забрїоха, почувши сєє, та аж сам не стямив ся від радощів: дума: от дїло і зовсім, завтра тільки рушники брати! та за кухлик, та давай знов смоктати з паном хорунженком, що у ченці збираєть-ся, а таки сього дїла не кидаєть-ся і ще й дуже полюбля.

Олена таки частенько до паничів увіходила, так буцім за яким дїлом, а тільки щоб більш розглядїти Микиту Уласовича, що воно є: то як увійде та поведе очицями, що як терен-ягідки, на пана сотника, то в нього язик стане мов повстаний і не поверне його, а сам аж пала. Полагодивши вечерю, вона вже більш і не входила; самі паничі повечеряли і докінчавши глек з тернівкою, пан хорунженко хотїв вже йти спати, аж

ось наш Забрїоха поллямакав, викашляв ся, поцмокав, потер уся, та й став ту рацею казати, щó йому дяк скомпоновав вже давненько для такого случаю; от і каже:

»Ось послушайте, паничу Йосиповичу, щó я вам скажу: Несоразмірно суть чоловічеству єдино-пребывание і в дому і у господарстві. Всякое диханье шанується у двойстві: єдино чоловікові на потребу пояти жону і іміти чада. І аз нижайший возиміх сию мисль і неукротимое желание. Пламень мя ражджаєт і не отїду, дондеже не совоюплю ся з ліпообразною, превелебнійшою Кат...« Та й замовк. Се то йому дяк таке списав, як він було думав залицять ся до протопошівни з Чернігова, і Забрїоха дочитав до самого кінця так, як було тогді на память витвердив; та як згадав, що хорунжівна не Катерина а Олена, і не превелебна а так панночка, от того-то й замовк, та ні туди ні сюди.

Хорунженко зовсім було дрїмав, а на сю рацію прислухавсь, прислухавсь, та й каже: »Щó бо ви, пане сотнику, отсе говорите? Щось я нічого не второпаю. Чи не після тернівки отсе ви такі стали?«

Здихнув Уласович та й каже: »Бодай його писала морока! Се мені таке написав наш воскресенькїй дяк.«

— Та щó воно таке є? спитав Йосипович. Чи се вірша, чи щó?

»Але! я й сам не знаю, щó воно і длячого,« каже Забрїоха.

— Так на-що ж ви мені против ночи таке говорите? Мене вже з-за плечей бере.

»Та я б і не говорив, так лихо припало!«

— Та яке там лихо? Кажіть швидче, спати хочу.

»Але! кому спати, а кому й ні,« сказав Уласович, та здихнувши важко, поклонивсь хорунженку низесенько, та й каже: »віддайте за мене Олену, сестрицю вашу!«

— Йо! сказав хорунженко, задумавсь, став чухати потилицю і плечі і спину, а далі каже: Побачу, що сестра скаже, нехай до завтраго; лягайте лишень спати. Та й пішов від нього.

Ліг наш Забрїоха спати, так йому і не спить ся; жде сьвіта, не дїжде, щоб швидче йому почути, що скаже Олена. Ну, сяк-так дождались сьвіта, повставали паничі і позіхались. Зараз пан Уласович і пита: »А що-ж ви мені, паничу, скажете? Чи наша річ до діла, то я б побіг мерщій, та з старостами і явивсь сюди закон сполнити. Кажіть бо!«

Сопить наш хорунженко і нічого йому не сказав, тільки гукнув у кімнату: »А ну, сестро! дай нам поснідати, що ти там придбала.«

Вийшла з кімнати наньмичка, поклонилась, та й постановила на столі перед паном Уласовичем на сковороді... печений гарбуз! Як розглядів наш Забрїоха таку пинхву, як скочить із-за стола, як вибіжить з хати! аж тут батрак вже й держить його коня, і вже осідланого: він мерщій на коня, та навіткача по-биля хат, тільки й чує, що люде з нього регочуть ся: йому ще й більш соромно, ще й більш коня поганя, та як вибіг з хутора, розглядів: що за недобра мати? щось тліпається на шпі у коня! Коли ж дивить ся — верйовка: потягнув тую верйовку — аж і тут гарбуз сирій причеплений! Кинув його аж геть, а сам за нагайку, знай коня поганя, знай поганя...

Одно те, що сором, а тут і такої дівки жалко, та ще-ж ні ївши ні пивши! От вже наш Уласович і до дому з гарбузом так біжить, як біг до дівки, думаючи рушники брати. І самому лихо, і кінь морений, так на-силу, на-силу допхавсь до дому аж о півночі і — як я розказував — мерщій ліг спати.

II.

Смутний і невеселий сидів у світлиці на лавці конотопський пан сотник, Микита Уласович Забрїоха, а об чім він сумовав, ми вже знаємо. Еге, та не зовсім: хіба чи не дасть нам товку отсей, що лізе у світлицю до пана сотника? А хто-ж то лізе? Щоб-ж се він так там мордуєть-ся? То піткнеть-ся у двері, та й назад наші. Отта хворостина, що несе у руках, та його спинá: коли держить її поперед себе, то тільки ще ніс у двері ткне, а вже хворостина і обіперлась об угол; коли ж її волоче за собою, то зовсім увійде у світлицю, а вона за ним волочить ся і чіпля його, як та сварлива жінка за п'яницею мужиком; у поперек же і не кажи її всунути у світлицю, бо кріпко довга була. Лізе то не хто, як Прокій Ригорович Пістряк, сотенний конотопський писар і щирий приятель пана сотника конотопського, Микити Уласовича Забрїохи, бо він без нього ні чарки горілки ні ложки борщу до рта не піднесе; а вже на пораді, як Пістряк Ригорович сказав, так воно так і є, так і буде, і вже і до сто баб не ходи, так ніхто не переможе. Щоб-ж то він за хворостину пре у світлицю до пана сотника? Але! лучше усього послухаймо, як і об чім вони собі будуть розмовляти, то тогді усе

знати-мемо. Та ще-ж і те знайте, що пан Пістряк єсть писар, дванадцять год вчив ся у дяка у школі: у год вчистив граматку, два годи вчив часловець, півчварта года сидів над псалтирем і з молитвами зовсім вивчив, та півпята года вчив ся писати, а ціллісінський год вчив ся на щетах: а промєж тим, ходячи на брилос, поняв гласи, і ермолойні догматики, і Сковородині херувимські, туди-ж за дяком і піддячим окселентує, і Павла чтение, коли не багацько закладок, утне на усю церкву голосно. А вже на річах так бойкий, що як розговорить ся, розговсрить ся, та усе не по-просту, усе з писання, так і наш отець Костянтин, даром що до синтактису ходив, слуха його, слуха, та здвигне плечима, та й відійде від нього, кажучи: »Хто тебе, чоловіче, зна, що́ ти там говориш!« Оттакий-то був у нас у Конотопі писар, отсей Прокіп Ригорович Пістряк: так як стане він з паном сотником Забрїохою розмовляти, так ви тільки слухайте, а вже чи второпаете що, не знаю, бо він у нас чоловік з ученою головою, говорить так, що і з десятима простими головами не розжувеш.

Отже-то як пан сотник бачить, що пан писар не влізе у його свїтлицю за тою довгою хворостиною, та й пита: »Та що́ то ви, пане писарю, якого чорта до мене у свїтлицю прете?«

— Та се, добродію, лепорт об сотеннім народосчисленні, в наличности предстоящих по мановенію вашому, та — бодай він сокрушив ся в прах і пепел! — не вмістим єсть в чертог ваш. Подобаєт або стїну протяги, або стелю підняти, бо не влізу до вашої вельможности! сказав Пістряк, та й почав знова возитись з тою хворостиною.

»Що-ж то за лепорт такий довгий? Хворостина ж йому мабуть замість хвоста, чи що?«

— Хворостина сля, хоча єсть і хворостина, но оная не суть уже хворостина, понеже убо суть на ній вмістилище душ козацьких прехваброї сотні конотопської, за ненахожденієм писательнаго существа і трепетанієм десниці і кунно шуці. Оттак відсипав наш Пістряк.

»Та кажіте мені по-просту, пане писарю! О, вже мені те письмо остило та опоганіло, що нічого і не второпаю, що ви кажете-говорите. Тут і без вас нудьга узяла, і печінки до серця так і чую, як підступають,« сказав пан сотник, та й схилився на руку, та троха таки чи й не пустив слізочок пари, другої.

— Горе мені, пане сотнику! казав Пістряк: мимошедшую седмицю глумлях ся з молодіцями по шиночкам здешної палестини і, вечеру суццу минувшого дне, блх неподвижен аки клада, і нім аки риба морская. І се внезапная вість потрясе мою унутреннюю утробу, а паче і паче, егда прочтох і уразуміх повелініе милостивого начальства, збирати ся у поход аж до Чернігова. Сне, пане сотнику, пишуть щадя душі наша, да не когда страх і тренет обуяет нами і ми скорбні падем на ложа наша і успем в смерть; і того ради скритность умислиша, аки-би у Чернігов, а хто вість? чи не дальш іще. О горе, горе! і паки реку: горе!

»О горе, горе, Ригорович!«

— О горе, горе, Уласович!

Оттак-то горйовали пан сотник з паном писарем, що прислано їм предписаніе йти у Чернігов зо всею сотнею і зібратись зо всім пирбо-

ром і узяти провянту для себе і коней на дві неділі.

От як горюють пан сотник у сьвітлиці, а пан писар за порогом, далі сей і вигадав — бо вже на вигадки завзятий був — та й каже: Соблаговоліте, пане сотнику, дати мені повеління, о сокрушителном преломленні сієї трикратно опоганівшої хворостини. яже нині суть у ранзі лепорта, бо самі созерцаєте ясними, хоча і невмитими вашими очесами, що неумістим есьм з нею у чертог ваш.

Почухав голову пан Уласович, довго думав, далі й каже: »Се-б то. по нашому, переломити хворостину: так ти бо кажеш, що се вже не хворостина а лепорт об нашій сотні, так щоб часом не було натруски від старших: бо і сам здоров знаєш, що пан полковий писар щось до нас добираєть-ся і так і підгляда, щоб мокрим рядном на нас напасти.«

— Не убоїм ся, не устрашим ся супостата зо усею його враждебною силою. Сего ради довлієт нам против нього бути мудрим і сие посліднєреченное предписанне неупустително сполнити, і того-для повели, вельможний пане, да сокрушу сию палицю. — Так, покручувавши усе і очи у стелю утопиривши, казав пан Пістряк, а далі бачить, що пан Микита йому ні пари з уст, бо й доси ще не второпав, що той йому каже, та й скрикнув: »Так ламати?«

»Та ламай, пане писарю!«

Хрусь! Пан писар і переломив хворостину. »Переломиша ся,« каже, »і се нині можу вмістити ся в чертог твій.« Та сєе кажучи, і уліз у сьвітлицю, і кланяєть-ся пану сотнику, і подає йому

з двох рук по цурпалку, і каже: »Подозвольте, прийміте!«

»Та щó ти мені отсе, пане писарю, тикаєш у вічи? чи їх виштрикати хочеш, чи щó?« питаєть-ся його пан сотник, притулюючись до стїни, а боячесь дума: чи не погнав Ригорович впять химер, як було після перепою на великодних святах. »Щó воно таке є? кажь мені по-просту, без письма.«

— Сие суть, пане сотнику, замісь списка нашої сотні, каже писар, егоже не возмогах списати за дрижаннем десниці моея, від глумлення пиянственного з више із'яненними молодцями, і того ради узях хворостину і на нїй назмаменах коєгождо козака, і се суть вірне число: у кожному десятці по десять козаків, а усеїх такихих десятків суть такожде десять, слїдовательно уся сотня як скло. Соблаговолїте, пане сотнику, щет їй учинить по сїй хворостинї і лицем к лицу самую естественную сотню, зібравшую ся біля палестини Кузьмихи, кривої шинкарки, очесами обозріти.

»Еге, пане писарю!« каже йому пан Уласович. »Я б, пожалуй, соблаговолїв, так ліків більш тридцяти не знаю. Лічи сам і роби, як знаєш, ти на те писар; а я усе опісля підпишу, бо я на те сотник, щóб не лічити, а тільки підписовати.«

От і став пан Пістряк лічити: лічить, лічить, а у пятому десятку одного козака не долічить ся. »Щó за причта!« аж скрикнув: »социтах і були усеї, і се єдин не обрїтаєть-ся. Изиду і паки учиню перепишь, хто з оглашених, не дав мені і пред очи ваші стати, біжа і скри ся. Не хто, як улователно Ілько Надюшня.«

От і пішов на двір до козаків лічити, а пан сотник зараз кинув ся до карватки з дулівкою, та не віддихаючи, журби ради, та й висмоктав її до-чиста. Аж ось і пан Ригорович з своїми цурпалками лізе у двері, і веселенький, і швидче, щоб втішити пана сотника, і каже: »Не журітесь, добродію! Усе козацтво наше у-купі, ні-жоден не пошвандяв нікуди, ось-де вони є.« І принявсь лічити, — впять у п'ятім десятку нема, та й нема козака!

Як затупотить Ригорович ногами, як ухватить себе за чуб, як почав коренити і батька і матір і увесь рід того пресучого сина козака, який ховається, поки він лепорт унесе у хату до пана сотника. Як на дворі лічить, так усі до єдиного, а у хаті лічить, то один, та усе у п'ятому десятку, так і счезне, неначе його злидень злиже! Вернувсь пан Пістряк до сотні, перелічив козаків — усі: вернувсь до пана сотника, лічить по хворостині, що кожного позарублював, — кат ма одного, хтось утік. Впять вернеться до сотні, щоб тому, хто ховається, голову побити, так бо усі як-раз: а у сьвітлиці по зарубкам нема одного. Та разів десять таке йому було приведення. Вже аж засапавсь сердешний, бігаючи з хати то в хату, то до сотні, то від сотні, що вже й пан Уласович убравсь і зовсім вирядивсь, і вже шапку узяв, щоб йти до сотні, так у пана писаря один козак усе утіка і хто такий, не звісно, бо усі на зборі і один одного держить за пояс, щоб не утік ніхто, поки їх по хворостині перелічують.

»Та годі тобі, Ригоровичу, щастатись! Ходім та у двох зо мною перелічимо. Коли там усі, а на хворостині нема одного, так кат його бери! нехай

той і пропада, аби живі усі були.» Так сказав пан сотник, та й приглядаєть-ся пильно на писаря, чи до діла-то він сказав і що, чи не гримне він на нього за нісенітницю, як воно й часто бува.

Довго слухав се Прокій Ригорович і палецем поводив, а далі як цмокне, як підскочить, як крикне: »От сая річ до діла! Утробою сожалью, що таковое менштанне ізиде із глави моея і уклони ся у дебри пустиння. Та вам, пане сотнику, довлієть і полковим судьею бути, за таковое неограниченное і мудрое рішення, егоже і аз не возниміх. Ходімо же, батьку! Нині возвесели ся утроба моя от цілости сотні і, скончавши діло, уремя і подкріпленне вчинити.«

От і пійшли. Агу! і наш пан сотник повеселійшав трохи, що якое-то ні думано ні гадано, та придумав до ладу, та ще й так, що й сам Прокій Ригорович Пістряк, конотопський сотенний писар, та й той його за вигадку з роду вперше похваляє. А Ригорович йде за сотником, та своє гада, та дума: Се на біду вже йде, коли пан сотник та буде розумнійший мене; на-що ж йому і писар, коли сам буде і видумувати і підписувати? Отсе тільки не видно, що сам буде й писати, та може й на щетах викидати. Та не дам ся бо! Я йому хука уеучу.

Підійшли до самого шинку Кузьмишиного, аж тут і сотня стоїть, і поскидаючи шапки, поклонились пану сотнику.

»Здорові були, діти! Чи всі ви тут?« снітав їх пан сотник, і узявшись у боки, обглядав їх оком, неначе облічовав, або розглядовав кожного у шку; а він — я-ж кажу — більш тридцяти ліку не знав, а козака ні однісінького у

твар не знав і не тямив, хто з них Демко, хто Процько.

— »Здоров, батьку!« торохнула йому громада. »Усі ми тутечка-здесь до єдиного.«

»А перелічи, писарю: чи не сховався який,« поведівав пан сотник, надувшись як той сич.

От писарю Ригоровичу впять біда. Усі козаки, і як стулив хворостину до-купи, так і по зарубкам усі.

— Та який-же там чорт мандровав, як я увіходив до пана сотника? крикнув Пістряк з серця, та аж ногою тупнув.

»Та тривай лишень, Ригорович!« сказав йому усміхаючись пан Уласович. »Адже і козаки усі, і з хворостини ні-жоден не втікав. Се ти, як переломив хворостину, так вона як-раз на козакові хруснула. От ти, держачи її на дві половини, тим одного і не долічувався.«

А козацтво, сее слухаючи, як підніме регіт: »Так таки, вельможний батьку, так!« знай кричать і кажуть: »оттакий, бачу, наш писар! О, бодай його!«

— А бодай ви показалися і з козаками, і з хворостиною, і з ліками, і з начальством! кричав на усю вулицю Ригорович, а сам як не лопне з серця! Ухопив тую хворостину, поламав, потрощив її на шматочки, та й кинув козакам у вічі, приговорюючи: »Щур вам, пек вам, осина вам! нехай вам стонадцять лихорадок і півтора стільки-ж чпрячок і болячок, коли знайшовсь вже розумніший мене. На-що я вам?« Та й почав впять з письма: »Ізпйду у пустиню і уселю ся у горах Араратських, у послідніх моря. Щур вам!«

От пан сотник його і спинив, і узявши за руку і каже: »Годі-ж, Ригоровичу, не сердь ся.

У ряди-годи довело ся мені з тебе покенковати, а ти вже і сердниш ся. А тямш, як мені підсунув лепорт, а я, нічого пак не вмючи писати, та на ньому сторч і підписав? А пан полковник і відписав, що, каже, конотопський сотнику, пане Микито, ти єси дурень! Та я за те на тебе і не сердив ся, хоч ти і довго мені об тім докладки докладав і в вічч насьміхав ся. Годі-ж, годі! Ходімо обідати.»

— Нехай вам сей та той із вашим обідом, окроме хліба съвятого! Бодай той подавивсь, хто таку мудрацію мені втяв!... Замотав руками наш Пістряк, усе сердячись, та й потяг не оглядаючись до дому, та й бормоче сам собі: »Подавши ся, як я тобі галушку піднесу... Підведу тебе під монастир... Буде у Конотопі сотник, та не Забрюха... кланяти-муть ся і Пістряку.»

— »А нам же яка порада буде?« загули козаки, дивлячись, що усе їх начальство чи переказилось, чи кат їх зна: писар, мов після дурману, повіявсь собі до дому, а пан сотник понурив голову, та теж потяг до своєї хати. От вертають пана сотника і питають ся, що їм робити і длячого їх зібрани?

»А лисий дідько вас зна!« крикнув на них Микита Уласович, лаючи і в батька і в матір. »Щур вам! відчепітьсь від мене. Війтесть собі, куди хочете, хоч на шибеницю. Який я порядок дам, коли писар сказив ся? У нього лепорт« (се пан Уласович усяку бумагу узивав лепортом, не вмючи вимовити, чи там предписание, чи що бувало). »Нехай,« каже, »чи не проспить ся, бо він часто химери гонить; так тогді і розтолкуємось, а тепер ніколи.« Та й пійшов тихою ступою до дому.

На те дивлячись і козацтво рушило: хто у шинк, хто у солому, після такої муштри спочивати: а інші мотнулись на вгороди дівчат полахати.

III.

Смутний і невеселий сидів собі на лавці, та вже не в сьвітлиці, а у великій хаті, конотопський пан сотник Микита Уласович Забрйоха, вернувшись після огляду козацької сотні. До того лиха, що йому учора Йосиповна Олена, панна хорунживна, піднесла, мов тертої під ніс кабаки, печеного гарбузця, що він після учорашнього дня ще ні пив ні їв, а тут ще не виспав ся, що треба йому збирати ся з своєю сотнею у поход аж у самісінькій Чернігов, та, я-ж кажу, після такої біди, ще й нове лихо зіклало ся йому, що розсердив свого сотенного пана писаря, Прокопа Ригоровича Пістряка, а розсердившись вже він не буде ніякої поради давати, як начальство пришло об чім депорт, чи як-там його; тогді що чинити? От з такою-то бідою як йому і не бути смутному і невеселому? Еге, сидить собі, сердека, у великій хаті на лаві, кінці стола, голову понурив аж трохи чи не до колін! Сидить же він вже не час і не два, аж ось із кімнати і обізвалась до нього наньмичка: »Чого бо ви, паниченьку, сумуєте і сидите мовчки? Чи не пора вже лагодити обідати?«

»Не хочу!« сказав Уласович, та й здихнув тяжко та важко на всю хату, і підпер голову рукою.

От наньмичка, погодивши, і вийшла з кімнати та дивлячись на нього веселенько як тая

исочка, і каже: »Або може ви вже пообідали, так може або съкатись хочете, або що?«

»Не хочу!« один одвіт дає Уласович і не дивить ся на неї.

Посупившись вернулась наньмичка у кімнату, та й сіла у куток ворчачи: »Отто вже мабуть був у пона, та мабути там і обідав: бо вже ті пошівни хоч до кого так підібують ся.« І усе, сидючи собі, знай коренила пошівен.

А Микита Уласович знай собі сидить і дума про своє. Аж ось — рин! хтось увійшов у хату. Пан сотник зирк! аж то ввійшов не хто, як наш Ригорович. Мабути відсердив ся? Ні, він не відсердив ся, а прийшов з хитрощами до пана Микити; ось слухайте, що тут буде... От увійшовши, та мовчки і став біля дверей.

Не зрадовав ся ж і пан Уласович, як вздрів щирого свого приятеля, а пуще тим, що думав собі: от теперички вже він не сердить ся і дасть мені пораду у мойй біді. Так Ригорович бо не туди гне: як став біля дверей, та і став, і мовчить собі, і ні пари з уст не пустить.

»Що скажеш, Ригоровичу?« питає писаря пан сотник; а той йому одвіт дає, не сходячи з місця: »А що повелите, пане сотнику?«

»Та ну собі у болото з своїм сотничеством! Хиба не знаєш моєї натури? Перед козаками так я сотник а ти писар; а коли ми у двох у хаті, так ми собі брати. Сідай же, будемо обідати.« Так казав Уласович.

— Дякую! я вже обідав. Та й кивнув головою Ригорович, сее кажучи.

»Отто вже і бреше!« каже сотник. »Так сідай таки, я обідати-му, а ти пий дулівку. Що.

за мудра, торішня, ще тільки на сїм тижні почали, так там така, що і пеш і хочеть-ся.»

— Існих тресугубую чану бідствій, сказав здихнувши писар: і вже не могу вмістити боліе суетливої дулівки, да не когда обряцеть-ся во устах моїх яко пелинь.

»Та що бо ви, пане писарю,« став до нього сотник любязно говорити: »якого чорта і доси на мене адом дишете? За ві-що і про ві-що? і сам старий циган не розбере.«

— Не ліпо есть, пане сотнику, совокуцяти фараоницкое всевоїнство з нами правовірними. Тут і без цигана можно възгребіе сотворити. Єгда поднесоша мені тресугубо треклятую пинхву, убо что єсьм після сього? Аки конь і меск! Тфу! паче і обаче!

»Та яка-ж там, пане писарю, пинхва? От тільки що ти не второпав тієї проклятої хворостини...«

— Да погибнет она з шумом в пещи огнепалящей! А вам було, пане сотнику, дивлячись на мое глумление, мовчание учинити і не при громаді, аки лев рикающе, вознепцевати на мя, но особ мене появивше, повідати було мені істину, да не возсьміють ся надо мною наші козаки і рекуть нині: »писар наш суть дурень, не вмів розібрати, що хврастина суть удобосокрушаемая.« Адже я вам добре ще у сьвітлиці повідав: пян бих і не ізтрезвих ся еще во оноє уремя: і аще руці мої дрожаща, аки древесное листвие, то якова бисть глава зо всім помншленіи? Бисть яко треволненное море. Того-для подобало було вам, пане сотнику, вспять зря, покрити прегрішення брата вашого, сиріч устами ко уху повідати йому, а не во все козацькое услншание.

»Отже твоя правда, Ригоровичу: тепер я і сам бачу, що воно так є,« казав наш Уласович. А се було завжди так, що що Пістряк ні здума, що ні скаже, то вже пан сотник мерщій і каже: так, так воно є. От як і тепер підтакнув і дивлячись йому у вічі побачив, що се Ригоровичу як по губам вареником з маслом, от і став сьмілійш з ним розговорювати і зашучувати, і каже: »Сідай же, приятелю; якого бо ти чорта там біля порога маячиш, як той цуцик на верйовці? Ійди ж, ійди, сідай біля мене; я буду обідати, а ти тягни дулівку. Пазько! а внеси лишень повну носатку дулівки!«

Вийшла Пазька з кімнати, і переходячи через велику хату, вже веселенько глянула на свого панича. А Прокіп Ригорович думав, думав, далі став по хаті ходити і співа собі під ніс псалму: »Склоніте ся віки со чоловіки,« а далі як бризне шапку об землю, як здихне, та й підійшов до пана Уласовича, і закручуючи уся, став йому казати: »Єй, істинно, не лгу! і да пожрет мене общая матер наша земля на соньмищі, аще збрешу хоч пів-слова! Не довліет ні єдиному начальнику угобзения творити своїй десній руці, спіріч писарю; понеже і поєлику усяк чоловік імає главу, глава імає розум, розум імає волю, а сія рекомає воля повеліваєт і десницею і шуйцею і усяким членом. Но сіє суть приклад і єщевое розумінне: чоловік — конотопська сотня, глава — пан сотник, розум во главі — аз мизерний писар: аз імію волю, спіріч дарованне написати бумагу, так що негли і сам полковий писар утне подобную. Аще ли убо чоловік не повинуєть-ся главі, уне ій єсть, такожде і глава розуму; во оное уремя імає бити смятенне і содроганне;

тако і зді: аще сотня не імає повинути ся пану сотнику, а сей вопреки імає творити мені хуждшему і, щó паче усього, не прикривати його незнаній, но еше і глумити ся? Оле! по-щó я й на сьвітї пребиваю!» Та наговоривши такого, сїв на лавку і рукою підпер ся, та й журить ся.

А Микиті Уласовичу його і жалко стало, і каже йому: »Коли правду, братїку, сказати, то я не второпає нічогісьнько, щó отсе ти мені розказовав: бо се, бач, з письма, а ти знаєш, що я його не втну і що воно мені зараз завадить, як хто з ним до мене підвернеться. Зділай же дружбу, не сердь ся на мене, та з серця не говори мені з письма, а кажи просто. Тут і так, не тобі кажучи, лихó та ще з лихом, а тут ще у поход ійти... Ось давай про се толковатись, щó нам по тому лепорту робити.«

— Чорт зна бо, щó ви говорите! загомонїв писар на пана сотника. Чи подобаєт же от началства до подчиненности писати лепорт? Повелїнне! Несметное множество разів казах вам, і се усе всує.

»Та усе-ж то лепорт, не що більш. Я рад, що й лепорт витвердив, а другого, щó ти кажеш, так я не вимовлю. Та кат їх бери і з лепортами, а от давай товковатись, як у поход збиратись. Адже сотня уся, то й добре; ну, дальш кажи, щó робити?»

— Гм, гм! став кашляти Ригорович, як згадав, як він лічив сотню. От і став під нього підкопуватись, щóб пана сотника втопити, а самому... Ну, та не будемо поперед розказовати, а слухати-мемо, як там було. Отже він і каже: »Щó повелить пан сотник, маю невпустително сполняти.«

»Та зділай милость, Ригоровичу, годі мені сього докладати!« казав пан сотник, та й сїда за стіл, бо Пазька внесла обідати і повну носатку дулівки. »Сїдай,« каже, »зо мною; а коли не хоч обідати, так тягни дулівку, та об ділах мені не докучай.«

От сотник мовчки обїдає, а писар сидів, сидів, мовчав, мовчав: далі за ложку, та у ту-ж миску, та й почав, як він каже, сокрушати перш борщ гарячий з усякою мїлкою рибкою, там пше-няну кашу до олїї, далі заохоложуваний борщ з линами, а там юшку з миньками та з пшениш-ними галушечками, та печені карасі, та більш і нічого. Хоч наш Ригорович і обїдав дома не менш того, що тепер їв і в пана сотника, так йому се нічого: він у дяка у школі вчив ся, так за голос, що було як на обїдах підніме, так як той дзвоник на усю вулицю чути, що аж у-в ухах лящить, так його пан дяк було по обїдам і водить; то з ними привчивсь і наш Ригорович і йому нестрашно було, хоч шість обїдів обїдати: так тим-то і з Уласовичем, як побачив добру страву, та ще з сьвіжою рибою, так і принявсь молотити, неначе ще нічого з ранку і не їв.

Як їв, їв добре, що аж за ухами ляцало, далі схопив носатку, та не наливаючи у карватку, так з неї усю дулівку і вицїдив. Далі, уставши з-за стола, подяковав Богу і хазяїну, сїв на лаві, викашлявсь, усї розгладив і каже: »Добрия ради трапези і преотмінния дулівки, предаю вічному забвению прискорбне мое. Да не помянет-ся к тому треклятая хворостина, преломлением своім похитившия було єдиного козака. Цур їй! Да пребудет вона тресугубо анахтема проклята і да згорит в печи халдейской, а ще хучше як в ги-

енні огненній. Давай же діло говорити і діло творити. Да будет вам, пане добродію, відомо, що нам не можливо у поход виступити! О!» і почав карлючки гнути.

»По!» аж скрикнув пан Уласович з радощів і підбіг до нього, щоб випитовати, і каже: »Як же се можно? А лепорт?»

— Але! ви таки усе своє! каже Ригорович: вам хоч кіл на голові теши, то в вас усе лепорт. Ну, дарма! Хоч-би вони як ні розписовали, а нам не можно йти, нам не сучь удобно, нам ніколи!

»А чому-ж нам ніколи? Зділай любов, розжуй мені сеє слово: чому нам ніколи?»

— Гм, гм! викашлявшись і подумавши, казав Ригорович: Яковая нам соприкосновенность до Чернігова і до самої полкової старшини, аще мир весь погибает?

»Як се то?» злякавшись питав пан Микита: »від чого мир погиба? Що-ж се таке? Я, конотопський сотник, та й не знаю, що мир погиба? Та кажь бо, будь ласкав, від-чого він погиба і чи не можемо його як-небудь оборонити або підперти?»

— Погибает! здихнувши каже Пістряк: всім зрячим і дивующим ся, нікто же о помощи не радить. Зрите, пане сотнику Уласовичу, і ужасайте ся! Три седмици і пол дождь не спаде, і земля не одожди ся, і небо заключи ся: вся претвориша ся в прах і пепел, вся прозябенія ізхона і единая пиль носить ся у нашій вселенній і — о горе мні грішнику! — пиль сняя водворяеть-ся в непорочнім доселі носі моєм і дійствует чиханьем, подобно аки-би от нюхновения нестерпимия і трескаянния — тфу! —

кабаки, от неяже чист бих і непорочен от утроби матери моея до зді. О горе!

»Так від-чого тут миру погнбати,« казав пан Забрйоха, »коли ти, пане писарю, чхаєш?«

— Але, чхаєш! покрутивши головою, казав Ригорович. Чхнет і не тільки я, та хоч-би й сам полковий писар, та щó то й казати: чхне і наш найяснійший і найвельможнійший пан гетьман, як оная зломерзкая кабака возгніздить ся у носі його ясневельможности: а її, окаянної, подобіє сугь сицевая пиль, вітром возметаема. І аще не сотворим внезапного одожденія, усе ізехнет і погнбнет! зерне і злак ізвяднет і не будет хлібенаго проізрастїння, тогді і ми не точною возчхаєм, но і умрем от глада і жажди внезапною смертию. Розумно вам реку: подобаєт одождити бідствующую землю нашу!«

»Отже я тільки через десяте-пяте уторопаив, щó ти, пане писарю, мені говориш. Адже ти кажеш, що дощу в нас нема? Так щó будемо робити? Чи ми можемо сили небесні знати і можемо зробити, щоб дощі ійшли?«

— Можемо! закричав на усю хату наш Пістряк, а далі як стукне кулаком по столу, і ще дужче крикнув: І паки реку, можемо!

»А кажи, кажи, пане писарю: як? Я і конотопський сотник, а щось і доси сього не знаю,« питав пан Забрйоха.

— Внимайте, пане сотнику! Та будьте ласкаві, Микито Уласович, уторопайте, щó я вам казати-му, щоб мені по десять разів не товкти вам одного. Є на сьвітї нечестивї баби, чаятелно от племене ханаанського, по толкованню канатського, іже вдаша ся Веельзевуду і його бісовському мудрованню, і імуть упражднение у ві-

в'їдуть. іже ночним уременем, нам возлежацим і спляцим, сїї нечестивїї ізходять із домов своїх і воздївше на ся білую сорочку, розпускають власн свої яко вельблюжїї: і пришедше до со-сїдских і других жителей пребиваний, увходять у кравницю, просто рещи хлїв, і імають тамо крав і доять, і їх, і кротких овечат, і бистроногих кобилиць, і сук злаго собачого ізчадия, і — что реку? — воздоють дряпливих кішок, вредоносних мишей, разтлінних жаб і усякое дихание ползущее і скачущее, імущее млековмістимия устроєния, доять, їм токмо нечестивим ізвїсним художеством; і собравше усі сїї млека, диявольским обаянием претворяють оное у чари і абїе производять усе по своему наміренію. яко-то: викрадають ссущих младенцїв з утроб матерних і влагають у-в онїя або жабу, або мишу, або еше і щеня: поселяють вражду і раздор проміж супружьного пребивання, возбуждають любовное преклонение у юноші к дїві і от онїя к оному, і прочее зло неудоборекомое; а паче усього, затворяють хляби небеснїї і возпрещають дождеві орошати землю, да погибнет род чоловічєский. Чи понятно вам теперички, добродїю, відкїль сїя напасть постиже нашу палєстину, яко не імами нї краплї дощу, даже і до днєсь? Нуते бо, не позїхайте, та кажїть: чи ура-зумїли глаголанїє моє?

»А як-же? Хоч і по...зї...хаю, а усе урозумїв. Ти отсе менї розказував, що в нас чи дощу нема, чи що?

— Так, так. Но через кого снє бїсть?

»Чи через... жаб. чи... через кого... я щось не розслухав.»

— Та яких там жаб? Через вїдом, через вїдом, реку вам.

»Та цур їм, не споминай їх мені, пане писарю; хоч ще до вечера і далеко, а як налякаєш мене, то я усю ніч буду жахатись і не спати-му, усе відьом буду бояти ся.»

— Та нам не подобаєт їх устрашати ся, а довлієт ізкореняти до третього роду.

»Як же ти їх, Ригоровичу, скоренити? Ти за неї, а вона перекинеть-ся клубком, кинеть-ся тобі під ноги, зібє тебе, та й счезне. Хиба-ж не була сього? Чимало старі люде такого розказують, так що наслухавшись цілу ніч дрижаки спати не дадуть.»

— Не точию старії люде, но і аз можу вам повідати про таковое глумленне. Єдиножди, вечеру сущу, парубоцтво яна мя і поведоша на вечерниці, ідїже ядохом, гуляхом доволно, а пихом без міри, елико можаху; і еще мені у твердості сущу, ійдох у своє містопробиванне і не доходящу ми хижини старої Цимбалхи, везацу под нозі мої верже ся нічтось; глава моя закружи ся і аз шатах ся і мотав ся сімо і овамо, і не могущу ми удержати ся, падох аки клада і уснох, і снах тамо недвижим аки мертв, дондеже возсія утро. Сие же бисть не іное, яко навожденне преокаянної відьми. Подобает убо їх добре привтужити, да ізлиють дождь із своїх сокровенностей і да оросять землю.

»Як же нам, пане Ригоровичу, за них узятись, щоб вони вернули дощі і щоб нам не наробили опієля якої капости?»

— Не устрашим ся і не убоїм ся! сказав пан Пістряк. Блаження і вічнія слави достойння памяти, пріснопомнаємий родитель ваш і отець, Улас Панасович, веледїпний пан сотник прехваброї конотопської сотні, егоже мудрому управле-

нию уся вселенная дивова ся, і да почнет над ним земля пером, — той з сими бабами єгипетськими, просто рещи відьмами, управляв ся благочестивомудренно. Довлієт і вам, добродію, по приміру оному, невпустително сотворенне учинити.

»А щоб-ж покійний пан-отець з ними робив? Кажі лишень, може і я те-ж з'умію зробити?«

— Часто поминаємий отець ваш їх возхищаше і у річці топляше. Аще кая суть відьма, та не погрязнеть на дно річне, аще і камень жерновний на виї єя причеплють: аще же непричасна єсть злу сему, абіє погрязнеть у воді. Повеліть, пане сотнику, чи топить їх?

»Та топить їх! На-що ледащо жаловать?« рішив Уласович.

— Благо єсть, каже писар: утру сушу повелю уся устроїти, яко-же обичай при такому казусі буваєт, і усе будеть благоліпно: а у Чернігов вже не пійдемо?

»Та ні, пане писарю, не пійдемо. Тільки... як би відкрутитись від них?«

— Та відкрутимо ся, пане сотнику; і сего ради абіє, немедлінно пошлемо гінця, пішки, кривого Ілька Хверлущенка, да шкандибаєт до висшого начальства з лепортом, що нам не можно у поход ійти, занеже ми обаче погружаємо відьом у бездну нашого ставка, іже тщать ся погубити увесь мир, сокривше дождь у сокровенностях своїх.

»Добре, добре, пане писарю: отсе ми дуже мудро придумали. Ідїть же та пишїть лепорт, а я щось, розговорюючи з вами, кріпко спати захотїв. Мав було розказати і про свою біду, так не здужаю, так і куняю...« Так казав пан сотник, кріпко позїхаючи.

От Прокіп Ригорович пішов порядок давати, як завтра відьом топити, а Микита Уласович ліг спочивать, та наперед троха чи й не ськавсь.

На-руку ковінька нашому пану Пістряку. Зробив з паном сотником, що йому треба було і чого йому давно хотїлось. Пошив у дурні підвів, щоб не слухав предписання начальства, не йшов у Чернігов, може від Татар або від Ляхів відбиватись, а поки кривий Хверлуценко з одною ногою дошкандиба і начальство прочита депорт, що пан конотопський сотник, замість діла, принявсь відьом топити, подума, що він то був нерозумний, а то вже й зовсім одурів. »Певно його змінять, а сотником настановлять... вже-ж нікого більш як мене.« Так дума собі Ригорович: та кахкнувши, як пан дяк збираючись читати полунощницю, дума: »І ураговим бабам і молодцям, хто мені яку капость робив, або... тес-то... не сотворивши послушання... знаю таківських... усім віддячу, позаполїськую їх добре! Спаси-бі, що мій дурень гне шию і лізе у біду, як віл у ярмо! Тепер, Прокопе, тільки паняй!« Далі здихнув, та сам собі аж голосно сказав: »Зіло для нашого братчика, хитрого та розумного писаря, любезное діло єсть, егда начальствующий такий дурень, як наш пріснопоминаемий пан Забрїоха! Не оскудіс і десниця і шуція, і восполняєть-ся кишеня і скриня. Не вмениш Боже таківських!«

IV.

Смутно і невесело було раз у-ранці у славному сотенному містечкові Конотопі. Хоч до сходу сонця, поки ще й місяць не гаразд сховавсь,

і піднявсь було по усім вулицям гомін. біганья, крик, галас — та й стихло і увесь народ счез, так що ні по хатах ні по вулицям нема нікогісьнюко. мов у шинку на великдень перед утре-нею. Тільки і чути, що корови, скільки є духу, ревуть, затим що хазяйки не йдуть їх доїти і не думають виганяти їх до череди: телята по хлівцям, чуючи, що їх матки ревуть, мекають і подають голос, ніби просячись, щоб і їх швидче випускали. Овечки мекекекають: кози собі теж за ними, та тупотять та бігають по загороді, шукають, куди б то вискочити і за собою овечат повести: коні ржуть на усе село, аж луна по зорі йде. По хлівцям гуси тебекають, качки кахкають, квочки кудкудакають, бо усякое дихання без чоловічої помощи стражда. а чуючи такий гвалт, собаки то брехали, а то вже стали вити. Малі дитинята, такі що ще не здужають ходити, лазють круг своєї запертої хати, та учепившись рученятами за приспу, силкуючись підниметь-ся на ноженята, та знайде на приспі скипочку, та узявши у рот і смокче замість кістки, та як стане у руках її поворочувати, не вдержить ся, та — плюсь! впять на долівку, та й заплаче: а тут цуценя ходячи близько, знаєш, і собі голодне, підійде та й облизує йому слізюньки і край носа, і в роті язиком вишпже, то тут дитина, не вмючи оборонитись від цуценяти, ще й дужче заголосить, думаючи, що хто-небудь прибіжить його оборонити і обітерти. Так що-ж бо! хати по усьому містечкові позапрані; вози, плуги, борони, рала, де були з вечера поналагожовані, так собі і стоять; волі, поївши свою соломку і бачачи, що ніхто їх не напова і не запряга, позривали і пійшли собі

по вулицям і де не вздрять калачики або ромен усякий бурянець, то там і пасуться.

Били дякової школи хоч-би тобі один школяр! І пан Симеон, дожидаючи їх, ходить біля школи, лагодячись на похорони і споминаючи про кутню з медом, та пильненько призираєть-ся на двір старого Кирика, що вчора вже і маслосвятис над ним правили, так чи не курить ся в нього з труби, що може вже і обід варють, коли вже він вмер: так ба! і труба не курить ся, і у дворі ніхто не шастаєть-ся.

»Екхе, екхе! негли возстанеть от одра болізни?» дума пан Симеон і розсужда, ходячи по надвірю, які то люде тепер тугі на здоровя та довговічні стали: сномяне про хальору, як то їм тогді було мудро жити, та здихне важко, увійде у хату, та й стане різки вязати на школярів, щоб над ким-небудь серце своє зігнати.

По огородам бурянець і величенький, та ніхто-ж то його і не дума полоти, хоч сапки і лежать біля нього; а промеж грядок з розсадою та буряками та прочою овоццою добре справляють ся, хрюкаючи, свині з поросятами, і байдуже, щоб що-небудь хазайкам zostавити: усе повиїдають і носом копають такі нові грядки, що лиха матері опісля них хазайка і у два дні у лад доведе: а тепер нікому їх і вигнати, бо нема нікого... Та і що то! і у самих шинках пустієнько: шинкар дріма собі на лаві, бо нікогосінько, не то щоб горілку пити, та й жінки з невістками нема, так тим-то ніхто йому не боронить і дрімати. Посудина в нього, як ще з вечора попереполісковав та порозставляв, так вона і стоїть, і ніхто не повернеть-ся у шинок і ногою...

Та чого-ж се так у славному сотенному містечкові, у Конотопі, чого так стало тихо і смутно, що не чути ні якого ні від кого гласу? і ні на одній вулиці не зострінеш ні одного чоловіка, неначе — нехай Бог милує! — усі люде у усім містечкові повимирали, або — і то не лучше смерті — кримські Татари похапали? Де се вони подівались, що повідбігали і хазяйства свого і діточок манесеньких? Та нехай би вже жінки — їм хоч цілий день, зібравшись у-купу, теревені правити, а що мужики їх та діти без обіда, так то їм і дарма; а то-ж і ні одного чоловіка у селі нема, та що то, і такої дитини, що вже біга, і такої не зострінеш!... Де-ж то вони є?... Еге! аж ген-ген усі зібрали ся круг ставка, та й дивлять-ся... А на ві-що дивлять ся, так гай, гай! Такого приведення навряд чи є хто у нашому селі самий старий, щоб тямив, яке теперичка буде у Конотопі... Та що-ж там таке?

Посеред ставу убито чотири палі товстеньких, а у горі позвязовано верйовками, та впять якось-то хитро та мудро попереплутовано; та у кожній палі у горі дїрка продовбана і туди верйовка просунута. А по ставку їздять люде у човнах; а вони не рибалки, бо в них на човнах не сіти і не вятері, а теж верйовки. А що на березі, так там-то отто увесь народ із славного сотенного містечка Конотопа інше зібравсь, як і сонце не сходило і місяць не гаразд зайшов...

Оттам-то і матери, що покидали і хати і маненьких діточок, і поросятток і птицю і коровок, і по печам не топили; оттам-то і чоловіки, що покидали дома недужих жінок і скотину, і позабували, що треба у поле їхати... усі, усі позбірالی ся дивити ся, яка тут буде проява.

Та чи мало-ж їх тут і було? І по усьому березу, і кругом по горбикам, от як зерна у мішок набратн, так їх там тісно було. А хлопці та піднарубочі, котрим із-за людей нічого не видно, так аж на верби позлазили і вкрили їх, мов ті галки. А крик, а гомін від того народу, батечки! Неначе вода шумить, як у повідь греблю прірве: усі, усі разом говорять і ніхто нікого не слуха, а вже ніхто, як наші жіночки-цокотухи! Оттам-то і шинкарка з невістками своїми, щό без них тільки шинкареві і виспатись: говорять, щебечуть, розказують, хто вчора був в них у шинку, на скільки випив за гроші, на скільки хто на-бор узяв, хто що заставив, хто з ким і як полаяв ся. кого прийшла жінка та заняла з шинку, хто жінку у потилицю погнав і очіпок з неї збив, що волосом на всю вулицю засвітила: як дівчата, обманюючи, замість буцім-то батькові, для себе купують горілку, та по вгородам нищечком з парубками пють, та понапивавши ся перекидали ся та бороли ся, та... »Годі бо! не усе розказуй!« загомніла шинкарка на невістку, так та й замовкла, а щось мабуть добре хотіла казати...

А там з другого кінця, край верб, школярі, замість того, щоб у школу йти та кому з часловця, кому з псалтиря стихи твердити, а кому мно, тло складати, вони, зібравшись у купку, та скомпоновали віршу на свого дядка, та нищечком на шестий глас і виспівують:

»Прийдіте усі прихожане,
Подивітєсь: наші усі дяки няні,
А найбільше Симеон обаче,
Од горілки нічого не баче,
І на крилосі не вміє співати,

І псалтиря забув читати,
Тільки і вміє школярів субітки давати.
Днесь дячиха раз йому голову мила,
А ізмивши сьвітло погасила...»

Як же вріже їх на сїм слові пан Симеон різкою, що з дому приніс, та як пожене їх нею до школи, а сам, поганяючи їх, божить ся, що за сєю прикладку, опріч субітки, що по закону, подоба, буде їх шкварити що в Бога день, цілий місяць.

А там, побилія млинка, оттам що діеть-ся! Гай, гай! Аж тридцять козаків, хто з пікою, хто з нагайкою, хто з добрим кнем, хто з верйовкою, а хто з колякою, та усі-ж то держуть ся міцно за верйовки, а тими верйовками звязано аж сїм баб. А що то за баби, так я вам розкажу:

Перша, збудь-вік Пріська Чирячка, з-молоду нераз сиділа у куні, позводила на той сьвіт аж тріох мужиків і усю худобу попереводила на зільля та на корінці та на усякі ліки, та й лічить людей, чи від лихоманки, чи від гризї, і від заушниць, бо вона з-молоду давила зінське щеня; зніма остуду, переполох вилива, злизує від уроків, соняшницї заварує... і чого-то вона не знала? і до неї з усіх місць, аж верстов за двадцять, наїзжали болящі: то іншому, кому жити, то й pomoже, а кому вмерти, то зараз після її води і вмере, то Пріська і каже: »Не так він недужав, щоб йому животіти!« Раз пан Пістряк та просив її, щоб дала йому любовців, щоб його усяка чи дівка чи молодниця, на яку оком накине, щоб його полюбила: отже-ж то випив він тих любовців, та й пішов на вечерницї, та тільки було що розходивсь, як же йому завадить! так і до дому

не добіг. От з того часу і став на неї гонитель!

Друга була Химка Рябокобилица, стар чоловік, замирала на своїм віку: і вже коли в кого що пропаде, то їй не думай ійти до ворожки: вона самій умілій брехню задасть, а скаже на того, на кого хоче та на кого сердита. А їй як не вірити, коли вона замправши бачила, яке на тім світі є мучення і злодіякам, і табашникам, і брехунам, і мандріохам: так було кого і до ратуші приведуть, піймавши на бакші з огірками або у коморі з салом, то коли Химка скаже, що не він вкрав, то було зараз і пустять, та приймають ся за того, на кого Химка скаже, хоч його тогді і у селі не було. Оттак було сказала раз і на пана Пістряка (щоб то, і старшини не минула!), що буцім-то він у чоловіка бджоли підрізав. Воно йому так і минуло ся, звісно як писарю, тільки вже він на неї з тії пори націлів.

Третя — Явдоха Зубиха, стара, стара та престаренна! Але старі діди, щоб вже на-свлу ноги волочуть, та розказують, що ще як були вони піднарубочими. так вона вже і тогді така стара була, як і теперички, так що, коли-б не збрехати, було їй літ сто з роду. І кажуть про неї люде, що вона як у день, то і стара, а як сонце заходить, так вона і молодіє, а у саму глупу північ стане молоденькою дівчинкою, а там і стане старіти ся, і до сходу сонця впять стане така стара, як була учора. Так вона як помолодіє, то їй надіне білу сорочку, і коси розпустить як дівка, та їй пійде дойти по селу коров, овечат, кіз, кобил, собак, кішок, а по болотам жаб, ящериць, гадюк. Уже пак така не здоїть, кого задума! хоч і ні за що і нічого нема, то вона таки озьме своє. Раз

пан писар Ригорович читав перед громадою якесь-то предписаніє від начальства і хоч перед-тим днів з пять кріпко курив, а тут складав добре і вже було по верхам узявсь, як ось і йде Зубиха, та й глянула на нього — і тільки і всього, що всьміхнулась; так що-ж? він зараз бумагу об землю, підтикав ся, та й давай веґері скакати перед громадою. Сьміху було такого, що не то що! Та з того часу і став пан Пістряк, тільки хоч трошки погуля, то зараз і пожене химери. Оттака-то була ся Явдоха.

Четверта -- Пазька Псючиха, не з-так стара. Так та усе нишком не хвалячись чаклує. Тільки і бачуть її, що як усі полягають спати, а вона й виїде на двір, та й махне рукою; то куди махнула, туди і хмари пійдуть. А хто б то до неї ні прийшов, щоб або поворожила або дала яких ліків, або хоч що-небудь таке, так хоч що б їй поклону ні приніс, нічого і не озьме і каже: »Я нічого не знаю; ідіть собі геть!« Ну, ну! така-то й не зна!

Пята була Домаха Карлючківна. Як ще з-молоду дівовала, так така була хороша, що й розказати не можна. Зростом собі невеличка: хоч у яку хату вийде, то головою стелі достане; суха та цибата, на голові волосься як на кужелі вовна, а коли роззявить рот, так і допата-улізе; нісочок як у рябця, а як дивить ся з Конотопа очицями, так одним у Київ, а другим у Білогород, та й ті мов сметаною заліплені, а личком біленька, як чумацька сорочка, та ще к тому мов граблями уся твар їй подряпана. От з такою-то красою дівовала вона, дівовала: перш жадала поповичів, далі спустила на писарів з ратуші, забажала опісля вже і хлібороба, так ба! і личман не ди-

вить ся! Нічого робить! повязала сїду голову, перейшла жити у пустку, щó на леваді над болотом, та й стала чакловати та людям капости робити. Вже і не думай її ніхто зайняти: ось тільки не поклонись їй звичайненько, або пхни не бачучи, або що-небудь, то зараз і залящить: »Будеш мене, песький сину, тямити, тривай лишень!« То так і є: або ходючи спїткнеш ся, або за обїдом подавиш ся, або п'яний що-небудь загубиш, а вже не минеть-ся так тобі, хоч — як там кажуть — не тепер, а в четвер, хоч через год, тільки вже не пройде тобі даром. Аж страшно бїльш про неї і розказовати. Цур їй! ще щóб не приснилась!

Шоста була Векла, старого Штирі невістка, а сьома Устя Жолобиха. Так нехай вже хто інший розказує, а менї ніколи: чогось конотопський народ загомонїв і закопошивсь, і комусь розступають ся і дають до ставка дорогу, так вже пак не до поросят, коли свиню смалють.

V.

Смутний і невеселий, надувшись як той індик перед індичками, хваброї конотопської сотні пан сотник, Микита Уласович Забрїоха, йде до конотопського ставка. Хоч на ньому і черкеска синя, з позакидуваними назад вильотами і татарським поясом підперезана, і ножик на ланцюжку за нього застромлений, і пика вмита, і борода виголена, і на голові шапка: та як йому були очи заспані і надуті, то й видно було, що він цілу ніч гуляв. Та й правда ж була: з журби цілісїньку ніч смоктав носатку, а Пазька, наньмичка його, знай доливала. Так після такої роботи

коли не виспиш ся, то й будеш довго чмелів слухати; я вже се знаю. Так куди-ж йому не бути смутному і невеселому? Хоч і підійшов до людей, що перед ним усі шапки познимали і покланяють ся йому, а він іде собі надувшись і ні на кого і не дивить ся, тільки щоки роздува, щоб усі знали, що він тут-здесь є старший.

От підійшов до ставка, кинув оком сюди-туди, та й крикнув грізно: »А що?«

— Совершенно уготова ся, відіззавсь до нього конотопської сотні писар, Прокіп Ригорович Пістряк, стоячи біля калавурних, що стерегли низку відьом і придивляючись пильно, щоб котра з них, перекинувшись або сорокою або свинею, та не дала б дьору; а як почув гомін свого начальника, так зараз, знявши шапочку, і підійшов до нього, і поклонивсь йому низенько і каже: »Вожделіннаго умоізступлення, з днівним місто-пребиванием, вам, пане сотнику, утресугубляемо!«

»Спаси-бі!« сказав голосно Уласович, не розчухавши, що йому наговорив пан Пістряк, теж не вмівший до ладу слова сказати, а так, що на ум збрєде; та при тім слові тільки трохи підняв шапку з голови, та мершій її і наплюснув впять на голову, та й сказав повагом, усіх озираючи і ні на кого не дивлячись: »Здорові!« А се вже звісно, і усюди так поводить ся, що чим начальник дурнійший, тим він гордійший, і знай дметься, мов шкураток на вогні.

— »Здоров був, батьку, вельможний пане сотнику!« заклекотіла громада, загули чоловіки, залящало жіноцтво, запищала дїтвора, та й поклонились йому низесенько.

От Ригорович і шепче пану Микитові на ухо: »Сотворяйте ж ділоначинание, угробзіте у нашій палестині порядок.«

»Цур дурня, та масла грудка!« шепнув йому на відвіт пан Уласович. »Як мені укобзити, чи як там, коли нічого і не второпаю, щó се таке і є.«

— Так не творіте ж мені возклонення ні у єдином ділі! — сказав писар, та й пішов до свого діла.

Еге! та хоч наш пан сотник, Микита Уласович, і не мав девятої клепки, та ще таки стільки глузду стало, щоб розібрати, що коли, каже, не піп, то й не микай ся в ризи. Зовсім не тямив діла, так і не вередував же нічого, не так, як наш генеральний суддя, нехай царствує! Той було — і не думай його зупинити: чи до діла, чи не до діла, знай підписує, щó попада. Писар було зопиняє, так де! »Не хочу,« каже, »щоб діло валяло ся; підпишу, от йому і кінець.« То було писар, коли тільки побачить, що суддя у колегию йде, зараз і хова усеї бумажки, а то він їх усеї зараз і попідчищує. Раз — о, сьміху було! я ще служив тогді у колегії і вчивсь склади писати, бо був ще хлопя по девятьнадцятому году — писарчата узяли та й списали таку бумагу, щоб суддеві у ченці постригтись, а його жінку віддати за-між за пана обозного, щó з нею було частенько у лісок за губами ходить. Ну, та й положили той лист перед суддею. Тільки таки що війшов, сів, побачив той лист, потяг до себе, перехрестивсь, та й каже: »Щоб не довго морити! Нехай мені дякують, що швидко діло рішив; а виноватий нехай жалкує на себе.« Та чирк! і підписав »рукою власною«. А хлопці —

ких. ких, ких, ких! На-силу писар їх у потилицю попроганняв і розтолковавши суддеві той лист, порвав його на шматки... Та дарма; будемо своє договорювати.

От пан Уласович стоїть собі, узявшись у боки, як той ферт, що у київській граматці, аж ось і підійшов до нього Хома Калиберда, стар чоловік, та знявши шапку, поклонивсь йому разів з пять, а далі осьміливсь і каже: »Спаси-бі вам, пане Уласовичу, що кохаєтесь у старовині. Ще покійний ваш дідусь, пан Опанас, таки Забрйоха, — нехай над ним земля пером! — і той не давав нас зобиждати. Хоч трохи було засуха ухватить, то він зараз за поганських відьом; та як трйох-чотирйох втопить, то де той і дощ озьметься! І усе було гаразд! Що то старовина! любезне діло!«

»Буде й новина непогана,« сказав повагом пан Забрйоха, та й відступивсь від Калиберди, щоб той не дуже налазив на нього і щоб часом не позапанібратавсь з ним: та щоб швидче від нього відчепитись, гукнув на Ригоровича і каже: »А що?«

А той, упоравшись зовсім, йде до нього і кахикає, і уси закручує (се вже така звістка, що з письма стане говорити) та й каже: »Приєші уремя совокупленне сотворити і погрузити нечистоту во істочники водня. — А нуते, братіє, держайте!«

Калавурне козацтво, як почули писарське повелінне, зараз і відчепили з відьомської низки Веклу Штириху: ухопили її мерщій за руки і за ноги цупко, щоб не викрутилась, та регочучи і помчали до човнів. Вона кричить: пробі! діточки біжать за нею та голосють, неначе вже вона і не-

жива: старий Штиря туди-ж за ними шкандиба, та плаче та лає і козаків і сотника, а найпуще писаря. Так ніхто їх і не вважа, а ще де-які з кучі кричать: »Держи бо, Посипе, дужче! бач, пручається.« А інший каже: »Попалась? А що? Се тобі не коров у північ дойти!« Та й багато де-чого прикладовали, аж поки її до човна донесли, утерebили у човен, і тут' ще пуц держали. Як же довели до паль, тут' скрутили їй верйовками руки і ноги гарненько, та верйовки і по-продівали у петлі, що на палях, та підсунувши її верйовками у гору, як плюснули разом у воду!... так як камінюка пійшла на дно, аж тільки бульбашки забулькотіли.

— »Тягніть назад, тягніть! Не відьма вона, не відьма!« загула громада у-в один голос, а хто молодший та ближче стояв, так аж кинулись поміч дати тим, що біля верйовок.

— Погружайте, погружайте паче і паче тресугубо окаяннюю дщер хананейськую! як віл ревів Прокіп Ригорович і спиняв людей, щоб не витаскували назад Векли.

»Слухайте мене!« на усі заводи кричав Уласович: »адже я сотник. Я повеліваю: тягніть назад! Аджe не знирнула, так вона і не відьма.«

»Не відьма, не відьма; не знирнула, не відьма; тягніть назад!« кричав увесь народ і вже писаря ніхто не послухав і витягли Веклу зовсім мертву, відчепили від верйовок і не кладовивши на землю, стали на руках відкачовати.

Поки сее діяло ся, пан сотник, відпочивши після крику та турбації, підкликав до себе Ригоровича та й спитавсь: »Скажи мені на милость: за-що її повелів топити? Жінка ще нестара і ба-

гатового і чесного роду, не чути було за нею ніякої примхи.»

— Сужду по правоті і без усякого воззнення дійствую, сказав Ригорович. Оная суть хоча іще і без старости жона, но імаєть пінязей до біса. Просих — і не дала, позичах — і не повірила: стражі предах — і не відкупала ся, якоже другії прочії. Сего ради розмислих ю погрузити і не ізторгнути оттолї, дондеже не дасть мені, чего і колико прошу. Живуща, матері її дудля, тресугубо живуща! Зрю, що вже її відтрусили. Нехай благоденствуєть до якого часу. А воздайте сюди Устю Жолобиху! гукнув Ригорович на калавурних.

Притаскали Устю, і те-ж усе було, що й з Веклюю, тільки Устя, як плюснули її у воду, так тут їй і амінь! Хоч і трусили, та і не відкачали, так і зосталась.

Питавсь пан сотник у писаря і про сю, так нищечком йому признавсь, що, каже, »желаж совокупити ся з її дщерію Одарією, дуже ліпообразною, і вона, тресугубо нечестивая, замість жаємої дівниці возклонила у кишеню мою тисящеклятий гарбуз, і покри предняя і задняя моя срамотою, яко рубищем. Так се їй за оное діло таковая пинхва.«

Аж ось і перемішав їм Талемін Левурда, кланяючись низесенько, і просить: »Будьте ласкаві, пане сотнику Уласовичу, може б сполоскали і мою жінку трохи, бо троха вона чи не відьмує...«

»Давай її сюди!« неначе проспівав, так заговорив пан Забрїоха. »У нас не попадайсь, зараз провчимо, а найбільш тих, що добрих людей, замість рушників, та годують гарбузами!«

Та здумав своє лихо, здихнув важко, та голову понурив і стоїть.

А Прокіп Ригорович ще тільки почув, об чім Левурда став прохати, та так і затрусивсь. неначе циган на морозі: очи йому так і заблискали, пика почервоніла, губи задрожали і ледве, ледве може слово промовити: »А як ти... а за-що... твою жінку потопляти?... хиба-ж вона волшебствує?«

— »А як-же не волшебствує?« казав Талемін Левурда Уласовичу. »Ось слухайте сюди. добродію! Разів з десяток таке мені приведення було, що у саму глупу північ хтось і стука у вікно: стука, стука, аж поки моя Стеха, знаєте жінка, прокинеть-ся; прокинеть-ся, та й вийде з хати, а я й засну; та вже перед сьвітом вернеть-ся, то я й питаю: де ти, кажу. була? То вона й каже: »ходила до коров. та отсе змерзла, та й ляжу.« А я кажу: лягай: а вона і ляже, та каже: змерзла, а сама як вогонь. Так се; бачите добродію, вона не до коров уставала, а чакловати, певне чакловати. А то на тій неділі так я вже іменно бачив чорта живісінького, от як я вас бачу, пане сотнику, бодай ви здорові були. Ось бачите як: Поїхав я на ярмарок, та мавсь там пробути три дні, та як мені завадило, так я у той-же день і вернувсь пізно у ночі. Стук-стук у хату — жінка не відчпня і з кимсь-то розмовля та регочеть-ся. і сьвітло є в них. Я як рвонув двері, так защіпка і відскочила, я й війшов: дивлюсь: аж в неї у гостях чорт, та от як бачите, словнісінько як пан писар Прокіп Ригорович, нехай здоров буде: така йому і пика і одежа і усе таке. Я до чорта, а він від мене: я за ним, а проклятий чортяка та у сїни, а сїнешні двері засунув я таки. Він бачить,

що не переливки, та у трубу: я як злякаюсь, як вернусь у хату, та на шл, та що то: й кожухом вкривсь, а сам дрижу з переляку, що бачив чорта і що моя жінка з ним дружить. От я вам і кажу: непевна моя жінка, зовсім непевна. Сполощіть її хоч трохи, може тогді дощ піде.»

»А що-ж? так і сполоснути. Пане писарю! а ну!» Так-то сказав пан сотник Ригоровичу.

Як же той брикне на нього, так що ну! »Чи ви обуяли?» закричав на нього: »чи ви таки попросту одуріли? Вам не довліє ніякого рішення ізпускати без потреби моєї, за-тим що треба усяке діло угобзити і законне присовокуплення соединити. А ти, гаспидська Левурда! от-що касателно тебе закон повеліва: »Оного неключимого Талимона Левурду, навадженням своїм приведшого сожитие своє, сиріч жінку, до дружелюбія з сатаною,« — дух съвят при вас, пане Уласович! — »убо подобает забити сякому-такому сину нозі у кладу.« А гов, хлопці! Пойміте його і водворіте у ратушу і присовокупіте нозі його до клади, бо сам сознание учини, що видів і осязав живого чорта; убо він є калдун, чаклун, во утріє ізбию киями сього грішника.»

Поки се Пістряк розказував, а сердешного Левурду вже й помчали до ратуші, а Ригорович повів оком, та з якоюсь молодницею чорнявенькою зирнувсь, усміхнувсь, покрутив ус та й гукнув на калавурних бозаків: »А нуте, водворяйте у преісподнії води Домаху Карлючівну!»

І після Карлючівни тільки забулькотіло. А громада, бачачи, що вона не вирина, загомніла: »Ні, вона не була відьма, не була!»

І Пріську Чирячку, і Химку Рябокобиліху, і Пазьку Псючиху топили, і котру втопили а ко-

тру відволодали, що народ аж об поли руками бе та дивується, що, каже, »де-ж тая відьма? от усіх топили і усяка порина, а відьма не знаходить ся.« Микита Уласович вже й дрімати став: по його так вже б пора і до дому: чи будуть дощі йти чи ні, йому нужди мало: не стане свого хліба, йому принесуть — Конотоп не мале село, без сварки і лайки і без позиванья не обійдеться. Усе знай позіха та погляда на свого Пістряка, що задумавсь та пальцем знай штрика то у ліб то у ніс: думав, думав, та й крикнув: »Давай останки во язицях. Водвори ке сюди Явдоху Зубиху!«

Приперли й ту, відопхали човном до паль, підвязали верйовками, підняли до гори... плюсь! Як об дошку, так наша Явдоха об воду, і не порина, а як рибонька, поверх води так і лежить, і бовтається звязаними руками та ногами, вихили черевом і попереком і приговорює: »Купочки-купусі, купочки-купоньки!«

Увесь народ так і жахнувся! »От відьма, так, так!« закричали усі. А Микита Уласович як позіхав та побачив сее диво, та так йому рот роззявлений і зоставсь. А Прокіп Ригорович так аж танцює по-над берегом, та знай на трудящих кричить: »Возтягніте ще! Верзіте во тьму водную!« Так що-ж бо? як ні пащикуює, а Явдосі нічого не зробить. Підтягнуть, гелнуть її скільки сили у воду, так не порина та й не порина, та ще і глузує над усіма, та усе знай товче: »купочки-купоньки!«

— А вознесіть сімо каменя і плинхводіланія! здумав пан Пістряк, і так і народила ся щілісінька куча цегли і камінюк усяких, що

хлопці, почувши приказ, з-разу мотнулись і на-несли.

— Возложіте каменя на нечестивую вию її, і на руці і на нозі її, і паки потопляйте її! Так командував Ригорович, аж підскокуючи круг ставка, та з серця аж зубами скрегоче.

Нав'язали моторнійші цілісїньку низку камянюк на верйовку і підвізши на човнах, аж на-силу три чоловіки підняли тую низку, та й накиннули Явдосі Зубисі на шю і думають: от пірне! А вона, урагова баба, і не дума: плава поверх води, та що ослобонили їй руку із верйовки, так вона нею полощить ся, та й жартує: »А що-ж? намістечко мені на шю почепили, а перстнів і нема? Еге! бач які добрі! кете і перстнів на руки і замість черевичків чого на ноги.«

— Сокрушайте тресугубо окаяннюю кощунку ханаанську, дщер халдейську! кричав як опечений Прокіп Ригорович, та аж зашїнивсь як скажений, бачачи, що нічого відьмі не зробить і що вона над ним кепкує.

Нав'язали їй на руки і на ноги камінючча. Боживсь той чоловік, що мені про се розказовав, — а хто й казав: коли знаєте, Йохим Хвайда, що позаторік вмер — так боживсь, що пудів двадцять нав'язали їй на шю, на руки і на ноги, та відчепивши від верйовок, так її й пустили у воду. Так що-ж бо будеш з сучою, пресучою бабою робити? Так і плава поверх води, і руками і ногами бовтаєть-ся, та знай приговорює: »купочки-купусі!« А далі урагова баба обізвала ся і до писаря, та й почала його кликати: »А ходи, Прокіпочку, сюди! Нумо у-купці купатись! Ходи бо, не соромсь! Ось надїну на тебе намістечко і перстнів тобі дам.« А Ригорович аж увесь чуб

собі обірвав з серця, що і поганенька б то баба та над ним глузує: далі кинувсь до Уласовича, та й каже: »Несумнітелно сия баба суть от баб египетських. Вона, ехидна прелютая, похитила дождевия каплі і скри у себе у чванці або у іному місцеві. Повели, пане сотнику, возмутити її розанами, да претерпить до нестерпимости і да розпустить хляби водні, і да оросить ся земля.«

»Не второпаю, пане писарю, що ви говорите, а кажу вам: робіть, що знаєте, тільки швидче, бо вже обідня пора. Я б вже давно дав дьору, так хочеть-ся дивитись на сюю кумедню, що на бабі цілісінький віз камінья, а вона не тоне, а плава поверх води. Робіть собі, що знаєте, а я буду на готове дивитись; я на те у Конотопі сотник.«

Повелів Ригорович піймати у воді відьму Явдоху, так де! Хлопці човнами її і не здоженуть, і верйовками накидають, так усе нічого; так прудко плава, як тая щука, тільки попереду і позаду хвиля устає, бо звісно як відьма плава: вже пак не по нашому! Плавала, плавала, шниряла, шниряла, та як бачить, що усіх їх потомила, так і піддалась.

Що-ж то зрадовав ся народ, як злапали відьму Явдоху Зубиху! Усі кричать, гомонять, біжать до неї, против неї, усяк хоче тусана або запотилишника її дати. Та й є за що: нехай не краде з неба хмар, не хова дощу у себе на миснику! Ось як усі біжать круг неї, то за нею, а її аж на руках несуть, боячись щоб не вирвалась та не втекла, а вона й байдуже: вона співа весільної пісеньки, як молода з друзками ходить. А наш Ригорович перед веде, та аж біжить з радощів, що таки напав на відьму і що він її тепер

скрутить і вимучить з неї, щоб віддала доші назад, що покрала, та з радощів такі баляси точить, що не тільки хто, та й сам себе не розбере, що він і говорить. Далі закричав: »А дайте сімо вербових і удвойте лозових і возглуміте її, єлико сили вашої буде!«

Де взялись і різки. Скрутили Зубиху Явдоху. Тільки що класти її, вона як-то руку випручала, та й повела нею кругом по народу. Отже-ж слухайте, що з того буде. От і положили її; по два парубки сіло на руки і на ноги, а два узяло здоровенні пучки різок, та й почали чистити: дже-дже, дже-дже! аж засапалесь бючи: бють, бють, і вже цурпалки летять... А що-ж Явдоха? Лежачи під різками, казку каже: »Був собі чоловік Сажка, на ньому сіра сірмяжка, повстяна шапочка, на спині латочка; чи хороша моя казочка?«

— Та бийте окаянную Ханаанку! аж заревів Пістряк.

Хлопці деруть, що мога, а Явдоха своє: »І ви кажете: та бийте окаянную Ханаанку, і я кажу: та бийте окаянную Ханаанку. Був собі чоловік Сажка, на ньому сіра сірмяжка, повстяна шапочка, на спині латочка; чи хороша моя казочка?«

»Та деріть дужче!« крикнув, що є мочи, сам пан сотник конотопський, Микита Уласович Забрйоха, що вже його дуже брало за живіт, і печінки під серце підступали, бо не обідав і досі.

Хлопці перемінились, узяли нові пучки і стали пороти. А Зубиха знай своє товче: »І ви кажете: та деріть дужче, і я кажу: та деріть дужче. Був собі чоловік Сажка, на ньому сіра

сїрмяжка, повстяна шапочка, на спинї латочка; чи хороша моя казочка?»

— Соплетїте розонацію з тернїя і удвойте їй поругання на лядвії! скомандовав пан Пістряк, довго думавши, щó б то їй ще придумати.

Хлопці чешуть Явдоху терновими, а Явдоха своє товче: »І ви кажете: соплетїте розонацію з тернїя і удвойте поругання на лядвії, і я кажу: соплетїте розонацію з тернїя і удвойте поругання на лядвії. Був собі чоловік Сажка, на ньому сїра сїрмяжка, повстяна шапочка, на спинї латочка; чи хороша моя казочка?»

Та й до вечера не переговорив усього, щó там було! Вже не тільки Ригорович Пістряк, та й сам сотник Забрїюха почав сердитись, що нема кінця дїлу: бють, бють бісовську бабу, скільки хлопців перемїнило ся, скільки різок перебрали, і вербових і березових і тернових, а їй і не позначилось нічого, неначе тільки що лягла і ні трїпечки і не бита, а вона собі знай товче чоловіка Сажку...

Отже-ж то як сее дїеть-ся і гаспидську католикову Явдоху бють, пролїз скрізь народ, щó так і обступили Явдоху та й не надивують ся, Демко Швандюра, стар чоловік і непевний. Подививсь, подививсь, помотав головою та й каже: »А щó се вам за іграшки дали ся? Чи то пану сотникові знать скучно стало, так ви його забавляєте як малу дитину, що різками порете, неначе кого путнього, вербову колоду?»

— »Як колоду? Щó се він каже? Де там колоду бють?» загула громада і дивуючись розпитує.

»Де колода? не бачите? Дивїть ся ж!« сказав Швандюра, та й повів рукою по народу

навпаки сонця... Так що-ж? Удивлення та й годі! Тоді усі побачили, що лежить товста вербова колода, понерепутована верйовками, і сидять на ній чотири хлопці здоровенних і держуть її яко мога, щоб не пручалась, а чотири б'ють тую колоду зо всеї сили добрими різками, неначе кого путнього. А біля тієї колоди лежить сама по собі Явдоха Зубиха, і незвязана і регочеть-ся дивлячись, як працюють ся люде замість її та над колодою. Так, скажете, се і не удивлення? Се вона, як її покладали парити, так вона рукою повела, та й напустила на усіх, хто тут був, мару, а Демко з сьвіжими очима прийшов і бачив, що творить ся, і як де-що знав і вмів против чого що-небудь зробити, то він і відвів мару від людей. Оттоді тільки побачили, що били не Явдоху, а вербову колоду.

»Ких, ких, ких, ких!...« зареготав ся народ. Вже на-що пан писар, що сердивсь кріпко, а тут і сам розреготавсь, як уздрів таку кумедню. І що-ж будеш робити? Звісно, що против насилки нічого не зробиш, коли не вмієш як її відвести. Ну, посьміявшись, прийнялись радитись, що з Явдохою робити. Той те, другий друге каже, а Демко Швандюра той гаразд навчив. »Таки,« каже, »нічого не думайте, а положивши дайте добру хлосту, поки верне дощі та роси, що, знаю, в неї на мисниках та на полиці. Та не бійтесь нічого. При мені не здужа навести. Коли ж і наведе, то я відведу. Хоч вона і відьма, та й ми, хоч не усе, а що-небудь таки знаємо. Нехай вона і прирожденна а я тільки вчений. та дарма. Побачимо!«

— Так возклонїть же її паки! закричав Ригорович, і сотворить їй школярську сїкуцію, яко-же

і нам во оноє уремя субітки твориша... Ще добре і не вимовив, а хлопці вже і мотнулись: розпелі, положили, січуть. І вже паній Явдої не до казки, вже і в неї у самої на спині... латок з сімдесять, як у чоловіка Сажки... Мовчала, мовчала, хотїла відтерпітись: так ще не родивсь той чоловік, щó б утерпів під різками! Далі як за-скавчить, як заскиглить, а далі як стане кричати: »Не буду до суду, до віку! батечки, голубчики! пустіть, пустіть!... Верну й дощі, верну й роси! буду тобі, пане сотнику... і тобі, Ригоровичу... у великій пригоді... тільки пустіть!«

»Годі!« повів Микита Уласович голосом поважно. А Пістряк знай своє: »Усугубляйте паче і паче!« Хлопці не знають, кого й слухати: половина бе, а друга жде.

— А бодай вас, пане сотнику! так заворчав на нього пан Ригорович: іще було упятерить подобало за такове злодіяние... Се вона мені зробила, що я після перепою химери погнав. От-таке злодіяние!...

»Але, злодіяние!« казав пан Забрйоха. »Тобі б усе тільки злодіяние і робити. Тут тільки трихи та мнихи, а вже обідати пора. Ще чи буде після такого парла дощ чи ні, хто його зна, а що ми голодуємо, так се певно. А що нам суча баба з серця утне який бешкет, так і того треба бояти ся. Звели лишень покинути Явдоху, нехай віпочине після такої бані. Нехай тепер ханьки мене, ми ще доберемо ся до неї. Ходімо. Прокопе Ригоровичу, до мене. Пазька наварила мудрого борщу. А після обід не буду ськатиць, та розкажу тобі, який мені бешкет зробили позавчора у Безверхім хуторі. Ти ще сього не знаєш.« Сказавши сее, потяг пан Уласович до дому.

Прокіп Ригорович нащоставсь і стоїть мов обіщаний. Узяли його думки та гадки, який-то там бешкет зробили пану сотнику у Безверхім хуторі? Думає, думає, а Явдоху за-тим знай чешуть, аж цурпалки летять! Далі підняв палець до гори і каже: »Догадавсь! е, е, е, е! Сього мені і треба було! А покиньте, хлопці, бідну бабуну позанапрасно мучити. Пан сотник звелів було її парити до вечера, а я її помилую.«

Повели Явдоху і ледве, ледве живу поволокли її до дому. Народ так і заклекотів за нею, усе кричачи: »вільма, вільма! покрала з неба дощі!« А Ригорович ійде собі та щось думає, а далі і каже: »Такої мені і треба!... Піддобрюсь до неї; вона допоможе його втопити, а мені виірнути з писарства та на панство.« Та й потяг до пана Микити Уласовича обідати.

VI.

Смутна і невесела ходила по своїй хаті, проводивши когось від себе і зачинивши двері, конопотеська вільма Явдоху Зубиха, після прочуханки, що їй дали край ставка при усій громаді за чаклованья. Хто-ж то був у неї тогді, як усяк її цурав ся, бачивши, що вона є прирощенна вільма, що і у воді з каменюками не тоне, і дощі з неба краде, і мару на людей насила? Але, хто! не хто, як наш Прокіп Ригорович Пістряк, конопотеський пан писар. Він то, почувши від пана сотника Уласовича, що йому було у Безверхім хуторі від панночки Олени, він зараз узяв на думку, як би то йому свого сотника зовсім зїсти. От від обід прийшов до Явдохи, приніс їй усяких гостинців і поміривсь з нею, що буцїм се не сам

він звелів її і топити і парити, а що се сам пан сотник вигадав і що буцїм-то хотїв він її до вечера парити, а він вже взяв на свою голову; і став її пильно прохати, що як би того пана Микиту зовсім у дурні пошити: що він отсе у вечері прийде її прохати, щоб Явдоха так зробила, щоб Йосиповна його полюбила і за нього за-між пійшла; а він як піддасть ся у чаклованья, так тут його і начинити дурнем, щоб і сотенства відцурав ся, а намісь його та настановити сотником його, Пістряка, і обіщавсь, що тогді Явдосї своя воля буде чакловати, як і скільки хоче.

Хитра Явдоха неначе і піддала ся. Подарунки забрала і обіцяла усе зробити, чого Ригорович бажав, і проводила його отсе з хати. Довго вона після нього ходила по хатї та щось думала. Уже б то їй і єсти хочеть-ся, так не зможе притулитись: так-то щиро її повчили! Вона лежала і на печі і на лаві; так не влечить довго, бо тільки і можно животом лежати, а горі черева або боком і не думай: так її усюди списали.

Ходить по хатї, ходить, та й погляда на свої глечики, горщики, кухлики, де з усякого звїря і з усякої гадини є молоко, що вона з них понадоювала, перевертаючись до кожної матки усе різно, щоб не жахались і давались доїти ся. А усї тї глечики, горщики, водянички, кухлики стояли де-яке на полицї, інше на миснику, було й на припїчку, було й на самїй печі; яке вже поставлене на сметану, а яке ще стояло під лавкою та край помийницї. Під полом лежали усякі трави і корінья: мята, любисток, терлич, папороть, собаче мило, дурман, усякі репяхи, куряча слїпота та й багато де-чого. На полу на подушках лежав кіт муруговатий та усатий, і тільки йому й дїла,

що їв та спав, та коли що було надума, то зараз до своєї хазяйки і озоветься: няв, няв! а вона усміхнеться, та й скаже: »так таки, котусю, так!« А коли вона що надума, то й питається його: »чи так, котусю?« То він до неї: няв, няв! Еге! і знали один одного, що́ говорять. Більш у неї не було ніякого хазяйства, та й на-що їй? Чого забажала. то у ночі перекинулася чи собакою чи мишою. чи жабою чи рибою. і чого їй треба. усього достала і є у неї.

Так вона-то сумуючи ходила по своїй хаті і поглядаючи на своє зібрання, казала собі на думці: »Є усяке. не піду до людей позичати.« Далі зирнула на двері, що́ — я-ж кажу — тільки що зачинила проводивши когось-то з хати, і каже: »Приводь тільки швидче проклятого сотника, я йому віддячу! Я б і тобі, Ригоровичу, хука усучила, та нехай лишень опісля: тепер ти мені прислуговуй, а як зїм гаспидського Забрїоу, тогді приймусь і за тебе, сучий Пістряче! Хороше, що отсе ти мені розказав про Забрїоу та про Олену, ось я його сженю... Достанеться і тобі, що мене так занастили, що і сісти не можу, і згнущались надо мною, що при парубках порвали на мені і плахту і сорочку, і пазуху розірвали і очіпок збили, що я волосом освітїла, та били мене... о, та й били-ж мене! ох, били-ж мене, били, били, били! що ні сісти ні лягти не можно. А усе оттой Швандюра, що́ зняв з них мару!«

Оттак вона і довго сама собі розмовляла, аж поки у хаті зовсім стало темно, що хоч око виколї. Аж ось на вулиці загавгали собаки, вона й каже: »А ну, котусю, відерий свої очиці і посвітї, чи не вони се ійдуть?« Кїт як розплющить ся, як гляне своїми очима, так так як жар

засьшли, а Явдоха і бачить, що йде Микита Уласович Забрйоха, конотопський пан сотник, а за ним писар його, Прокіп Ригорович пан Пістряк, і щось у руках і під плечем щось несуть. От вона зараз шатнулась, достала каганець, піднесла до кота, тернула його против шерсти, так іскри з нього і посипали, і вона засьвітила каганець, поставила на стіл, а сама ползла під стіл чогось-то доставати.

Аж ось — рип! у двері, і ввійшли пан сотник з писарем, шапки з паличками постановили біля двері, а самі і стали озиратись, і пан Забрйоха і каже: »Сьвітло горить, а її бачу, і дома нема.«

— »Де-то вже нема!« обізвала ся Зубиха, лізучи з-під покутя і таскаючи превеличаний горщик, ганчіркою завязаний. »Ось де я була: отсе доставала горщик з хмарами, що було заховала їх на тридевять рік, так отже пан конотопський сотник присилював мене випускати хмари і дощі пустити.«

»Та вже, тітусю, годі об сім,« поклонивсь пан Забрйоха і став гостинець доставати. »Ось тобі хусточка, що мені попівна вишивала та подарувала, так отсе покланяюсь нею вам, та от ще аж цілісінька копа грошей, тільки будь ласкава, тітко, не сердь ся на мене і вибачай, що так з тобою прийшло ся... Се так... тее-то... якось-то не хотячи...«

— »Як не хотячи?« аж запищала крикнучи Явдоха: »як не хотячи? Коли-б тобі так хто пику списав, то ти б не те сказав! Не хочу твоїх подарунків; цур тобі! пек тобі! вий ся з ними! не мішай! ййду дощі випускати, а то впять пеня буде і завтра так мене знов випарють, що сього-

дня не зможу сидіти, а завтра вже і не стояти-му. Пустіть мене, пійду дощ випускати.»

»Тіточко, матіночко!« аж в ноги внав сердешний Микита Уласович, та кістляві руки відьомські цілує та просить: »Не буду вже тебе турбовати, та й що мені за діло, що нема дощу? Оттак пак! Я тут є сотник, голодовати не буду: той прийде з хлібом, той з паляницею, той з буханцем, а інший і мішечок борошна привезе; аби-б тільки позивались, то нам, старшині, і дощі не під час. Хоч-би ти їх, тітусю, і по вік держала у себе під покутем. От моїй біді поможи! Нате лишень, пожалуйте: от пляшка дулівки, от півсотні тарані, ще свіжа була по весні; осьде-ж і серпаночок... тільки зділайте милість, пособіть моїй біді, ось що я вам розкажу.«

— »Знаю, знаю про твою біду, якого тобі мудрого печеного гарбуза піднесла Йосиповна Олена, що з Безверхого хутора, і як ти після нього на-силу на другий день очунав! Знаю, знаю усе.«

Аж і здивовавсь пан Забрйоха, що відкіля се, каже, вона усе зна, неначе тут була, та й став її пуще прохати, щоб вона вже не сердилась і заступилась за нього.

— »А що я тобі робити-му?« пита Явдоха. »Не йде за тебе хорунживна, так мені яке тут діло? Не йде, так ськай другої.«

»Та де її у гаспида ськати!« здихнувши каже Уласович: »одно те, що не придумаю, де другу ськати, а друге те, що далє-бі не хочу, бо смертельно улюбив Йосиповну Олену, так хоч-би мені і суддівна або хоч і полковниківна, так я і не подивлюсь на них, бо улюбив Олену усім ті-і лом душею і серцем і усім животом, і бачу сам,

що коли її не достану, то або утоплюсь або удавлюсь або сьвіт за очима пійду... Поможі, пань-матїночко!« та беркиць їй у ноги, та аж плаче та просить, щоб не дала йому не своєю смертю пропасти, та щоб як-небудь приворожила, щоб вона за нього захотїла ійти.

— »Та як за тебе і ійти такій дївчинї?« впять каже Явдоха. »Вона дївка-козир, чи одежою чи на виду собі, так зовсім дївка, а худоби і грошей до ката; а ти щó? Куди ти годиш ся?«

»Та дарма, тїточко, матїнко, дарма! Нехай я і стидкий і бридкий і усякий, а ти таки так зроби, щоб вона мене полюбила та щоб за мене за-між пішла. Щó копа, то копа отсе на столї лежить, а то от сорок алтин, та ще...«

— »Нї,« каже Явдоха, та й відсунула від себе гроші: »менї сїх креймахів не треба, на-що вони менї? У мене усе є, і чого забажаю, усього достану; а коли так шильно просиш, то нехай вже і змилосоєрдює над тобою, тїльки зроби менї от-що...«

»Щó звелиш, пань-матусю, усе зроблю. Чи звелиш Конотоп спалити, так разом з чотирїох кінців і запалю; чи звелиш усю конотопську дїтвору — щó ви, відьми, не любите — так за один день усіх до єдиного і потрошу.«

— »І то гаразд, та менї тепер от-що треба. Озьми ти оттого сучого та пресучого сина Швандюру, щó зняв мару з людей, щó я було наслала, як менї сікуцію давали, так озьми його під арешт, буцїм віп або прокраєсь, або тебе лаяв, або щó хоч на нього набрешнї і зведи пеню, та оббери у нього усю худобу — бо він собі заможненький — та щоб на тебе родичі його не гримали,

так ти віддай тее усеє пану писарю Ригоровичу.»

— Благое діло і мудрое рішення пані Зубихи, ей! істинно! так обізвавсь пан Пістряк, сидючи собі на лавці край вікна.

А Явдоха й каже: »Бо йому, сироті, нігде узяти, тільки що спадками живитись, а Швандюру озьми і вижени із села, щоб його і дух не пах. От коли се мені зробиш, то і я тобі...«

Мурлу, няв, мурлу! обізвавсь відьомський кіт. Зубиха схаменулась, та й каже: »Е, ні ще, ще, ось слухай ще. Домашина ятрівка Хвенна Зозулиха... не можна мені біля її хати йти, так і доклада мені про те полотно, щó в неї з огорода пропало та якось-то опинилось у мене у скрині, так вона мене злодійкою узива і усякі докладки доклада: так чи не можна її, підрізавши, теж з села вигнати?«

»Та длячого не можна? Тільки кажи, усе зроблю...« Так казав пан Уласович повеселійшавши, що вже відьма стала до нього добрійша.

— »Отсе усе коли зробиш, то і я...«

Мурлу, мурлу! замурикував впять кіт, і Зубиха знов стала договорюватись, і каже: »Та ще от у чім пожаліюсь. Демко Сіроштан просьвітку мені не дає: позавчора хваливсь, що мого kota вбе: як його ні берегти-му, а він таки вбе. Так його то, пане сотнику, провчи та провчи.«

»Та провчу-ж, провчу, тїтусю, так що до нових вінників буде тямти: тільки зроби і мое діло,« цильно пристаючи прохав її пан Забрїоха, і чого б то він не обіщав ся їй зробити, аби-б вона так починила, щоб хорунживна за нього пійшла!

— »Ну, добре-ж, синку, коли-ж так, то й так. Буде за тобою бігати хорунживна Олена і ночи не спати, як і ти за нею. Кицю, кицю, кицю, кицю!«

Мурлу, няв, мурлу, няв!

— »Добре-ж,« казала Явдоха. »А ійди, пане Уласович, зо мною з хати, та й уступи з порога лівою ногою на пісок, щоб твій слід обізначивсь на піску.«

От і вивела його з хати і слід його зібрала у хусточку і завязала; а далі, вернувшись у хату, посадила на лаві край стола, а Ригоровичу звеліла каганцем сьвітити, а сама, узявши пана Забрїошу за лівий ус, і стала волосься відділяти. Заколупне ногтем волос, та й лічить: раз, два, три... та як відбере девять волосів, та девятій і рвоне зовсім. Пан сотник кричить, пан писар регочеть-ся, Явдоха Зубиха щось шепче та спльовує, а кіт мурниче на усю хату... Оттак-то у бідного Микити Уласовича відьма виривала дев'яте волосься з лівого уса і нарвала їх усіх аж восьмеро, достала шматок паперу і завернула туди теє волосься. А пан Забрїоша, повитиравши сльози, що так йому і текли від скубінья, став питати відьму, що коли, каже, вже зовсім поворожила, то вже я й пійду?

— »Іди, синку, здоров до дому, та лягай спати, та й жди від хорунживни присилу, щоб слав за рушниками.«

Пан Уласович, сеє почувши, та за шапку, та з хати, та не оглядаючись — до дому, щоб відьма не здумала ще де в нього виривати волосься. Побіг сердешний, не дождавсь і свого писаря, бо той зоставсь ще у відьми і щось довго з нею гомонів, і кіт з ними мурникав: а як вц-

ходив пан Пістряк з Явдошиної хати, так чути було, що казав: »І се усе благонаміренно устроївше, гряду у свою палестину. Прощайте!«

— »Ідїть здорові!« сказала Явдоха, зачиняючи за ним двері у хату, та й одізвався до kota: »Кицю, кицю, кицю, кицю!«

Мурлу, няв, мурррлу!

Тут зараз узявши, зняла з голови очіпок, сїду як молоко косу розпустила, узяла білу сорочку та й надїла на себе, та ні пояса, ні плахти не підв'язала, так і стала по хаті ходити та шептати усяке калдовство, та у всякім углі тричи спльовувала; далі узяла жлукто, та й положила його серед хати і стала знов щось по-відьомськи бормотати; далі узяла з кухлика якоїсь води, та усе бормочучи, побризкала тою водою і себе і жлукто у середині. А кіт що є духу нявчить, а далі аж на ноги устав, та потягнувсь і засьвітїв очима ще дужче, чим каганець у хаті палав. Тут Явдоха мерщій у жлукто і полізла.. а як вилїзла, так стала дівкою! Та й дівка ж немудра? І молода і хороша і чорнява, і ще мабуть красивїйша від черніговської протопопівни!

От як переродилась наша відьма, узяла жабячої сметанки, та кобилячого сиру, головок від тарані, і поскладавши на тарілочку, поставила перед свого котуся і каже: »Коли, котусю, захочеш без мене їсти, так от тобі ласощів: не скучай без мене, поки я вернусь.« А сама, доставши аж пять дїйничок, погасила каганець і пійшла з хати, дойти кого їй треба було.

Тільки таки що другий півень крикнув, тут Явдоха, що є духу, ускочила у хату і впала мов нежива. А як віддихнула і устала.. так впять стала старою бабою, як і була. Зараз кинулась до свого

кота і розказує, мов чоловікові: »Котусю, киченьку! Чи не скучав же ти без мене? Я трошки забарилась, поки обдоїла усіх коров, овечок; а се ще мені треба було щучого молока на одно діло, кинулась до ставка, та поки вражу шуку зопирила, поки її замовила, щоб дала ся здоїти, аж і крикнув перший півень; та хоч він нам не страшний, та усе таки треба було поспішати, щоб не заспівав другий: тогді б так на вулиці простяглась, як тепер тутечка.«

А кіт знай хвостом помахує, та усами поморгує, та що є духу нявчить: так-то рад був своїй хазяйці, що вернулаась...

От вона йому постановила ще усякого молока і сметани, і стала цоратись та де-що мішати та варити на чаклованья, аж ось і сьвіт! А тут трохи погода і прийшла до неї жінка, уся голова обв'язана, і йде і оха, і прийшла, оха, і сіла і усе оха.

»А відкиля ти, молоднице?« пита її Явдоха.

— Та я здалека! каже молодниця охаючи: коли знаєте хутір, що на сухій балці, а зоветься Безверхий... ох!

Явдоха моргнула на кота, та й каже: »Ні, не чула і з роду не була, і не знаю, хто там і живе. Ти ж чого до мене прийшла?«

— Та, не вам кажучи, прикинулась бешиха, та усю пику мені роздуло... ох!... Так отсе мене люде нараяли, щоб до вас йти... Зділайте милость, тітусю, робіть, що знаєте, тільки допоможіть, щоб я сьогодні ще вспіла до панянки нашої, хорунживиц, Йосиповни Олени... Та сеє кажучи, і положила на стіл буханець, п'ятірко яєць і шага грошей.

Зубиха зараз і кинулась, положила долі ніж і звеліла молодиці стати на ньому босою ногою против тієї щоки, де самий дужчий опух; а сама достала у покришку жару, і положила туди кусок страшної свічки та ладану та клаптик тієї хустки, на чім становлять паску під св'яченнє, а молодицю закутала, закутала, щоб увесь дим нікуди більш не йшов, тільки на неї, а сама знай шепче та спльовує, та дме на жар, а кіт нявчить на всю хату. От курить та курить, як тут молодиця — геш! і впала на долівку, мов нежива. Зубиха її відволодала і посадила на лавку, та й каже: »Не жури ся ж тепер, минеть-ся, як на собаці присохне. Се з очей: який-то чорнявий парубок та на тебе дививсь, та завидовав.«

— Так і є! Се-ж наш панич, казала молодиця. Таки як мене нї вздрить, так у вічи і загляда; а на тій неділі узяв, та рукою погладив мене по щоці, та й сказав: »Що за з чорта гарна молодичка!« Я так і згоріла, та від того часу так мене і узяло.

Тут Явдоха і стала її розпитовати, об чім їй треба було; а далі і проводила з хати, та й каже: »От тепер добре! Тепер усе знаю, що мені треба...«

VII.

Смутна і невесела сиділа на приспі біля своєї хати панночка Йосиповна Олена, хорунживна, на своєму Безверхову хуторі, що на сухій балці, а білими рученятами коперсала у голові братіку своєму, пану хорунженку. Він, сердешний, той день з пан-отцем, що заїзжав до нього поховавши когось на другім хуторі, та за обідом поївши

добре вареників та карасїв у сметанї жарених, та запивши склотинами (бо се вже діялось після Петра), витягли самотужки по носатї тернівки, а вишнівкою на дорогу запили; а підвечіркуючи, панич убрав аж пять мандрик та горщечок маляків у масличку та у сметанці пряжених, що дуже їх любив, так його, хто його зна і від чого, і завадило. От він і приліг до сестриці на колїна, та як та йому ськала, а він і заснув. Тут прийшли з поля і корови і овечата; от їх тут біля панночки і доють, і молоко у глечики зливають, а вона й байдуже, їй неначе нї до чого і діла нема! Забула дивитись і на дїйво, забула братїку і у головці ськати, тільки у неї і на думці, що...

Тільки, що хотїв було розказати, об чім наша хорунжівна думала і чого була смутна і невесела, аж ось і прийшла до неї бабуся, така старенька, така старенька, що на превелику силу дибле; от підійшла до неї, та й каже: »Дай Боже вам, панночко, вечір добрий! Нехай вам Бог помага!«

Аж здригнула Йосиповна, що їй не бачила, відкіля вона і узялась і як перед нею стала; а далі, трохи схаменувшись, і каже: »Здорова, бабуся! а відкіля тебе Бог принїс?«

— »Та я так собі... Я і здалеку, і не здалеку, я і тутешня, я й зовсім не відсіль; я і нїчого не знаю, і усе знаю; і хто і по чому журить ся, я і знаю і не знаю; і що подїяти, і вмїю і не вмїю...«

»Ох, бабуся, та ти не проста?« питається Олена.

— »Та простїсїнька, бач! Не вашого панського роду, а проста собі стара баба, не знаю

нічної журби. не знаю, хто сидючи на присні журить ся об Демянові, що пійшов у поход з козаками; я таки і того не знаю, хто біля колодязя усею ніченьку з ним просиділа і на прощання зняла з руки срібний перстїнь і віддала з хусточкою, що сама усякими шовками вишивала...»

»Ох мені лихо, бабусю! Та ти усе знаєш!... Не гомони, будь ласкава, братїк прокинеть-ся та почує, та мені сьміяти меть-ся. Нехай після вечері я тебе покличу, то ти в мене ночувати-меш, та й поговоримо з тобою!«

— »Під повн місяць, тепер-то і робити, що треба. Нехай братїк іїде до себе у хату, збуди його, а я тобі скажу, що треба робити, та ділом спішити. Я знароще до тебе сьогодні після вечерї з Києва пійшла...«

»Як се можно? З самісїнького Києва? після вечерї? Та сьому не можно статись!« пита Олена дивуючись. »Як таки можно від Києва так скоро дійти? І близенький сьвіт?«

— »Пожалуй, дійти не можно, так ми-то знаємо, як воно робить ся. Збуди лишень братїка швидче, нехай іїде до свого діла, мені треба швидч поспішати.«

»Та братїку щось завадило, троха не з очей. І був здоровий, та як глянула на нього отта чорнява молодиця, що коло корови ходить, та глянула та й усьміхнулась, я сама бачила, та після того так його за живіт і узяло, чи соняшницї, нехай Бог боронить! чи що?«

— »Се все очі, усе очі наробили: та не журись, я відведу. Оєь збуди братїка, а я навчу молодицю, що йому треба робити. Від неї стало ся, вона нехай і зніма,«

Олена стала братіка будити, що хрін на весь двір, а бабуся підійшла до молодиці... а та з-разу і крикнула: »Ох, тітусю! І ви до нас прийшли?...«

— »Але! не кричи лишень,« каже бабуся: »а от-щоб зроби: озьми...« шупу-шупу-шупу... Нічого не можна було розслухати, що їй там бабуся шептала, тільки опісля молодиця і каже: »Та добре, добре; забавте тільки панночку.«

— »А вже,« каже бабуся: »се вже моє діло. Ходи ж сюди за мною.« Та й привела молодицю до панночки, та й каже: »Ось я навчила молодицю, як з панича соняшницї зняти; ійди ж, паниченьку, швидч з нею, вона зробить тобі, що я звеліла. Та швидч робить, а то тебе так розбере, що й на стїну полїзеш.«

»Ох лишечко!« казала злякавшись хорунживна. »Іди ж, братіку, ійди швидче. Роби йому, Мотре, як бабуся казала. Та роби гаразд, не спішачи...«

От пан хорунженко пійшов з молодицею у хату, а бабуся, плюсь! біля панночки сіла та й каже: »Тужиш, моя зозуленько, за своїм сизим голубоньком, та ба! нема його тутечка, пійшов далеко, далеко, аж до Чернігова.«

»Та по чому ти, бабусе, усе знаєш? Хто се тобі розказовав, що я там... чи журю ся, чи... що там таке... я й не знаю!« питала соромлячись Йосиповна.

— »Вже-то я не знаю!« каже бабуся. »Нащо ж нам і зорі, коли нам на них не дивитись? Гляну з вечера, гляну і о півночи, подивлюсь і перед сьвітом, та й знаю, де що діється.«

»Коли ж ти знаєш усюди, де що діється, то скажи мені, бабусю, що робить тепер...« ска-

зала Олена, та й почервонїла як кармазин, і язик став мов повстаний.

А бабуся перехопила та й каже: »Демян?«

»Еге, ге, ге!«

— »Судденко Халявський, Омелянович?«

»А тож!«

— »Ось слухай, доню, щó він робить: отсе був з козаками на муштрі перед паном полковником, та втомившись, прийшов до дому, роздягсь, розперезавсь, та й лїг, сумуючи об тобі, та й журить ся, що, дума, не швидко тебе побачить.«

»І кажуть таки, що не швидко їх спустять!«

— »Не журись; може ти його і сього вечера побачиш.«

»Де то вже, бабусю, менї його побачити, та ще і сього вечера! Він не птиця, щоб йому до мене прилетїти!«

— »Хоч і не птиця, а прилетить і уродить ся отгуг перед тобою, як отсе я. Чи хоч, щоб прилетїв?«

»Де то вже, моя голубочко, не хочу! Аж жпжки трусять ся, щоб хоч-би його побачити... Зділай милость, нехай прилетить до мене... Та чи не буде йому якої від того надсади?«

— »Таки аж нічогісінько, він на те козак.«

»Приклич же його, пань-маточко, хоть на часиночку, хоч на годиночку; хоч-би я на нього подивила ся! Щó знаєш, те і роби, а я нічого не пожалкую. Усе тут моє, дам тобі усього, чого забажаєш.«

— »Добре-ж, доню, добре. Ходїм своє робити.«

От і ввійшли у велику хату, позаципали і двері і вікна, а вже і сонечко стало заходити. Панночка затопила в печі, сама сходила по воду,

а йшла по воду, як бабуся її навчила: не прямо до криниці, а вулицями обходила навпаки сонця: прийшла до криниці, набрала відро води, та й вилила на схід сонця; друге набрала і вилила на захід сонця, а третє набравши, що є духу, не оглядаючись, і впять не прямо, а вулицею за сонцем. От як принесла, та й настановила кашник з водою; а бабуся достала з-за пазухи зільля: любистку, материнки, чорнобривцю, цвїту папороти, терличу, та усього по пучечці всипала в кашник, та й пристановила до вогню; а сама узяла муки пшеничної, змісила водою, та й виняла з калитки у папірці кошачого мозку, відколупала пальцем, та й положила у те тісто; далі достала у себе з хустки, що був завязаний слід пана Забрїохи, та й розділила по-полам, і одну часточку всипала у те-ж таки тісто, змісила і скачала коржик, посадила в піч пектись і усе з приговорками та спльовуваньням, а хорунжівні звелїла сидїти на полу, підібравши ноги під себе, не жаятись і що вздрить, не боятись нічого і усе думати про свого милодана.

От як коржик спік ся, вона й дала його зїсти Оленї за три рази, запиваючи з водянчика водою, що нашептала бабуся; а за-тим і горщок з зільлям став закипати. Бабуся, гукнувши на Йосиповну, щоб нічого не жахалась, узяла другу частку слїда Уласовичового, та й всипала у кипячий горщик і стала мїшати, а сама аж у піч мов улїзла, та що є духу і кричить: »Терлич, терлич! десятюх приклик, а з десятюх девятьюх, а з девятьюх восьмирийюх, а з восьмирийюх семирийюх, а з семирийюх шестирийюх, а з шестирийюх пятирийюх, а з пятирийюх чотирїюх, а з чотирїюх трїюх, а з трїюх двох, а з двох одного та доброго.« Та й

примовила нищечком, щоб хорунживна не чула: «пана сотника конотопського Забрйоху, Уласовича Микиту; а хто жде та дожида, так нехай собі дрима.» Та й дмухнула на Олену, а та ні з сього ні з того і стала собі дримати.

Впять вража баба стала горщик мішати і впять кричить у комін тиї-ж речи: »Терлич, терлич! десятьох приклич,« та й звела на одного, усе таки пана Уласовича, далі й примовила нищечком: »а хто сидить та ждеть, той нехай собі заснеть.« Та впять дмухнула на хорунживну, а вона, сердешна, так і заснула.

Стала бабуся у-третє мішати зілья і вже що є духу у трубу кричить на терлич; і як довела до одного, так аж запищала від натуги, кричачи зо всеї сили та зовучи пана Уласовича, а на хорунживну дмухнула і говорить: »а хто спить та сопе, так нехай і захропе.« А від сього панна Йосиповна бебех у подушки, та й захропла на всю хату... А тут щось із сїней у хатні двері — геп! та й стогне, і щось мурниче і охка... Побачим опісля, що то там було.

VIII.

Смутний і невеселий стояв, руки зложивши, хваброї конотопської сотні пан сотник, Уласович Микита Забрйоха, у славному сотенному містечкові Конотопі, на вулиці біля шинку, де усеґда збирала ся сотня чи на муштру чи на переїчку, що чи не втік которий козак часом бува. Стоїть він, сердека, руки зложивши, голову понуривши, мов віл перед ярмом; а козаки на-чисто, уся сотня як скло перед ним стїною стоїть, шапки поскладавши на приспі у шинку, щоб як буде

яка муштра, так щоб не поспалили з голів, а дїтвора, що тут так і біга круг козацтва, щоб не підібрали та не запроторили куди геть. Так отго стоять козаки і ждуть, що з ними будуть робити і який приказ буде, та промеж себе де-що і базїкають, мов вода на лотоках шумить, аж луна йїде; та доставши з халяв, хто ріжок з кабакою, та нюхають та чхають, а хто люльку, та тут її розпаливши і смокче.

Пан Забрїоха сього нічого не вважа, і не бачить і не чує, що край його дієть-ся. Йому здаєть-ся, що він і доси слуха, що читав йому пан писар конотопської сотні, Прокіп Ригорович Пістряк. А сей давно вже прочитав, що треба, та зложивши бумагу, кладе у кишеню... Аж ось пан Уласович здихнув тяжко та важко, мов ковальський міх, та й пита писаря: »Зділай милость, приятелю Ригоровичу! розкажи мені словами, що ти там у депортї читав? Ти знаєш, що я нічого письменного не розжую, хоч і у школі вчив ся і »Вірую« почав було вчити, та на »же за ни« як затявсь, та й покинув письмо. Так ти мені не читай, а розкажи, що отсе за депорт принїс козак з Чернігова? Адже ми послали депорт, що у поход не пійдемо, хоч нехай кіл на голові тешуть: нам ніколи, друге діло зайшло; так чого ще вони пащикують?»

— Уся спирра черніговська безумню удаде ся! став казати, прокашлявшись, пан Пістряк: возписують предписанне і лають вас, пане сотнику, і мене — гм, гм! — возсозивають — прощайте у сїм слові — дурнями, занеже ми возгнуцали ся їх повелїваннем і не направихом стопи наша до Чернігова.

»Догадавсь, хоч через десяте-п'яте уторонав, що ти, пане писарю, говориш; так се-б то нам усе таки збиратись до Чернігова?»

— Не іначе, як обаче, сказав Ригорович, моргнувши усом.

»Так трясця ж їх матері! От їм дуля під ніс!» Та зложивши дулі, і став крутити. Крутив, крутив, та на Чернігов і посила, та усе прицмокує. А далі як крикне: »Не пійду! я їм послав через кривого лепорт, що нам ніколи.»

А пан Пістряк і каже: Та наш кривий іще не сотворив дошкандибання і до половини пути. Не возмущайтесь, пане сотнику; ми не ізидемо, дондеже не получимо отвітствования на наше сомнителство.

»Так таки, Ригоровичу, не пійдемо. Бач, як я мудро скомпоновав? Не пійдемо, та й не пійдемо. Ну, хлопці! Сонечко заходить, розходьтесь вечеряти, а завтра чим сьвіт з косами косити мені. А ходім, пане писарю, до мене вечеряти: Пазька наліпила мудрих вареників та спрягла яєшню... Ой, лишечко! ой, ратуйте! ой, біда!» став пан Уласович не своїм голосом про-бі кричати та за боки хвататись... Пан Пістряк і козацтво кинулось до нього, що що йому там сталось? Аж він... шелесть!... піднявсь до гори і полетів як птиця, усе таки кричачи, що є голосу...

Що-ж то ужахнули ся усі люде у славному сотенному містечкові Конотопі, як побачили, що їх прехваброї сотні пан сотник, Микита Уласович Забрїюха, та піднявсь під самісінькі небеса і без крил, та летить як тая птиця! І жінки і мужики і мала дїтвора, та що то! і старі повиповзали з хат дивитись на таку прояву, і усі-ж то поза-

дирали голови і дивлють ся, як пан Забрйоха, мов птах який заморський, летить по-під небесами: руками бовта мов крилами, черкеска йому роздуваєть-ся, ногами дрига, шаравари напужились, сам употів ніби у гарячій бані, і летить і кричить, і де заздрить на землі чоловіка, то скільки є голосу пити просить. Сее бачачи, старі люде плюють, жахають ся, жінки голосять з переляку, а малим дітям не одному довело ся переполох вилівати. А то-ж і не страшно?

Прокіп Ригорович, бачачи такеє диво, став задравши до гори голову, рот роззявив, аж горлянку видно, очи вилупив та руками знай розмахує, щоб-то піньмати та вдержати пана сотника, щó полетів як гусак. Та й козацтво усе, таки усе до одного, дивовали ся на сюю комедію... Та як і не дивоватись, бачачи, що чоловік о своїм умі, ні з того ні з сього, полетів як птах. І коли-б се о півночі, як усяка нечисть товчить-ся, а то ще й сонечко тільки-тільки що зайшло.

Стара Льозниха ледве від старости та від недуги вийшла на вдвіря і дивлячись на козаків, як вони збирались, як промеж себе жартовали, як лагодились муштру викидати, здихнула, та й каже: »Слава тобі Господи, що я не козак! Не здужаю і через хату перейти, а то б треба бігати та боротись та муштроватись! Не хочу, не хочу козаком бути!« та й задивилась на них, а далі... зирк! летить по-над нею щось таке страшне... Розгледівши, потюпала до козаків і стала їм розказовати, щоб вже не дожидали пана сотника, бо вже він у вирій полетів. »Я,« каже, »сама бачила: летить мов ворона, тільки що не крака, а знай пити просить.«

Пан писар і козаки — нічого робить — порозіходились і поросказовали, хто не бачив, як конотопський пан сотник, Микита Уласович Забрїюха, полетїв мов ворона. І усі-ж то, хто про се ні почує, здвигне плечима та й дивуєть-ся і каже: »Їди ж добра, коли і начальство наше обвідьмилось!« А Прокїп Ригорович зна, де раки зимують! Він хоч і перелякавсь, та не забув ні про вареники ні про яєшню, ні про Пазьку; гульк до неї на вечерю... та про пана сотника вже і не згадали.

А наш пан сотник летїв, сердешний, летїв від самого Конотопу і не зна, де він опинить ся і що з ним буде, аж гульк! — хутір, і він чує, що став спускатись усе низче, низче... Розглядаєть-ся, придивляєть-ся, аж се хутір Безверхий, шó на Сухій балці... От летить та летить по-над хатами, та в хорунжевний двір, де вже він раз був... От як улетїв у двір, та до хорунжевної хати, та у сїни, та прямісінько у хатні двері, шó зачинені і із середини защепнуті були, геп! мов добнею, та тут і простягнувсь як колода, і не дише і не ворухить ся.

Огсе-то гепнуло у хатні двері, де чакловала над хорунжівною конотопська відьма, Явдоха Зубиха.

От Явдоха зараз і обізвалась до нього: »Не стогни дуже і не охай, щоб хто не почув, та йди швидч у хату.« Відщепнула йому двері, кличе його, кличе: аж нема гласу ні послушання, лежить наш пан сотник, мов одубів! Нічого Явдосї робити, поволокла його самотужки у хату і як переволокла на друге місце, він і застогнав, і очима луп! і не пізнає, де він се опинивсь? Розглядаючи усюди, пізнав Зубиху; зараз, стогнучи,

і почав қоренити батька і матір її, що зробила над ним таку капость. А Явдоха тільки знай своє товче: »Не знаєш свого щастя! Та не кричи бо, розбудиш усю двірню. Що-ж будеш діяти: злякавсь, злякавсь, нігде дітись. Ніколи тепер тобі перенолоху вилити. На лишень, понюхай сього.« Та й піднесла йому під ніс тертого хрину. Він як нюхнув, та й чхнув аж тричі, а далі став просити пити. Явдоха узяла води, пошентала над нею, збризнула його тою водою, далі злизала язиком хрест на хрест через вид, щоб з очей чого не сталось, та й дала йому тії води на-питись. Він за один ковток чималий водячик так і висунув, та й каже: »Дай, тїтусю, ще.« — »Але!« каже Зубиха: »я тебе не пити сюди прикликала. Покинь трихи та мнихи, та приньмайсь за діло. Бач, яка краля лежить!«

Пан Забрїоха озирнув очима, аж і вздрів, що на полу спить панна Олена... Та так і задрижав, мов опарений. Та й справди-ж бо краля була! То хороша була, а то як розіспалась, та і розчервонїлась, що твій кармазин або рожа у саду, корсет розщепнув ся, сорочка розхрісталась, коси тільки, як порозпускались, так ті вже прикрили пазуху, та й то не зовсім...

Уласович наш як вздрів таку кралю, та так і заходивсь круг сонної, мов павич; тільки навешнячки танцює біля неї, та розгляда та плямка та слинку ковта; забув і працю свою, що стільки перелетїв, і забув, що й пити просив. Не йде на ум ні їда ні вода, що перед очима біда!

Він би що-небудь і придумав... гм! так Явдоха його за полу сїп! і притягнула до печи і каже: »Схамени ся лишень, блазну! Треба діло робити, а не ханьки мняти. На лишень отсю жабу,

та й скрути їй головку на бік. і ще живу, нездохшу, укинь мерщій у піч за жар.» От пан сотник і зробив усе, як веліла йому Явдоха, і ще жаба пищала, а він її і вкинув у піч, відкиля Зубиха увесь огонь вигромадила на припічок.

Як спеклась і зеушилась тая жаба, Явдоха достала її, обірвала усе мясо, а кісточки позбирала і стала з них вибирати: от і знайшла одну, точнісінько як виделочка, і навчила Уласовича, щó з нею робити.

Пан Забрїоха притулив тую виделочку до серця панни хорунжівни: вона зараз з просонья і заговорила і каже: »І вже мені пан Халявський!... плюю на нього... Микиточку, мій голубчику! де ти? прибудь до мене: хоч би я на тебе подивилась!«

Уласович з радощів як зарегочеться на усю хату і як-би не спинила його Явдоха, то так би і кинувсь на хорунжівну: так та його за руку дьорг! — відвела, та й навчила, щó ще треба робити.

От пан сотник і стоїть біля неї, та знай з одної кишені виньме каменючки, то каміньці, креймашки, скляночки, жарнівки — се все надавала йому Зубиха — от виньме жменю сього добра, подержить на руці, побрязчить та й пересипле у другу жменю, і так довго робив, а панна хорунжівна знай з просонья приговорює: »Микиточку, душко Уласовичу! час від часу дужче тебе люблю!«

Далі Явдоха подала йому жабячу кісточку, щó неначе карлючка, і по її науценью тільки пан Забрїоха заколупнув хорунжівну легесенько під серцем, так вона так і розпалала ся і стала казати: »Не хочу... за Халявського... не сидуйте

мене... віддайте мене за Забрйоху... Коли не віддасте, утечу...»

Тут Явдоха відвела Уласовича від панночки і каже: »Бач, як я зробила, що вона тепер на Халявського пльовати-ме а за тобою вбивати меть-ся. Тепер зо всім, пора до дому.«

»Як до дому? Тільки усього і буде?« питає пан Микита.

— »Буде з тебе і сього; чого тобі більш?« каже Зубиха. »Тепер не жури ся ні, об чім і жди, як вони по тебе будуть посилати і панькатись коло тебе. Тепер поїдьмо до дому.«

»Як же ми, тїтко, поїдемо? Коли впять ле-тїти, то цур йому! ей, не можу!«

— »І ні вже, синку, і мені тебе жаль. Тепер поїдемо, та хоч ти дорогою дрімай, хоч і спи, то не бійсь нічого. Перед сьвітом будем дома. Я завтра впять тут буду і дам панні Олені отєї жаб'ячї кїсточкї, щоб носила при собі; поки буде носити, поти буде тебе любити. Ходїмо ж з хати, та й поїдемо; а то вже скоро панночка прокинеть-ся.«

От Зубиха позбрала усе своє, поскладала як їй треба було, узяла днище і веретено, і вийшла з Уласовичем з хати. Вийшовши, каже пану Забрйосї: »Сїдай на днище по козацькї, мов на коня, а я де-небудь причеплюсь, мені не первина.«

Тільки таки що Уласович занїс ногу, Явдоха як свисне, як цмокне!... днище підняло ся у гору, на ньому пан сотник верхи, а з-заду підсіла Явдоха та знай веретеном поганя, та цмока та приговорює, мов на кобилу, і підняла ся під самї небеса.

Сидить нащ конотопський сотник Микита Уласович Забрйоха на днищі, мов на конї: ноги

йому без стрепен так і телішають ся, і щоб не впасти, руками держить ся за тее днина, а воно чкурить, воно чкурить ще прудче, чим Яцькова прибуда; а на-задї Уласовича причепила ся Зубиха, та аж скіглить від холоду, бо вітерець продував і їй кріпко скубенти докучали.

Не всіли вони добре оглядітись, аж вже і Конотон не далеко. Явдоха щось забормотала, аж ось днина усе низче, усе низче... та плюсь! біля Забрїошинних воріт і впало. Пан Уласович як гепнув, та аж не стямив ся і не вздрів, як Явдоха з днинцем счезла, і не вглядів, хто з його хвіртки шморгнув, тільки і бачить, що Пазька когось провозжала.

— Чи се ви, паниченьку? пита вона свого Уласовича: Де се ви пропадали і доси?... я отсе усе за-вами журила ся.

»Чого-ж ти вийшла за ворота?« розпитовав її пан сотник.

— Із журби! каже Пазька.

»А кого-ж ти провозжала з двора?

— Та там... чужий бичок забравсь було до вашої скотини, так я...

»Бичок! до скотини! Гм!« ворчав собі під ніс пан Микита, уходячи у хату, та й звелїв засьвітити сьвітло, бо у хаті було по-ночі.

Унесла Пазька сьвітло... Дивить ся пан Забрїоха, що на столі недоїдені вареники, і дві ложки, і дві тарілки, і носатка вже порожня, а дулівки кат-ма!... Поморщивсь, закопчив губу, та поворчавши: »бичок... до скотини!« та й пішов у сьвітлицю, погасив сьвітло, та й бебехнув на ліжку, та подумавши: »кат їх бери! в мене є тепер хорунжівна!...« та й захріп на всю хату.

IX.

Смутна і невесела, прокинувшись, сиділа на ліжку панна хорунжівна Олена Йосиповна у своїй хаті, у Безверхому хуторі, що на Сухій балці. Сидить, позіха, очиці протира і сама себе не розбере, де вона, що вона, що з нею робилось, що їй таке снилось і від чого їй так тяжко та нудно.

Аж ось, де не узялась конотопська відьма Явдоха Зубиха. Увішнєдши у хату й каже: »Добрій-день тобі, панночко! Чого ти така смутна та невесела?»

»Ох, бабусю! тепер я усе згадала!... Що се ти зо мною наробила?» так охаючи казала панна хорунжівна.

— »Але! мовчи та дии!» каже Явдоха. »На лишень отсей капшучок, та на шнурочку почепи на шию, то усе гаразд буде.« Та сеє кажучи і почепила їй на шию капшучок, а в тім капшучці жабяча задня права лапка та з неї-ж пересушене серце та лобова кісточка, та Микитового сліду трохи.

Тільки що се їй почепила, так панна Олена і повеселїшала, як з води вийшла. Очиці так і палають, щоки зачервонїли, а сама і на ліжку не всидить, кинулась до Зубихи, та аж плаче та просить: »Тітусю, голубочко, пань-маточко! Що хоч роби, тільки віддай мене за конотопського пана сотника Забрїоху; я таки гаразд і не знаю, як його зовуть. Віддай, віддай швидче мене за нього.«

— »Адже він тебе сватав, та ти йому піднесла печеного гарбуза?»

»Та то я була дурна та божевільна, не розгляділа його добре, не розпитала ся людей, не послухала братіка... Тепер мені сьвіт немил без нього!«

— »Адже-ж ти любиш панича Халявського Омеляновича, судденка?«

»Та то я була дурна та божевільна! Від учорашнього дня і цур йому і пек йому від мене! і не спомнай про нього. Одно в мене на думці, що хоч аби побачити пана Забрйоху та надивитись на нього та приголубити його, та щоб він мене взяв...« Та сеє кажучи, беркиць з ліжка до ніг Зубишиних, та й лежить і плаче і просить: »Зроби, тїтусю, щоб він мене узяв! я тебе три годи буду рідною матірю звати, буду тебе і поважати і шанувати. Коли ж він від мене відцураєть-ся, пійду сьвіт за очима, сама собі смерть заподію!«

— »Та годі-ж, годі, угамуй ся!« казала їй Явдоха і підняла її з долу та й посадила на лавці. »Ось увійде твій братік, тї йому, не соромлячись, усе розкажи; нехай їде мерцій у Конотоп до пана Забрйохи та й скаже, щоб прислав людей за рушниками. Онде-ж і братік іїде до тебе, а я пійду у Конотоп та з Забрйохою зроблю, що треба; не журись, та ділом поспішай.« Та сеє кажучи і пійшла з хати, а панна хорунжівна їй у слід кричить: »і хустку, і весільну шишку тобі дам!«

Аж ось і ввійшов до неї у хату братік її, пан хорунженко, на личку вже веселенький, не наче і не був недуж, так добре помогло йому від завару соняшниць.

»Що, братіку, чи ти здоров?« питала його сестриця, панна хорунжівна.

— Тільки перед сьвітом спочив після завару соняшниць та й заснув на всі заставки: та тепер і нічого. Так казав пан хорунженко.

»Ну, братіку, не журися; скоро вже тобі буде воля йти у ченці,« стала казати панна Олена, посупивши очиці у землю. »Я вже... вибрала... собі жениха...« сказала та й засоромилась і почервоніла як рақ.

— А кого?

»Пана сотника конотопського, Забрїоху.«

— Що печеним гарбузом попоштувала?

»Еге!«

— Адже ти, бачить ся, щось пильненько прилипала до пана Халявського?

»Цур йому! і не згадуї про нього. А зділай милость, поїдь до нього у Конотоп, та й скажи і попроси, щоб сьогодні, або хоч завтра, нехай присла людей за рушниками, а у неділю і весілля.«

— Та що се тобі так ніколи припало? шитав її пан хорунженко, а самого аж за живіт узяло. що вже і йому недовго брицкати у миру. Ще б може хоч трохи огляділась, а то шити-білити, завтра великдень.

»Умру, коли через тиждень не піїду за пана сотника! Я його сьогодні бачила у-ві сні. Що за хороший! як намальований. А багатий? так і міри нема. Так і пересипа з кишені у кишеню і гроші усякі, і срібні і золоті, і жемчуг і усяке дороге каміння. Зділай милость, братіку, соколику, лебедику! Поспішай яко мога. Привези і його з собою, привези і людей, щоб кому швидч рушники подавати... або людей не треба, і тут пазбираємо, тільки його мєрщій, його до мене вези!«

Так урагова конотопська відьма наробила, що бідна дівка аж на стїну дереться та про-бібажа пана сотника Уласовича Забрїоу.

Нїчого пану хорунженку робити! Звелїв снідати подати, їсть і дума. Не удоволив ся і не надумав ся, забажав обідати; обїда і дума. Далї як пообїдав, та й надумавсь і каже сам собі: »Пан Халявський і у рот нїчого не бере, а пан Зарїоха, не узяв його чорт, не пролива; ще щоб і мене не перепив. Ну, дарма! віддам сестру за нього та з год місця з молодими поживу.« Так пораявшись сам з собою, сїв на візок та й чкурнув у Конотоп, прямісінько до пана сотника, Микити Уласовича Забрїохи.

Тут наша панночка і заходила ся поратись і к сватанью прибиратись; хату мїє, столи, лавки, мисники змива, птицю патра, локшину кришить, горшки наставля, рушники налагоджує, так що всі наньмички аж позасаповались від такого поранья.

X.

Смутний і невеселий сидїв пан судденко, Демян Омелянович Халявський, у своїм хуторі у пустій хатї, відкїль повиганяв усіх із серця. І знай то сердивсь, то сумовав, то лаяв усякого, хто тїльки на думку йому приходив, то сьвітом нудив, і з журби аж захляв. Як же йому було і не журитись? Панна хорунжівна, що з Безверхого хутора на Сухій балї, Олена Йосиповна, котра побожилась і заклїяла ся, що ні за кого за-мїж не пїйде опрїч його, що не один вечір він з нею до півночи просидїв під вербою, біля крїнциї, з котрою він і перетенями обмінивсь,

котра йому святою Пятінкою забожила ся, що тільки він вернеть-ся з походу від Чернігова та прише людей, то вона зараз і подає рушники, а він на сеє понадіявшись то у Чернігові аж пять кіи протряс, щоб його не держали та відпустили оженитись, — що він, вирвавшись з Чернігова, біг як скажений до свого хутора, біг і ніч і день, і коня занапастив і сам аж засапавшись ускочив у хату та мерщій і гукнув на Хіврю, таки свою наньмичку, щоб бігла, дядьків та троюродних братів до нього прикликала, щоб мерщій брали хліб святий та палички, та їхали б до панни хорунжівни за рушниками: аж тут йому Хівря і піднесла пинхву, що, каже, панну хорунжівну вже просватали за пана сотника конотопського, Микиту Уласовича Забрїошу, що вже й рушники подавали, і сватанья запили, так що ну! що тільки той, хто не був на сватаньні, той не був паний, а то усі лоском лежали аж до другого півдня; що завтра буде і весілья, що вже панночка з розпущеною косою, звісно як сирота, по улицям у Конотопі з пісеньками ходить і дружечок збира: що його дядини понаряжовались і пішли у Безверхий хутір короваю бгати: що сам пан Забрїоша приїздив і поєднав їх сліпого скрипника на весільї грати. Сеє усе як повислуховував пан Халявський, та як роззявив рот слухаючи, то він так йому і зоставсь, аж патьоки потекли. А далі як затрусить ся, неначе у лихоманці, очи аж на ліб повилазили та мов горять, та як зложив кулаки, як хряпне себе по голові, що на силу устояв і довго чмелїв слухав, далі вже як почав, мов розперезаний, лаяти і панну Йосиповну і пана хорунженка і пана Забрїошу, і дядьків і дядин і братів і невісток, і дружок і коровайниц

і сліпого скрипника і наньмичку Хіврю! Вже коренив, коренив, вичитував, вичитував, аж піна йому з рота бе мов у скаженого... а далі як кинеться до Хіврі! так би її і розтерзав, як-би не догадала ся та не втекла.

Отто він zostавсь сам собі у хаті та й сумовав і журивсь, і з серця понаривав собі з голови волосься повні жмені. Та як здума, що вже не можна нічим діла поправити, то так і заголосить, аж завне, мов пан-отцевський хірт, та й подереться на стіну.

Вже в десяте товкмачив себе то по голові то по грудям кулаччам і тільки що надумав було головою об стіну товктись, аж рип! і увійшла у хату бабуся стара та престаренна, згорбилась, через силу ноги волоче і паличкою підпирається. Війшла, поклонилась та й каже: »Добрий-день тобі, паниченьку!«

А панич мовчить, витріщив очи та сопе.

— »Чому таки в тебе нема ніякого поранья?« каже баба, не потураючи, що він дивить ся на неї мов скажений. »Ні птиці не патрають, ні баранця не зарізано і муки на локшину ніхто не кришить! Оттак приберись! Завтра в нього весільля, а він собі і овва!«

Не знаю, де б то опинилась ся баба і як би захрустіли її кісточки, і хто б то їх і з цуциком позбирав, як-би Демян Омелянович не розсердивсь за сії бабусині речі так, що вже не можна більш! Піни йому повний рот, аж через край тече, і язика не поверне, тільки трусить ся, та кулаки стулив, та скіглить, мов кривий цуцик. Думка така, що як-би ще трохи, то він би з серця лопнув. Та як таки і стерпіти? Тут чоловікові зовсім біда, тільки було налагодивсь женити ся і

людей посилати з хлібом, а тут йому дівка і піднесла печеного гарбуза! Та ще-ж яка й дівка? Та, що любила ся з ним трохи чи не більш году, що не одну ніч просиділа з ним під вербою біля криниці і тут божила ся і запрясила ся, що ні за кого не пійде опріч його; а тут, одно те, що йде за другого, а друге те, що йде за пана конотопського сотника, Забрїошу, над котрим вона і за очі і в вічі насміхала ся. Так як тут було пану суджену стерпіти, що після такої біднї прийшла бабуся, та ще й така, що гідко скинками узяти, та й та над ним кепкує. Він би, кажу, потрощив би її на шматки, як старий деркач, так йому дух заперло і він не здужа і поворушитись, а вона тим часом і каже:

— »Чого бо ти так лютуєш? Мовчи та динш, та слухай мене. Буду я суча донька, коли панна хорунжівна Олена, що з Безвершого хутора, не буде за тобою ще завтра чим сьвіт.«

Як сказала йому се бабуся, так він з радощів аж задрижав, та щось хотів сказати, та й не зміг, а тільки вивалив очі та силкуючись ледве-ледве промовив: »йю?«

— »Та будь я шельмовська, анахтемська дочка! щоб мені очі повиплазли, щоб мені руки і ноги покорчило, щоб мені тряся, щоб на моїй тварі сіло сімсот пістрячок та болячок,« та і усякими відьомськими проклинаннями стала проклинатись, »коли,« каже, »не зроблю так, що ти з Оленою завтра у-в утрєні обвінчаєш ся: тільки слухай мене. Адже ти мене добре знаєш?«

Як таки сьому паничеві і не знати конотопської відьми, Явдохи Зубихи (бо се вона була), коли вона йому раз язичок піднімала, у-друге остуду знімала; так вже дала ся вона йому

знатись. Отто як почув він се від неї, так на душі стало йому легше, зараз і орозумів, що йому треба робити, та мерщій їй беркиць в ноги та й просить: »Тіточко, голубочко! Зробіть, як знаєте, зробіть, щоб моя була Олена; цілісінський год буду вас рідною матір'ю звати, куплю плахту, очіпок, серпанок, чого забажа душа ваша і вашого kota... Тільки дивітесь лишень: вже Олена дружечок збира, коровайниці вже доси діжу по хаті поносили, а пан сотник конотопський, Микита Уласович, наняв сліпого скрипника на весільді грати, так де вже...«

— »Хиба-ж я не Явдоха? Я йому зроблю весільля! Нехай лишень укоштується, нехай протрусить батькові карбованчики для тебе, а/я і його оженою. Нехай і Олена збира дружечок, нехай починають приспівовати Микитові, а я знаю, що зведуть на Демянка. Приньмай ся ж хутко; кажи, щоб у господі і пекли і варили і чого треба наточили, а ти біжи збирай бояр, свашку, світилку, старостів, та якого-небудь батька знайди, щоб порядок давав.«

Агу, пан судденко повеселійшав; хватив пояс і став підперізоватись та за шапку братись, щоб ійти за поїздом; а Явдоха, виходючи з хати, стала весільної співати, та ще й прискакує:

У Демянка та батьків много,
А рідного та ні одного.
Та все такі, що напите ся,
А нікому й пожурити ся.
Усе такі, що пити, гуляти,
А нікому та порадоньки дати.

XI.

Смутна і невесела убирала ся у своїй хаті панна хорунжівна, Йосиповна Олена, на своєму Безверхову хуторі, що на Сухій балці. І вбираєть-ся і не вбираєть-ся; треба б то поспішити, бо вже у селі передзвонили до утренї у-в один дзвін і стали у-во всі дзвони дзвонити; треба їй поспішати до церкви, бо учора на домобинах так порадились, щоб їй тут у-в утренї і звінчатись з конотопським сотником, паном Забрїохою, Микитою Уласовичем, а від хутора до села буде верстов з пять; так от треба їй поспішати, щоб виспіти, — так щось руки не піднімають ся. Уже вона і розчесала ся, вже і коси у дрібушки поплела, стала ленти покладати... зирь! що ні найлучша скіндячка, що їй подаровав пан судденко... її так і узяло із-за плечей: згадавши його, засумовала і трошки сплакнула. Зубиха ж тут так і розсипаєть-ся. І сюди шатнеть-ся, і туди мотнеть-ся, і наместо Оленї навязує на шию, і голову квітча: а як нарядила зовсім, то й вибігла мерщій на двір, повернулася на одній нозі против сонця тричі, пошепотїла щось таке собі нищечком, обвела рукою туди, де село, та й сказала:

»Хто має поспішати,
Нехай не вийде з хати,
І щоб до сход сонця
Не знайшов ні дверей ні віконця!«

Увішєдши внять у хату, стала знарязати панночку Олену до вінця: звелїла їй тричі поклонитись у ноги батькові і матері, що для такого случаю знайшли, а далі і братікові рідному. Старшій дружці дала пару свічечок пятакових

до вінця, хустку руки звязати, рушник під ноги і шага під рушник паламареві за ставник, а далі тихесенько, щоб ніхто не бачив, дала теж дружці якусь кісточку та якийсь-то репашок, і навчила її, що і коли з ними робити. От і пішла наша молода з старшою дружкою у село, поспішаючи до утрені, щоб там шлюб приймати з паном Забрійохою, конотопським сотником, Микитою Уласовичом.

Що-ж робила Явдоха, залишившись на Безверхім хуторі? Там дівовала годів сорок дівка, а звали її Солоха. Бідна та перебідна: ні одежі у неї не було і нічого. Та ще на одно око сліпа, від паршів волосся повилазило і голова голісінька як долоня, уся шия у чиряках та в пістряках, аж тече, на щоці огник, зубів недолік, горбатенька, курноса, тільки ямка замість носа, на одну ногу крива, і правої скарлюченої руки до рота не піднесе. Оттаку-то краплю Зубиха узявши, та й убрала у денти і замість кіс порозніскала кінці, удягла у чужу свиту, випрохала намиста з хрестами і повязала їй на шию, та як вже зовсім убрала, Явдоха посадила її верхи на паличку, а сама сіла на другу, цмокнула, ньокнула... палички і чкурнули скільки духу, аж пел за ними хмарою. Прибігши у село до церкви, Явдоха й каже Солосі: «Стій же ти, дівко, на рундуку, біля куні, та держи у руці отсю маківку. Який козак прийде та озме тебе за руку та уведе вінчатись, не дровичись, не царамонь ся, вінчайсь сьміливо. Гляди ж, дожидай до сход сонця.» Солоха стала і дожида, а Явдоха мотнулася до свого діла.

Олена ж з старшою дружкою знай ійдуть та поспішають у село, щоб поспіти до утрені.

Олена що йде, то усе вихваля пана Забрйоху, який-то він гарний, чорнявий, повновидий, які-то в нього усі штенні і який сам увесь лецький та моторний. Як же йдучи де тільки зйдуть на перехрестя, то старша дружечка кісточкою, що дала Явдоха, тричі панну Олену у спину тихенько: стук, стук, стук! та і промовить: »а геть, нелюбе!«; то Олена її і пита: »що ти, сестричко, мене в спину товчеш?« — »Та то я, панночко, пірячко зняла, на кунтуші було прилипло.« То Олена і стане впять про пана Уласовича казати, та вже не з-так його похваляє: то в нього нема таких очниць, як у пана судденка; на другім перехрестяті і усі поганійші, чим у пана Халявського: далі вже він і сякий і такий, і стидкий і бридкий, і поганій і мерзенній. А як дійшли до церкви, то старша дружечка тихенько з-заду і розв'язала шнурочок, на чім повішений був капшучок, а у тім капшучці була жабяча задня права лапка, та з неї-ж пересушене серце та лобова кісточка, та Микитового сліду трохи. От як розв'язала, а той капшучок і спав, так що Олена і не чула ся; от вона зараз і крикнула: »Щур же йому, пек йому, тому Забрйосі! не хочу та й не хочу за нього за-між! Вернімо ся, сестро, до дому!«

— »Та чого-ж вертать ся!« каже дружечка: »постіймо хоч трохи у церкві; коли ж пан сотник до тебе підйде, щоб шлюб приймати, то ти тут і відкинь ся. Се ще йому стиднійш буде, що при людях такий бешкет йому зробиш.«

»Отсе справди що так!« каже Олена: »таки тут йому межі очі і плюю. Ходім же у церкву.«

Увійшли у церкву. Панна Йосиповна зирк-зирк по церкві — нема пана Уласовича. Вже швидко і вийдуть, а його нема. От вона то почервоніє як мак, то побілїє як полотно: усе, сердешна, боїть ся, щоб він не увійшов та щоб не потягнув її до шлюбу. Аж ось, тільки що дочитали ся до »во утрїє ізбивах«, аж шасть у двері: свашки, свігилки, бояре, дружко, підружій, старости, та усе не прості, усе з панства, у кунтушах, у черкесках, у сукнях таких, що тільки поцмокай! Ще важнійш були, чим у нашого поповича, що до хвилозохвиї ходив та, оженившись на нашій дяківні, у нас у селі попом став. А за таким-то поїздом увійшов і молодий... Хто-ж то такий? Олена так і затрусилася, як вздріла, що се не пан сотник конотопський Уласович, а сучь пан судденко Халявський Омелянович, кого вона так щиро любила. А старша дружечка мерщій тим репяхом, що відьма дала, та її у спину товк! та й примовила тихенько: »причепись впять!« Олена після сього так і згоріла, та промеж народу пропхала ся до пана Халявського, та його за руку сїп! і каже: »Бери мене! як хоч, а бери. Коли ж в тебе є друга, то покажи, де вона, а я їй, суці, тут-же очи видряпаю. То я було обжеволїла, а тепер вмру, коли мене покинеш!«

»Та я-ж за-тим, панночко, і прийшов, щоб з тобою закон прийняти!« сказав пан судденко, та й потяг її за руку до стільця; а вже піп був поєднаний. Не забарились, проспівали »лозу плодовицу«, окружили круг стільця, звелїли молодим поціловатись, вчистили з молодого пів коня, та й відпустили до дому, а сами зостали ся то свічки гасити, то що.

XII.

Смутний і невеселий ходить по хаті пан конотопський сотник, Микита Уласович Забрїоха, урядившись як можна гарнійш і виголившись чистесенько, і чуб підстригши любесенько. Ходить він по хаті, куди ще з вечера приїхав з Конотопа у село, щоб у-в утрєні вінчати ся з панною хорунжівною Йосиповною, як учора домовили ся. Тільки що вдарили в дзвін до утрєні, вже він і скочив, і розбудив пана писаря, Пістряка Ригоровича, що покликав його у старші бояре.

Поки дзвонили, наше козацтво голило ся, обувало ся, одягало ся, і як вже була пора, то одягнувши нові кримських смушків кожухи, стали виходити.

— Та отверзайте, пане Уласович, без преткновєння. Присі бо час. Нуте-ж, нуте! Пошто над зацінкою глумляєтесь? Сокрушайте її: отверзайте врата у сїни. Так комендовав пан Ригорович на пана сотника, що знай маца по дверям, та не відчиня.

»Але!« каже Микита Уласович: »отверзай ти, коли знайдеш. Бач, нема дверей!«

— Чесо ради сие бисть? каже пан писар: двері суть на празї, а праг на дверях. Возтягїть лишень плямку.

»Та яка тут у чорта плямка? Стїна гола, а дверей кат ма. От сам подивись.«

Кинувсь пан Пістряк... хап, хап! мац, мац! нема дверей, та й плямки не на лапа, сама стїна стала перед ними. Шука один, шука — аж употїє; сварить ся другий і переминить його, стане скрізь обмацовати, — нема та й нема!

»Що за недобра мати? Де у гаспида подівали ся двері?« аж скіглить пан Забрїоха, та з серця аж зубами клаца, бо вже давно у усі дзвони передзвонили.

— Видїх двері отверзаюній ся сімо і овамо, і се не бі! так гарчав Ригорович, аж патли на собі рвучи. Далї каже: А що сотворимо, пане сотнику? Разверзім обяття і приступім на прикосновение. дондеже сотворимо совокупление.

»Та кажи менї просто, пане писарю! тепер не до письма!« казав йому аж плачучи пан Уласович. »Я й так себе не тямлю, а він ще письмом очи ковиря! Кажи бо просто!«

— Прикосновение, осязание, спріч мацание. Дадїте вашу десницю у мою шуїцю, та й будемо разом мацание воспроизводити круг усїї хати, чи не сокриша ся де двері во онім місці, або чи не який враг, ненавидяй добра, похити їх.

На-силу розчухав пан Микита, що писар хоче робити. От і приняли ся мацати по стїні. Один йде у-в один бік, а другий у другий: мац, мац! хап, хап! »Чи є, Ригорович?« — Ність! ізчезона яко дим! — »Ходім дальш.« Впять пішли. — Чи обріли, пане Уласовичу? »Тфу! бодай вони зслизли! А вже і »Достойно« дзвонять. А! морока, та й годї!«

Облапають усю хату, зійдуть ся впять до купи... нема дверей та й нема! Впять розійдуть ся, той по сонцю, а другий навпаки сонця, лапають... зійдуть ся — нема! Вже б раді хоч-би віконце намацать, так і те кат його зна де діло ся. Аж плачуть обидва.

Пан Уласович Микита сїв на долівці, та давай у голос: »Вже доси і утрєня відійшла, а

мене панна хорунжівна дожидалась, дожидалась, та може вже і до дому пішла. Ой лелечко, лелечко!»

А пан Пістряк знать щось своє надумав, як став серед хати, розводить пальцями і тільки що хотів щось сказати, аж ось — брязь плямка! рип двері!... шасть у хату — Явдоха Зубиха, їх приятелька, конотопська відьма, що сама таку мару на них напустила і двері від них сховала!

От і загомонила на них: »Чи ви подуріли, чи показали ся? Якого гаспида ви тут робите? Чому не йдете вінчатись? Але за-того вийдуть з утрені, і молода з друзьками давно жде, а вони тут ханьки мнуть!»

»Ох, тітусю!» на-силу промовив пан Забрїоха: »тут зовсім біда.«

— Смущення велпе учини ся, казав Ригорич, з шдлібя приглядаючись на Зубиху. Сня двер, в ню-же произведение сотворяет увесь род человеческий, бисть погибшая, і се наки обрїте ся, но како? не вїм!

— »Роскажи ти, пане Микито, мені по людськи, а його ніхто не второпа. Що тут вам за приведенне було?» так питала Явдоха, буцім-то і не знала нічого.

»Та тут таке було,« казав пан Забрїоха, »що як його і розказати! Хтось було двері в нас вкрав! Вже ми їх лапали, лапали, обмацовали; прийшлось було про-бі кричати, а ти тут і вїйшла.«

— »Те, те, те! знаю, знаю!» каже відьма. »Бач, суча донька що була наробила! Та я її переспорю. Вона ще й не таке хоче з тобою зробити, та ти не потурай. Іди лишень з боярином швидче до церкви, та й бери свою дівку.

Не розглядай, чи вона Олена чи не Олена, а тільки бери ту, що стоїть на рундуку, біля куні, та у руках червону маківку держить. Гляди ж, не дуже вередуй, і на Олену, хоч її і побачиш де, не квапся: то буде не вона, а з маківкою твоя. Бач, прибігла з Києва дядина пана судденка Халявського, ще злійша мене, та не з-так зна, як я. Вона перш в тебе двері вкрала, а тепер на панночку Олену наслала мару, буцім-то вона і сліпа і крива і чиряковата і коростява, і буцім-то вона зовсім не вона. Отже ти не царамонь ся, щоб псяюха не посьміяла ся над нами. Вінчай ся сьміливо; а як прийдете від вінця, так я усе злеє відверну і її, стару суку, прожену. Біжіть же швидш!» Та сее кажучи, глянула на Ригорівича, та й моргнула йому, а той кахикнув по дяківськи, та й сказав сам собі: »Догадавсь!»

От наші хлопці, подяковавши Явдосі усяк за своє, мерщій пішли собі. Поки дійшли до церкви, аж вже усі повиходили, тільки самі попи zostали ся, де-що прибираючи, та з людей де-хто, то свічечки міняючи, то що. А пана Халявського з молодою та з поїздом і духу не zostало ся. А Солоха стоїть собі на рундуку, біля куні, маківку у руках мне і жениха жде.

Пан Микита на неї зирк! так у нього у животі і похолонуло. Хороша краля! Дививсь, сердешний, на неї, та здохнувши важко і каже: »Що то за проява стоїть?»

— Мню, каже писар, яко снѣ єсть єдинаѣ із седмидеѣяти дщереѣ царѣ Ірода, іхже він ока-янний породи пагуби ради рода християнського. Єдина суть лихорадка, друга лихоманка, третя трясця, четверта напрасниця, пята поганка і прочіі і прочіі, імже нїсть числа. Аз же мяю...

»Та не ми бо, пане писарю, а кажи діло. Чи се перевертень, чи се вона справди така?«

— Єй, господине! егда воззрю на неї умними очима, то зрю панну Олену, хорунжівну, Йосиповну, превелелінную дівицю; егда же разсмотряю її гріховними, плотскими очима, то обрїтаю її ізїдомою паринами паче усіх мерзостей усего лица земли. Аз же мню, яко сєе єсть обаванне Явдохи велемудрої, рекше Зубихи, єже устрої посьмїяннїя ради тресугубо анахтемськи проклятої відьми київської.

»Так щó-ж, пане писарю, брати?«

— Та берїть, добродїю. Аще совїсть не зазрїть, берїть. Сотворїте совокупленне, а по совокупленнї усякоє обаванне ізчезает яко дим і раточаеть-ся яко прах перстний.

От пан Уласович підтяг живїт та підїйшов до Солохи, та й каже: »Чи не соїзволяєте, панночко, зо мною шлюб прїняти?«

А Солоха і загугнувіла: »Соїзволяю.«

Мерщїй побравнїсь за рученьки, як голуб з голубкою, і вїйшли у церкву, та до стїльця.

Не забарнїсь, і їх обкрутили. Пан-отець і каже: »А поцілуйтесь!« Пан Забрїоха не дуже розглядав, обтер уси, та свою гарну молоду цмок! на усю церкву, та з радощів і викинув попові аж пять алтин, та усе денежками, і пїйшов з своєю молодою у Безверхий хутїр. А старший боярин, пан Пістряк, кишки рве зо сьміху, та біга по селу, та збира свїй поїзд, щóб швидче на посад молодих садовити.

XIII.

Смутний та невеселий стояв, понуривши голову аж до грудей, пан конотоцьський сотник Микита Уласович Забрїоха у Безверхому хуторі біля панських хат, дивлячись, що панна хорунживна Олена Йосиповна сидить на посаді з паном судденком Демяном Омеляновичем Халявським, а біля нього стоїть... Солоха! Дівка гарна, чепурна, одягна... бо що було на ній до вінця позичено, чи плахта чи свита чи намисто чи скіндячки, то усе люде своє познимали, а вона й зосталась голомоза, боса, сорочка чорна, дїрява, розхрістана, і тільки що пиматком старої плахти запялась, та й годі. От усе убрання на ній. Оттак-то йому удружила Явдоха Зубиха, конотоцьська відьма, за той бешкет; що він їй і на річці і над річкою при усій громаді зробив! А й не він же то, коли по правді сказати: то поравсь над нею пан Пістряк, він і пана сотника на се навів; ну, та знаєте, що на сьвітї усе так йде: що писар збездільничка, так йому і нічого, а суддя з дуру, не знаючи дїла, підпише, так він і у відвіті, на ньому усе лихо і складеться.

Стояв, стояв пан Уласович довгенько і розуму не приложить, що йому теперички на сьвітї робити! Забіг би на край сьвіта, так усе шлюбу не розірве: казав бо при вінчаньні, що »не покину її аж до смерти«. А як гляне у вікно, його панна Олена сидить край пана Халявського: як послуха, що дружечки приспівують вже не так як учора, замість Микитки та вже Демянка, а слїний скрипник, сидючи у сїнях, що є духу скрипить Дербенський марш, а бісова відьма,

Явдоха Зубиха, замість матері сидить у червоних юхтових чоботах з підковами у пядь, а на голові кибалка, що усе-то зять, пан Халявський, надаровав, та ще вона визирне до нього у віконце та й глузує над ним: так аж об поли беть-ся руками і зубами клаца.

Пан Ригорович маяв було покинути і своє бояринство і притулити ся до чужого весілья, бо бачив, що тут і страва усяка мудра і горілки багацько і поштують на подряд усіх, не розбираючи, хто першу не а хто вже і п'яту. Піткнувсь було, так йому і чарки понюхати не дали і у хату ходу не дали. »Іди, кажуть, собі на своє весілья.« От він подумав, що, каже, »живе покину а мертвого пійду съкати«, плюнув їм через поріг, та й пійшов до свого поїзду.

От їх дружка зібрав усіх і каже; »А що-ж, пане сотнику! якого шва наварили, таке будемо й пити. Чого тутечка будемо розглядати? Треба своє діло справляти. Поїдемо лишень у Конотон; треба, як почали, так по закону і скінчати; вже й не рано.«

Поїхали, приїхали, сяк-так дали порядок, достали де-чого у пана Уласовича з материзни, прикрили грішне Солошине тіло, стала хоч трохи не з-так бридка, посадили молодих за стіл, страви ж було усякої наварено, була ж і горілка, була й варена. Таки, нічого сказати, було діло з порядком.

Чи співали дружечки чи не співали, чи танцювали парубки з дівчатами чи не танцювали, а мерщій поділили коровай, та й положили молодих спати... Здихнув не раз тяжко та важко пан Уласович, згадуючи, на яких би то мякесеньких подушечках спав би він з панною хо-

рунживною і усе... і теє... а тут довелось лягати на своїй панчевській перині, та ще з коростявою Солохою... Та ще на ту біду, збираючись на панні Йосиповні женити ся, Пазьку, таки наньмичку свою, що йому усегда після обід у головиці ськала, відпустив до пана писаря до того-ж діла. А сидячи на посаді з своєю Солохою, як вздрів Пазьку, що прийшла на весілья дивити ся, так... аж оскома його узяла...

Ну, сяк-так переночували. Яка ні була Солоха, а прийшлося тій, що замість матери, по закону хомут надівати, як водить ся часом по весільям у гóроді. Ще ж дужче пана Уласовича узяв жаль, як пан Халявський з своєю молодою прибіг тарадайкою у город покривати ся. Попереду везуть на превисоченному дрючці запаску шовкову та червону-червону, як є сама настояща калина, і коням чуби, і музиці і руки і скрипку і чуб і уси червоними лентами поперевязовали, і покривали молодих у церкві. А в пана Микити Уласовича Забрїохи, хоч є і стьожки, є й хустки, та ба! не вивезло! Повів Солоху покривати дружко... на сьмітьтя, по закону. Лихо нашому панові Забрїосї, та й годі!

Зібрали ся люде, лагодять ся калач розділяти, змовляють ся, чим пана Забрїоху дарувати. Сякий-такій, а він є сотник над сотнею, старшина, жменею прядива не відбудеш: а коли не так, то він таки своє коли-небудь віддячить. От радють ся промеж себе: той хоче баранця, той порося, той телушку дати, і вже пан Пістряк, звичайно як писар, узявши вуголь у руки, хоче записувати на стїні, хто що подарує, а дружко збираєть-ся викрикнути такими голосами, яку хто скотину подарує, — аж ось і вбіг козак із Чер-

нігова і зараз подав письмо до пана сотника від самісінького пана полковника чернігівського.

Надувсь наш пан Забрйоха мов індік, і став шикати, щоб усі замовчали. і каже: »Цитьте лишень, мовчїть! Пане писарю! а прочитай ке сей депорт. Вач, менї ніколи; я теперички на посаді сижу, я молодий. А читай, читай; чи нема якої новини, або якої милости. Та голоснійш читай!«

Поки пан Пістряк читав по складам та зопиняв ся над слово-титла, так ще нічого; як же став по верхам читати, так ну! — фігь, фіть, та й тільки! Там було таке писано, що пана Забрйоху, таки нашого Микиту Уласовича, зачим не послухав пана полковника чернігівського та не прийшов з хваброю конотопською сотнею у Чернігов, як йому було писано, а замісь того заповдїсковав у ставку конотопських молодичь та старих баб, мов платья, та з півдєсятка їх на смерть утопив; а далї як вишукав промеж них відьму, та їй і піддав ся, і чортяці думу закрєпостив, та й літав у впрїй, мов той птах заморський, що усї люде бачили і дивовались і полякались, а де-яким малим дітям і переполох вливали, так-то добре командовав пан сотник над своєю сотнею: так за те його з сотничества і змінити...

Як се почув народ, так і вжахнулись, і стоять роти пороззявлювавши, а наш сердешний Забрйоха сидить, мов гарячим борцем похлинув ся. і казати б то, і у горлі застряло; і поблїд, і посняїв, і запінив ся, і сльози пустив. А Ригорович йому і каже: »Оттак-же пане сот... чи то пак вже пане Микито! так тобі і треба. Ти вже було дуже розібрав ся і вже й писаря не слухав

і мав умійший його бути, та бач, у вирій літав, та сотничество і пролітав! Се ж ще на першому листку так писано, а ось перевернемо на другий, що́ то там прочитаємо! Може й наш верх буде. Цитьте ж усі, слухайте: кого начитаю над вами сотником, так зараз покланяйтесь йому і на ралець з гостинцями йдіте.»

Та й перевернув палір, усі розгладив, озирнув усіх, щоб дивили ся на нього, і кахикнув тричі по школярськи, і став читати... Як же начитав, що конотопським сотником настановили не його, як він бажав і щиро надіяв ся і з тим і Забрйоху скрутив з сотничества, а з другої сотні узяли судденка, Демяна Омеляновича пана Халявського, — та й письмо упустив і голову похилив, і довго думав, думав; далі підняв голову та й каже собі: »Дарма! підібюсь під нового, та й буду їм орудовати. Не довго буде панувати! Пошию і сього у дурні, його і змінять, тогді вже певно я буду. Оставай ся ж, пане сот... чи то пак пане Микито, з своєю Солохою, а я піду до нового пана сотника, Демяна Омеляновича, і той подарунок, що́ лагодив тобі на весілья, понесу йому на ралець. А хто, хлопці, зо мною?«

»Я! я! я! я!« заревла громада і потягли з хати, не вважаючи, що й чарки поналивані і калач дружко покраяв. І що́ то сказати: усі, і дружко і підружий і бояре і усі розійшлись, зоставсь сам Микита з Солохою; нікому було і стравн їсти, що́ на обід понаварйовали. Оттаке-то було весілья у Микити Уласовича Забрйохи, що́ був колись у славному сотенному містечкові паном сотником!

XIV.

Смутний і невеселий увійшов на другий день у хату до Микити Уласовича Забрїюхи пан конотопський писар, Прокїп Ригорович Пістряк. Та увінедши, так і поточив ся на лаву, схилився на стіл та й заголосив...

»Не задавай жалю, Ригорович!« каже йому Уласович: »тут і так нудно на сьвіт дивитись. Чого бо ти виєш, пеначе собака? Хіба чи не напала і на твою Пазьку короста, як на мою Солоху?«

— Бодай усі на сьвіті і Солохи і Пазьки і Явдохи, усі, усі покоростявіли, то мені і бай-дуже. Горе, Уласовичу! горе постиже мою утробу до подразнення!

»А мені щó за нужда?« казав Микита, згадавши, як відійшов від нього Пістряк, почувши, що його змінили, і не дав йому ніякої порадоньки, та ще у вічи і насьміяв ся.

— Не возпомяни моїх первих беззаконїй, друже! Нині і аз грішний у простоті содержу ся.

»Як так?« спитав Уласович, а Пістряк по своїому, по письменськи, і розказав, як він прийшов до нового сотника прехваброї конотопської сотні, Деяна Омеляновича пана Халявського, і як той, каже, »воззрів на нього гордим оком і нечистим серцем, аки на пса смердянца«, і звелїв йому писати до вельможного пана полковника лепорт об таким і об таким ділі. Ригорович захотїв помудровати і щоб з першої пори зануздати пана сотника по своїому, щоб не дуже бришкав против писаря. написав по своїому. Пан сотник розчухав,

що не так, бо й сам був письменний, каже писареві; »не так!«, а писар йому у-в одвіт: »так! я вже знаю, що по мойому лучше буде.« Пан сотник крикнув: »чиши по мойому!« А писар каже: »я на те писар, я знаю, як і що треба!« Як же пан сотник розлютується, як крикне: »так ти вже не писар, сякий-такий си́ну!« і почав коренити і батька і матір, поперед Забрюшиних, а далі і Пістрякових, і увесь рід їх, а далі самого Пістряка лаяв, лаяв на усі боки, та у потилицю, і вигнав його з хати і змінив його з писарства, а намість його настановив підписчого, хлопця, блазна, »его-же,« так закінчив Пістряк, »не єдиножди за возлюбие чухрах і по лядвіям поруганне чиних.«

»Скажи мені на милость, Ригорович,« питав Микита Уласович: »хто се нам таку капость укруптв?«

— Оле мені! здихнувши казав Пістряк: враг рода человеческого, Явдоха Зубиха, великоіменитая відьма преславної слободи Конотопа. Сия-то увозмездила, що й полетів еси, аки птиця пернатая; вона обуяла і панну хорунжівну, нині паню Халявську, та ще — ох! — і сотничку, во еже би іміти непереткновенное намірєние соіти ся з тобою у брак; вона і до убитку тебе препроведе; вона і глумленне над нами вчинила, похитивши в нас двері; вона преврати гнуснообразную твою паню Солоху — нехай здорова буде! — замісь лїпообразної панни Олени і одружи тебе з нею; вона, вона усьому злу суть і вина і причина і предмет. А усе сие учини у отмщенне за поруганне над лядвіямн єя. Вотще ми її, друже, замісь прочуханки, не сожгохом.

яко язичницю, хварисейку, садукейку і митарку, у пещи халдейській!

»Так подаймо на неї лепорт!« казав Забрйоха: »нехай вона нам заплатить за безчестя, що нас позміняли та ще мене на Сохосі оженили. Нехай її посадють у колоду...«

— Овва! здихнув Ригорович і каже: Не імать нині власти над нею ніхто. Пані сотничка учинила їй парчеве возглав'я, сиріч очіпок, і нову намітку і плахту; а пан сотник Халявський пристави к ній раба і даде коня і местника і ділателя, щоб і дрова рубав і воду возив і ката годовав. І дана їй власть на усьому лиці земному і чакловати і обаяти, і глумити ся цілоє уремя і пол времени.

»Так знаєш, що зробимо? Закличем її, мов добрі, до себе у гості. Перш почастиєм, а далі надаєм тусанів і щоки їй попібем і зуби останні повибиваєм.«

— Плюнь, друже, на сню Явдоху! А паче усього повели, господине, унести носатку чого-небудь. Ось вишіймо журби ради, те лучше буде паче і обаче.

»Та й вишіймо-ж!«

От Уласович і гукнув на Солоху, а вона їм уточила і унесла, чого треба було. Стали кружати. Повиціжовавши гарненько скільки там носаток, з журби ледве розійшлись по хатах. І після того що день, то і сходили ся журити ся, та знай куликали, бо нічого їм було більш робити. Минуло ся панство!

З а к і н ч а н и є.

А сюю повість, або казку, та розказовав мені покійний Панас Месюра, коли знаєте, і вона дуже довга. Там є таке, що й пан Халявський, Дем'ян таки Омелянович, от що настановили сотником у славному сотенному містечкові Конотопі намісць Микити Уласовича пана Забрйохи, дуже швидко перед начальством щось процвиндрив і його з сотенства змінили. А його жінка, се-б то Олена Йосиповна, що була панна хорунживна і попереду жила у Безверхому хуторі, що на Сухій балці, так щось там... якось-то... гм! проброїла... не знаю, що і як, тільки мужик їй і очіпок збив, усі патли нообривав і очі поідбивав, а далі підризану водив по усьому Конотопу, по вулицям, а писарю, що намісць Прокопа Ригоровича Пістряка став, молодий парень, собою чорнявий та красивий, та узяв, та пів голови йому у подовж обрив, та й прогнав від себе...

Усім же їм се стало ся ось за-що:

Пану Забрйосі, щоб не здавався на писаря, а робив сам, як він є начальник, та щоб робив по правді: щоб слухав, що приказано від начальства (а то йому начальство предписує у поход йти, може боронити народ від неприятеля, а він узявсь заплісковати жінок, бач топити відьом, щоб вернули дощ на землю: буцім-то відьми можуть против небесної сили яку капость на світі зробити? усе йде по божому повелінню); та щоб не топив народу (бо поки до відьми добрав ся, скільки душ згубив позанапрасно); щоб не удавав ся у чакловання, покинувши Бога милосердного (бо чортяка зараз через свою наньмичку

Зубиху попорав ся над ним добре, що і у вирій полетів, мов гусак, людям на сьміх).

Пістряку Ригоровичу, щоб не обдурйовав свого начальника, не пошывав його у дурні, а щоб робив і казав перед ним усю правду, щоб розсердившись на людей не робив їм біди, як тут з жінками: на кого сердив ся, а скільки душ занастив, у воді потопив і сиріт зоставив; а щó найпуще, щоб не пив так цупко горілки.

І пану Халявському з його жінкою не мпнуло ся: не пожили у ладу. Зачим зараз кинули ся до відьми? зачим через чаклованья та ворожінья, покинувши закон сьвятий, собі побрали ся? Еге! Хоч і прийняли шлюб, та як не через божу волю, а через Явдоху та через її репяхи та кісточки сушеної жаби, так воно усе і пало прахом.

А щó Зубисі достало ся, так нехай Бог боронить! Поки пан Халявський був конотопським сотником, так пожила у розкоші. Був їй і батрак, була й наньмичка від сотника панщиною приставлена, і на ралець ходили до неї люде зараз після сотнички, і ніхто не сьмів її не тільки відьмою або чим взивати, та ще й величали її поменьню: Семеновна або панї Зубиха. От до чого було прийшло. Як же пана Халявського змінили, так і на неї увесь мир плюнув. Та вона таки швидко зачахла, зачавліла і скоро дуба дала. Та ще не зараз і вмерла. Щó вже страждала! Умира і не вмира, і руками і ногами не двига, а стогне на усю хату, так що і на вулиці чути було. А тут ще кіт її розходив ся та нявчить за нею, скільки є духу!... Оттам то не страшно було!... Далі зірвали стелю, тут де узяв ся ворон, та чорний,

чорний; улетячи у хату, надлетів над неї, крилами махнув — тут їй амінь, тільки зуби вискачила!... А кіт так і лопнув як пузир, а ворон, хто його зна, де і дівсь!... Нікуди її по людськи ховати: виволокли за село, зарили ниць у яму, прибили осиковим кілком та зверху і заплішили, щоб ще не скочила. Собаці собача смерть!

От вам і конотопська відьма!

VI.

ОТ ТОБІ І СКАРБІ!

(Присвячує ся кобому внукови Андрию Александровичу
Щербині.)

[I.]

Чому се по нашому селу, Джигунівці, але не видно, щоб хто по вулиці шляв ся? Таки і малої дитини не побачиш. У-ранці схопило ся сонечко таке веселеньке і зараз обогріло усеуди. Де була яка калюжка після учорашнього дощичу, не забарила ся висохнути, а де ще дуже у холодку заставав ся сніжочок, так і той усе потроху пропадав, бо весіньне сонечко, де його тільки забачувало, так його і злизовало. На небі хочби тобі хмариночка, пташечки співають веселенько, травонька по вгородам зеленіє як те сукно, дерево, а вже не яке як та верба, розпукуєть-ся. Отто десята була масна, і Юрія припадало на великодних сьвятах, так і весна прийшла у пору, і до великодня зійшла повідь, і у полі усе як-раз йіде добре, і от об Юрії во-рона у житі сховаєть-ся, і тим-то на сей день

так на дворі тепленько і усюди мов рай, так весело!

Чому-ж се, коли на вулиці так гарно і весело, чому нікого не побачиш, щоб хто вийшов на вдвіря, або огород копав, або за яким ділом куди йшов? Еге! бо то великодна була п'ятниця, так усім таке ніколи припало, що й сказати не можна! У кожнім дворі хазяйство робить своє діло: старпій, обпатравши кабана, розділя його на шматки і розсила меншими хлопцями, що у хату до жінки на ковбаси та на капуста на празник, а що треба на дальш, на св'ятки, так посіла до молодой невістки у комору, щоб ховала, поки ще до чого дійдеть-ся. А сю невістку узяли тільки що на пушальній, так ще не дуже що тямла по господарству, та ще собі з бідности узята, так і не знала, що і як за віщо узяти ся, так тим її і послали у комору, щоб усе поприбирала: яке нужнійш, так щоб клала ближче, де на версі, а чого празниками не потребуєть-ся, так щоб дальш застановила.

Так у неї бо діло зовсім не поспіша. Чи пересуне що, чи переложить, а сама зирк з комори на дрівітню, бо там її Василь на усі празники нарублює дрівець. Визирне вона з комори, та і пита мужика... а об чім? пійдіте ж! так, аби-б що-небудь з ним поговорити, або хоч подивитись на нього, бо, бачите, не можна ні їй ні йому діла покинути та зійтись, щоб поговорити. Коли ж ні об чім мужика спитати, так хоч глянути на нього, бо, бачите, давно бачились!... О, щоб вас з молодожонами! Як я і себе згадаю, так... ну! усього бувало: і празників не тямив, не тепер споминки! Ех, усе то минуло ся!

І Василь же не хитрий! коле колоду, та чи вдарив обухом раз або два, та й зирк на коморячі двері. Так як-раз і є: там Хвенна визирнула! Дивлять ся один на одного, як тиї ясочки; вона пита об відрі, а він їй про мотовило: що́ то, як-би спустити їх до-купи! Так бо старий, упоравши кабана, приймаєть-ся різати баранця, так знай покрикує на Василя, щоб мерщій рубав дрова, бо наньмичка виїшла з хати за дровами та й стоїть порожняком, бо нічого узяти, не нарубав Василь; вже вона йому і каже, вже вона і говорить, та знай просить, та ніколи бо йому: дивить ся на свою Хвенну голубку і слухаючи, що́ вона йому ще скаже, нічого не чує, хоч йому що́ над ухом говорить. А що́ в нього на думці, так нічого й розказовати, бо і самі здорові догадаєтесь!

А у хаті тієї наньмички кріпко бажають і ось нехай лишень вийде, то зараз на неї і напустять ся: чому забарилась, зачим трохи дров унесла? бо тільки що́ вчинили тісто на паску, так піч треба дуже натоцлювати, щоб у хаті було дуже тепло та душно, а то тісто перекисне і паска не вдасть ся. Тоді лихо старшій невістці, що́ хоч і третій год як узята, та ще у-перше сама пече паску, бо стара мати, будучи її свекруха, вже собі стала немошненька і сей год не приймаєть-ся ні за віщо, а тільки, сидячи на полу, порядок дає та знай гримає, звісно, на невістку: того переложила, того мало положила, то се не туди, то те не так, звичайно як свекруха, що́ вже знайде, за-що моркву скромадити. А у бідної невістки і руки і ноги трусять ся. Оборони Боже, як паска не вдасть ся! Тоді їй просьвітку не буде: свекруха сварити меть-ся та поприкати-

ме, що за три годи нічого не навчилась і що, хоч і сама йшла з багатой семі, та мабуть дома байдики била а господарства не вчила ся — так сї їй поприйоки пуще найусього! Се ж свекруха, а то і свекор: він хоч і не лаяти-ме, та мовчачи сердити меть-ся, що паска невдаха і що йому стидно її нести меж люде до церкви на посвящення. А ятрівка, що така собі шутлива та жартовлива та на прикладки бойка, так та такого поприклада, таку квітку пришпилить, що і через тиждень сорому не збудеш. А що найпуще, так отїї зовищі! ті вже по усїм усюдам пйдуть славити, що невістка не зуміла хороше паски вчинити і не приглядїла, як вона пеклась, та і друге прочее на неї почнуть вигадовати; а через них і печи раки!

А нехитрі-ж і вони! Покинули саму невістку з наньмичкою поратись: вона й муки насїяла, вона й калган, вона і бібки, вона і перець і сіль, вона усе перетовкла, вона й опару постановила, вона й процїдила, вона і дїжу з тістом на піч поставила, вона і яець набила; теперички збираеть-ся тісто місити і паску ліпити, та поки ще до чого, а вона вже так втомила ся, що і рук і ніг не чує: а тут свекруха знай моркву скромадить; треба ж і до малої дпгини кинутись, шідложити суху пелюшку, хоч трохи поговорати, бо бідне вже давно просить та кричить не своїм голосом. А старший хлопчик лазить по хатї та не тямлячи, який сьогодні день, що нікому не можно у рот і ріски узяти, знай голосить та докуча матері, просячи папи. А тій бідній матері така халепа прийшла, що не зна, куди і метнутись. Та ще на бїду і мужика її нема дома; з її дїверями, стало бить з своїми братами, вже під-

парубочими, та погнали у слободу на красний торг яку залишню скотинку продати, та купити, бач, треба до пятої пари борозенного, та дійну корову з телям, бо дїтвори прибува: у старшої невістки двоє дїточок, та і менша вже від середохрестя почула ся.

Де-ж нані зовиці? Еге! як мати усе їх піжить, так вони й байдуже! Покинули невістку, а самі і за холодну воду не приймуть ся. Забрали ся собі у противну хату та писанки оправляють, що цілий шість писали. Та й мудрі-ж і писанки! Зелені гвѳздічки з блакитним листям; а кохвейна рожа на усе яйце і не уписала ся, так вже і листячко дрібнесеньке вже на самому кінці ледве притулили. Були з жовтими хвілками, були і безконечні. А що найкрасча була, так там вже старша, Оришка, що умудрила ся, так, так! Тільки поцмокаєш, дивлячись! Написала вишневих пташечок, що цілкують ся, а кругом усього яйця та й підписала слова, такі настоящі слова, що пан Симейон, дяк таки, їх скомпоновав і списав на бумажці:

Христос воскресє вельце!

Поцілуймо ся, моє серце!

так Оришка з тії бумажки сама списовала, та тільки, не вмючи письма, на лихо собі почала не з тієї руки, як треба, так хто письменний, той пічого не розбере і не скаже, що воно й є, чи то слова, чи так що надряпано; а як хто неписьменний, то скажи йому, що то слова, то він і знати-ме, що то слова написані, і буде дивоватись, що дївка, та ще й неписьменна, зуміла слова списати.

Кому-ж се вона таку писанку хорошу та гарну придбала? Еге! вже пак не кому, як Ти-

мосі, писаревому сину, що отсе після Провід подає за нього рушники, а після Ушестя, на Ключальній, і весілля буде. Так отсе-то вона і збираєть-ся на празник після обід вийти до колисок і там з Тимохою гарненько похристосовати ся і дати йому тую писанку. Нехай чита, коли з'уміє; а вже вона не дурно аж чотири шаги заплатила пану Симейону за тую рихтму, як він її взива.

Ся ж писанка Тимосі, а усі прочіі понесе вона з сестрами завтра, у великодню суботу, на місто, у город, та попродавши, накуплять скиндячок, стрічок, шпалерів на голуби, шумихи і усього, чого їм треба; а чого не попродають, так празниками під колісками наміняють на горіхи, на мочені кислички, на горохвяники і на усякі ласощі.

[II.]

Оттак-то скрізь по усім хатам тогді було, та ніколи вже було нікому і носа на вулицю виткнути, і хоч усе село обійди, так не зострінеш нікого. Аж онде, онде тільки хтось снує у-подовж вулиці. То затюпа, то впять зашкандиба, то прислухаєть-ся, то озираєть-ся, то пійде, то стане, то назад вернеть-ся... Хто-ж то такий? Може захожий відкля, що не второпа, куди йому повернути? Або може то... Та нічого тут довго розпитовати, і нігде правди діти: то — таки без сорома казка — то Хома Масляк, ходить собі по селу та когось вижида.

Що-ж то за чоловік той Хома Масляк? Еге! ось бачите: батько його був кріпко заможенький і усе чумаковав; ходив сам по до-

рогам і сього хлопя, Хому, привчав. То от як де стануть зорйовати або попасовати, то поки каша укипить, от чумацтво і розказує, усяк, де хто ходив, що чував і що видав; а Хома тут і слуха; і найбільш усього, як стануть про скарби розказовати: як один чоловік з дідусем горбатеньким та на одну ногу кривим і на одно око сліпим та слинявим зострівсь меж горбами, та злякавшись той чоловік як учпстить того дідуся по уху, так він так і рознав ся на срібні гроші, аж тільки забрязкотіли, і той чоловік так розбагатів, що не можна й подумати, та вискочив у пани і усе на подушках лежав. Другий розказовав: як паниця пізно у-вечері йшов з шику, а тут йому з березника назустріч шкандиба рижа кобила, коростява та сапата; нечувствений паниця підткнувсь на неї та й попхнув, а вона так і розсипалась у золоті копійчки, що цілісінький тиждень переносив у заплі; перестав пити, купив левадку, постановив вітряк і до віку їв хліб.

Так отакого наш Масляченко як наслухав ся, так йому вже і не хотіло ся трудову копійку заробляти, а усе думав: От як знайду скарб один і другий, тогді вже разом розбагатію і накуплю усього, чого треба.

Як же поховав батька, так тогді зовсім покинув господарство: усе знай водить ся то з Донцями, то з старими Запорожцями, що як прочули про такого, так до нього як плав плвуть. Один розказує, що ген там у Маяцькій Засіці якісь-то печери, довгі та глибокі, позавальовані бочками з грошами золотими, діжки з срібними рублями, казани з мідними пятаками, і що він против того скарбу знає замову і зараз усе

може узяти, тільки нема чим довести того добра. От Хома і дає пару, другу волів, і посила і жде: ось-ось хура з усякими грінми прийде, ось прийде; не треба буде тогді робити, тогді усього понакупає і розбагатіє. Фіть-фіть! нема хури, не вернули ся воли, і Запорожця хто зна де його ськати, та й як його звати не зна, бо Хома було ніколи не розпитує, що за чоловік і відкіля? а так, без усього усе йому віддасть, та і дожида. І вже було ніколи не скаже, що його обмануто, а тільки каже: »чоловічок добрий був, мабуть йому яка причина стала ся.«

Оттакі-то добрі чоловічки, як разів десять понавідовали ся до нашого Масляка, так і зостав ся він, сердека, піший! Жінка було гризе йому голову і у-ранці і у-вечері, так нічого, він усе своє: усе з добрими чоловічками водить ся! Сі ж як побачили, що вже нічим йому за тими бочками послати, так стали йому казати, що у такім і такім місті є скарб-жінка, і не дуже глибокий, тільки на викуп требає намиста, очішків, серпанків, плахот і усього жіночого; тільки се положи, то він так зараз і дасть ся, а добра, добра озмеш, так видимо-невидимо!

Сеє слухаючи, наш Масляк аж танцює! Повіднимав у жінки усю її худобу, віддав доброму чоловікові і сподіваєть-ся: ось-ось прийде, ось-ось привезе! Пійшов і сей добрий чоловічок за тими, котрих тільки і бачили! Дальш так роблячи, звівсь наш Масляк ні на-віщо і жінку мов у старці пустив. Нема ні на ньому, ні на жінці, ні на діточках і одежі доброї, а їсти, коли жінка не заробить, так і ложки гуляють.

То просючи то плачучи, протурила його жінка об Середохресті на заробітки, чи не добув

би чого їк сьвяту, щоб було чим розговітись. Потяг Хома до слободи верстов за сїм, і йде і усе своє дума, як би то на скарб наскочити, забрати його, та тогді б і гадки не мати. Аж ось, дивить ся — на-зустріч йде дїдусь старенький, маленький, горбатенький, та ще зігнувсь від старости, так мов при самій землі. Піка йому невмига, волосься розкудовчене, ніс невтертий, слина з рота так і бе, аж заїнив ся по усїй бороді.

Хома з радощів сам себе не тямить! Чув, що і як треба у таким дїлі робити; зараз підбіг до дїдуса, втер йому ніс, обітер йому рїт — нічого! дїдусь не розсипавсь, а тільки мугиче щось таке, та веселенько усьміхаючись, знай йому низесенько кланяється.

Хома дума собі: чому сей скарб та не розсипається? Еге, знаю! Та з сим словом хряп дїдуса по щоці! а той бебех об землю! Еге, та й лежить цілісїнький, і скіглить і плаче і стогне, і нічого не говорить. Хома подумав, що ще трохи його товкмачив, принявсь лежачого шкварити. Дїдусь не розсипається, а Хома знай його бебехами годує...

»А що́ то ти, чоловіче, робиш? За-що ти нашого німого старця беш?« обіззавсь до нього чоловік із надулїсься, та й гукнув на товариство; а ті так і вискочили з лісу, оборонили старця, а Хому, що хоч було і кинув ся на-втікача, одначеж піймали, руки йому скрутили і відпровадили до волости. А той дїдусь та був собі зовсїм калїка, та ще й німий, і йїшов по селам прохати милостини; отгуг-то його наш Масляк зламав і почав товкмачити, думаючи, що він є скарб, так нехай, каже, розсиплеться. О, щоб тебе! І сьміх і лихо з ним!

Як же потягли і нашого Хому, так буде знати! Перші приперли до волости; обіськали, розпитали, — нема і дома нічого, і у кишені гуде: ну, так його у холодну, а сами прийняли ся допроси та лепорти писати, та було і забули, а далі схаменули ся та й відпровадили у суд. А там, звісно, як-би Хома мав що́, так один перед одним де-що б надряпали та й відпустили б його любенько; а то, як прочитали допроси та подивили ся на карлючки, що́ писар підписуючи униз позагинав, що́ стало бить, хоч наплюй на нього, а узяти нічого, так його і у-в острог, а тут і почали писати — не против ночи розказуючи — справки та очніі ставки, та свідительські показання відібрати. та... куди! усього і не згадаю і не вимовлю. як там у суді зоветься: а тільки звело ся на те, що такі Хомі дали добру прочуханку та ще узяти і підписку, що́, каже, »дóволен і жаловати ся нігде не буду«, та на самий чистий четвер і відпустили.

Отсе-ж вже над вечір, як православні люде збирали ся на страсти з свічечками йти та усю ніч молити ся Богу, а наш Хома Масляк після парлації ченчикує до дому, аж зирк — циганка сидить на степку. Ще не провчений, Хома, щоб-то швидче добрести до дому та провідати жінку та діточок. — ні, він ще до тиеї циганки: »Поворожи,« каже, »мені, чи швидко я розбагатію?« А та йому і почала: »І щасливий, і таланливий, і у щасті, у багатстві поживеш; а коли збрешу, то щоб на мені сорочка пополотніла, щоб я мертвої зозулї не побачила, щоб я на своїх похоронах поросятиною подавилась! от-що! А ти, дядьку, дожидай: завтра до вас у село приїде наш старший, так ти його не прогуляй і усе дожидай;

він селом у вас їхати-ме, та і навчить тебе, де твій талан і де твоє щастя. Тепер ійди здоров.»

От Хома і потяг до дому. Прийшов, аж хата пустієйнька, і духа нікого нема, і кілочком заткнута: бо його жінка, чувши, що з мужиком стала ся біда, а тут ік празнику нігде було нічого узяти, забравши діточок пійшла на усї празники до своєї братової.

Постукавши скрізь і побачивши, що притьмом нема нікого у хатї, Хома постояв, посумовав, далі і приліг на пріспї та тут і заночовав, дожидаючи, хто то завтра приїде і який йому товк дасть, що як би то той екарб знайти.

[III.]

Отто-ж то наш Хома Масляк, у великодну п'ятницю, ходить по Джигунівці та розгляда, чи не ійде якийсь-то старший, що́ про нього циганка казала. Ходить собі уподовж вулицї та знов вертаєть-ся, та вигляда, а до жінки і до діток йому і діла нема! Йому байдуже, що вони у чужїї сімі празник приньмати-муть і чужою паскою розговляти-муть ся. Аж зирк! щось зїжа на міст... Хома так і кинув ся назустріч!

Їде то жидівська бричка, пара коней у шлейках, по-жидівськи у дшчель запряжені; погонич сидить у суконних штанях і у ющі, скрізь по-вимережуванїї і з китицями, мов у Венгерця, що́ з ліками ходить, а на голові превисоченна шапка з углами на усї боки. Манталір той знай своїх патик поганя, та не батїжком, а на кнүтовищі у нього удка з здоровенним крюком; і він знай цмока та тою удкою усюди помахує, та ньока, та приговорює химерно, не так, як усї люде коней

поганяють, що -- »ньо, паді. шевелись« або щó, а він усе мов приспівує: »Передні з нами, задні за нами, а усіх просим вас, ійдіте до нас, до нас; усіх приймаємо, усіх скликаємо.«

Роззявивши рот, стоїть Масляк і слухаючи дивується, щó се таке є? Аж ось і підїхала бричка і з неї виліз, та так проворно, вже стар чоловік, чи кунець-москаль, чи жид-шинкар, не вгадаєш. Борода б то йому і є, так цапина та ще й рижа, очі сірі, та так і бігають, брови густі та довгі та широкі, так і напужились як щетина. Ніс довгий та карлючковатий і на кінці заострений ніби шпилька. Губи тоненькі, а рїт так від уха та до уха, а як заговорить та роззявить його, так здоровенна голова з шапкою зовсім улїзе; а у ротї зуби притьмом свинячі. Каптан на ньому китаєвий, широкій та довгий, а пуще полотнище з-заду так і волочить ся, мов у тїєї жінки нашого повіреного, щó як була міщанкою, так ходила у спідницях, а як мужик її шморгнув у дворяне, так почепила таке плаття, як на спражніх паньнях, що хвіст так і волочить ся. Закавраші у каптана теж довгі, що усі пальці закривали; коса з мишачий хвостик тїлїпалась з-під високої дуже шапки з углами та з китицями. Ноги у жовтих чоботях з пальцями мов рукавиці, а на пятї теж був палець, як у собаки; а скрізь тїї пальці пролазили кігті, мов у kota заморського.

Оттакий-то козак як скочив з брички, так би усяк злякав ся, а Хомі і нужди мало: так пильненько та веселенько на нього дивить ся, і зараз полюбив його, мов дядька рідного, та зняв шапочку і уклонивсь йому. А той... ось слухайте. люде добрі, щó тут буде! Замість того, щóб і са-

тому зняти шапку і сказати або добрий-день або помагай-бі тобі, — ну, ну! він і шапки не зніма і не покланяється йому, а сказав: »Наш єси, приятелю!« та й узяв за руку Хому і пійшов з ним дорогою і розговорює; а машталір з-заду коней погана, та свистить та знай своє приговорює: »Попавсь, попавсь: наш буде, нас не збуде!« А Масляк і байдуже, у яку кумпанію ускочив.

От як ійдуть, той, що з Хомою, і каже: Ти мене, чоловіче, не знаєш?

»Ні, дядюшка,« каже Хома.

— Будеш опісля знати і дяковати: а тепер не зови мене дядюшкою, бо я швидко тобі стану за рідного батька, а зови мене пан Юдун.

»Добре, пане Юдуне!« сказав Хома; а далі ійшли, ійшли, от Хома і питається: »Чи ви, бува, не з Жидів, пане Юдуне?«

— А по чім ти відгадуєш?

»Та так щось, що ви на речах збиваєтесь на жидівство.« (Бо й правда; що сей Юдун дзи-дзикав, мов справжній Жид.)

— Ні, каже, я не Жид, я тільки щирий їм приятель. Чи не знаєш, чоловіче, де тут постійний? Треба коней поговорити і за діло прийнятися.

От Хома і привів їх до постійного.

Ось тут-то що було, послухайте!

Війшли у велику хату; Юдун не перехрестивсь і шапки не зняв, так і сів; а на нього гляючи і Хома не хрестивсь, а тільки шапку знявши, сів біля нього. Шпінкар не виходить, а Юдуну і нужди нема; зараз ляп себе по кишені, щось і забрязкотіло, він і виняв з кишені повну пляшку з сивухою і чарку, налив її повнісіньку, та разом і ковтнув не хрестячись і »будьте здо-

рові« не сказав. Далі налив ще, та й каже Хомі: »Пий, чоловіче, коли хочеш з нами у товаристві бути. Не дуже на те дивись, що́ розказують: як їх слухати, так і скарбу не съкати. Пий, кажу тобі, у мою голову.« Хома вже давно позабував, який тогді день був і який гріх пити найбільш тогді горілку: аж стрепенув ся, як побачив чарку, і аж обидві руки протяг до неї; а Юдун йому подає та й каже: »Пий же, синку, мовчачи, та не мотай рукою« (се-б то, не хрестись... бач!). У Хомі аж жижки трусять ся, куди вже тут хреститись! мерщій за чарку, та, не обмокуючи губ, так і влив прокляту чортової роботи сивуху прямо у пельку. Як проковтнув, і став не свій! І дивить ся, і нічого не бачить; повітріщав баньки і не тямить нічого. А Юдун ляп себе по другій кишені, та й виняв ковбасу, та тільки не наську, а німецьку, от що́ і свининою і кошатиною і конятиною начинена, от — коли знаєте — що́ пани, цураючись нашої, у Німців купують, та у смак їдять. Відрізав гарненько скибочку собі і Маслякові. А він — тю-тю дурний! — глита, мов попів мурло!

Закусивши любенько, от Юдун підніє упяць по чарці та й ляснув себе по щоці. Аж так і вродилась пряжена яєшня. От Юдун з Хомою і прийнялись її уписовати. Трощить її Масляк на усі заставки, аж за ухами лящить. От до нього можна примінити: чи знає пес п'ятницю? Хоч же він і доглядів ся, що́ у Юдуна пальці довгі, чорні, мохнаті та криві, та з предовженними, закарлюченими кохтями, та йому і байдуже; він після горілки та після ковбаси ще дужче полюбив Юдуна і йому нужди мало. хоч-би він був з п'ятьма руками.

Беседуючи, випили і по третій. Юдун покрутив свої пальці, аж так і вмило ся на столі печене порося, та аж шкварчить, таке гаряче. Сокрушили й те. Хома аж кісточки пересмоктав.

А як поїли усе, от Юдун устав і каже Хомі: »Давно вже я на тебе націлив, приятелю, за те, що ти не робиш так, як у вас дурні роблять. Не дуже хапаєш ся того хліба робити, не дуже об господарстві убиваєш ся, а усе водни ся з любязними мені людьми. Не дуже дбаєш тую худобу, а розсилаєш її по скарбам: горілочку вживаєш, з людьми заїдаєш ся, жінку товчени, а за усе сее ти милїш мені і брата рідного. От я тебе і знайшов, і тепер ще дужче полюбив тебе і за твоє послухнянство, що ти не дуже де-чого споминав а потрапезовав зо мною, так за те я тобі стану у великій пригоді. Я усе знаю: знаю, що ти хочеш знайти скарб...«

»Хочу, таточку, батечку!« перехопив Масляк, та аж до ніг припав та просить, щоб навчив, де його знайти і як узяти.

— Але, синку! каже Юдун: без мене ніхто не знайде і коли хто не мій, то й не озьме. Завтра з вечера у вас заходить празник (та, сее кажучи, так скривив ся, що ще гідший став), так ти не ходи з людьми... куди там вони ійти-муть... (бачите, йому тяжко було сказати, що ійти-муть до церкви), а над вечір прийди на узлісься та й дождидай. Як побачиш, що неначе свічечка пала, так ти і пійди за нею, куди вона тебе заведе. А там — вже мое діло, будеш дяковати. Прощай, мій милий синку!

Дивить ся Хома, що Юдун пійшов та, не відчиняючи дверей, вже його і нема... счез! Хома подививсь у вікно: нема манталіра з брчкою,

і коней чорт-ма, і ворота зачинені і засувом засунуті. От і дума: що се таке?

Аж ось шинкар вийшов з кімнати і каже: »Чого ти, Хомо, прийшов і чого у хаті сам собі гомонів? Ійди до дому, тепер не такі дні; я й проїзжих не приймаю, хіба доброго чоловіка против ночі, та й продажі на горілку тепер нема: ми, благодарю Бога, не жиди, знаємо християнство.«

Почухав ся Хома, став озиратись, дивить ся: на столі поросячих кісток нема, а у роті чує смак від яєшні і меж зубами завязла поросятина. Дій його чести! сюди-туди переминаєть-ся, далі шморг з хати мовчки!

Чудний мені наш Хома Масляк! Як таки він нічого не второпав? Коли-б сказати паний був, а то-ж, визволившись з-під калавуру, ні ївши ні пивши поспішав до дому, не вечерявши та на-тощака ж і по селу блукав, поки з Юдуном пострічав ся. Так як він не розглядів і не розчумав нічого? А тут усе видно, як скло! Чому у Юдунового калтана задне полотнище таке довге, неначе у панеї? Еге! хвіст закривало. Чому на ньому така висока шапка та ще з углами? На роги бо надїта. Чи чоловіча ж на ньому твар? І у річах він дзидзикав, мов жид. Аж ось і стало, що то був чорт, спражній, настоящий чорт! Адже усяк, хто бачив чорта, усяк розкаже, та й патрет його бачимо, що він з хвостом, з рогами, з цалиною бородою, з карлючковатим носом, з предовженними пальцями та з карлючковатими кохтями: а тут так усе і було. Та й у речах пізнати можно було: адже чорти ні по якому більш не говорять, як по жидівськи. Еге, от-щоб! А як сказав, що зовуть його Юдуном, так тут

вже хіба дурень не догадав ся б. Адже звісно, хто Юда; а то ще старше його, Юдун. Се так приміром будучи сказать: кого величають »ваше благородне«, а того вже »ваше високоблагородне«; то Юда, а то Юдун. Справка чистая! Ну, ще-ж: увійшли у хату, Юдун не хрестив ся; се ще дарма, бо є й пани, як жиди, що не хрестять ся, увішедши куди у хату; так їв же ковбасу! Еге! оттут-то і причина! Що було Маслякові не догадатись, що який се жид, що їсть ковбасу і поросятину? коли ж сеє усе їсть, так він вже не жид, а певно чорт; та чорт і через роги, і через хвіст, і через руки, і через ноги, і через іменьня, і через ковбасу, і через поросю, і через усе, через усе, чорт та й чорт. Хоч до ста баб не ходи, а видно було, що то спражній чорт. А Масляк не пізнав. А як-би було пізнав, то певно від нього, а може б і від скарбу відцурав ся. Тут же як увесь глузд загубив і прийняв чортяку за доброго чоловіка та ще й батьком його назвав і аж до ніг його припадав, так тут вже не жди доброго! Ще б і тепер можно б діло поправити, так йому усе байдуже і він вернувся у село, і йдучи більш ні об чім не дума, коли-б то швидче до завтрйого, щоб пійти на узелісьє та побачіти, як свічечка палати-ме... Та з сею думкою прийшов до свісти і не заходячи у хату, нужди мало ні про жінку ні про діточок і чим вони розговіють ся (гаразд, що сам розговієсь у великодну п'ятницю ковбасою та яєшнею... о, бодай тебе!), пійшов на тік, заліз у солому, тепленько, любенько, там і захріп після чортячого бенкету.

[IV.]

Отже і великодна субота. От і сонечко заходить. Смерка. Ударили у великий дзвін до церков на діяниє. Хазайки мотнули ся лагодити усе на завтра, горшки постановили по печам: у-в однім борщ з яловичиною, у другім капуста з свининою, іще юшка з локшиною та з молодою баранцою, печений гусак годований з підлевою, та на закуску молошна каша. От постановивши по печам, затушковали, нехай стоїть, щоб завтра вже ради празника не поратись коло нього. Далі стара звеліла невісткам послати на стіл скатерть та й становити усе, що треба завтра на посьвященнє. Постановили зараз паску. Та й мудра-ж придалась! височенька, легесенька, чепурна, не репнула: а як її помазали зверху шапраном, так аж поліскуєть-ся, жовта та іпрежовта! хоч-би і у якого пана така була!... Затим-то старша невістка, уносячи її у хату, йде і землі від радощів під собою не чує, бо бачить, що як уздріла її свєкруха, так і видно, що радесенька і не грима на неї, і хоче б то всьміхнутись, та здержуєть-ся, щоб невістка не накопилила губи, що вже вона все зна. От свєкруха, оглядівши усю кругом, бачить, що нічого притьмом сказати, та усе таки, звісно як свєкруха, зирнула на старого, що лежав на полу, спочивав після трудів, та й каже: »Як я ще була дівкою та жила у дядини, то було як спечу паску, так оттака!« та й приміря рукою у аршин за-ввишки.

Отже-ж невістка таки сього їй не спустила та зараз і відрізала: »Адже-ж ви, мамо, і тутечка

усе порядковали: і чого скільки положити, і як запарйовати і місити...»

Нічого свекрусї робити, перехопила зараз і каже: »А баранець де?»

От постановили невістки і баранця, і порося, і крашанки, і сало, і соли грудку, і хрїну корінець, і усе, та й покрили хустками, у чому завтра нести усе на посвящення.

Се ж порають ся невістки, а дочки, дівки де? Еге! Звісно, що мати їм не так орудує, як невістками. На невістку скаже: »А внесеи, доню, дрівець! а затопи, доню, піч! а перестав сюди, доню, жлукто!« та усе доню, та усе з ласкою. А на дочку так усе гримаючи: »Чи довго тобі казати, щоб ти достала оттам борщ та пополудновала? чи ти, дурна, знаєш, що як ти обїдала, та й доси нічого не їла?« Або: »Чи договориєсь я тобі, щоб ти покинула прясти та ляговилась швидче спати? Бач, яка неслухняна! Лихо з нею!»

Оттак-то усї матери нападають на дочок. Так і тут: мати застановила дівчат-дочок свїчечку засвїтити та перед образами прилїпити, голуби, що наробили за піст з шпалерів, попрічпляти до стелї; далї й гримнула на них: »Та доки вам там возитись? Ійдїте швидче та вибїрайтесь гарненько! Хиба не чуєте, що до церков дзвонють? Але усе кричи та ворчи на них!« А далї каже невісткам: »А ви, мої невісточки, голубочки, змийте з мисника, попереполюсчіте мисочки, талїрочки, ложечки поперемивайте, батьків ніж вигострїть — печене краяти; лавочки позмивайте, хату виметїть, та вже хоч не дуже прибїрайтесь, а поспїшайте до церкви.«

Далі озирнулась до старого, аж у нього слізоньки на очницях! »Чого бо ти, Уласе, мов журиш ся? От празник заходить, хвали Бога, та повеселійшай. Уставай же, уставай, та ійди на одіяння. От бач, яка паска у нас хороша придалась! От і печений баранчик і поросятко дуже мудро спечене. Та таки і усього удоволь, як і у людей: нічого гнівити Бога милосердного!»

— »Та я-ж отсе, Домахо, лежу, дивлюсь, що тут напорано, та й згадав, як ми з тобою побрали ся: не було в нас ні кола ні двора, як там кажуть; без чарки горілки і без жодної хусточки відбули весілья своє; не було в нас ні батьків, ні людей, ні музики, нікому і ні під що було танцювати: звісно, хто до сиріт, та ще й до бідних пійде? Не вєспіли одружити ся, ти по наньмам, а я в батраки... усього випили! Тепер же, гляди, Домасю! є й хата, є й господарство, діточками Бог благословив, і усім нас наградив, що й самі довольні і є бідному за Христа ради подати. Спаси-бі тобі!»

Та як скочить з полу, як пригорне до серця свою стару, як заплаче гірко, і каже: »Спаси-бі тобі, моя старенька! через тебе, через твою добрість, через твої труди нас Бог благословив усім, усім. Ходімо ж до церкви, подякуймо за Його милости! Я усе одіяння простою у церкві: чи дасть Бог діждати на той год! Та й ви, молоді, не барітесь, ійдіте швидче до церкви, та не сидіте на цвинтарі: там тільки пустота та гріховодство. Стійте у церкві та слухайте; ніч недовга, не забарять ся Христа дочитатись: виспитесь опісля.» Сказав, та й пійшов тихою ступою, підпираючись паличкою.

Стара стала Богу молити ся, поки молоді поубирають ся, а ті собі і мотнулись: от дівчата кинули ся у противну хату; а там на стїні край віконця дзеркало в них було, так шматочок як з пятак, де-то чи купили чи випрохали у панськїм дворі та й приліпили тістом до стїни. От і кинули ся до того дзеркала скиндячки на голову собі покладати, коси квітчати, намисто на шию чіпляти: плахти, запаски, червоні баєві юпки, суконні панчішки, червоні черевички; повдягали нові білі свитки, шитими рушничками підперезались і пішли собі мовчки, як тиї павочки.

Поки ж вони одягали ся, невістки знай у противну хату рии та рии! То буцїм-то вогню достати, то чалїю узяти, а тут аби-б уздріти, як вийдуть відтіля дівчата, бо й їм, молодницям, треба було кинутись до дзеркала, так при дівчатах бо не можна: зараз сьміяти-муть ся, що й замужні, а чепурять ся; хіба без дзеркала вже і не вберуть ся? Як же вийшли дівчата, то й кинулись молодниці до того дзеркала: бачите, у старшої невістки два очіпки, один блакитний, другий вишневий, та третій караблїк; так вона хотїла приміряти, що їй буде красче до лиця, чи який очіпок, чи караблїк? Так як ти його без дзеркала вгадаєш? А молодша невістка дурна ще, недавно пішла за-між, не зна, що до чого: хотїла пак голову повязати платком, так старша не звелїла, бо для такого празника звичайнїйш узяти на голову очіпок. От як вирядились, пішли і сї.

А там і парубоцтво з старшими, жонатими братами, попідолювавши чуби, повдягавши нові свити з уразівського сукна, підперезавшись

штепненько, повбували нові шканові чоботи з підковами, що ще з п'ятниці мокли у дьогті: звісно, діти заможного батька, так їм-то у розкоші і жити! побравши нові шапки козацькі, повалили лавою до церкви: та не до церкви: вже щоб парубок та так прямо і дійшов? Е, ні! ще їм треба побіля цвинтаря засідати, та як йти-ме купка дівчат, так треба кинутись на них, розпудити їх, ту вищипнути, ту помняти, тій тусана дати... А там ще й на цвинтарі, і там не без іграшок: де побачуть, що на рундуках полягали дівчата, так їх і поперекидають: або де купка сидить, то підкрадуться та по ведмежому і ревнуть, — а ті схоплюються, біжать, регочуться, лають. Що то молодні літа! Було се колись і за нами! Ех, та минулося! що вже і споминати!

А батьки і матери і усяк старий народ, усі у церкві, повнісїнька набралась. Стоять з поза-свїчуваними свїчками, хто слуха, а хто і окунів ловить, слухаючи, як славно чита діяние попович хвильозоп, що відпросився з бурси на празники до нас у село. Та що за голос! чита, а сам як кармазин червоний від натуги, піт з нього так і котиться, а він викрикує та голос виводить не на точках, а де строфа кінчається: хоч на половині слова, то так і викрикнує, аж луна по лісу піде у одчинені двері. Так гарно, так гарно, що усе б його і слухав. Ну, та й звісно пак: вже він не даром в бурсі вчить ся, він на те хвильозоп!

[V.]

Де-ж наш Масляк? Може він біля поповича стоїть та прислухається, як той гарно чита? Або може притулившись до стіни промеж старих

людей та туди-ж з ними дріма? Або чи не у тій купці, що ген у куточку зібрали ся круг пана Симейона, нашого таки дядка, та слухають, як він там шепчучи розказує, яке-то лихо людям буде, як народить ся анцихрист та буде православних людей мучити а за жидів заступатись і їх жалувати; як набіжать Гогн та Магоги, мов кримська Татарва, та у тих людей, що не шанували духовного чину та не становили часто обідів, та будуть усю худобу одбирати, та нею жидів та циганів наділяти. Так, кажу, чи не промеж тими слухателями і наш Хома? Не знаю! Як-би пак там був, то може сплякнув би, слухаючи пана дядка, як і старий Кирик, що слухав-слухав, плакав-плакав, та дивлячись на дядка, що той аж употів розказуючи, виняв з кишені гаманець, розвязав, та й дав цілісїнького пятиалтинного на молитви дяку. Оттаке б добре діло і Масляк зробив би, як-би там був: так не було ж то його там... та і по усїй церкві його не видно... Та де-ж він?

Але! де! Він того не забув, що приятель його Юдун та наказував йому добре, щоб з вечера, як люде зберуть ся у церкву, так щоб він вийшов на узлісья; отже то він туди і потяг, ще тільки сонечко стало спускатись на захід. Ліг, сердешний, край взлісья і дожидаєть-ся від свого приятеля Юдуна звістки.

Аж ось — ще не гаразд і смеркло, а вже дальш у лісі запалала мов сьвічечка, та не так горючи, як таки сьвічка, щоб огонь був або червоний або жовтий, а чортячим огнем, як горілка горить, снім огнем. От наш Масляк так і здригнув, та не з переляку (бо вже, побратавшись з старшим чортом, він вже маненьких зовсім не

бояв ся), а з радощів, що от Юдун не збрехав і що от-от дасть йому скарби! Побачивши тую сьвічечку, мерщій до неї, а вона від нього дальш у лїс: він за нею, а вона від нього, та усе дальш, усе дальш у лїс. Аж засапавсь наш Хома, біжучи до неї, так не дожене. Вже вона його і далеченько завела, вже Хома, чіпляючись за голяки то за пеньки, порвав і матню у штанів і рукава у свити, бо так напростець і чеше, по колодцям спотикається і вже не десять разів лобом цїловав ся з хамлом, що по-під ногами йому плутало ся, і вже й шапки кат-ма: та йому і байдуже: хоч усього рішити ся, бо от вже швидко добіжить до сьвічечки, от-от схопить скарб!...

Тривай лишень, Хомо, Миколу звалиш, як там кажуть. Біжить, біжить, аж ось йому на зустріч двоє маненьких чортяточок: хоч на них було і платтячко дївоче, та тільки наскрізь і сьвітить ся, і руки голі і шиї голі, точнісінько як на паньнях, що у городі берлинами розїзжають, а самі ті чортенята чорні мов циганчата. От зараз і кинулись до Масляка та й загірготали не по нашому а по панськи, як той Хранцуз вчить паненят, що такі у нашому селі. Масляк вилупив на них очі, дивить ся і нічого не второпа, що вони йому і говорять. От чортенята зареготались, та і каже одна одній: »ми думали, що він пан який, та й заговорили до нього по нашому, по хранцузьки, аж він, бачу, сього не втне.« Та й стали кивати на нього та й кажуть по своїому: »Ало, мусье, ало, вене ісі.« — »От коли по собачому,« каже Хома, »то і я розберу, бо чував, як панський Іванька розговорює з гарсоном.« Та і пійшов за ними. Недалеко відійшов, аж ось тут Юдун і є, стоїть і дожида його. Жупан на

ньому добрий, рукава з вильотами і вже хоч із-під жупана і висить предовжений хвіст, та Юдун його не хова, а Хома його вже не боїть ся. Протяг йому мохнату руку і карлючковатими пальцями узяв Хому за руку і повів за собою до шатрів, та й каже: »Добре ти зробив, що прийшов; будеш мене до віку згадувати. А нуте!«

Як се тільки гукнув, так поли у шатра і впали: а під шатром чого-то там не було? За довгими столами, скатертями понакриваними, сидять чорти з чортихами, попаровавшись. Та що-ж то за порозряжувані! У яких-то каптанах! у яких ребронтах! Тільки вже ні під квітками, ні під пірями і ні під яким брилем і ні під якими кучерями не можна було поховати рогів, так і стирчать. Таки усі були, як настояще городське панство.

А на столах страви, страви, так батечку мій! Там і усякого мяса, і печеного і вареного, і в юшках і з підлевою, там і яєшні, і тертий хрін з сметаною до поросятини, і холодцю з раками і з просільною осятринкою, було там і сахарне морожене, що москаль у городі продає, і фіги і родзинки і чернослив і горіхи самі мисшоловки і павиддла усякі... Та чого там і не було! Миски і тарілки, і ножики з виделками і ложки, усе ж то срібляні; чарочки усякої міри і стакани, усе хрустальне, так і сьєє, мов у тій лавці, що об ярмарці у городі ташуєть-ся. А пляшок же то, пляшок з напівками! Було і ренське, було і донське, що по четвертаку бутылка; були усякі вина, і червоне і жовте; були пляшки і засмолювані і дротом позаплітовані; була і вишнівка і тернівка і дулівка; було і пиво кабацьке, так дешевеньке, для усякого розходу, та був і гру-

шевий квас вже спитий. А усякі горілки окреме стояли, та і до біса-ж їх там було! Була і пінна і полугарна і запіканка і полинькова і корінькова, і на калган і на соснові шишки гната, усяка, усяка була, якої який чорт забажа, так усяка йому є. Придбали добре: мабуть не боялись ні обізчиків ні виїмки. Пожальуй, так далеко у ліс забравшись, так можна не боятись і самого главного повіреного з корчемним засідателем. Нехай би де у дистанції так розташовались, дали б їм зараз перцю, хоч-би і перечорт був: зараз би потаскали у полицю та затасовали би у яму, та к допросу; пляшки б і усяка посудина порозпропадала б і вже й не шукай, а сам, хоч-би самий страшенний чорт, сидів би поти у ямі, аж поки не знїс би грошей за усяку пляшку, як і за відро. Вони і чорту не подивляють ся у зуби, знаємо їх!

От як отсе усе Хома Масляк розглядав, зараз Юдун йому і каже: »Моєї девятої жінки пасербниця та у сьоме йїде за-між ще за парубка, так я отсе справляю весілья. Сїдай, Хомо, з нами, повечеряй, а діло наше буде опісля.« Та й посадив його біля чортихи, що сама собі без пари сумовала.

Сїв наш Масляк і розперезав ся, щоб то добре і наїстись і напиться на чортячїм весільї. Піднесли йому горілки, і випив таки повну, та не віддихаючи зараз і по другій; от і поставили йому на талїрочці капусту з яловичиною, він і принявсь за неї. Як хлисне, як опечеть-ся!... аж сльози йому покотили ся, трохи не крикнув. З-роду пак не їв срібною ложкою, і не знав, що треба студити. От чортиха і стала його вчити, як тою ложкою треба їсти і як мясо краяти. Тільки-ж він з сею чортихою заговоривсь, зирк! вже та-

лірки й нема, вже її і счистив чорт'юнок у куртці, щó талірки переменя. З голоду мабуть, може три дни не їв, так став гостей обдурювати: який задивить ся, так він зараз талірку і хвата, хочби зовсім і не почата. Десь бачив, як у великих панів хлопці роблють. Так Хома пустивсь на хитронці: як йому подадуть яку страву, то він одною рукою придержує талірку, а другою мота; як вичистить зовсім, тогді і ткне її у зуби хлопцеві. А напитки, тільки якого нальють, так мерщій у пельку. Не дуже і до чортихи озивав ся, щó усе його заньмала і де-що вигадувала і лискотала його по-троху.

[VI.]

Еге! та хоч наш Масляк пив усякії напитки, як сам опісли розказував, що, каже, »пив мадьору, шатай-моргай, шатай-на-хвіст, реєвее, барбоське, шальпаньску і порчене пиво,« і чого-то він там не пив, та зовсім же то не п'яний устав із-за обід. Бо тільки що поуставали, зараз Юдун і гукнув: »музика грай!« Де у чорта вона і узялась! Аж шестеро жидків, хто на скрипку, хто на баса, хто на дудку, на цимбали, на бубен, так і вчистили метелиці. Як же піднялось усе чортяцтво, — батечки! І сам старий Юдун туди-ж за молодими, аж засапав ся. А Масляк же то наш, так той-то, щоб удружити свому названому батькові, так той-то носить ся, от вже носить ся! Трійох чортих перетанцював, усеї чоботи свої пробив, вибиваючи гоцака, і ще-ж було ухопив двох сьвіжих чортих, щó повіряжували ся дівками, і коси на голови поклали, і скиндячки положили, і плахти почіпляли, от ухопив їх, та й гукнув

на музику: »грай дудочки!« Так Юдун прийшов до нього, узяв за руку, та й каже: »Годі-ж, годі, угамуй ся! Вже бач розсвіло, се вже наша ніч починаєть-ся, треба молодих спати класти. Коли схочеш, побудеш з нами до вечера; то пійдуть приданки з перезвою гукати, коли-то ще до того дійдеть-ся, то й ти з ними погуляєш, а поки я об твоїм ділі поговорю.«

»Батечку, голубчику! Що хоч роби зо мною, тільки дай мені знайти скарб, хоч з півсотні діжок з золотими!« Так казав Масляк, усе низенько кланяючись Юдуну.

— Що вже півсотні їх і прохати! каже Юдун: се і мені соромно так трохи тобі дати. Я сам знаю, скільки і чого тобі дам. Буде на увесь твій вік: живи, пий, гуляй, на що хоч трать, усе в тебе будуть гроші безпереводно. Тільки чим ти мені віддячиш?

»Та що потрібуєте!« аж крикнув Хома, думаючи, що от-от на нього гроші так і посиплють ся: »що потрібуєте, усе перед вами; хочете душу узяти, зараз вам її і заручу, тільки дайте довше погуляти.«

— А на чорта мені таке сьмітьтя! сказав Юдун. Душу! Та вона вже давнісінько моя! Та й прислужив ся добром! Знай, друже, такої мізерної душі, як твоя, в мене й послідній хлонець за нюх кабаки не озьме. Ми і з красчими вже не знаємо куди дітись. Було колись, так давно, що і за такою паршивою душею, як твоя, так усі табуром ходим, щоб її заповнити. бо дуже в нас у пеклі було просторно і ніким було орудовати: самі чорти усю панщину відбували. А тепер вже не так; не таке вже, спаси-бі людям, і пекло стало, як — коли чував — пан Котляревський

списав. Перш було, як який грішний попаде сюди, так і то навдивовижу: та й то бували все то душо-губці, то змішники, то харцизяки: а як колись раз привели одного скоромника, що в середу їв мов той цуцк скоромне, а жінку, що від живого мущика та... прала другому сорочечку і усеє прочее... так таке наведенне було, що ну! Усеї чорти покидали роботу, та хто на колодки, а хто на плоти, на хати, скрізь товплять ся, що як би то подивитись на таких грішників, що ще з роду їх і не бачили! Таки точнісінько як на ведмедів збігли ся дивити ся, так і на них. А далі, далі, спаси-бі людям, як розвередовались та розібрались добре, та пустили на всі заставки, так і дотовпу нема у пеклі! Та й чортам полегшало: перш було чорти і на дривітні колодья колють, чорти і пічкурами, чорти і за смолою і за вугільям, куди ні задумай, усе вони, усе вони, сердешні, відбували, щоб тільки тих грішників по казанам уконтентувати; а віддихнути, а пожартовати меж собою — бо і меж ними є і молоді і усякої натури — хоч поборотись, або у скраклі, та й до самого жениханья ніколи було: і ніч і день, і ніч і день на панщині. Чорт їх зна, як вони не виздихали від такої надсади. Я й старшина над ними, та й мені лихо було: нікого було і у двір узяти від панщини; не було в мене ні кухаря ні хлопця ні мангаліра, сам собі було і обідати варю і коня наповаю і чоботи латаю, і ще скрізь оббігаю та назирну, де і як хлопці мої справляють ся. Тільки така і була, що платтячко мое перемивала та коли було головку змие, а після обід поськає; вже без сього мені не можна, бо я тронки собі панської натури. Як же наддали від вас, не знаю після чого і від чого —

тільки де-хто розкаже, що як люде умійні стали, — та як посипали до нас, так батечки! я не знав, де їх у сина і дівати. Таки так і сиплють, так і сиплють!

— От і вскочили якось-то Жид і Хранцуз. Жид зараз порядивсь парові печі строїти, щоб менш кошту тратити а грішників дужче припкварювати; та й перебрав же, вражий син, до гаспида грошей і пообманював таки пекельного і клюшника і токового і деяких прочих приказних, та таки зробив паровики славні, що навряд і у Водолазьких винокурів так добре, як у нас у пеклі. Тільки-ж що? Узяв та й вивів трубицю у ту землю, де Хранцуз живе; так як пустили паровики на роботу, душники повідкривали, то дим з наших паровиків і повалить до Хранцуза. Ті зараз показують ся, збісять ся... давай різатись! Їм же там і нужди мало, а мені тогді найгірше лихо. Як о поводі вода, так душі посиплють ся після того сюди, що ніяким побитом і не справив ся. Той прибіг, паспорт показує; той пита, куди, у яку кучу, до якого діла йти; той свою біду розкаже, що він на тім світі покинув, хто він там був, що робив. А вже письменні — так ті мені найгірш усіх. Як стануть мені віршами читати, а другі мене зопиняти, що я напротив граматки яке слово сказав, то я плюну їм межі очи та й утікаю до дому. Оттака-то мені халепа була!

[VII.]

— Та спаси-бі, Хранцуз той, що з Жидом до мене ускочив, той прийавсь порядковать. За-

раз каже: »Нада-треба вам, мусьє, по панськи жити, а то грішники вас замучуть.«

— »Що-ж з того, що буду по панськи жити? Усе-ж таки треба коло них поратись, а коло мене і нікому панькатись.«

»Озьмім, каже, усіх чортів у прислугу.«

— »А на паниціні хто зостанеть-ся? І пічки погаснуть, казани і сковороди попростивають...«

»Но, но, мусьє,« каже він: »усе буде фор-бе. Поки будеш просто жити, уся робота на тобі лежати-меть, а як станеш жити по панськи, то і діла тобі ніякого не буде, будеш на подушках довго спати, і пити і гуляти, а слава буде йти, що усе ти сам трудив ся. Лягай лишень, мусьє, спати; завтра устанеш, подивив ся і сам скажеш: фор-бе.«

— От я послухав його і дав йому волю робити, що він хоче. Прокинувсь, ще стало на сьвіт заньматись, а Хранцуз і тут: »Но, но, мусьє: куш, каже, еси. Коли пан, так і роби по панськи, пани не устають досьвіта: я тобі скажу, коли пора буде уставати.« От я і захріп внять. Та вже середу-дня увійшов він до мене та й каже: »от тепер пора, уставай, мусьє!« Зараз і подав мені і чаю і кохве, гарячого та гарячого: нічого робити: хоч погане, а по, бо пани пють і Хранцуз велить. Далі ввійшов я у свою сьвітлицю, аж побіля дверей стоять усе чорти у каптанах, позументами пообшивованих, стоять і не поворушуть ся і пильненько мені в вічи дивлять ся. Я їх нічого не питаю, вони мені нічого не кажуть. Тільки що хотів я у кімнату пійти, зараз аж троє кинулись їх мені двері відчиняти. »Еге!« думаю собі: »се вже я паном став, не треба трудити ся самому і дверей відчиняти.«

Я зазирнув у прохожу, аж там грішників найшло нових до пропасти! А один чорт, у каптані у хорошому, круг їх ходить та їм розказує: »нашому пану ніколи, такого діла прийшло, що не то що: приходьте завтра, а кому пильна нужда, подавайте бумаги.« Повіялись мої грішники вон з хати, а я з Хранцузом »ких, ких, ких, ких!«, аж лягаємо та сьміємо ся, що пообдурювали народ: вони думають, що мені діла багацько, що ніколи і носа втерти, а ми тут з Хранцузом випили на калган гнатої та сокрушили печене порося та пряжену яєшню. І хто б то ні приходив опісля, через увесь день, зараз мої лакеї і кажуть: »пану ніколи, діла багацько!« А я увесденички то на подушках валяв ся, то сидючи дрімав, то з Хранцузом у дурня та в дамки грали. А обідати подали вже нам на в захід сонця. Та що-ж то за обід мудрий був! чого-то там не було? Аж пальці пообсмоктував! Адже ти, Хома, обідав в мене, то й знаєш?

»Обідав,« каже Хома: »спаси-бі тобі і вмру не забуду, яке то усе смашне було і які напички були мудрі!«

— Еге, за сее всеє дякую своєму Хранцузу, казав Юдун: він із чортів набрав і кухарів і ключників, лакеїв і хлопців: до моїх жінок, що їх є в мене аж тридевять, поприставляв і дівок і прачок і кухарйок: та й дочок моїх, що ще які є маненькі, так і мамок і няньок і усього, чого де треба, усякого народу є, як і у великого пана. І те-ж таки як і у панськїм дворі: вони байдаки бють, у карти грають, горілку добре пють, по вечерницям шляють ся, дівчат обдурюють: які дам гроші на закупку, чого — часом бува — треба,

то вони половищу їх украдуть, пропнуть, а щот подадуть на всі, чисто пішли у розход.

— Бачачи, що усеюди-ж то у прислузі чорти, усеюди чорти, подумав собі: який же гаспид коло казанів на заводі? і думав, що усі печи мабуть погасли а грішники доси поснули ради скуки. От Хранцуз, оповістивши наперед, що пан піде завод оглядати, щоб усяк був при своєму місцю і щоб робили пильно, і щоб до пана ніхто не підходив ні з чим, от тогді і повів мене оглядати. Так батечку мій! як то було усе хороше! Робота таки йде, як і йшла. Тільки замість того, щоб чорти були на панщині, так усе грішники, так, які з них поганенькі. Ті таки, що заробили, так ті по казанам та на сковородах лежать, на крючках висять і де кому як треба, і їм добре було, що простор, не тісно, а завалючі грішники так ті усі у роботі: живжики, що дівчат і чужих жінок обдурювали та перед ними, буцім-то справди їх любили, що усе охали, щоб бач котора б то пожаліла його та і кинулась би йому на шию, так такі сиділи край устя у печей та усе знай охали, як і в вас, а через теє їх оханья вогонь роздували по печам і він усе більш палав. У казанях кипячу смолу ополониками мішали і котрий грішник винирне, то він його гарячою смолою і обільє, не хто, як ті, що по судам більш нічого не робили, тільки справки вигадували та їх писали і тими справками мішали усе діло, як у казані смолу, і донекали тепер грішникам кипячою смолою, як живим людям справками.

Сеє слухаючи наш Масляк подумав собі: »Їх би годило ся і у самий казанок утопити. Знаю я їх.« Се то він згадав, як попавсь було

у їх руки, як побив німого старця. А Юдун усе розказує.

— На дровитні колодьдя кололи, у дрова рубали і на липину трошили ті синки, що худобу, яку батьки позбирали, так вони з великої попере-
реводили не знать на віщо, пючи і гуляючи і з недобрими проживаючи. Смолу гнали з пись-
менних, що не зна у письмі ніякого товку, по-
паде книжку б то і добреньку, та як вона не по
вашому писана, так він її і перепише по вашому,
а не вмючи не тільки чужого язика та гаразд
і свого, та так наверняка, що з доброї книжки
зробить, хоч її покинь овсі. Так таких-то — сюди
до нас коріння переводити та з них гнати смолу
на лихо людям. Побіля душників у печах, щоб
дим та пар лишній випускати, приставлені ті,
що були судящими та діла не робили, тільки що
підписовали. що писар скаже і що положить
перед ним; хоч до гори ногами положи, то він
і підпише. То як йому там писар командував:
»підпишуй!«, то і тут нема йому другої роботи,
як слухати, як закричать: »відверни!«, то він і
відверне: нетрудне діло, по його розуму і робота,
а мені усе легше, що вже чорта лишнього не
приставляй до такого ледачого діла. Ключниками
пекельними настановили одкушників, та не з тих
саміх великих, що сам одкуп содержить, і не
главних повіренних: тим не можна ніякого діла
уручити, ті у самім горячійшій казані, на самім
споді, і не виринають ніколи на верх а тільки
бульбахи пускають: а настановлені до роздачі
з підвалів смоли такі, що були підвальні, шин-
карі, підтовкачки і усяка така дрянь. Їм се діло,
розливати та розміряти, знакове: тільки вже
йому тяжко та важко, що не може нікого обмі-

рвати ні підтовкнути; бо щó останеть-ся за роздачою від кухви, так розтоплюють, та кипяток і вильють на нього. Так то-то вже йому, серденному, мученнє, як розлива! Обмірив би, підтовкнув би, як робив з горілкою, так біда буде; та вже против своєї натури налива як-раз повну міру і тяжко-тяжко здиха.

— Та опріч роботи на заводі є погапенським грішникам і в мене у дворі робота. Я вже, знаєш, як вже єсть пан, так повечеряю на усї заставки та й не можу швидко заснути, так менї казки кажуть ті, щó понаписовали путечествия, щó у яких землях вони були і які дива видали, та не справди, щó їздили, а так понаписовали брехеньок, щó буцім були у такій землі, де люде до гори ногами ходять і усеє такеє, щó книжка б то товста, та нема в ній ні ладу ні переладу: так я його за те — казки розказовать: нехай бреше, щó хоче, а я буду під неї спати, не слухаючи його теревенїв. І як я вже пан, то вже в мене і грошей і усякої худоби багацько, так вже страшно стало і злодїїв; от і треба собак. Де-ж їх узяти? Отже я і вигадав: дуже-дуже багато швандяє сюди гольтіпак, щó нічого не вмїючи і нічого не знаючи, туди хочуть за добрими людьми. Бач, писали люде вірші, та так розумно написали, щó усяк їх на память повиучував і їх іменьня усяк зна. Так ке, стану і я вірші писати; та як завіршує, так батечку мій! і скігнить і хрюка і пищить і скавучить, і усе б то по його думці так жалїбно та жалїбно!... Куди мені з ними дївати ся? Думає, думає, далі — гайда на двір, брешить у ночі замість шавок. Щó-ж? От послухати! Той дума, щó вже він меделян та й силкуєть-ся гавкати і щоб то і товсто і страшно,

так тільки сьміху собі наробить. Інший заведе, заведе так, що ну! та не зведе кінців, та тільки вже мовчки гарчить на других. Та так усі дуріють, дуріють, а я, знаєш, по панськи, не сплю та слухаю їх, та кишки зо сьміху порву, а вони — на усі заводи. Еге! та тут добро роблють: скавучать то гарчать, а народ і боїть ся до них і приступити, от мені і нестрашно. А ще з них такі є, що до них ні приступу! усе гарчить, то і завне, та усе б то по його думці на віршах — а воно чорт і його не розбере, що воно таке, — та кидаєть-ся та мотаєть-ся: так я вже нічого, їх на цеп, бо на надвірних віршаників часом находить, так ті ще нічого, нехай у ночі брешуть, що мало хто і чує: а сії вже і у ніч і у день, тільки народ знущають та кидають ся усюди, так нехай-же посидять на цепку та віршами гергочуть, то інший побоїть ся і близько до мого двора підійти. А мені і на руку ковінька!

— Є в мене робота і молодицям і дівчатам і старим бабам з вашого роду. Оттих кивух, моргух, що, маючи своїх мужиків, та на чужих або на парубків кивали та моргали та сюди та туди заводили, так ту, до мене яка появить ся, так так зараз зачепивши за плахту або за спідницю, та на височенній дрючок і піднімемо, нехай з гори розгляда та розслуха, відкіль вітер повіва, та так і морга і кива, згадуючи своє киванья на людей; от у усьому пеклі і є звістка, відкіль вітер віє. Цокотухи та ляскухи, що покинувши і мужиків і господарство і діточок зійдуть ся до купи та усіх осуждають, та підбріхують, других та сварки та смутки заводють, так я тих у мої сади до ягід, щоб замість трещоток терчали та горобців відганяли. А ще бувають і такі, що

бідний мужик де хоч озьми, хоч душу продай, у дітей останнє забери, та купи їй то плахти то очіпки то стьожки, сьогодні одне, завтра друге і усеє таке, та як убереться, так що і усеї худоби на год не стане, що люде сьміють ся та аж жахають ся від неї, а вона дума собі: яка я собі хороша! Оттака як попадеться до мене, що, знаєш, спражнього пекла не заслужила а так попала сюди тільки на панщину, так я таких за мої огороди до струків, замість опудала; нехай їх ляка, як лякала людей. Та і усяким є у мене усяке добро!

— Достаеться і писачкам. Наплодило ся до ката у вас таких, що пишуть повісти та романці і усякі теревені (— добрали ся і до нас, от хиба лихо буде! —); так я їх... бач, охочі трудити ся... у мої сади, то на конюшенний двір, то у вівчарню, щоб скрізь гнійок до купок змітали та гори наспали, бач, як бува по панським садам. Та як їх робота і тут така, як і на вашому сьвітові, що з ледащого ледащим ледащо зліплене, то воно, як і у вас нікуди не годило ся, так і тут від вітру розсипасться, а їм знову треба ліпити: та і ліплють же хлопці гарно! точнісінько, як колись і книжки зліплювали! А ті, що дума, як би людей обібрати та і обдурити — от і вигада: »я, каже, напишу вам півтора десятка книжок; дайте ке грошики сюди, а книжки оісіля пришло.« Гроші скинули ся, дали, а книжки де? Овва! В нього не тільки нема понаписованих книжок, та у голові і глузду нема на пів книжки, щоб йому об тім і написати, за що узяв ся: а йому і байдуже! Він одурив мир, та цілковими у кишені побрязкує, та горілочку похлистує, а макухою з рогозом заїдає, звісно з розкоши. Так

ті в мене приставлені малих дітей тішити : то до гори ногами ходять, то стовбула перекидають ся, то бульбахи дмуть, то у виворочених кожухах рачки лазять, аби-б діти сьміяли ся, як на вашім сьвітї люде з них сьміяли ся. А ті, щó сами ніколи нічого путнього не написали, а тільки вздрить яку книжку, так її і закекче: і не туди писано, і не так розказано, і те не так, і се не сяк, та часом такого прибреше, що чого і у книжці того нема і чоловік з роду не писав, а він каже, що там сее і онее є пописано, та каже: »я порядив ся вам вказовати. де щó не так по книжкам є, бо я усе знаю і я вже так напишу, що ніхто против мене не вдере« ; як же вчистить, так хоч утїкай ! і прочитаючи його роботи книжку, зараз у хатї курї, а то завадить. Про других же так на всі заставки лає і кепче. Так я його і тут до такого-ж діла : охочий був доглядатись, де не до шмиги, де нечисто, негладко, так чисти, голубчику, пекельні пригребиці та по-під тинами, по-під плотами, усюди по кутках, по-під приспами, і де помії виливають, і по трубах сажу вичищай, коли такий охочий вичищати, та ще ні віника ні лопати не даю : які руки на сьвітї книжки вичищали, тими руками і тут вичищай, підбирай, винос, викидай...

— Та ну їх і зо всім ! Усіх поганеньких грішників, таких щó не дуже пекельну муку зробили, таких і не перелїчнш, та стїльки набираєть-ся їх, що я вже швидко не придумаю, яку і кару їм накладати. Бач, люде стали хитрійш чорта : таке зло скомпонує, що не знаєш, чим його і карати. Так оттим-то я вже на ваші леданці душі і не кваплюсь, а з твоею заплїснявою щó менї робити ? куди і на-що вона менї при-

годна? Орудуй сю до якого часу. А коли хочеш мені віддяковати за те, що я тебе навчу, що усякий скарб, який тільки де є, усякий, коли схочеш, так і забереш, так от чим мені віддружи... та гляди, не полїлуй ся і не збреши!

[VШ.]

»Батечку ріднесенький, таточку, голубчику!« аж заскавучав наш Масляк, почувши від Юдуна про таке добро: і підплигує і приїда, і за руки його хвата, і усе обіщаєть-ся: »не збрешу, от тобі хрест!...« та й перехрестив ся... Шарах! — аж тільки загуло і мов собака заскіглила утікаючи в лїс. Озирнув ся наш Масляк: нема ні Юдуна, ні шатрів, ні чортів, ні чортих, і музики кат-ма! Стоїть він, сердека, на узлісьсі у тернових кущах! Приглядїв ся, аж над самісінькою кручею прекрутенною стоїть, а у низу річка шумить та гуде, звісно як після повіді, на великодних сьвятах: тільки б ще на ступінь ступив, тут би і чорту баран, попав ся б Юдуну у лапш. Побачивши такую біду, так сердешний Хома зжахнув ся, що й сам себе не стявив! Ухопив ся, хоч і руки у кров сколов, за тернові кущі і став про-бі кричати. Кричить і розгляда, де він і у яким єсть іменно місті, аж ось і розглядїв, що за річкою його село Джигунівка і як-раз на тім боці, на пісчаному березї, празникові колиски поставлені, і парубки з дївчатами качають ся, де-які так ходють та христосують ся, жартують меж собою, хлопці на вбитки бють ся червоними яйцями, дїтвора тож біга промеж жінками, що винесли на продаж і крашанки і горіхи і мочені кислички і усякі празникові ласощі.

Пізнав Хома своїх людей, став ще дужче гукати і на усі заводи кричати. Аж ось парубоцтво почуло, що чоловік кричить, та не знають, хто; та вже-ж хто ні є, а треба ратовати. От моторійші кинулись до греблі, відчепили мірошників човен, налагодили його, справили усе, та й поїхали визволяти, хто там кричить. Повилазивши з човна, поки-то ще на ту крочу зідрали ся, а Хома усе про-бі реве. Як вже підійшли до нього, тогді тільки пізнали, що то є Масляк; а відкіля він узяв ся, так усі дивовали ся, бо чули, що він сидить у-в острої, та не знали певно, чи за корчемство, чи за яку другу біду, і коли він відтіля вислобонив ся, нічого не чули. Стали його розпитовати, чого він сюди зайшов, чого кричить, чого аж прикинів до кущів? так він вже нічого і не тямить, тільки знай кричить: »Юдуне, Юдуне! батечку рідненький! давай гроші, озьми з мене душу!« і усе такеє. Возили ся з ним хлопці, возили ся. — морока та і годі! Далі нічого робити, звязали любенько йому руки, щоб не пручав ся, та й утередили у човен і приїхали на той бік. Тут усі позбігали ся дивити ся, кого хлопці привезли? Зараз усі і пізнали, що то єсть іменно Хома Масляк. До нього з розпитками, так він знай своє співа, усе »Юдун та Юдун, дай, таточку, грошей!« А щó воно є і до чого се він каже, ніхто його і у товк не озьме!

Аж ось прибїгла і жінка його: стала розпитовати, і просить і ласть, вже і голосить над ним, а він усе своє товче. Відвели його до дому, положили, зараз послали за знахурками; вже вони його і злизовали, і соняшницї заварїовали, і як-то вже не шептали, і по зорям і середу-дня

і у саму глуху ніч, так нічого і не зробили. Та три тижні недужав: та щó то, як його узяли з кущів, так і рісочки у рот не брав: так то наловив ся чортячої страви! От як недужав та недужав, і усе йому що дальш, усе було труднїйш, думала жінка та таки і знахурки, що от-от-от помре, і у почі вже і свічку над ним світили, і сиділи над ним і дожидали... а він разом — дуп! та й заговорив: »А пошлїть мені старого дядька Кирика Жабокрюка та брата у третїх Пилипа Шикалку, та Телеміна Нечосу: я щось їм скажу.«

Жінка зрадовала ся, що от мабуть одужа, пильно послала по тих людей, а сама до нього, та аж припада та пита, чи не хоче чого зїсти: може буханця, або печеного яєчка, або мочених кисличок? — »Нї.« каже, »нічого не хочу! я вже добре наїв ся, буде з мене; нехай швидче люде прийдуть.«

Як же позіходили ся люде, та прийшли де-які і лишні, прийшов і пан Симейон, дяк таки з того села, так от їм сердешний Масляк і став розказовати про своє приведенє, щó в нього було з проклятим Юдуном, і як він у нього обїдав, яку страву їв, які напїточки пив, як танцював, і як Юдун йому розказовав, що які порядки є у пеклі, — та як розказав усе, протягсь, хропнув тричі, та тут при людях і вмер...

Кирик Жабокрюка, стар чоловік, довго стояв над ним, поки його вбирали, думав, думав щось довго, далі здихнув та й сказав: »А щó. Хомо! от тобі і скарб!«

Оттак-то сюю повість розказовав мені пан Симейон, Джигунівський дяк. Вже не знаю, чи правда сьому була, чи пів правди, чи так то Юдун про пекло розказовав Маслякові, чи може де-чого пан дяк і поприбріховав, я не знаю: а тільки нігде правди діти, як почув, яка є панщина у пеклі на тих, хто то повісти то усякі леданці книжки пише, так мене аж циганський піт проняв. Та вже-ж щó бабі, то і громаді. Коли товариство перестане писати, не буду і я: а то дале-бі, що не втерплю.

УІІ.

К О З И Р - Д І В К А.

(Присвячує ся Ользі Яковлевні Кащинцевій.)

[I.]

Нічим ми так не согрішаєм на сьвітї, як язиком, осуждаючи один одного. Йде чоловік вулицею, вже ми і знаємо, куди він йде і за чим: задумав ся чоловік, вже ми й знаємо, що в нього є на думці. От зараз і судимо: »Як таки за таким і таким ділом ходити! як таки так і так думати! Чи се ж гоже? Як таки такому чоловікові се і те збирати ся робити?« Та так осудимо, так перекоренимо його, що йому і на думку не спадало таке робити, а ми у-во всім його обвинуватимо.

Чи се-ж наше діло? чи нам велено над другими доглядати? Гай, гай! Знаймо самі себе, а про другого, хоч певно знати-мемо чи бачити-мемо, нам нужди мало; бо бува й так, що нам здасть ся і усеї говорять, що такий-то чоловік отте і те зробив, оттой чув від такого, а такий-то

й сам бачив... Еге! а як дійдеть-ся до діла, так се він робив не на зло кому, а усім на добре: або коли і шкоду кому зробив, то зовсім не той, на кого казали, а такий виноват, на кого і не думали і не гадали.

Оттак було прийшлося одному чоловікові за другого зовсім пропасти, і як-би не дівка його виратовала, то доси б і кісточок його не було. Та й дівка ж козир була! Батько її, Трохим Макуха, дуже її поважав і що було Ївга (так її звали) скаже, то вже й до десяти баб не ходи, а так буде, як Ївга сказала.

Добре було старому Макусі, що увірив ся дочці, та ще й розумній, так тим і не взяв його син: бо там така була розумна, бойка, моторна, ще ти їй тільки стань на-догад закидати, а вона вже і розкомпоновала, що куди йде, що за чим сїдує і для чого; а вже що вигадати і як яке діло до кінця звести, то, Макухо, спитай Ївги, вона тебе на розум наведе і совіт добрий дасть. Тим-то й господарство його йшло, краще чим у кого іншого. Він, ще оженивши ся, послухав жінки, від мужицтва відстав, а збивав ся трошки на купецький лад; торгує було, знаєте, дьогтем, сілью, часом хлібом і усячиною, чим задума. Не цурав ся і шинкарства, та не для усякого, а тільки для проїзжаючих, бо держав постійний двір, так тут вже, звісно, усячну треба держати, бо звозчики та хурчики требують усього, і вже тільки вмій розпорядковати, то буде копійчина перепадати.

Як-би сам Трохим Макуха увесь порядок у своїм господарстві давав, то швидко б у нього і у великій хаті і у кімнаті, що для проїзжаючих облагодив, горобці б цвирінькали, а в коморах,

що посеред двора стояли насипані повні вівсом і усяким борошном, так би паутиньням засновалось, — як кажу, усе б у нього попереводилось і не зібрав би нічого, як-би орудував сам, бо був собі... так... Бог з ним! не дуже вмів, як, що і коли придбати; як там кажуть: коли з тошленої хати йде, то вже і дверей не зачинає, бо, бач, тепло, а того не розсудить, що вистудити хату не довго, і в ній холодно буде. Коли стоїть у-в огороді стіжок сінця, а у коморі є вівсеця четвертей з десяти, то вже він і дума, що і через десять год його не випродасть, та й сяде собі ручки поскладавши: так тут Ївга і мотнеться: і сюди пішла, і туди сама збіга, там купила, тут наняла, тут підрядила — і усе у неї справно, і усе у неї є. Добре, кажу, Макусї жити за такою дочкою!

Не знаю, чи звів би кінці, як-би господарював у-купі з сином своїм Тимохою. От парень був так-так! За його порядками троха чи не процвиндрили б швидко і усеї худоби. Тимоха козак штепний був: високо підголював чуб, усі закручував, не знав, що то є на сьвітї свита, а усе жупан, то сукняний, то китаєвий; пояси один від другого красче, шапка одна буденна, друга празникова, одна від другої висче; чоботи одні на ногах, а другі вже в дьогтю так і мокнуть, щоб тільки задумав, надїв, і щиголяй: одні з підковами добрими, а другі на гвїздочках. Хто, йїдучи по вулицї, пісень виспівує? хто у шинку верховодить? хто шинкареві посуду порозбивав? хто за десятиох випе і не паний? Ніхто, як Тимоха Макущенко. Від кого дївчата розбігають ся, від кого шинкар ховаєть-ся? Ні від кого бїльш, як від Тимохи Макущенка. О, та

й парень був на усе зле! не на усі заставки, беть-ся з ким понавши, дівчат піддурює, у трилиста як сяде, то у усіх грошки счислить, та усе по шинкам та по вечірницям таска. Ще і злодіяка був добрий! Ївга його було стережуться, як того Татарина: що ні вздрів у неї, то усе утягне: а в батька, що тільки захоче, усе випросить, бо батько його дуже любив і ніжив, і по-важав, чого захоче, думаючи, що він є йому один син, так нехай, дума, дитина нагуляється, поки молода, та згадує, як добре було за батька жити. Ївга було часом і поспорить, і не дасть, і на батька стане гримати, зачим таку волю йому дає, що той буцім-то і роздума дати, а опісля нищечком і дасть йому грошей, скільки хлопець бажа.

Добре було Тимосі за таким батьком і гуляти і верховодити, і хоч усяк бачив, що Тимоха велике ледащо, і усяк знав, що від нього у селі усе лихо устає, та еге! ніхто йому ні пів-слова, ніхто не зопиняв його, ніхто не жалів ся на нього і не позивав його ніхто, бо багатого батька син був. Бо й по селам така правда, як є по городам та меж панами: коли хто багатий, то хоч що хоч роби, хоч до гори ногами середу-дня по вулиці пійди, ніхто його не посьміє зопинити, та ще глядячи на нього і собі робити-муть: хоч з бідного багатий останью сорочку зніме, ніхто не посьміє заступити ся, а ще знайдуть ся, що й помагати-муть.

Хоч і був на Тимоху гонитель, що знав про усі його безділничества, так що-ж бо? не було йому волі. Се то був Левко, приймит старого Макухи. Ще покійна жінка його, Горпина, прочувши, що від батька, від матери, що повмирали, зостало ся сім сиріточок манюсінських, і як

їх стали люде розбврати, то й вона хлопчика годовика, сього Левка, узяла у приньми.

Та хоч і сирота, а Левкові добре було: був і обмитий і обпатраний, що неділі була й сорочечка біленька, і буханець мякенький, на зиму були і чобітки і хоч старенький, та був кожушок. Бо Горпина дуже добра жінка була, душа богобоязлива і не жаловала на бідність подати: було старці, не то що з свого села, та і з чужих і з усюди йдуть до неї як до матери: кому шажок подасть, кому наляницю, кому хусточку, і вже нікого так не відпустить. А сього сироту, Левка, узявши на свої руки, кріпко жаловала, а ще пуще тим, що Тимоха його не любив і як був старший від Левка годів два, то й подужовав його і товкмачив його частієнько. Хлопя прибіжить, пожалієть-ся, не кому як Горпині, а та попібе Тимоху: Тимоха нажалієть-ся батькові, а старий попібе внять таки Левка: за Левка заступить ся стара, та грима на мужика, а як мужик був собі плохенький і несміливий против жінки слова сказати, так він хоч і змовчував, а таки, де попаде Левка, чи є за що чи ні за що, а таки зараз і дасть йому щипки, а іногді таки і різочкою добре повчить, та й закаже, щоб не жалів ся Горпині, та такого бідному хлопяті холоду нагнав, що тільки ще Трохим погляне на нього грізно, так він вже і трусить ся, як від лихоманки. Та не тільки бояв ся старого, бояв ся не менш і його хлопця, Тимохи, щоб або сам не побив, або не підбрехав батькові. Бачачи ж, що старі сварять ся промеж себе за нього частієнько, так як став підростати, так вже не дуже і докучав жаліньням Горпині, а тільки було усе Ївзі розказує, що він стражда. А Ївга від нього годів

пять була молодна, так і та йому ніякої поради не зуміла дати, а тільки було у-купі з ним поплачуть.

Горпина була у всім дому хазяйка і усьому господарству голова. На мужика не дуже здавала ся, бо знала його плоху натуру. Поки здужала, то привчила добре Левка, а далі, як і Ївга підросла, та побачила, що з неї великий і добрий путь буде, то і її стала порядку вчити по своїм промислу, щоб усе знала, де що і відкиля узяти і у яку пору що придбати, як з заїжими людьми обіходити ся і як їм усе продавати, щоб і у-друге їх не цурали ся і до них заїжжали. У них у двох, у Ївги і в Левка, і ключі від комори, у них і хліб і сіно і усякий товар, у них і гроші і увесь розчот, а вона було тільки порядкує. Хотіла було і сина привчити, та як побачила, що він, Бога не боячи ся, проїзжих обміряє і обважує і облічує, а далі напеть-ся та заведеть-ся з ними лаяти ся, а часом і обікраде, та таку було славу навів на свій постоялний, що стали було люде і цуратись і покинули б їх було і зовсім, так Горпина схаменула ся, перестала йому волю дати, а вмираючи усе господарство приказала дочці і усе їй добре розказала, і наказувала їм усім, щоб Левка держали і не зобіждали його. »А коли,« каже, »захоче стати хазяїном сам, то і відпустить його, а ти, доню, наділи його усім на нове господарство: ти знаєш, у якій він пригоді нам був і скільки через нього ми заробляли, так його і награди. А коли,« ще таки казала, »роздумаете та не розійдете ся, а поберете ся собі, то ще лучше зробіте. Будете обоє господарювати добре і не дасте пронасти батькові, а Тимосі не давайте

волі: той переведе худобу, як озьме волю, і тебе продасть і батька пропе.»

По смерті її Ївга узяла усе господарство у свої руки і не давала братові орудовати, а тільки які лучать ся гроші, то усе батькові дає і як знала його натуру, що з ним не можна ласкою нічого зробити, отго вона було і гримне на нього, а він, як привик по усяк час слухати жінки, так тепер став слухати і дочки, а більш тим, що бачив, що вона усе до путя веде. Тимоха дуже було часто гроші береть з батька, а той, не вмючи відговорити ся і пестуючи дурня, дає йому, скільки він забажа. Ївга, бачачи сеє, не зведіла батькові більш Тимосі давати, як по-чому там у місяць, а більш того ні за що не давати. Батько так і робив. На довго ж Тимосі було тих грошей? Зараз їх у горілці і проковтне, або як-небудь прогуля, а там і відкуєть-ся поки до нового місяця. А на Левка гасидом дине, думаючи, що се усе через нього, і бачачи, що він, дарма що приньмит, та має у всім волю, а він, хоч і син, так не може нічого узяти. От і став ще пуще батькові на нього набріховати, а той ще пуще почав по усяк час на нього нападати ся і лаяти, як тільки побачить його, так що бідному парубку і просьвітку не було. Вже він би і відійшов від них, так полюбили ся собі з Ївгою, так що не можно! І Ївга йому заприсягла ся, що »тільки,« каже, »брата оженимо, та відділю його і батька йому зоставлю, тогді собі поберемо ся і будемо збиватись на своє господарство.»

Тільки для сього Левко терпів усю напасть, і хоч як було старий Макуха його дає і коренить, то він усе мовчить та знай таки робить своє діло і стараєть-ся, як мога, об господарстві. Як же

дійшло ся до того, що Ївга обіщала за нього йти. то вже став і на свою копійчину збивати ся. Позичить у людей скільки там грошей, та й положить у товар і заробить, а там внять, а там внять; та вже і у нього було собственных рублів з п'ятдесят.

Так він-то був гонитель на Тимоху Макуценка, і чуючи про усе, як той не, гуляє, гроші процвиндрює, б'ється, позивається і щось велику канюсть зробив, то Левко узявши та старому Макусі і розказав. Так що-ж бо! той не повірив і каже, що буцім-то Левко із ненависти бреше на сина. Левко привів людей, що кого той обікрав або ізобидив, то старий усе таки не повірив і каже, що се він навчив і напрохав людей, і сказав, щоб він не сьмів на Тимоху говорити, бо він йому ні в чім не повірить і бачи йому забє. Нічого Левкові робити. мовчав, хоч часом і дуже погане діло знав за Тимохою. »Що,« думає собі, »я тим поможу? Дядько Трохим не вірить, а я тільки більш його сержу против себе. Мовчати-му!«

Тільки було йому трішки на душі полегша, як своє лихо розкаже Ївзі; а дальш-дальш, як вже не в. могуту йому стало нападки терпіти від старого Макухи. вони й порадили ся, щоб вже одружити ся і відійти від батька на своє господарство. От Ївга і каже: »Вже я й сама, Левку, бачу, що тобі не можна з батьком жити, а усе через брата. Добре, скажу йому, щоб віддавав мене за тебе, як і мати приказувала. Пожальуй, він ще й рад буде, щоб збути нас і щоб тут йому своя воля була з Тимохою порати ся. Він і весілья відбуде, і скриню мою віддасть, і материні подушки, та грошей не дасть нам на роз-

живу ні копійки, дарма що то усе ми йому по-назбирали. Там такий скупий, що крий Боже! Адже у сьвітлицю, де сам живе, нікого не пустить і ключа нікому не дасть, хіба вже дуже-дуже дасть мені, а від скрині своєї, де в нього гроші лежать, нікому-нікому не дасть. Як віддаю йому гроші, там назирцем бачу, що чимала таки купка є: так з тих не дасть нам, кажу, ні-трохи. А без грошей що ми будемо робити? З чим озьмемо ся, чим піднімемо ся? Воно звісно, що ми б зараз справили ся. Нас люде більш знають, чим його, і усі б до нас повернули, так ні за що зачепити ся. У тебе, кажеш, є свої гроші: де вони в тебе?»

— Що мої гроші! казав Левко. а в самого так у душі й тьохнуло, бо він як дав по частці, щоб вівса чи дьогтю чи ще де-чого покупити, та як дав недоброму чоловікові, так тільки він і бачив і гроші і чоловіка. Так тим-то й засумовав, як Ївга про них нагадала, і каже: Що мої гроші! Чи багацько ж їх? Рублів там з п'ятдесят з ростом. Чи можна ж на них підняти ся?

»Та на перший час буде і сих. Що-ж робити, коли нема більш! Роздобудемо товару, часточку на гроші купемо, а то на-бор наберемо, та і почнемо держати свій постійний. Помаленьку, Бог pomoже, розживати-мемо ся. Ось пійди лишень до людей та озьми гроші, та і будемо приймати ся за діло.«

Не раз та й не два так посилала його Ївга до людей за грошами, а він тільки і зна, що відбріхуєть-ся: то казали через тиждень, там через другий... Що-ж йому більш було робити, як не брехати? Бо дуже певно знав, що як-би Ївга знала, як він їх попускав, то лаяла б його

кріпко: а він думав, що тут перед нею відбрушеться, а там може трапиться такий добрий чоловік, що і повірить йому таку суму.

[II.]

Далі раз у день Ївга йому і каже: »Батька нема дома, пішов аж до вечера. Мені пильно з тобою треба поговорити об нашому ділі. На тобі ключ від батькової сьвітлиці, пійди та і жди мене там. Я на часинку збігаю до сусіди і зараз верну ся, а ти сиди там і дожидай мене. Порадимо ся як лучче, щоб після завтрього і звінчати ся. Бач, проїзжаючих багато і у хаті і в кімнаті, нігде з тобою й поговорити. Сиди ж там та, будь ласкав, до батькової скрині і не підходь: там такий, що усе приміча, де що положить: усе боїть ся, щоб хто без нього не прийшов та не обікрав його.«

Левко так і зробив. Упоравши ся з своїм ділом і пішов у сьвітличку.

Ївго, Ївго! чого бо ти так довго засиділа ся у сусіди? Що тобі там так ніколи припало? Поки ти там базікала, а дома що робить ся, ось прийди та подиви ся!

Старий Макуха та вернувся від людей швидч, чим його ждали, та ще трошки було і у голові. Тимоха, як уздрів такого батька, і знаючи, що він тут до нього добрійший, вийшов назустріч до нього і став дуже пильно прохати грошей: запросив було пять цілкових, батько його відохнув: став просити трьох, батько його вилаяв: просить одного, батько ворчить, та не хоче дати і полтинника. Тимоха усе просить, та

аж до ніг припада. Батько змилосердив ся, намірив ся йому дати четвертака. От пішли до сьвітлиці... сьвітлиця відомкнута. Батько й каже: »Бач, Івга там. Нехай же вийде, то без неї дам; а то буде гримати і не звелить тобі нічого дати.«

— Та дарма, тату, каже парубок: коли буде ворчати, то я і в неї попрошу. Ходім!

От і відчинили двері, вийшли... Господи милостивий! щó се таке?

Скрина Макунина одчинена, розбитий замок лежить біля неї на долівці, а над скринєю стоїть... Левко! Та й не можна сказати, чи то він, чи то смерть його. Блідий, блідий, очі йому аж під лоб закотили ся, а у руці держить кашук з грішми, а у другій повнісїнька жменя усе щілкових. Та мабуть вже не першу жменю потягнув з кашука, бо кругом його долі усе щілкові лежать: мабуть порозсипав, таскаючи з кашука.

Як побачив Макуха таку біду, як вдарить об поли руками, як крикне: »А щó се ти, сякий-такий сину, робиш?«

А Левко ж то трусить ся, як у лихорадці, та ледве промовив: Се, дядюшка, не я...

»Не ти, розбійнику, а тільки катюжні руки твої! Беріть його! Хлопці, сюди!«

Тут вже Тимоха і наскочив з людьми, щó покликав з великої хати.

»Беріть його! в'яжіть харцизяку!« кричать усі у-в один голос. Схопили сердешного Левка, зараз рабу божому руки поясами звязали і ноги спутали, щóб не побіг та не втік. Далі й повели до волосного правлення. Шість чоловік держуть його міцно, щóб не викрутив ся, а чоловіків з десяток, або троха чи й не більш, хто з кнєм,

хто з колякою, хто з рогацем, обступили його і препроводжують мов рештанта.

Що-ж бідний Левко? Звісно, що вже йому робити? Ні пари з уст, не пручаєть-ся, а йде тихою ступою, із звязаними ногами, куди його провадють. На шиї розбитий замок на верйовочці повішений, а на передьньому дрючку, мов запасна у перезві, причеплений капшук, з котрого він гроші крав, щоб усі бачили і дивили ся, що се злодія ведуть.

Ще не вийшли гаразд і за ворота, як збігло ся народу видимо-невидимо! А жіночкам тут як-раз і припало діло. Вже одна одній розказує, як Левко, Макушин годованець, та прийшов до старого та до сонного, та мав його зарізати, аж тут де узяв ся Тимоха Макущенко, оборонив батька, і хоч Левко і його аж двічі шпирнув ножем у груди, а у третє по горлу різнув, одначе таки Макущенко його поборов і руки скрутив і гукнув на людей, а тут набігли, та його і схопили.

Оттак собі плетуть і йдуть за громадою, а людей усе більш підбавляєть-ся, так що вже і просунути ся трудно. А дїтвора ж то, дїтвора, так ті, без сорома казка, ті, біжачи край його, аж у вічи йому зазирають та знай кричать: »злодіяка! харцизяка! дай цілкового!... покрав, покрав у батька гроші!« і усе прочеє вернякають: звісно, діти.

Що-ж Левко? Йде і на сьвіт божий не сьміє дивити ся! Усе зле, що об нїм розказують, чує: чує, як сьміють ся з нього, чує, як докладають йому: йде, йде, та згляне до неба, та здихнувши тихенько й скаже: »Господи милостивий! чи се я?... Що отсе зо мною стало ся?«

Часом і озираєть-ся меж народом, чи не побачить, кого йому треба.

На той гвалт вибігла Ївга від сусіди і не знаючи своєї біди, питаєть-ся де-кого: що то за прояву ведуть? Як же розказали їй жіночки по свосму, так вона так і не стямилась! Поблїдла, затрусилася, зовсім було впадала, так кума її піддержала і хотїла швидч вести до якоїсь баби, щоб злизала, думаючи, що се їй з очей стало ся. Які вже тут очі, коли її парубок, на кого б вона овсі і не думала, та наробив такого лиха! »Нї,« каже, »кумочко-голубочко, нї, моя рідна тітусю! вже мені не до знахурки! Ходім до волости, послухаємо, що він се наробив, та коли сьому правда, так я тут перед ним ляжу, та й вмру!«

От прийшли до волости, і вже начальники позбігали ся як тиї мухи до меду, бо вже звісно, що кому припаде біда, кому лучить ся лихо, а судящим то відсеїя то відтіля перенадуть хаштурки, понаде де-що і у кишеню: вони на те судящі... Отже голова і сїв на покуть, як старшина: побиля його старики, а в кінці стола писар з каламарем і папіром, та знай кахика, виводючи чорнилком: спробовати пера. Писне, та й озира людей: коли хто у простенькій одежі, то він на тих і не дивить ся, а усе погляда, як кіт на сало, тільки на жупанних.

От голова і звелїв подавати злодіяку, звелїв підійти старому Макусї і почав розпитовати, як було діло. Макуха усе й розказав: як увійшов у свїтлицю і як знайшов Левка над скринєю з грїшми.

»А чи є свідітелї?« гукнув голова, поглядаючи на громаду.

Двадцятьоро обізвалось, що бачили усе тее і як з грішми злапали Левка.

»Ну, і кінець ділу!« сказав голова, устаючи з-за стола. »Писарю! перепиши,« каже, »свідітелів та повідбирай в них руки, та й пиши мерцій лепорт до суда; а ми ходім до Макухи свідітелствовати.«

От і пійшов, а за ним і судящі; а десятським став приказовати: »Глядіть же мені, збирайте зараз по селу курей та яєць: бачите, суд наїде сюди на слідствие, так може днів зо два жити-муть — щоб усього було удоволь, та щоб і риба була: бач, середа заїде, а справник мяса не їсть, він у нас богобоязливий. Ходім! Веди до себе, Хведоровичу Трофиме!«

Тут і перечепив його писар і каже: »А щоб-ж, пане голова, з учинившого проішествіе треба-нада зняти доношеніе. чи... тее-то... допрос.«

— »А на якого сина ще й допрос? Хиба не бачив на шії розбитий замок і кашуб?...«

»Та воно так,« сказав писар, почухавши ся: »справка чистая. та ще полишине не приобщено к ділу: а ви знаєте, его благородіе зараз соізволить возтребовать...«

— »Я то про те знаю. Ти мене, голубчику, не вчи, я тобі не Явдоким, щоб зміняли. Полишине в мене — рештанта у холодну. А ти послай мерцій лепорт.«

»А на скільки, пане голова, потяг Левко? Ви і не спитали ся.«

— »Пиши більш. Напиши... на двісті рублів... по курсу. Чого нам жаловати Левка? Та хоч-би і Макуха: щоб нам до нього? Не наше пропало.

Ходімо ж, панове судящі. Я з Макухою усе на місті преступлення розпоряжу: на скільки і коли і як.»

Надувши ся голова і паличкою підпираючись, повів перед, а судящі, що́, сидючи за столом, що́ голова з писарем скаже, то вони знай підтакують, пійшли за головою, а за ними Макуха з сином і свідітелями. А громада, тільки довели Левка до правлення, рушила на ведмедів дивитись, що́ цигане навели у село.

Зоставсь писар у правленні сам і зараз підняв голову до гори і став командувати: »А гов, десятські! набийте на орештанта заліза та посадіте у холодну, та щоб калавурні були. Сьогодні вже депорта не одправимо, затим що голова на слідстві і вечеряти-ме; а йому треба-нада по-переду прочитати, та тогді одсилати. Не як було при старому голові, що́ вас з новими порядками!« сказав, почухавши чуб, і сів, що́ писати, що́ там йому треба.

Аж тут Ївга — беркиць йому в ноги і стала прохати: »Братіку Кіндратовичу, соколику! що́ хоч озьми... от намисто... от і дукати... і ще тобі дяковати-му... подозволь мені з Левком на самоті переговорити... розпитати його! Се не він зробив, се щось не так... тільки його розпитаю.«

Кахикав писар, кахикав, покручував усе, покручував, далі устав, походив по хаті, узяв ся у боки і каже: »Євгенне Трохимовно! чи ти, серце моє, одуріла, чи обожеволіла? І дівоцтво своє, і худобу хочеш занастити з таким пробишакою! Він вже рішивсь, вічная каторга йому предпишеть-ся. Не вбивай ся, не трать ся: не давай мені намиста і дукатів, оддай мені себе усю і з худобою. Я чоловік з дарованням, посред-

ством твоєї худоби і моєї способности вискочу у засідателі: ти господарювати-мені, а я на слідствнях приобрітати-му, так що собі придбасмо! Га? Буде і нам, буде і діточкам! Покинь сього харцизяку, я його заіакую у Сибір, а сами зостанемо ся у спокійствії і удовольствії всяком. На всю ніч протурю його до города, а завтра прийлю людей, і поберемо знаки...»

»Щоб ти не дождав і з твоїм родом поганим, писарським!« так гукнула на нього Ївга. »Чи можно, щоб я проміняла мого Левка, кого мені мати покійна веліла шанувати, та на тебе мерзеного, пявку людську! Зондете його у Сибір, пійду і я за ним. Та не у вас і правда: я дійду і у город, і до судящих: усім розкажу, що Левко не такієський, се може на нього так наслано. А ти собі у головах не покладай, поточуть ся з хати і старости твої...»

»Та запроторю ж його у Сибір!« сказав писар чмихаючи, та випхнувши, трохи аж не в потилицю. Ївгу з правлення, а сам мерціей сів писати, аж зубами скрегоче та пише, та знай пісочком присипа, та хоч у нього чуб і добре спотів, а таки і скомпоновав, що як Левка злапали над Макушиною скринєю з грішми, »коїх по обіску у кишенях і за пазухою оказало ся боліє двох сот рублів по курсу, о похищенії коїх і наміренії похитить еще і боліє оний Левко учинил сознание при таких і таких свідітелях,« та й пописав таких, яких тогді і у правленії не було, та глядіте лишень, чи були і у селі: от і руки за них понідписував, та мерціей до Макухи, де голова слідствнеє производить.

Як же там голова з понятими слідствнеє производють? Звісно, як і у земських бачили.

Зараз посідали за стіл, а Макуха знай представля доказательства: то полинькової, то перчикової, а то вже старий Макуха діврав ся і до настояної на калган, що Ївга було придбала для проїзжаючих полупанків (настоящі усе шють солодку і возять з собою, а шинкарської не вживають), вицідили і ту по-троху, беседуючи то об жнивах, то об косовиці, а об ділі ще ніхто і не чичирк. А Макушині наньмички аж засапали ся пораючи ся: та локшинну криштить, та вареники ліпить, та курку патра: витягли з сажка гусаків з пару, що Ївга було закинула, прийшло і їм лихо! Такий бенкет справляють, що ну! А самої господарки, Ївги, ніхто її в чім і не пита: вона бо забрала ся у нову комору, та не то що плаче, а голосить об своїй лихій годині, що се Левко так наробив, тільки світ їй завязав!.. А Тимосі тут на руку ковілька! Поштує усіх, а себе поперед усіх: не пронесе нікого і себе не забува, та знай Левка косить, та прикладки йому приклада і чого за ним і з роду не бувало, те йому так і пришилює мов шишкою.

Ще не поїли гаразд і страви, і тільки що почали шпичками штрикати вареники, та обмочуючи у розтоплене масличко і сметанку, та глутати мерщій, щоб приймати ся за тернівку, що повен штоф її уніє старий Макуха, аж вже писар біжить, аж засапав ся.

»Чи тутечка-здесечка голова з понятими? чи вже совершили слідствие?« пита в їх. А голова у одвіт йому грізно: »І совершили, і сокрушили. Тебе б то, паскудного писаря, і дождати? Я тобі скільки разів казав і приказовав, що я вам не Явдоким, прежній голова: в мене щоб діло кишло і щоб по усій правді зроблено було!

Писав, писав до півночі, а що там приніс? Ще може тільки начерно? Та я ось повечерявши, я роздивлюсь і зараз тебе шиньмаю в несправности. Сідай вже, вечеряй, не мішай добрим людям.»

Се ще пан голова тільки казав, а пан писар вже давно випив і простої, випив і калганової, не забув смокнути і перчикової, попав півкурятини, так її і рішив, а гусакову кобилку з ногою мерції у кишеню, бо в школі вчив ся, так не кидався дяківської натурн, і вже мерції за вареники: от і догнав і їжою і напитками тих, що поперед його мабуть за час почали, та промеж таким скорохватеьким ділом ще вспів тричі і кахикнути, як писареві звичайно. А про те, що голова на нього гримав, він не дуже і прислухав ся, бо знав те, що не бій ся тиєї собаки, що гавка, та примінив ся і до голов: який більш хваста та величається та порядки задає, той і не тямить нічого і зробить не спорячи по твоєму. От і тут так було.

Поїли, попили, повечеряли на усі заставки. Пан голова ледве язик вороча, а опрочі судяці та поняті схопили мерції палички та й хитають ся над ними. Пан голова ще зміг таки подяковати Макусї, викоренити Левка і обіцяти ся, що пошле депорт об усім ділі завтра до суда. А пан писар, кахикаючи над останньою молочною кашею, що доїдав, та поглядаючи на кухлик тернівки, знай усамі підморгує, думаючи: »не так воно буде, як ви кажете.«

Як же рішив усе і на потуху останню випив, то зараз до голови: »Куди-ж втікаєте? підпишіте депорт. Проїзистивне важнос, треба на усю ніч послати...«

— »У суд!« казав голова.

»Але у суд!« казав писар: »а те й забули есте, що пан справник повелївав, щоб обо всякім важнім ділі, де є полишне, прямо до нього представляти?«

Підсунув лепорт до пана голови, достав з кишени каламар і тикнув йому у руку перо і каже: »Підписуйте ж мерції... Та де-ж ви пишете? Се ви сторчака підписуєте!«

Голова схаменув ся, випрямив бумагу і став складати, та по слову підписовати своє іменьня, усе таки ворчачи на писаря: »Я не люблю непорядків... я вам не Явдоким... в мене неправдою не озьмете...«

Писар підписаний лепорт схопив та мерції з хати... Пан голова ще таки добрів до своєї хати, бо дуже близенько була; а опрочі судящі зайшли не знать куди, так що ранком на-силу їх позбирали. Учинили слідствне добре!

[III.]

Нудить ся наш Левко у залїзах, сидячи у холодній і день і другий, вже й третій. Калавурні не підпускають Ївги і близько, що йому то їсточки приносить, і більш усього, щоб його випитати, на-що він ті проклятенні гроші крав. і як би то покрити сеє діло, що — чи не можна, як часом бува, викрутити ся від такої бідн. Так бо калавурні так і женуть її від холодної. Пійде сердешна до дому, за слїзоньками і сьвіта не бачить.

А Тимоха ж то аж танцює, що звів Левка, і вже господарює усїм, мов Ївзі вже й діла нема. А з писарем так і водить ся. І — от штука хйба!

— не Тимоха йому могоричі ставить, а писар йому, та усе йому обіща, що піде Левко у Сибір, покоштовавши плітєй. »бо вже,« каже, »я так ділом заправив: пописав, як Левка над скринєю застали, як повнії кишені познаходили у нього крадених грошей, як він при таких і при таких обивателях у допросі признав ся, що й поперед того нераз до скрині навідовав ся і тяг відтіля гроші; усе добре зробив, збавлю,« каже, »тебе од урага і супостата, а сестру вже за мене хоч присилуй, а віддай; мені не треба ні худоби і нічого, тільки її одну. Усе тобі zostавлю.«

Се ж він казав, та й брехав, щоб йому нічого не треба було: йому нужди не було до Ївги, аби-б худобу згарбати; а як її було до гаспида, так він збирав ся Тимоху за качества віддати у салдати, а самому усім орудовати: а з старим Трохимом Макухою теж лагодив ся упорати ся: »Підведу штуку, щоб його, як багатшого на усе село, зробили зборицком і подушних і общественних, та у щетах його і заплутаю; оттут і поодбираю в нього усе, налякавши, що на поселение піде. Як піддасть ся, то і оправлю його; коли ж заспорить, то не викрутить ся. Туди йому і дорога. Ївгу повчу разів зо два, очіпок з неї зібю, патли їй обірву, то й дасть мені волю. Тоді я з худобою, при моім дарованні, певно буду засідателем... Хем, хем!«

Іще деньків з чотири нічого не чути було... Аж ось прибіг передовий козак, що біжить за ним пан справник. Почали курей по хатам віднимати, яйця відбирати; відомкнули казенний ящик, потягнули чимало, турнули у город за ренським і за хранцюзькою водкою, а як завтра припадала п'ятниця, а пан справник був собі бого-

мільний та богобоязний і вже ні за що душі не сквернитиме скоромним, так приказано купити і кав'яру і кримського оселедцю, і свіжопросольної осятринки і свіженької рибки хорошої, і раків і паляниць.

Аж ось прибіг і пан справник з двома дзвониками і з письмоводителем. »А де квартира?« Повели до Макухи, і попереду усіх людей повигонювали, щоб ні духа проїзжаючих не було на постійнім; а вже й так без Ївги та без Левка стали люде жахати ся того двора і вже овеї не становили ся.

Увійшов справник у хату, помолвив ся Богу, зараз і гукнув: »А есть што абедать?«

»Є, ваше благородіє... ваше високоблагородіє,« одвіт дав писар, згадавши, що се вже не прежній, капітан, а вже пан майор. »Чи не соізволисте попереду слідствіє...«

»Панол вон, дурак!« гримнув на нього його високоблагородіє і соізволив слідствіє, щоб писар йому підносив, у ніє йому штрикнути. »Што ти меня мариш делом? я і так утамился. Снійми є вора дапрос і пакажі мене, а мне абедать давай.«

Потюпав наш пан писар, ходючи перед справником на-вспинячки, та у сїни, та за хату і став допрос писати, мов розпитуючи Левка, а він його і у вічи не бачив більш тижня. А пан справник затим обїда цупко!

Тільки таки що пообїдав, уже писар на-вспинячки і підбіг: »Чи не соізволисте допрос подписать, ваше високоблагородіє?«

А його високоблагородіє соізволив аж ногою тупнути, та вилаяв таки впять його, що йому

міша ляговати ся спать після обіда, та й прогнав його, звелівши обіск повальний об рештанті вчинить.

Пан справник після доброго, мирського обіду ліг спочивати, бо дуже утомив ся, трошпивши курятину та яєшню; а письменоводителя Тимоха Макущенко повів купати ся, а там за річкою у-в озерах дівчата коноплі мочили та мняди, так, молодецьке діло, треба було їм і туди пробігати ся. А тим-часом пан писар збив людей чимало, поприводив їх до присяги і зібрав до волості і став питати: »А щó, люде добрі! хто зна за Левком, Макущином приньмитом, чи є качества?« Та й замовк, тільки поводить пером по папіру.

Старики здвигнули плечима, хто кашка, хто паличкою копирса, а усі мовчать. От один з них вийшов і каже: »Се-б то про Левка? про Макущиного приньмита? чи є в нього качества? Нехай Бог боронить! Нема за ним нічого. Я присягу давав, я довжбн по правді сказати, що він дитина добра, хлопя смирне, роботяще, і як-би не він у Макухи господарював з Ївгою, то доси б нічого і не зосталось би...«

»Чи так усі кажете?« питав писар, а самого його аж за живіт узяло, як стали похваляти Левка, та ба! нічого робити!

»Усі, усі! у-в одно слово кажемо, як присягали!« загула громада.

»Добре-ж, добре! давайте руки, та йдіте до дому.«

От поодбрав від них руки, порозпускав людей і став писати, що сїї люде з-під присяги показовали, що Левко і злодіяка і воряжка, що бродяжничка по селам, к домостроїтельству неспо-

собен, в воровстві, п'янстві, драках і прочих качествах упражняєть-ся частовременно і що їм доволно звістно, що хотів обікрасти хазяїна свого, і затим вони не жаляють прийняти його на жительство, а просять або у салдати віддати або у Сибір на поселення послати. Не побоює ся гріха пан писар такого обіску за усю громаду підписати, що руки йому давали на добре і що за Левком не знали ніякого качества, а він, бачите, куди нагнув! О писарська душа!

Та такі-ж пописав і свідтельські показання: хто винімав у Левка з кишені гроші, хто їх перелічовав, як Левко їх віднімав, як признавався, і усе, усе списав, і руки за тих людей пописовав, а вони сном і духом того не знають, і став тупати коло справникової кватирі.

А той, випавшись любенько, випозіхавшись потягнувшись разів десяток, устав, та й велів себе чаєм понитувати. Чай не підливаючи хрещузьку, а сам люльку смокче. Аж ось після сьомої чашки і гукнув: »Писар! пайди сюда!«

От і війшов наш писар, тихесенько ступаючи, що і не чути його, і став біля дверей, пильно дивлячи ся у вічи пану справнику, а думка так і біга і сюди і туди, що об чім би то його пан справник ні спита, щоб йому тут якраз одвіт і дати: чи об недоїмці, чи об дорогах, чи об проходящій команді, чи об наділенні обивателів полем — в нього все вже підібрано, на усе брехня готова і хоч ти як хоч його рознишуй, а він відбрешеть-ся, і не просунеш пальця між його річи.

— А що слідствис? питав пан справник.

»Окончено, ваше благородіє... чи то пак, ваше високоблагородіє! І допрос і свідітельські показання, і метрика і обиск...«

— Покажи... Ето письменоводитель писав?

»Ніту, ваше високоблагородіє! Їх благородіє отлучали ся ради тілесної чистоти у оноє місто, сиріч у річку, ізмити плоть свою, а я, даби неударжанно...«

Пан справник переворочував, переворочував листи, і каже: Справно... харашо! Так і наш заседатель, Марко Побийпіч, не виведе кінців... Харашо! Я дома попідписую. Вели лошадей запрягать... Хто там хниче на крильці?...

А то наша бідна Ївга, що ждала справника як янгола божого, думаючи, що він-то заштитить її Левка, і як він приїхав, так вона все пильновала край холодної, що як поведуть її Левка до справника, так і вона за ним піjde і буде слухати, що там він на допросі казати-ме: який його нечистий навчив відбивати батькову скриню і гроші брати?

Оттут наш пан писар проковтнув душу і зібрав ся брехати. Пригладив чуб, кахикнув, пояс підтягує, а очі у землю устромив, щоб, бачите, не видно було, що у-в очах його чоловічки верх ногами стали, як у усякого, хто почне брехати, та й каже: »То ваше благородіє... чи то пак, ваше високоблагородіє, хазяйська дочер. Єсть прослишений рекрутський набор, так ужасаєть-ся, щоб єдиноутробного у неї брата не возиміли...«

— Хиба-разві буваєт поведення не з-так?...

»Ніту, ваше високоблагородіє. За ним качеств ніяких не імієть-ся і суть двудушная сказка, но женськеє діло глуность...«

— Скажи їй, щоб нічого не бояла ся. Вели лошадей падавати. А арештанта отправляй у город сейчас. Покуда я приїду, штов там бул; я його тотчас рішу. Пастроже за ним сматреть, штов з дароги не вшол.

„Подозвольте, ваше високоблагородіє, мені самому його препроводити і квітаницю получить. Ще-ж і діло імієть-ся у суді...«

— Харашо, веді сам. Пашол! Пашли менс голову.

Пан писар повернув ся на одній нозі, мов та дзиґа, тільки патли його мотнули ся, і счез.

Зараз за ним увійшов до справника голова, і двері собі зачинили. Щось довгенько розговорювали собі і чути було, щось бряжчало: хто каже — полишне, з яким Левка схопили, перелічовали, а хто каже, що то чашки брязчали; а може і те і друге, ми там не були, так і не знаємо; та й не наше діло: ми розказуємо про Левка та про Ївгу, а меж них, не мішаємо ся, щоб часом чоґо через верх не перебрехати, або і не добрехати. Покиньмо їх та ходім поки за писарем; будем дивити ся, щоб той мудрує.

От, вихопившись від справника і ійдучи побилля Ївги, щоб стоїть на містку та гірко рида, от він їй і каже: »Не плач, голубко, проси пильнійш їх високоблагородіє пана справника; він помилує, може зоставить Левка дома, аби-б у салдати не узяв. Проси, яко моґа!« та й побіг до свого діла. Вже в нього і калавурні і провожаті, так і вмилло ся: не дали Левкові і здихнути, ухопили, руки звязали і повели до города, а пан писар з-заду іде і наглядає, щоб справно було.

Їх високоблагородіє пан справник, покінчавши своє діло з головою, вийшов сідати на

повозку, аж тут на містку йому Ївга беркнць у ноги: »Батечку, голубчику! не віддавайте мого Левка...« та й заголосила.

А справникові і байдуже, хто Левко а хто Марко, і думаючи, що вона об своєму братові просить, щоб не віддавали у салдати, пхнув її ногою, та й гримнув на неї: »Чаво ти, дура, боїш ся? Не озьмуть, не озьмуть.«

»Звеліте ж його відпустити, ваше осіятельство!« голосила Ївга, біжачи за ним до повозки, та аж за поли його хвата. А він, смокчучи люльку, ускочив у повозку і каже їй: »Велю, велю. Його і не озьмуть. Пашол ад неї скореїча!«

Коні помчали, дзвоникки задзвеніли, два козакп по-переду а третій з-боку рушили, а їх високоблагородне пан справник протяг ся у повозці, та і став своє думати, а письмоводитель, викупавши ся гарненько і побігавши за річкою з дівчатами, теж став своє думати, і покрились швидко.

Чого не докушало їх високоблагородне, знесеного з миру на четверг, і що куповане на п'ятницю, усе зостало ся голові. Куди-ж пак його діти?

А Ївга ж то, почувши таку милость від пана справника, з радощів сама себе не тямлючи, мерщій до холодної: аж вже, бачу (так собі дума), його відпустили? Двері відчинені, сторожів нема... Вона у правленне... який там нечистий буде, коли вже випроводили пана справника? Тепер їх і у три дні не збереш! Хйба впять яка проява явить ся, що дождати-муть знов чи пана справника чи якого засідателя...

От наній Ївзі на душі так повеселійшало, що вона вже і нужди мало. Дума собі, що Левка

по приказу справничому як випустили, то може побіг до річки викупати ся, а там може до своєї дядини побіжить головоньку змити та білу сорочечку узяти, бо у великій нужді стільки день сидів у холодній... От у такій думці пійшла мерщій до дому і дожидаючи Левка, давай приньматись знов за господарство. Те поїли, те попили, те розібрали, того не догляділи... розор та і годі! Силакнула трішки, нічого робити, принялась: прибира, збира, хова, порасть-ся і знай Левка дожида... »Може zostав ся у дядини пополудновати? Та і добре: щó б я йому тут знайшла? Неначе після Татарви, нічого і не знайдеш!«

От і вечір. »Може він там і заночує, щоб спочити добре, а завтра прийде та й приньметь-ся за діло.«

От і ранок. Не йде Левко. »Еге!« дума Ївга: »знаю, знаю! Отсе ж він пійшов до людей збирати гроші, щó пороздавав; мабуть хоче, щóб після такої праці швидче наше діло скінчати, щóб вийти від батька на наше вже господарство. Коли-б же швидче збрав та приходив! пан-отець обіщав ся зараз нас обвінчати і небагато, по нашій бідности, узяти.«

І обід і полудень минув ся, а Левка нема. У-вечері вже Ївга стала тужити: одно те, щó батько щось дуже сердитий, ходив до голови, лаяв ся з ним за якісь-то гроші, щó не вертають йому, а голова каже, щó то полишне, не моя, каже, воля. А там Тимоха... хто його зна, де вже він і грошей бере — усе-ж з людьми, усе з людьми наводить ся до себе; та коли-б же люде путні, а то пробишакни, як і сам. Наведе їх повну хату; хоч і завернеть-ся який проїзжающий, він усіх повигонить, пє, гуляє, музика та співи; пляшки,

вікна бє, на сестру мов на наньмичку кричить і не дає їй, сердешній, добре ні за віщо узятись. Верховодить та товчить-ся, мов Марко по пеклу. Нема їй ні в чім і волі! А тут ще і Левко не йде, ні з ким їй і поради узяти!

[IV.]

Так вона дожидала його день і другий. Нема, не йде, не вертаєть-ся Левко! Може від сорому, що усі-ж то його тепер злодіякою звати-муть, боїть ся очей показати? Пійшла б вона до людей, що йому винні, та розпитала б їх, чи не був він у них, так не зна бо, хто йому іменно є винний. От вже на третій день здумала пійти до його дядини: та вже певно зна, де він поводить ся і що думає на світі з собою робити. От і пійшла.

Як же вздріла її Горпина, дядина Левкова, так і загерготіла на неї: »З'їли, з'їли мого Левка! Де ви його заподіли? Хіба затим узяли бідного сироту, щоб овсі занастити його? Чи взяв там скільки грошей, чи ще тільки намірив ся, а тут вже швидче його і згубити? Та хоч-би там що і узяв, так хіба він вам не заробив того? Приньмит живе як син у батька, а він був у вас як крепак, і ніч і день усе робив, доглядав, убивав ся, мов за своїм добром. Добре ж ви йому мабуть дяковали, що чоловік у нужді знав, що ніхто йому нічого не дасть, він тихенько і узяв... Ну й дарма! піньмали на злодійстві, так було дома і дати прочуханку: як схотіли, так би і навчили. А то заперли у холодну на цілий тиждень...«

»Та вже його, тіточко, відтиля випустили : сам справник приїзжав. та й випустив.«

— А щоб випускала лихая година та нещаслива і вашого справника і старого, лисого Макуху зо всім вашим поганим родом і прищодом! так заляцала Горпина. Випустили! Оттак ти выпускай! Рукки йому скручені, сторожів та калавурних з прездоровенними киями, неначе за яким душегубцем, настоящим харцизякою... Пруть сердешного, може до городу ні разу йому і спочити не дадуть...

»З якими киями?... до якого го... горо... да?« ледве промовила Ївга, а у самої руки і ноги затрусили ся, і сама так і пополотніла.

— З якими киями? стала її кривити Горпина. Ти, голубочко, нічого і не знаєш? З такими киями, що як-би таким хоч одним раз ушкварити твого дурного батька, так він би і з місця не підняв ся, а то бідне хлопя аж за десятком таких повели...

»Та куди бо повели? кажіть швидче, тітусю!...«

— Куди? Туди, де козам роги правлять, куди б запроторити і твого батька і твого братіка Тимоху пробишаку, і тебе, добру панночку, щоб тільки уміла хлопця обдурйовати, що буцім-то пійдеш за нього, щоб аби робив на вас: як же побачили, що вже і без нього справитесь, так тогді і треба їсти чоловіка. Ійди ж тепер та других обдурйуй! Та й стала Горпина плакати за своїм племінником.

На неї дивлячись, стала і Ївга гірко плакати та припадати до Горпини, щоб хоч на неї не сердилась, і розказала усе, як у неї було з справником і як він обіщав ся випустити,

Оттут вже Горпина відсердилась трошки і стала їй розказувати, як повели Левка у город, за яким калавуром і за якою сторожею, і що, каже, повели прямісінько у-в острог.

Батечки мої! як то кріпко засумувала Івга! Нічого Горпині не кажучи, пійшла від неї до дому. Плакала, плакала, далі — що надумала? Стала збирати ся: навязала у торбу, чого їй треба було; ще-ж то грошей треба, своїх нема, що заробляло ся на господарстві, віддавала батькові, а в нього просити не хотіла, щоб не став випитовати, на-що їй гроші? Пійшла до сусід, позастановила і намисто і дукати і хрести і материні плахти, добула ся грошей, поувязовала усе, як треба, торбу на себе почепила, свиту підперезала, узяла паличку у руки, помолилась до церкви Богу, гірко слякнула, та й... пійшла...

Ійдеть, ійдеть дорогою, вже й далеченько відійшла від свого села, а ні пила-ж то ні їла з самого ранку нічогосінько. Де вже їй і їсти! нічого і на думку не йде! Ійшла, ійшла, аж ось бачить, і пізнала: писареві коні, що частісінько на них по селу біга, на-зустріч ійдуть. Вона й догадала ся, що і він тут є: мерщій у буряни, та й прилягла; а він і пробіг мимо, не бачачи її і в увесь голос співаючи псалму: »Склоніте ся віки со чоловіки!»

Вже як зовсім стало писаря не видно, вона стала уставати: так що-ж? зовсім не здужа! У горлі пересохло, не ївши отошала, ноги потомили ся, а лихо і біда на думці усе як тут!... Піднялась, посплзковалась, ледве-ледве повзе, та ще на лихо нікого нема їй на-зустріч, щоб хто підвіз. Вже смеркаючи через превелику силу мов рачки доповзла до города, а у городі була у неї при-

ателька, удова. Вона до неї. Там її і прийняли і нагодовали і дали спочити.

У-ранці, як вона вже розказала, за яким ділом іменно вона прийшла, порадили ся з приятелькою і пішли у-купі до острога. За шаг пішов салдат докладати, що такому і такому рештанту прийшли подати сорочечку та паляничку. Як же подозволили, так ще гривню дали, поки їх упустили у-в острог. Тут до них і виїшов Левко... Мати Божа! чи се-ж він? Сорочка на ньому чорна та пречорна, та уся вже у дїрках, босий, бородою заріс, пів-голови у-подовж виголено, зовсім як на каторгу йти. Ївга його і не пізнала б, як-би він не обізвав ся: »Ївго! ще ти мене не забула?... і тут знайшла?«

Ївга стоїть як деревяна, трусить ся, а у-в очах жовтіє. Ледве промовила: »Що се ти наробив?«

— Знаю, що я наробив... Не боюсь Бога милосердного, не боюсь і суда. Чому з мене допросу не знимають? Як-би мене у суді спитали, тогді б я усе сказав.

»Роскажи мені, нехай я буду знати, зачим се ти так зробив.«

— Тобі усю правду роскажу, та треба-ж і допрос з мене зняти. Ось слухай, та й судящим так скажи. Як я зостав ся у свїтлиці...

— »А чаво рештант з бабами розговорюєт?« закричав побачивши сержант, чи який-ся то командер. »Вон їх женіте! Подали милостиню, ну і вон!«

Зараз Левка стали заганяти; на-силу вспіла йому Ївга подати сорочечку, убранья, хлібець і паляницю. Салдат їх зараз за плече, та й вивів з острога.

Що тепер на світі ївзі робити? Левка у суді ще не допрошують. Він щось має розказати, та й не боїть ся нічого. »Вже-ж що буде, то буде: пійду у самісїнький суд, попрошу, нехай швидче його допрошують та й пускають, коли він не з-так винний.«

Не знаю, як-би яка друга на її місці, чи вона б осьмілила ся йти аж у самий суд? Та як би друга і допитала ся до нього? А їй і нужди мало. Вже б то вона не допитала ся, вона б зрябіла, щоб не тільки у суд прийти, та і допитати ся, чого їй треба, ну-ну! Проворна, моторна, сьмілива, на річах бойка без пащикованья, а так, тихесенько, звичайненько: та вже її ніхто ні обдурить, ні заляка, ні зопинить, ні з думки не зібе: коли що надумала, так вона вже не подасть ся, доведе до кінця: та і розумненька собі була, від матери набрала ся. Так така не дійде, куди їй треба і куди надумала? Зараз озирнула ся сюди-туди, перехрестила ся, пійшла.

У пятого, у десятого на-силу допитала ся, де той суд, що справник розсуждає. Війшла. Писарів чимало, а народу-ж то, народу, так і не пролізеш. Тут і рещтантів привели, тут садати об кватирах, тут чоловік об гречці, що чужа скотина побила, тут стара мати, що діти не хочуть годувати: тут об злодіях, тут о пожежі, тут о постыжно вмершому, та і обо усякій, обо усякій нужді хлопочуть ся, а судящі усім тільки порядок дають.

Огляділа ся трошки наша ївга, прислухала ся, роздвигла ся і стала меж народом пропихати ся. От і долізла до якогось писарчука у тяжиновому халатику, поклонила ся і питаєть-ся: »Ко-

ли-б ви, паниченьку, зділали милість, та швидче допросили мого Левка!»

— Якого там Левка? Пійди собі к нечистій матері з ним!... Тут ніколи, а вона носить ся з своїм, сяким та таким, Левком!

Ївга не зрябіла і зараз на хитрощі. »Се.« дума собі, »невелика птиця, що у халатнику; заведу ся з ним, то старший і підбіжить.« От вона на нього: »Чого-ж ви зараз лаєтесь? Я ще тільки вас прошю, а ви, не знавши чоловіка, зараз і посилаєте його сюди та туди! Самі б пішли...«

— Що? ти ще сьмієш на мене кричати? Сторож! вишхай її!

»І ні, не вишчайте!« ще голоснійш стала казати Ївга. »Я за ділом прийшла; так ви, коли письменні, так ви мене розпитайте, а не виганяйте...«

— Та що ти тут пащукєш? вже й він крикнув на Ївгу. Я тебе тут за патли... та й прикусив язик, бо війшов так трошки б то і на паца похожий. Пика йому червона, бородою заріс, лисий, у окулярах, у каптані з гудзиками, у руках держить бумагу а перо за ухом, і дуже видно було, що кріпко кабаку вживав. Як увійшов, і став питати: »Хто сьміє тут так кричати?«

Писарчук зараз би то з доносом, що оттак і так дівка якась-то стала тут заводити ся. А Ївга бачить, що добила ся до свого, викликала старшого, осьмілила ся і каже: »І ні, паниченьку, не брешіте!« І розказала, як було діло, як вона стала про Левка питати і як вони завели ся.

От секретар (а се він то і був) покинув їх розбирати, та мерщій ухопив ся і каже: »Про якого се Левка? Се чи не про того, що двісті рублів украв у хазяїна?«

»І ні, судирю, ще його допросіте. Він у допросі усе вам розкаже, щó і зачим він так робив. Ось пошліте за ним, та при мені допросіте, то ще може він не зовсім і винний.«

— »Оттак пак!« сказав секретар: »по десять разів будемо через тебе водити ся та допрошувати. Адже він повинив ся? Тепер він не у нашому вже суді.«

»А де-ж він, добродієчку?« Та сее кажучи, у неї у животі так і похолонуло, що вже буцім Левко признав ся, і коли б то йому було і признавати ся?

— »Там, де треба. Вже ми діло об нім відіслали дальш,« сказав секретар і відвернув ся від неї, і сам пішов дальш.

Щó тут ївзі робити? зовсім біда! Левко каже, що його не допрошували, а у суді сказали, що він у усім повинив ся і вже він не у сїм суді. У яким же?

Пійшла Ївга з суда, нудячи сьвітом. »Пійду,« думає собі, »до Левка, там з ним посумуємо і порадимо ся, щó мені тепер робити?«

За обідом у приятельки, чи поїла чого чи ні, мерщій наложила усього, понесла до Левка у-в острог.

— Не ходи! обізвав ся до неї салдат, з оружжом ходячи круг острога.

»Та я, господа служба, до Левка прийшла. Мене і у-ранці пускали.«

— У-ранці пускали, а тепер не велено.

»Та хто-ж не велів?«

— З суда принесена записка, щóб нікого до нього не пускати.

»Скажіте, будьте ласкаві, господа служба: чи водили Левка сьогодні у допрос?«

— Ні. Сказано, що він такого наробив, що йому і без допросу біда. Як привели його сюди, так і запаковали.

»О Господи милостивий!« заплакавши сказала Ївга: »що він там таке наробив? Зовсім намірилися з'їсти чоловіка!... Та вже-ж!...« За слізоньками не бачила, куди і йти.

Хоч і дуже Ївга сумувала, хоч і кріпко журила ся, а таки допитала ся, у яким суді судить ся Левко і хто там судящі, і де вони живуть. Один чоловічок нараяв їй йти до кожного до дому, »та там,« каже, »і проси кожного: а то як підеш у суд, то або тебе не допустять, або не вислухають гаразд, бо не одно твоє діло.«

Пійшла наша Ївга ранком до одного.

Горниці хороші. Увійшла, — сидять паничі молоденькі круг стола, люльки смокчуть і у карти грають, по-панськи, бач: хто дурень, той грошики і платить.

Ївга, нічого не знаючи, поклонила ся усім і стала їх жалібно прохати: »Пани мої милі, пани мої любезні! кого мені з вас прохати об моему Левкові?«

Як же зирнули на неї ті паничі, як заре-гочуть ся, як стали її на сьміх піднимати та усякіі прикладки прикладати, так бідна Ївга не знала, куди їй і дивити ся. Далі таки справила ся трохи, та й каже: »І не гріх же вам, панове, згнуцати ся з бідної дівки, що вже видно пильно їй припало, що сама пійшла до вас прохати об своєму ділі, а ви з неї сьмієтесь! Нехай же вам сей та той! Коли у вас уся сила, то дарма: не по вашому буде, я дійду усюди. А тільки вам скажу, що вам стид і сором: ви пани, ви письменні, ви читаете у книжках, як бідному треба

помагати, а ви замість того, не розпитавши, чого я і зачим, та стали з мене сьміяти ся! Хиба-ж на те Бог вас привів судити таких-же людей, як і самі ви, і товариство вас настановило мов добрих, а ви, усе тее позабувавши, граєте в дурні, а що бідний пропада, так вам те й дарма? Грайте ж собі, грайте! нехай бідні по острогам страждуть, вам ніколи...»

Та таки і багато де-чого відрізала їм Ївга відходячи, нехай здорові слухають. А тож бо і не правда, скажете? Коли ти судья, так покинь і карти, і жарти і усякії скоки. Дав Бог день, ійди до свого діла, та й розглядай пильно, щоб усе по правді зробити, а онісля вже і гуляй! Адже салдат усе побине та ійде на муштру, і поти його не пустять, поки не докінча усеї муштри; так і тут... Ну, та не наше діло панів вчпти: зачепи їх тільки, то й сам нерад будеш. Будемо про Ївгу розказувати.

[V.]

От на другий день пійшла вона до другого судячого. Бачить: панок плохенький, невеличкий, сүхенький, сіденький ходить собі по горниці, та щось дума. Ївга, бачачи, що він дивить ся як і добрий, поклонила ся йому низенько і каже: »Подозвольте, добродіечку, попрохати вас об своїй нужді!«

— А об якій нужді? спитав ся пан, та й став її слухати, понуривши голову.

От Ївга і каже: »У мого батька та був приньмит, Левко. Його батько і брат таки мій тяжко не любили і підвели його, що він, на лихо

собі, потяг з батькової скрині грошею : так його узяли сюди, держуть у острозі, а допросу не знімають. Так будьте ласкаві, зведіть з нього зняти допрос, та тогді і робіть, що знаєте.»

— А батько ж твій де? снітав поважно пан.

»Та батько дома, у селі.»

— Як же ми з нього допрос знімемо, коли він дома?»

»Та ні! не з батька, а з Левка.»

— Адже Левко батько твій?

»Та ні, Левко приньмит, а батько — таки батько.»

— Адже Левкові гроші вкрадено, так зачим з нього допрос знімати?

»Та ні! Левко батькові гроші чи вкрав чи що, так сидить у острозі; я його бачила, і він мені казав, що його не допрошували.»

— Ну, а тепер вже випустили тебе з острога, чи як?

»Та ні! не я сиділа у-в острозі, а Левко сидить: так допросіте його, на-що він батькові гроші брав.»

— Як же се? батька обікрав, та батько і у-в острозі?

»Та ні, батько не у-в острозі, а Левко там.»

— Та тото-ж, тото-ж, я знаю. Син замість батька пішов у-в острог, по своїй охоті, чи що?

»Та ні! Отсе не розберете! не син, а приньмит.»

— Та що-ж ти мені десять разів розкажеш, і усе не так. Батько з приньмитом тебе обікрав, чи що?

»Та ні! Ось подозвольте, я усе вам спершу розкажу.»

І почала впять з кінця, і усе йому так гладко розказала, як на листу списала.

А пан судящий тільки усе головою кива та приговорює: »так, та знаю, знаю.« Далі і вдрав спитавши: »Ну, тепер так, тепер, як розказала, так я і знаю. Так бач, чого ти просиш: щоб твого брата випустити, а на його місце Левка посадити. Так свого, голубочко, не можна. Хто заробив, той нехай і відвіча: я на неправду не піду.«

»Та ні!« аж прикрикнула сердешна Ївга, употівши товкуючи: »Левка допросіте! адже Левко винний.«

— Впять кажеш! Левко винний. Та тебе з десятистю головами не розбереш. Ійди собі до дому: оттаку мені голову натуркала! Розказує, і усе не так. Ійди, ійди собі: ми і самі розберемо, що треба робити.

»От хіба лиха година з такими судящими!« скрізь сліз говорила Ївга, вертаючись до приятельки: »але ніяк не розбере, що йому товкуюєш. Лихо та й годі!«

— »Пійди ще до самого-судьді,« сказала приятелька Ївзі: »у ньому, кажуть, уся сила, він що-найстарший над усіма. Та знаєш, що, Ївго? Понеси йому що-небудь. Усе так звичайніше.«

»Та чого-ж я йому понесу, коли в мене нічого нема?«

— »Бубличків, парочку вязочок. Він в нас не спесивий: я колись пять пасом валу віднесла, він, спаси-бі йому, не поцарамонив ся, узяв і діло зробив.«

Треба Ївзі купити дві вязанки бубликів і пійти з ними до судьді. Увійшла, а він високий

та товстий, трошки пикатенький, ніс до гори задрав ся, а очі мов баньки, так і повітріццали ся, — і вже зібрав ся зовсім у суд йти.

От Ївга помолилась Богу, поклонилась суддеві і положила бублички на стіл, а сама стала об своїм ділі розказовати та прохати. А судья як уздрів бублики, так мерщій за них, та й став у пельку пхати. Ріт великий, щокн товсті, так-так бублик і втирять у ріт; не дуже і жує, так цілком і ковта, аж давить ся, аж сльози йому течуть, бачите поспіша у суд до діла.

Як же Ївга розказала йому все, а він затим поглитав усі бублики, от Ївга його і пита: »Що-ж ви мені, ваше благородне, скажете?«

— »А ось що я тобі скажу,« казав плям-каючи судья, »а ось що ти мені скажи: де се ти таких мудрих бубличків купила?«

»Та кушайте на здоровля, ваше благородне! Де купила? звісно, на місті. Що-ж ви скажете об моему ділі?«

— »От бублики так-так!« облизуючись та обсмоктуючись казав судья. »Об твому ділі?... та що я люблю, що маку багато... Об ділі?... та й олійки такн багатенько... смачні, смачні!... Об своєму ділі?... та піджарювані... Приходь завтра, я там усе зроблю, та завтра тобі і скажу.« Та з сим словом, потроцивши бублики, потяг з хати усе прихвалуючи: »от бублики! будь я бестня, коли такі і дома їв!«

Агу, нашій Ївзі полекшало на душі, що судья уподобав її бублики і сьогодні усе діло зробить, а завтра і випустить Левка. Та хоч-би і попарили, аби-б тут, щоб тільки у село не ввели, щоб стида меж своїми не було; а тут його ніхто не зна, то і дарма.

Веселенько пообідала, дякуючи приятельку : пошла їй де-що, напярала трохи, і побігла до острогу. Так щó-ж бо ! »Не велено пускати!« закричав салдат, і як розпитала ся Ївга, так його не водили таки у допрос.

От лихо та й годі ! Беть-ся, сердешна, як шука об лїд, і нічого не зробить ! Пійшла у-ранці до судьї : кажуть : поїхав на свій хутір, празники підійшли, суда не буде.

І сумуючи і плачучи, діждала Ївга і буднів. Приїхав і судья з хутора : пійшла до нього Ївга і понесла вже чотири вязки бубликів, на самій олії печених і густо маком обсипаних.

Судья тільки вздрів її, зараз за бублики, давай троцтити, а їй каже : »Виноват, зовсім забув про твоє діло ! Та вже-ж потерп, рішимо.«

»Не забудьте ж, ваше благородіє, хоч сьогодні !«

— »Забуду, ей Богу забуду ! У мене такого діла, такого діла, що ніколи і висякати ся. Отсе мершій поспішаю у суд.« І став збиратись, а яких бубликів не поглитав, так став у кишеню ховати.

От Ївга бачачи і каже : »Отже берете у суд бублички, то як станете їх кушати, то і згадаєте, хто їх принїс, та і про мене згадаєте.«

— »Пожалуй !« каже судья : »кушати буду, та згадати не згадаю. Бо менї, бач, діла багато ; усе треба підписувати, так я вже ні об чім і не тямлю, тільки усе підписую. А лучше усього от-щó : їйди, душко, і ти до суду, та там дожидай і маяч, а я побачу тебе, та й згадаю.« Сеє кажучи і пійшов.

Пійшла за ним Ївга, нічого робити! Ходить, ходить коло суда, у сінці вийде, не видко їй судьді, не згадує він про неї, не посилають за Левком. »Вже доси пан судья усї бублики покушав, то як не згадав мене, то тепер і овеї забуде.« Так думала Ївга, сидючи на рундуку.

Аж ось рушили судящі з судів. По-переду іде судья, уздрів Ївгу, зараз і згадав. »І ні,« каже, »братця, потривайте, потривайте. Є пильне діло. Дівчино! а підійди сюди та розкажи, яке твоє діло?«

От Ївга і стала з самого першу усе розказувати, а тут секретар, зовсім п'яна пика, підскочив та нюхаючи кабаку і сказав: »Та оноє діло ми вже рішили.«

— »Коли?« спитав судья.

»Та еще у мимомедний пяток, і ви соізволли подписати оного вора, мошеника, плітьми та на поселенне.«

— »Бач,« сказав судья Ївзі: »я вже підписав, так вже не можно. Коли-б сьогодні, а то ще у пятницю, скоро тиждень...«

»Се то, паночку, у той день, як я вам смачних бубликів принесла!« сказала Ївга попрікаючи, а у самої сліззоньки кап, кап, кап!... Сердешна, щоб пак вона почула!

А судья і нічогісінько, і ще підтакує: »Так так, душко, так; у самий той день, у пятницю.«

»Добре зробили! Бог вам віддасть! Чому-ж ви його не допрошували?«

— »А щоб, секретарю, зачим ми його не допрошували?« питавсь судья.

»Оттак пак, не допрошували! Адже ви на допросї підписали ся.«

— »Та я то підписати підписав, та не тямлю, щоб його допрошували, і не тямлю, чи я і бачив його.«

»Так ви і ніколи нічого не тямите!« оттак відрізав секретар суддеві, та насунув шапку і пішов поперед судді. А суддя тож потяг до дому, не дивлячи ся на Ївгу.

»Що-ж мені на світі тепер робити!« заголосила Ївга. »Так отсе його випарють, та й пошлють?«

»Та ще не тужи,« сказав один панич, виходючи з суда: »ще діло пішло у губернію, там буде з руський місяць, та пришлють сюди, та тогді вже пошлють...« і пішов собі.

Через превелику силу дотерла Ївга до приятельки. Плакала, плакала. цілісїнький день не пила ні їла, та і добре вичитовала судящим! Та що-ж? станеть-ся ж їм те? Таки нічогісїнько!... Так, тут. А нехай лишень ніс поткнуть от-туди! Згадають ся їм і бублички і сахарець і родзиночки, і усе. усе. Не минеть-ся і те, що не знаючи діла тільки підписовали за секретарем; ніщо не минеть-ся!

У-ранці Ївга розсудила, що журбою нічого не зробиш, треба що-небудь робити. »Діло послали у губернію, піду і я до губернії. А вже-ж, що Бог дасть!«

Не довго їй збирати ся: поскладала у торбинку, що було. почепила на спину, паличку у руки — пішла. Де дуже втомить ся, підіде, коли лучить ся добрий чоловік, що підвезе: а де вже овсі підібеть-ся, то і пересидить день. То сяк то так добралась таки наша Ївга і до губернії.

»Що се таке?... крий Матер Божа!« аж скрикнула Ївга, з гори побачивши вже не свій, а губерський город: сплеснула руками і не зна, куди і розглядати. Так дух і заньмаєть-ся, і у животі похолонуло. »Дивлюсь,« каже собі, »дивлюсь, і кінця не видно. А церков же то, церков!... А хором же то, хором!... Ну, тут коли не пропаду, то добра буду... Та вже-ж!...« Та і задумалась собі, сидячи на возі, що чоловік її підвозив, бо зовсім, підходячи до города, підбила ся. Коли ж задумалась, то і не страшно за неї, як вона сама собі, одним одна душею, буде повертать ся у такому великому городі і меж панамі. Бо у городі не як у селі, що тільки і є мужики; ні, там усє пани на-голо. Не бійте ся, вона придума, як і до них доступити і об своєму Левкові старатись.

На своє щастья попала куди і пристати. Жінка, одна собі з дівчам, приняла її за поміч у роботі і за маленьку плату, поки їй тут треба жити. То віддыхаючи, то полуднуючи, вона розказала хазяйці, відкіля вона і об якій нужді прийшла у сей город.

Хазяйка підперлась рукою і дуже покрутинула головою. »Не знаю,« каже, »як ти тут вивернеш ся!« І почала Ївзі розказовати, як у судящих панів поводить ся, бо вона з-маленьку по господам служила, та як добула дівчинку, так була мамкою у секретаря, так вже добре знала, як і з чим до них приходють і у які двері виходють. »Ти,« казала їй, »пуше усього не бій ся панів великих. Чим більший пан, тим він буде простійший і ласкавійший. Не так, як у мужиків: коли став отаманом, так він вже на тебе і не дивить ся, а головою, так, батечки! і не сьмій до

нього і близько підступити. А пани не так: говори йому усе сьміливо, не боячись, та говори правду, вже не збреши нічого: зараз підстереже і проженеть.»

»Що-ж, тьотюшка, як великому панові доведеться, що йому на поклон понести?»

— »Борони Боже!... Є, правда, старосьвітські пани, що булочку, аби невеличку, приймає, хліб сьвятий поцілує, а тебе велить попоштувати і діло вислуха. Та вже ся старовина виводить ся. Інший такий є, що тільки побачить, що у платку несеш чи бублички чи яблучка, то і діла не стане слухати і зараз звелить прогнати. От вже менші панки та полупанки, так там вже тільки держи ся! І даєш, і не надаси: сторжмиш ся, віддаси, ще мало, ще витяга. Нехай тебе Бог боронить від них! Проліжай до старших!»

Оттак увесь вечір хазяйка усе розказовала, як поводить ся у панів, а Ївга усе, як там кажуть, на усе мотала, думаючи, як їй узяти ся за діло.

[VI.]

Се ж було в суботоньку у вечері, а у неділеньку сьвяті Ївга, уставши, убрала ся гарненько, пійшла города розглядати. Розказовала опісля, що, каже, »як у лісі хожу, аж сумно було! Народу на базарі — не протовпиш ся, а нема ж тобі нікого сїнького знакомого! Ніхто тобі не кланяється, ніхто ні об чім не пита. Сльози мене,« каже, »проняли! Блукаю як та сирота. Задзвонили до церков — та й дзвони ж! аж і доси у-в ухах гуде! я й пійшла до самої великої та до хорошої церкви. Що-ж? мене салдати і не пустили: вже

я і гривню давала, не пустили та й не пустили. Я таки не шйшла від церкви, усе дожидала ся, щоб близче на великих панів подивитись, бо, на біду собі, не бачила з роду нікого старшого, як пана справника, чи двічи чи тричи на своїм віку; а у своєму городі хоч і бачила судящих, так після того, щó вони зробили зо мною, я й не знаю, чи й пани вони?... Аж ось у обідню пору рушили з церкви. Батечки! щó народу, а щó й панів! А тут один йде, так і поперед його і округ його і за ним усе пани, усе пани! А сам же то: комір увесь і на рукавах і на спині вишито, а на шії хрестів, хрестів! На грудях зьвізда, через плече лента широка та червона, на плечах золоті китиці як жар горять, а від самого так і сяє, просто і не диви ся! Перед ним пани біжать та народ розпихують і позаду усіх товкають, так що і пилині не дадуть на ньому сісти. Як сів у свою колясу, так і коні аж підплигують, та прискають, та летять як муха, а він тільки знай головою мота, щóб усім би то поклонитись. Сподобилась і я йому поклонитись, та далеченько стояла, так з боку, може він мене і не бачив. Спитала край себе молодиці: хто се пан такий? Так сказала: сам губернатор. Десь і нема, думаю, щастливішого над губернатора! Хороші пани і позаду його йшли, та усе не такі. Були і старенькі, і молоді, і з кавалеріями. Вже надивиля ся!»

»Щó то,« казала опісля хазяйці, »як мені доведеть-ся губернатора об чім прохати, то я не знати-му, як перед ним і стояти? Впаду, та не сьміти-му і устати!»

— »Потурай!« казала хазяйка. »То він перед народом такий, щóб його шановали та почи-

товали; а прийді до нього, так простійшого його і нема. Десять разів розпитає, та усе з ласкою та привітливо. і коли можно що зробити, зараз сам кидаєть-ся усюди, щоб швидче кінчали діло; коли ж не можно, то розкаже товком, зачим і чому не можно; розговорить, щоб не журив ся, совіт дасть, що робити, а коли хто бідний, то й подасть на бідність його. Ти його не бій ся, він як отець! Не даром сказано, губернатор: усім защита, усі за нього Бога молять.»

Поки ще до вечера, Ївга походила по городу, випитала у доброго чоловічка, у яких хоромах суди, почула від нього, що їй треба съкати того суда, що зоветь-ся угомонна палата; обходила круг тих хором, де бачила, що йдуть або їдуть пани, усе на них приглядувала ся, щоб не бояти ся з ними говорити. У кріпких думках лягла з вечера спати, та не дуже-ж то і заснула від думок та від гадок, що з нею завтра буде.

От прийшло і завтра. Уставши раненько, помолилась Богу від самого щирого серця, аж сплакнула, та й пійшла. Хороми зараз знайшла, увійшла у них. Господи! що тут робити! Усе двері, усе двері, усе двері! Туди поверни, там двері, східці та впять двері; сюди пійди, східці та двері, східці та двері, більш нічого і нема! А народ і сюди і туди усе швандя, паничі перебігають, пани підїзжають та йдуть, здоровкають ся, де промеж собою розговорюють. А наша сердешна Ївга стоїть як у лісу, не зна, куди їй йти, і як палату взивати, забула. Хоч кого і спитаєть-ся: де палата? »Яка?« питають її, а вона і не зна. Далі через силу згадала, що зоветь-ся угомонна, пійшла, куди її направили; разів з пять помилялась, далі увійшла, аж салдат сидить,

— Каво табе надомно? спитав її.

»Чи се, дядюшка, палата угомонна?«

— Ета.

От вона і ввійшла у горницю, а горниця довга, та усе столи, усе столи, а за столами паничі сидять, та усе пишуть.

От Ївга увішедши помолилась, паничам низенько поклонилась і сказала: »Боже вам помагай! з понеділком будьте здорові!«

Паничі ззирнулись, всьміхнулись і мовчать. Аж ось один трошки згодом устав, підійшов до неї і спитав, так тихенько та любязно: »Чаво табе, дівушка, тут треба-нада?«

»Чи в вас, ваше благородне, діло об Левкові?«

— Об какому Левкові?

»Та об нашому, батьковому приньому.«

— Та ти мене скажи, з якого уїзда?

»Та хто його зна! я вам не скажу сього.«

-- Що он зделал таке?

»Бачите, кажуть, що він у мого батька гроші вкрав.«

От, той пан і став читати по бумазі і зараз його і начитав: розпитує Ївгу, так і є, він, він!

— Так што-ж табе надомно?

»А от-що, бат... ваше благородне: що його наші судящі судили, та допросу не знимали. Кого б тут прохати, щоб з нього допрос зняли? Він щось хоче розказати.

— Еге, дівушка, опізнилась! Діло об нїм рішили, і вже воно не тут, вже в губернатора...

»Ох, моя годпюнька бідна! Так отсе його пошлють у Сибір?«

Панич тільки здвигнув плечима.

»Зділайте милість, ваше благородіє, навчіте мене бідну, що мені на світі робити? Я вам дуже, дуже буду дяковати! Його у допрос не приводили!«

— Нічого не можу зробити і вже йому ніхто не допоможе. Как заробив, так і відвечати-меть. А ти йди собі, відкіль прийшла; тут тобі не можна бути. Сказав, та й пішов до свого діла і бачачи, що Ївга вже аж голосити стала, махнув рукою салдату, а салдат її за плече, та й вивів легенько аж у сїни.

Тепер нашій Ївзі прийшло хоч скрізь землю йти!

За гіркими слізьми світу не вздріла, не бачила куди їй і вийти! Хто повстрічаєть-ся, дивить ся пильно на неї, а ніхто-ж то і порадоньки їй не даєть! То спотикаючись з журби, то помилляючись, сяк-так вийшла на рундук, та тут і впала.

»Що я тепер бідна робити-му?« думає Ївга лежучи, а сама слізьми аж підплила. »Тепер його діло зовсім докінчали, пропав сердешний Левко!... Послали до губернатора, а той доси послав, щоб його випарили — ох лишечко! та ще й плітьми!... та ще і пошлють у Сибір!... І зо мною не попроцаєть-ся!... Коли-б хоч ми повінчали ся, то і я за ним пішла б: а то тепер остала ся як білина!... Через Тимоху і батько мене гонити-меть, з'їдять зовсім! Пронаде і він без мене, не дійде!... Я знаю, як він мене любив... занудить ся!... коли-б хоч подождали, поки я прийду!... Ох лишечко! коли-ж я туди настигну?... не застану вже його! І світ мені не милий!... Приходить ся самій на себе руки підняти!...«

— Што ти тут, дівушка, лежиш? чого ти плачеш? чує вона, що хтось пита її. Підняла голову, зирнула, се пан перед нею стоїть, і на виду видно, що добра душа.

»Плачу я, батечку, об своїй нужді! Лихо моє тяжке!...«

От він і прийняв ся її розважати та розговорювати, а вона, то плачучи то віддихаючи, і розказала про свою біду.

Довго він її шильно слухав, і як усе поняв, то і сказав: »Жалко мене тебе, дівушка, та інше можно що-небудь поправить. Стань здесечка; от губернатор буде сюда йти, ти його останови і розкажи усьо діло. Може он за тебя заступить ся.«

»Батечку, ваше благородне! — не знаю, як вас і величати — чи достойна-ж я перед таким лицем стати і чи осьмілю ся йому яке слово сказати? Я й дивитись на нього не сьмію.«

— Не бой ся нічаво. Он з виду грозний, а когда кого бачить у нужді, так сам розпросить обо всім і поможеть, у чім можно: только не зрябій.

Так і довго її навчав, щоб осьмілила ся стати перед губернатором і пожаліти ся об своїй нужді, і так її розговорив та розважив, що вона підняла ся на ноги, пійшла за ним і стала у тім кутку, де він їй показав, що вже певне мимо того місця пійде губернатор.

Аж ось незабаром стукотня, біготня: йде губернатор, губернатор! Ївга наша і не стямцла ся! що і придумала було говорити, так усе і позабувала, тільки ще вздріла його, і трусить ся і боїть ся, і скрізь землю провалилась би!

Тільки таки що став доходити губернатор, вона так і гепнула йому у ноги, та як заголосить, і слова не вимовить, тільки усе хлипа у весь голос.

Що-ж? Губернатор сам своїми руками підняв її, та з ласкою та пестуючи став її випитовати, об якій нужді вона його просить?

А вона йому і не вимовить нічого, тільки знай усе просить: »Помилуйте, помилуйте!«

Довго він її слухав і усе уговорював, щоб вона розказала своє діло, і як бачить, що вона і себе не тямить, узяв її за руку і сказав: »Паслушай же, любезная: ти тепер іспужала ся і не можеш говорити, а мене некогда, у меня не одно дело. Іди ка мне у дом, там отдохни, покуда я приеду, і розкажеш усьо. Не бой ся, не бой ся меня; я тебе усьо добро зделаю. Жандар! проводи ейо тихонько до меня, та не обидь ейо дорогою і вели ейо пакармить: может, она кушать хочет.« От отець і начальник!

Ївзі неначе сьвіт підняв ся! Віддихнувши трошки після сліз, пійшла за жандармом до губернаторського дому: там він посадив її у горниці, щоб дожидала самого. Принесли їй і хліба і паляниці, і якої то страви не понаносили! Так нічого їй і у рот не йде! Чи пійде ж пак їжа на думку при такій біді, як у Ївги, і чого їй ще ждати?

Геть-геть, часів через скільки, прибіг і губернатор; і тільки що ускочив у двері, зараз і крикнув: »а де девушка?« Побачивши Ївгу, увів її у горницю. А у горниці тій хороше та прехороше, гарно та прегарно! Ось-як Ївга розказовала: »Горниці.« каже, »превисоченні, вікна великі мов двері, а двері як ворота; сьміливо возом,

наклавши десять копниць сїна, уїзжай, не зачепиш ся. А стїни-ж то усї і стеля і помїст, усе розмальовано усякими цвїтами, аж душа радуєть-ся! А дзеркала? усюди дзеркала, так і сяє, як море! Туди глянеш, там тебе видно, сюди подивиш ся, і там ти; куди так оком нї кинеш, усюди тебе видно, усюди мов жива: аж сумно, з роду вперше таке бачачи!»

Губернатор, побачивши що вона сторопіла, сказав їй: »отдохни здесь, я зараз вийду,« і пійшов у другу горницю.

Оглядїлась Ївга, і вже їй не так моторошно стало, аж тут і губернатор увійшов, і з ласкою та любязно сказав: »Ну, девушка, тепер рїскажуй менї усьо, усьо: откуда ти, есть лї отець і мать, і за каким ти дїлом прийшла сюда?»

Оттут вже Ївга і почала: і усе, щó з нею і з Левком було, спершу аж до сього дня, усе чисто розказала.

Губернатор вислухав усе і говорить: »Нет, девушка, твой Левко плут: з него у двох судах допрос знімали і он руку давав. Вот у меня етоє дело.« Зараз пійшов і винїс бумаги, перегортав, перегортав і показав: »Вот он признав ся, што і пераз крал деньги у твоего отца. Вот за него подписано, і судьдї слушали, при них он признавал ся.«

»Батечку, ваше благор... не знаю, як вас величати — паночку, губернаторчику, голубчику! сьому неправда, його не допрошували, я заприсягну у тїм. Уже б менї Левко сказав, а то аж просить, щоб його у допросе узяли, і він мав щось розказати дуже пильне: так я йому вже лучше повірю, чим вашому судьдї; хоч він і підписав,

що Левка допрошував, так він бреше. він тільки вміє бульки їсти, що приносять до нього.»

Губернатор аж засьміявся, як згадав про бульки, а далі і каже: »Смотри, дівушка, ето ти не безделицю розказуєш, ето ти на суддей доказуєш, што они допросу не знімали...«

»Не знимали, не знимали, ваше губернаторство!« аж скрикнула Ївга. »Дайте мені їх сюди, я їм у вічі те-ж скажу. Вже не даром Левко каже...«

— »Вот же і люде з-под присяги показали, што твой Левко воряжка і недоброго поведення.« казав губернатор, перебираючи та перечитуючи усє бумаги.

»Брехня сьому, ей-же то Богу, брехня!« так розпадалась Ївга, вже осьмілившись зовсім. »Нема за ним ніякого качества, я його більш усїх знаю. Він з роду ні пилінки не вкрав і на волосинку не збрехав. Та і люде — глядіте лишень — може показали так, як і Левко допрос підписав.«

— »Харашо,« сказав губернатор: »я етоє дело розберу. Прийди ти завтра у палату, і где етоє дело, я велю тебя туди довести.«

»Знаю я, добродіечку, на лихо собі, і сама угомонну палату і, добре, прийду завтра раненько. Глядіте ж, не забудьте і ви, прийдіте: там у-купі розберемо діло і побачимо, хто з нас бреше, чи я чи ваїні судді.«

От губернатор, сьміючись, і відпустив її. Пійшла Ївга і вже дуже веселенька, аж землі під собою не чує; а постріча старця або слінця, то ї подасть милостину, і вже цілий вечір була веселенька.

У-ранці, чим сьвітло, скочила, чи помогла у чім хазяйці чи ні, зібрала ся, пійшла до палати; а ійдучи біля церкви, подала батюнці на часточку, як і учора: »помяніть,« каже, »об Левковому ділі!«

Сьогодні раньш, чим учора, зібрали ся судящі до угомонної палати: не забарив ся прибігти і сам губернатор і побачивши Ївгу, зараз повів її за собою у ту палату і звелів їй себе дождати, а сам пійшов до судящих і за ним якийсь-то пан поніс бумаги. мабуть Левкове діло.

Погомонівши там з судящими довгенько, вийшов до Ївги губернатор з судящими, от він їм і каже: »Вот, девка увіраєт, што ориентанту допросу не було. Говори при усех.«

»Не було, панове судящі!« сьміливо казала Ївга. »Хоч що мені хочете, робіте, а не було йому допросу. Левко передо мною з роду не брехав: коли було скаже, на скільки за день уторговав, то так і є; у яку пору скаже вийде на вулицю, то як-раз і вийде, і вже раньш і не виходь. Уже в брехні ні в чім не примітний: так я йому вірю, що його у допрос не приводили, і я готова за нього заприсягти, цілісіньку жменю землі зїм, що його правда, а не тих судьдїв, що брешучи поїднисовали. І той таки брехав, що за людей пописав, що буцім-то за Левком є качества! Люде сього не казали і не скажуть. Тут і спереду брехня, і ззаду брехня, та ще брехня брехнею і покрита. Ось-що! не во гнів сєє слово вам, панове судящі!«

— »Ну, што тепер будете делать?« питав губернатор судящих. А ті ззирнули ся, здвигнули

плечима і кажуть: »Як ви знаєте, а ми вже рішили.«

— »Що-ж, що ви рішили! Глядіте лишень, щоб не согрішили!« сказав їм губернатор. »Ви сево не знали, што дєвка обявляєт; ви смотріли на бумаги, а в бумагах усьо гладко. А она там була і усьо знаєт і заприсягаєть-ся, што єво не допрошували. Озьміте діло і перемініть; тут не што, потребуєте єво сюда, допросіть: по какой нужді он крал...«

»Та я наперед знаю,« казала Ївга, »що він на те брав, щоб було нам на що одружити ся. Так тут нема ніякої вини; я батькова, він батьків і гроші батькові. Тут просто можно розсудити, що він не виноват, ні за що його у Сибір ссилати. Призовіть його, допросіть, і він вам скаже, що на те брав; от ви його і відпустіть.«

Бодай тебе, Ївго, з твоєю правдою! Наробила бул(о) сям словом такого, що троха уся твоя праця не пропала, бо один з судящих сказав, а за ним і усї пристапи, каже: »На що б то ні брав, та вже все брав; і хоч-би у рідного батька брав, та без сирося ча відбивши сундук, так усе вор.«

Губернатор подумав трохи, зім'яв собі чуб, здихнув і каже: »Так, ваша правда. Одначе пошліть за ним, щоб його привели, та і допросіть. Может, за одно слово можно будет учепить ся, та його хоч від Сибіри ослобонити. Напишіть же, штоб скареїча його сюда прислали. А ти, дєвушка, ступай домой і наведуй ся сюда через неделю, чи не приведуть тваво жениха.« Та й приказав тут одному панку: »Напишіть (куди-тось, вже Ївга не второпала), штоб єїо не трогал і не обїждал ніхто. Я один єїо знаю. А ти, дєвка, когда тобі

лучить ся нужда іли абеда от каво, смсливо приходи до меня і проси, чево тебе пада.» І пішов по своєму ділу.

От вже не зрадовала ся Ївга! І плаче, і речеть-ся, і кидаєть-ся губернаторові у ноги, і руки ловить ціловати йому і усїм судящим. Не дійшла, а долетїла до хазяйки і ту виціловала, хвалячи-ся, що її Левка приведуть сюди і допросють і що може не пошлють у Сибір. Цїлий день з радощів себе не тямла.

На другий день вже нічого — спаси-бі Богу — по городу сновати, приняла ся за діло: так-так у неї діло і горить! Пісні не втиха, у вигадках та прикладках не зопинить ся, так що хазяйка кишки порве зо сьміху від її балагтрасів: а робота за роботою так і настага: не весїли одного пошити, вже і нова робота настагла. А гроші від-усюди так і сиплють ся. А що тижня збіга таки Ївга і у угомонну палату об Левкові справити ся, так усе нема і нема. Не близенький же і сьвіт, півтораста верстов пішки його довести!

[VII.]

Раз якось-то понесла Ївга віддавати роботу і іїдучи вулицею бачить — якась-то проява. Багацько народу зібрало ся, біржаники стоять і музика гра, так що ну! Вона думала, що весілья, та й підійшла, щоб і самій подивити ся, як то у городі справляють весілья. Бачить — се не весілья: на передній збіржі троїста музика, та ще і з бубнами; на другій сидять двоє хороших людей і держуть пляшки; а на третій збіржі сидить чоловік у хорошому жупані, і шапка на

ньому козацька, гарна, шалевим червоним платком підперезаний, другий на шиї намотаний, а третій у руках і усе їм утираєть-ся і пресмертельно п'яний і командує, щоб ті, що на середній збіржі, та поштували горілкою і старого і малого і хто тут стоїть і хто на-зустріч йде і таки усякого, усякого: а хто не хоче пити, того лає на усю вулицю і на музику знай покрикує, щоб дужче грала: а дітей, що за ним так як сарана біжать, заставля танцювати, а їм за те жменями медянишні і усякі горішки сиплеть, що у шовковому платку, повнісінький, на красній ленті на шиї почеплений.

От Ївга дивить ся на таку кумедню і усе ближче просуваєть-ся, щоб дужче надивити ся, бо у селі такої мудрації не побачиш: на те і город, щоб дурням де було вередовати. От, той чоловік, потішивши дітей, скомандував: »марш музика дальш!« Музика рушила, а народ і Ївга за ними. Ідуть побіля хорошої хати. вікно таке гарне, веселеньке, зараз той п'яний чоловік і кричить: »стой! Хазяїн сього вікна, що озьмеш, як я тобі його розібю?«

»Та я і цілкового не хочу; цур тобі, паняй дальш!« сказав хазяїн.

— Брешеш, сякий-такий сину! та хряп по вікну, а воно брязь! і до одної шибки так і розлетілось. Хазяїн у крик, а чоловік виняв красну бумажку, тикнув йому у руку і каже: Знай, сякий-такий сину, що вольний чоловік гуля!

І що він там робив, так і здумати того не можна! Йде збитеньщик; він устав та до нього, та за боклагу, а збитеньщик і дає, бо вже зна, що буде. Отже він узяв, збитень вилив, музиці звелів грати, а сам пішов по тому збитневі го-

цака вибивати. Порозхлюповав, позабриzkовав усіх, дав збитеньщикові п'ять цїлкових, поїхав дальш, кумедії строїти.

Ївга, йїдучи промеж народом, стала у людей розштовати: що се таке воно є?

»Та се найомщик,« йї сказали: »наняв ся у некрути, так сьогодні гуля і що задумав, усе робить і за усе платить, бо узяв грошей багацько, завтра ж йому лоб забриють, так поспіша сьогодні нагуляти ся, щоб було чим волю спомянути.«

От, найомщик став і звелїв своєму сватові поїти дітей горілкою. Малі діти пють, їм і пожалуй! Далі звів їх на-кулачки і сам їх прищковує. От Ївга усе до нього ближче, усе ближче, усе приглядаєть-ся, усе придивляєть-ся; далі як крикне: »Тимохо!... се мій брат!... що се ти робиш?«

— Га? хто там такий?... Та се Ївга, сестра моя! Де ти у гаспида узяла ся?... Якого чорта тут робиш?

»Ти що се з собою робиш? чи ти тямш?«

— Сьогодні тільки і тямлю, сьогодні менї воля на усе, а завтра: левою, правою, левою, правою! і став по вулиці марширувати, а сам хптаєть-ся.

»Чи правда-ж, Тимохо, що ти наняв ся у некрути?« питала його Ївга, усе пристаючи і не відходячи від нього.

— Правда! Йїду служити Богу і государю у православне воїнство... вислужу ся ахвицером... і прийду до вас...

»На кого ж ти батька покинув? Чи у своєму ти умі?«

— Батька?... тепер можно покинути: гроші... його — поминай як звали: пійшли по шишочкам та по молодичкам. З'їв Левка... своя воля! Вичистив батькову скриню, фіть-фіть! аж гуде! тепер у салдати. З'їв би і тебе... Ось вийди дучче за нашого писаря...

»Як то ти з'їв Левка? що се ти кажеш?«

— Росказати? не можно бо. Підцокнув... підвів... Сполать, Макущенко, бравий козак Тимоха!

»Як же ти його підвів? Роскажи мені.« Сердешна думала у п'яного вишпитати, що і як там він підвів Левка, так бо сват його, боячи ся, щоб сестра не відмовила його від найомства і щоб гроші його не пропали, скочив, повів його до дροжок, сіли і закричали: »ступай на вольну!« От музика заграла Дербенського маршу, вдарили в бубни, поїхали, тільки пил їх покрив!

Народ посунув ся у друге місце, а Івга зостала ся як опечена! Тяжко їй та важко стало, що одним один і який би то ні був, та усе брат, покинув старого батька і йде у салдати! »Щось-то казав, що і батькову скриню вичистив... мабуть зовсім обікрав, та і втік від нього? Та що се він каже, що підвів Левка і що з'їв його? Тут би треба його вишпитати, так люде не дали з ним і слова сказати! Як-би його зопинити та до батька відіслати? Так що-ж бо, як і батька обібрав, а без мене йому своя воля, і у хазяїна багато грошей за найом забрав, бо бач, як гуляє, то чим ми будемо віддавати? Що на світі робити, не знаю! А що? пійду до губернатора: він мені пораду дасть; він же подозволив, яка буде їй нужда, прямо прийти і йому сказати.«

Шатнула ся, мотнула ся, справила своє діло і пішла до губернатора і вже не боячи ся нічого, сміливо усе розказала, як бачила Тимоху і що він їй казав.

Зараз губернатор послав жандарів съкати Тимоху, а Ївзі звелів тутечка дожидати.

Часів через два, везуть раба божого, нарізаного так, що ледве тямить себе. Губернатор постановив Ївгу за полотняну стіну і каже їй: »слушай, што он будет говорить«: а його звелів увести до себе.

Тимоха як ні п'яний був, а розчухав, що він перед великим лицем, став бодрити ся, випрямляти ся, мов і справній салдат. та як витягнеться, голову захилить, вона йому закрутить ся, то він так і точить ся.

Губернатор грізно на нього закричав: »Зачим ти такой п'яной?«

— З волею прощав ся, ваше прево... сходительство! Завтра вже не можно буде, завтра скажуть: доб! сміливо такий одвіт дав Макущенко.

»За сколько ти нанял ся?«

Тимоха думав, думав, хитав ся, хитав ся, засонів, далі каже: за триста п'ятдесят рублів.

»А сколько пропил?«

— Ще тільки півтора-ста, ваше... ваше...

»Усе пропив? али осталось?«

— Усі рішил до-чиста, справной козак. ваше проісходительство! Хазяїн больш не дає, каже-говорить: нехай на дорогу. Прикажіть, батюшка, відать усі, я завтра рішу і єї двісті рублів. У службі мені не нужні: буде і жалованья, буде і провянт.

»Зачим ти от отца ушол?«

— Я не ушов, а так панюл. Грошей, бачюшка, не стало, усі вичистив.

»Хто? ти іли Левко?»

— Ні, ні... ні... Левко душа сьвята! Я, бачюшка, ваше... ваше... ну, нужди нема! я витяг у батька усьо.

»А Левко крал когда?»

— Ні... ні... ніколи, ніколи...

»Как же єво застали над одбитим сундуком?»

— Ні... ні... я увійшов, сьвітлиця була одімкнута, сундук... а там у сундуку... у, грошей багато!... Я... нікого не було... я і відбив і... набрав багато, багато!... Да як набрав, та пійшов... і став батька наводити на скриню, що будьто не я одбив... хотів на Левка звести... і привів батька... аж Левко вже і бере і собі гроші... Та воно б і нічого: в нас грошей багато, я б мовчав, так писар наш каже: зїмо Левка, а Ївга за мене... От вже Левка швидко і у Сибір...

Губернатор звелїв тут усе списати, що Тимоха паний розказовав, його під калавур віддати, поки Левка приведуть, з хазаїна зіськати останнї гроші двісті рублів, що винен Тимої, а Ївгу відпустив, сказавши: »Ну, когда єто усьо так і на ділі буде так, то моли ся Богу, не тужи, может твой Левко і не з-так виноват.«

Дякуючи його дуже, дуже, пійшла Ївга до хазаїки.

Після сього незабаром, ще Ївга тільки раз і була в угомонній палатї на провідках, чи не привели Левка, а про брата ще й не донятала ся, де він і содержить ся, як раз прибіг до неї верхи жандар і звелїв як можно швидче йти до губернатора.

Тьохнуло у Ївги у животі, зібрала ся, пійшла.

Губернатор тільки вздрів її, і каже: »Ну, привели ж твою Левка, я ево буду допрошувать, а ти стань тут (впять такн постановив її за полотняну стїну) і слухай, што он будет розказовать, как то виплутасть-ся.«

Ївга заступила за тую стїну і вигляда у дірочку, як вести-муть Левка... Криї Матер Божая!... Трохи не крикнула вона, як побачила його! Чи він, чи не він, не можно і пізнати! Сухий, блїдий, бородою заріс, голова у-подовж половина виголена, вже не можно того і назвати сорочкою, що на нїм було, та ще і руки у залїзах! Плаче, сердешна, тихенько: тяжко їй на такого дивити ся! Як-би їй воля, кинулась би вона до нього, поперед усього виціловала б його усюди, дарма що він увесь у пилу і може більш місяця як умивав ся; руки б йому переціловала, а більш де пошморгані залїзом. Так от бо губернатор став його допрошувати і повелївав усю правду, як перед Богом, казати. »Коли,« каже, »мене усю правду скажеш, та хоч і вина твоя яка буде, то я за правду збавлю тобі пенї.«

От Левко перехрестив ся і став признавати ся, а Ївга ж то так і не дихне, щоб їй якого слова не втеряти.

От Левко і розказав, як вони любили ся з Ївгою, який у неї батько недобрїй був до нього, а Тимоха як гуляв собі, який злодіяка був, як гонив його і як через нього старий ще й більш сердив ся на Левка, далї і каже: »Як вже нам стало не в моготу терпіти від їх нападків, ми з Ївгою хотїли порадити ся, як би нам вже швидче звінчати ся. А в мене які були гроші,

рублів там з п'ятдесят, та й ті попрпадали на людях: от я і журив ся, і не признавав ся Ївзі: та як вона стала приставати, щоб швидче звінчати ся, і змовили ся зійти ся у батькову світлицю поговорити і ключ від чеї мені дала, а сама куди-ся пійшла. Я увійшов у світлицю і сидю собі та думаю, аж ось чую, що Тимоха гомонить у сїнях і йде до світлиці... Що мені тут робити? Застане мене одного, причепить ся, привяжуть-ся, щоб не завів ся битись... Втекти вже нікуди: той вже в сїнях, побачить, як виходити-му, теж привяжуть-ся, зачим я тут був, де ключ узяв? Нічого мені робити, я й підліз під стіл; дивлюсь з-під стола, увійшов Тимоха, озірнувся, що нема нікого, у вікно заглянув — нема нікого... зараз, узявши у-в углі сокиру, хряп по замкові!... Замок розсипав ся, відчинив скриню, не довго шарив, тягне мішок з грішми! хотів увесь понести, роздумав ся, мерщій розв'язав... і став жменями тягти гроші, та у кишеню, та як то поспішав, та й порозсипав їх чи-трохи. Тут загомонів старий Макуха, та щось і близенько; Тимоха мабуть злякав ся, шасть мерщій з хати, а мішок розв'язаний, гроші розсипані і скриню відчинену так і покинув. Тільки він утік, я як опечений вискочив з-під стола, лихорадка так мене і бє!... Господи милостивий! що тут мені на світі-робити? Сам себе не тямлю! Вийти так усе покинувши, хто побачить, скажуть на мене, і Ївга подума, бо мені вона ключ віддала... Подумав собі, пійти зараз старому сказати і привести сюди, Тимоха відбрешеть-ся, старий мені не повірить і на мене паде велика пеня, зовсім буду злодій. Лучче поприб'яраю, поскладаю усе, світлицю замкну, Ївзі скажу, і порадімо ся, як

нам батькові сказати. Оттак подумавши, тільки таки що підійшов, боячи ся Бог зна як, та розсипані по екрині цілкові позбирав у жменю і хотів у мішок сипати і опісля з долівки зібрати, як тут і набігли!... і кричать і гвалтують: »зłodій, Левко зłodій!« Я так і змертвів! І що вже дальш зо мною було, що вони робили зо мною, я нічогоїсїнько не знаю і не тямлю.»

»Чи не боїш ся ж ти, Левко, Бога?« аж крикнула Ївга, вибігши з свого кутка: »Чом ти тогді ще сього мені не сказав? я б не страждала так, думаючи, що ти справди зłodій!« Та з сїм словом прямо йому на шию, так і повисла, і плаче і виціловує його, і регочеть-ся... мов не у своєму умі.

— Де се ти узяла ся? моя кришечко! моя рибочко! не стямившись і забувши, де він і перед ким він, та тільки і зна, що приголублює свою Ївгу, радесенький, що узрів її там і тогді, як ні думав ні гадав...

Губернатор — спаси-бі йому — нічого ж то і не розсердив ся, а дивлячи ся на них, що як голуби голублять ся, аж сплакнув, та відвернув ся від них і став платочком сльози втирати.

Перша схаменула ся Ївга, та до губернатора: »Не положіть,« каже, »ваше превозходительство (бо вже розпитала, живучи у городі, як його величати), не положіть гнїву, що ми при вашому лиці так осьмілили ся... Єй-же то Богу, я така рада, така рада! одно те, що побачила його, а друге, що він зовсім не зłodій, що забула і вас, і себе не почувствовала.«

— »Нічево, нічево, галубушка!« казав губернатор втираючи ся: »я й сам рад, што он не винават... Тільки правду ли ти гаворини?«

»Єй Богу правда, єй Богу правда!...« перебила його Ївга, уступаючи ся за Левка: »се таки так усе й було, вже Левко не буде брехати...«

— Правда, судирю, добродію! сказав Левко, низенько поклонивши ся: Чи можна, щоб я перед вашим лицем, щó ви є у нас від самого царя постановлені, щоб нас у-в абеду нікому не давати, та щоб я осьмілив ся і подумати яку брехню, або неправду сказати! Правда, іменно правда!

— »Харашо!« сказав губернатор. »Зачим же ти перед справником признав ся, што ти крал деньги, і перед судом так сказал?«

— Набрехано, ваше високо... губернаторство, усе набрехано! Я ні справника і нікого з судящих, щó то є, і у вічи не бачив і які вони є на твар і не знаю, овсї не знаю. І у суду нога моя не була. Я ж кажу: не тямлю собі і не знаю, як я опинив ся у холодній, у нашій таки волости, і там троха не пропав, ні ївши ні пивши. Мене ніхто не питав і я нікого не бачив, так мене схватили і звязаного повели у город, та прямісінько у-в острог. Там я безвиходно і сидїв, і у суду ні разу не був. Адже писар мене і препровождав до города, він усе зна, нехай і він скажеть.

»Ну, вже той скаже!« перехопила Ївга: »він наговорить на вербі групі! Та він, ваше превозводительство, рад Левка живого з'їсти, бо хоче, щоб я замістя Левка та пійшла за нього! Нехай собі і у голові сього не поклада! Дуля йому під ніс, от-щó!«

— »Харашо, мужичок!« сказав губернатор: »скажеш ти так і у судї, і у глаза справнику

і судьям, што они тебя не допрошували і што ти їх не видал?«

— Скажу, у вічи скажу, ваше... як бо ти Ївго, величаєш?

»Та превозходительство кажи!«

— Так, так, ваше... от як Ївга каже: скажу і не бою ся нічого, бо іменно правда моя!

— »Ну,« сказав опісля губернатор: »ступайте ж. Ти, дівушка, домої, а єво разкуйте і одведіте покуда до завтрїого у полицію. Завтра з тебя у палаті допрос знімуть, і когда ти правду гавориш, так ти, дівушка, там сваво жениха получиш на свої руки.«

Так і бризнула ся вона губернаторові до ніг, а за нею і Левко. Хоч той їх і піднимав, хоч і грізно приказував устати, так таки ні, лежать та ноги цілкують, та слізьми обливають, та вже дякують, дякують, та Бога молять, що неначе їх на сьвіт знов породив.

Вже Ївга не дала нікому розковувати Левка, сама зняла заліза і опровадила Левка і до полиці, та таки і напросила ся і сама тут сидіти з Левком. І вже не кажи, щоб вони спали; усе один одному розказовали, як страждали, Левко без людей, а Ївга від людей: він, що нікому було за нього заступити ся і пораду дати, а вона, що як на неї нападали і про усяку свою біду розказала.

У-ранці привели Левка у палату, прийшла і Ївга за ним; аж там вже і Тимоха, та вже під калавуром і за ним салдати з оружжями. Левко на допросі усе як учора говорив (бо так воно і було), так і тут сказав; а Тимоха вже протверезив ся, хотїв було повернути у Брехунівку, так увізвали Ївгу, так та йому зараз баки і забила

і змішала його, що повинив ся у усім, як губернаторові казав. От його почали ще пуще випитовати, так він їм усе і розказав, що він кріпко подружив з їх таки писарем, що той хоче узяти за себе Ївгу, так тим і топив усюди Левка: підвів справника, щоб не допрошував Левка: чи звеліли ще, чи ні, а писар і відпровадив Левка у-в острог: а у судах підсинав добре, щоб пописали такі допроси, які писареві хотіло ся, і хоч судящі його і у вічн не бачили, а поідиисовали, що їм підложили: бо вони на те судящі, щоб підписовати, а на те секретарі, щоб писати, як їм хочеть-ся. Оттак-то Тимоха і позабризковав усіх, хто що робив, хто й не робив чого! Посписовали ж усе тутечка, що тільки Тимоха казав, і відослали його у-в острог, а Левка відпустили, щоб куди хотів, йшов собі.

[VІІІ.]

Тільки що Ївга з Левком радились, як би то їм до дому дійти і як підняти ся на нове господарство, аж і прибіг жандар і покликав їх до губернатора. Пішли вони, нічого не боячись, і увійшли прямиісїнько до нього. От губернатор і каже Ївзі: »Ну, ти настояща козир-дівка: вихлопотала таки своєво жениха, ослобонила єво з Сибіри. Вот тобі двесті рублей: єто от таво хазяїна, што нанял твово брата у рекрути. Он тепер будет салдат, єму денєги не нужни; а как он обакрал таво отца, так ти їх озьми на твою свадьбу.«

»Ні, ваще превозходительство не так. Як таки мені братову кров пити? Він продав свою волю, а я щоб на ті гроші справляла весілья?

Не можна сього. Нехай сі гроші братові, йому у них нужда буде.» Так сказала Ївга, кланяючись та просючи губернатора.

— »Чим же ти отбудеш свадьбу і чим житимеш?« питав ся губернатор.

»Весільля в нас буде сирітське: без подарків і чарки горілки, а замість коровая хліб сьвятий розділимо. А жити як? Трошки потерпимо нужду, та будемо робити, старатись та господарювати, то Бог нам і пошлеть, ваше превозходительство.«

Так казала Ївга, а Левко за нею, покляняючись, казав: »Будемо робити, та й заробимо, ваше... от як Ївга вас велича.«

— »Когда ж так, так вот как!« сказав губернатор і пійшов до своїх гостей, що їх там у других горницях сила-силою була, і незабаріом вернув ся і зараз до Ївги і каже: »Вот тебе триста і двадцать рублей, господа надавали: озьми себе на свадьбу.«

»Ні, вже сього не буде, ваше превозходительство! Не хочю і не озьму,« казала Ївга, укланяючись.

— »Зачим не озьмеш?« питав губернатор.

»Затим, що не озьму,« казала Ївга. »Як се таки можно? У нашому селі усі знають, що я жила у губернії і вернулась з такими грішми, що чоловік і у год їх не заробить, а я собі дівка, де їх узяла? Та така слава пійде про мене, що і не відхрестини ся і не відбожини ся! Такого навигадують, чого з роду і на думці не було і не буде і рід їх не діжде!«

— »Возьми, дура,« ще таки казав губернатор. »Ти за-муж ійдеш; што за нужда, што про тебя будуть говорить?«

»Та вже як хочете,« базала Ївга: »хоч я по вашому і дура, хоч яке хочете ще іменьня прикладайте, я не озьму, ей-же Богу, не озьму, хоч мені міх грошей давайте, бо мені добра слава милійш усього. Що за-між ійду, так вже б то мені і не треба доброї слави? Не знаю! і малі діти кпркати-муть на мене, почувши, що хоч не довго жила у городі, та таку велику суму принесла! Її заробити просто не можна, а ніхто не повірить, щоб пани без усього надавали. Сором буде і на людей дивитись!«

— »Ай, козир-дівка!« аж скрикнув губернатор. »Правда, правда твоя; ти умно розсудила: люди вездє одинакові, і по городам і по селам, і меж вами і меж нами. Ну, а жениху твому можно отдать деньги?«

»Як ви знаєте і як він зна,« сказала Ївга: »ще я йому не жона, не можу над ним командувати.«

— »Ну, так я йому їх і отдам,« сказав губернатор. »Он азьміот за то, що патерійол сидючи у-в острогі. Тепер ти поедь себе домой, а он тутича зостанеть-ся, та поедет з чиновником доказувать у глаза тим судьям, што ево у острогі держали; а с нево допросу не знімали. Прощай, козир-дівка!«

»Прощайте, ваше превозводительство!« сказала Ївга. »Благословіть же мене у шлюб уступаючи: ви мені і батько і отець і благодітель! Без вашої милости пропав би Левко зовсім, а без нього пропала б і я.« Та, сеє кажучи, поклонилась губернаторові тричі у ноги, як закон велить перед весільям, і поцілівала його руку і відходячи сказала: »Зоставайтесь же здоровенькі! нехай вам Бог віддасть за усе те добре, що ви нам

зробили! Дай Боже, щоб ні вам, ні діточкам вашим не лучило ся такої напасти терпіти і щоб з роду не знали судящих!» Так усе молячи Бога, і пішла з Левком.

Порадивши ся обо всім з Левком, що тепер треба робити, узяла в нього часточку грошей, заплатила хазяйці, хоч та і овсі не хотіла нічого брати, наняла собі підводу і поїхала до дому.

Застала батька зовсім немощного: з журби трохи не пропав, що й дочка його покинула, і син обікрав і втік, і не чути його овсі. Вона розказала, де була, як поворочувалась, як братік хороший хотів з'їсти Левка і як вона там бідкала та старалась, і як ослобонила Левка, а що Тимоха вже зовсім пропав і як наняв ся.

»Дурневі туди і дорога!» сказав батько. »Я й сам думав, де обзоветь-ся, щоб його таки віддати у салдати. Нехай йому Бог помога!»

Ївга розказала, зачим ще Левко не приїхав і як вона з ним обо всім порадилась. »А ви.« каже, »тату, не говоріть про Левка нікому нічого, буцім і чутки про нього нема.«

»Добре, діти!» сказав батько: »робіть, що знаєте, аби-б біля мене були, щоб було кому мене при смерті доглядіти.«

Аж ось у-вечері лізе пан писар з старостами до старого Макухи, се-б то за Ївгу рунічки брати. Писар поперед усіх і каже, що вже Левко зовсім пропав. Запали його і помчали швиди у губернию, та там катюга його кнутом бив, а далі і на каторгу послали і вже об-сім і бумага прийшла; та розвернув якусь бумагу і чита замість лепорта. А далі і став казати, що вже Ївзі без Левка ні за кого більш йти, тільки за нього.

так отсе він прийшов за рушниками, а щоб у неділю і весілля...

»А дзуски, поганий!« обізвалась Ївга з кімнати, та аж вискочила у велику хату, та до писаря: »Вон, бездільнику, з нашої хати! Я такому ледаці не тільки доброго слова, і гарбуза не дам! поживеш і сам, напивишесь людської крові, що нассав з людей, п'явка проклята! А вам, люде добрі, хоч-би ви старости, хоч-би ви і хто, одно слово кажу: і не говоріть законних річей, ійдіть честью з нашої хати; а ось як зараз не пійдете, погашу світло, вилазьте тогді помацки з хати, мов злодії, і безчестья вам не заплачу і усюди розказовати-му.«

Нічого старостам робити, мерщій за шапки та за палички, та мерщій з паном писарем з хати! Закивали пятами, скільки видно.

У-ранці писар до голови і підліз з хитрощами, не розказуючи нічого, який йому бенкет Макухівна Ївга зробила, та й каже: »Пане голова! Трохим Макуха стар чоловік, приймив пійшов на каторгу, син у бігах; йому б дати льготу; почали люде зносити общественне, а його б, по старости літ і по одиночеству, помилувати на сей год, чи не споможеться на той?«

— »Що се ти мене підводиш?« гримнув на нього голова: »чи ти знаєш, що я не люблю неправди? Я вам не Явдоким, прежній голова, що ви з-за нього, що хотіли, тут і робили по волості! Я хочу сам усім командувати, а не через вас, писарів. Зараз озьми людей і напади мокрим рядом на старого Макуху, щоб усю недоїмку зараз зніс. Нема, скаже, грошей, бери усю худобу, граб, розорай, продавай, самого тачи у холодну, облий водою, нехай мокне...«

»А дочку на господарстві оставити?« питався писар хитро, знавши натуру свого голови.

— »Ось я тобі дам zostавити! Я вам не Явдоким, щоб ви по своєму робили. Роби по моему: озьми, тащи і її; плахти, намета продай; не стане, коси обріж та продай. Я її дам, щоб не запобігала перш до писарів! Нехай зна, що я голова!«

Писареві того і треба було; нахватав понятих, цїновників, сторожів! Набігли хмарою до Макухи, зараз би то і скрині розбивати, і худобу продавати... Так бо Ївга зараз і відспала гроші, скільки казав писар. І на щó вже він там не требовав: і на дороги і на мости, і на калавурних, і на сьвітло у холодну, усе, усе Ївга поплатила, так що писареві нічого було робити, тільки почувавши потилицю йти до дому з своїм причетом.

Упоравшись з писарем і знаючи, що вже нічого боятись, Ївга, бачучи, що вже неділенька близько, давай поратись: хати помазала, столи, лавки позмивала, птицю купує, бо своєї вже дасть Біг, Тимоха нагосподарйовав! ріже, патрає, локшину кришить, паляниці вчиня. Горить діло! У п'ятницю убралась, шйшла людей прохати: того дружком, того піддружим, тих у старости, тих у бояре; напросила сваток, сьвітилок, батьків, порядників і усякого народу, якого треба на весільля і у почот і до порядку. Хто її питає, за кого вона йде? »за Левка,« одня одвіт.

— Та де-ж його узяти? його вже повели на каторгу!

»Та вже-ж щó буде, то й буде; а вже ви, дядьку, або тїтко, не віказуйтеся, услужіте сиротї.«

Здвигнуть плечима, а собі сьміють ся, та думають: »Чи не одуріла наша Ївга з великого розуму? Збираєть-ся на весілья, а жених там, де козам роги правлють! Побачимо, який з сього пива мед буде.«

У суботу зібрала Ївга коровайниця, бгають коровай, пісень співають, шишки ліплять, а тісто по назухам крадуть, скрипники грають, дружко поштує, старий Макуха порядок дає, а сам, хоч хто його і пита, ні чичирь, мовчить. От як усе готово, жінки поблагословили ся і стали коровай ліпити: у подошву положили вівса та гривню грошей, а зверху і почали накладати шишки, а там через увесь положили великий хрест, а поверх усього усе уточки, уточки, з тіста мудро наліплени. Як піч вже поспіла, от коровай посадили на лопату, дружко і почав:

»Господи Ісусе Христе, си́не божий, помилуй нас!«

— »А́мїнь тому слову!« крикнули старости.

»Спаси-бі за а́мїнь.«

»Старости, пани підстарости!«

— »А ми раді слухати.«

»Благословіть сей чесний і важний хліб у піч посадити!«

— »Боже благослови!«

»У другий раз.«

— »Боже благослови!«

»У третій раз.«

— »Тричі разом, Боже благослови!«

Зараз дружко і шурхнув його у піч, і затудили; дві молодиці, такі, що́ вже знали і слово і що́ як у якому разу треба, сіли біля печи і пильновали, щоб ніхто і не підходив і не дивився пильно на піч, а коли що, так зараз і від-

говорювали собі нищечком і силбовували через плече.

А дружко, узявши тую діжу, що вчиняли коровай, та й приліпив у середині чотири свічечки воскових і позасвѣчовав їх і накрив діжу кришкою; та узявши з підружжям та дві молодниці, які знали, що до чого, хрест на хрест діжу, та й стали серед хати під сволоком і стали діжу носити, співаючи:

»Ой піч ходить на ногах,

Діжу носять на руках.

Печи ж наша, печи,

Спечи нам коровай к-речи!»

та й бють діжу тричі об сволок, та й поцілують ся промеж собою, пара з парою; та тричі так робили, а далі і стали поштуватись; а музика знай гра! А народу-ж то, народу! повен двір, і у вікна так і лізуть. Еге, та хоч і порядкують, хоч і горілочки не цурають ся, що скрізь усім підносять та частують, а усе таки над Ївгою сьміють ся, що за кого вона йде? чого вона так мордується з сим весільям, коли молодого нема? та де йому і бути, коли вже він доси у самій Сибірі! Та й самі дружечки, що бігають за Ївгою по вулиці та співають весільних пісеньок, так тут приспівують до Левка, а промеж себе тихенько сьміють ся. Інший зустрічається, пита з хвоста: »хиба-ж молодий приїхав?« — »Та ні! се так щось буде!« зарегочуть ся, та й підбігають за друзками.

Вздрів же і пан писар Ївгу, що як краля йде поперед дружечок з розпущеною косою, бо сирота без матери, заквічана та убрана так, що ну! Уздрів — і його так і узяло за печінки! Зараз і надумав, який би то бешкет Ївзі зробити, що таки чи не піjde вона за нього? Підвернув

ся до пана голови, знав, з якого кінця зайти, а той зараз і крикнув: »Не заступайся за Макуху! Я знаю, що Левко утік, а вони його ховають. Ійди, перетрусися усе; коли ж нема, бери і старого і дочку, при їх у холодну. Я вам не Явдоким; я люблю, щоб по моєму робилося, а не по вашому!«

Вёрнулася Ївга з дружечками; от би вже лагодитись і на посад сідати, бо зовсім вже впорались, так бо молодого нема! Усі люди ззираються, сьміються нишком, щоб з того буде, а Ївзі і нужди мало: проворненька, веселенька, скрізь мотається, сюди зазирає, туди загляне і збирається дружечок усажовати. Аж шусть! пан писар з командою: »Де ваш Левко мандрований?«

Ївга веселенька, підбігла до нього бистренько і каже: »Не турбуйтеся, пане писарю, він зараз буде. Просимо на хліб, на сіль і на весілля!«

»Ви передержанці!« заревів писар: »ви передержуєте біглих? Десятські! шукайте скрізь, викидайте усе на вулицю, бийте, ламайте, шартуйте усюди, поки знайдете злодіяку. А затим беріть старого, тащіть його до правління з дівкою, обірвіть з неї і квітки і ленти: вона рештантка, поки знайдеться Левко!«

— Та осьде я і знайшовся, не шукайте! обізвався хтось за писарем. Зирк! аж то Левко!... Левко, таки сам, гарний та бравий: у міщанській свиті, поясом каламаймовим підперезаний, шапка висока, з червоним верхом і з сірою околицею, і за поясом вже й хустка, червона та красна, шовкова, з великими квітками, такої по селах не видно. Став перед писарем, узявши ся у боки, і каже: А на-що я вам, пане писарю? Ось осьде я!

»Бер... бер... бер... ррїть його!« ледве промовив слово писар, зжахнувшись, що той Левко, про кого він думав, що вже давно у Сибірі, а він тутечки і є перед ним: »беррїть,« каже, »його, та у колоду! Він воряга, злодіяка, шибеник, утік з Сибіри.«

— »Врїош, бездельник!« закричав за ним — хто ж то? пан від самого губернатора... »Озьміть його под калавур!« Потаскали раба божого самого у ту яму, щó копав для другого! Се ж усеґда так бува!

Зараз пан став розпирошувать про Левка. Усі ж то у-в один голос сказали, що нема за ним ні одного качества, і що вони і тоґді писарю так говорили, а щó він писав, вони не знають. Та щó тут довго розказовати? Вивів у сім ділі усі кінці, як писар плутовав і тут і по судам з секретарями. Дойшло і до того, як і волость обдирав з-за голови; не минуло ся і голові, що нічого не знав, а писар їм орудовав, а він усе тільки кричав: »я вам не Явдоким, прежийї голова!« а таки був занузданий писарем добре.

Швиденько пан упоравсь і попрощавшись, казав Левкові і Ївзі: »Начинайте тепер свою свадьбу, а я поеду у город, приньму ся за судящих,« і поїхав.

Зараз уродилось і весілья: дружечки за-співали, скрипки заграли, пійшли чарки по добрим людям, пють по повній, тільки знай чарки на лоб перекидають, та знай дивують ся, як Ївга у губерні меж панами та перед самісіньким губернатором поворочувалась та старалась об Левкові, і як така викрутила його з біди. Ста-

рий Макуха, сидючи на полу, знай людям усе розказовав, а ті тільки цмокають, та усї-ж то у-в один голос приговорюють: »от козир-дївка, так, так!«

А завтра-ж то увесь почот у прехороших подарках, звінчали наших молодих, та як учистили весілья, так ну! Три дні так добре пили, що ніхто так і не затамить: і наряджали ся хто журавлем, хто ведмедем, хто жидівкою, були і циганки і Турки, і усяким народом переряжували ся, усе з радощів, що козир-дївка узяла своє. Пійшла від усїх козир-дївка! А що вже обдаровали молодих, так гай, гай! Дружко аж охрип мекекекаючи, та хрюкаючи, та ревучи усякою скотиною, що молодим даровали.

Не минуло ся ж і секретарям, що брали з писаря гроші та Левкове діло вертіли, як хотїли. Достало ся від губернатора і справнику і усїм судящим, що усе здавались на секретарів, діла не хотїли знати, а підписовали те, що їм подавали. Відригнулись і самому судьдї бублички, що тільки їх пхав у пельку, а хто страждав, так він того і знати не хотїв. Писар перш слухав з холодної, як добрі люде гуляли на весільдї, та аж патли собі рвав, що не йому достала ся козир-дївка, а далі пійшов у ту дорогу, куди мав запровадити Левка, таки прямісінько у Сибір. Голову змінили, щоб не бришкав, що »ось ми то! Я вам не Явдоким!« а сам нічогісінько до ладу не вмів розпорядковати.

А наші молоді пійшли жити вибрикуючи! Ївга і тут мудро зробила: що пани у городі грошей їм надавали, вона на весілья не дала

усіх прогуляти; а як відняли весілля, вона і прийнялась знов з Левком за господарство: стали впять до них люде з'їзжати, завела ся усячина і пійшло у них дуже гаразд. І старому Макусі дуже добре було: його і почитовали і шанували по-старосьвітськи, і усього, чого забажа, усе йому і є. А Ївга, вже вона і за-мужом, вже вона і молодниця, вже і діточок наводила, а у людей усе вона »Козир-дівка!«

VIII.

СЕРДЕШНА ОКСАНА.

(Любий моїй жінці Анні Григорієвні Квітка.)

[I.]

Нема на світі нічого луччого і Богу милішого, як серце матери до своїх діточок! Скільки б їх у неї ні було, чи десятком Бог благословив, чи тільки одним-одно, для неї рівні, жодного любить, усіх рівно пестує, за усяким рівно вбиваєть-ся. Девять здоровенькі край неї, потішають її, а одно морщить ся, кисне, недуже: вже вона за ним вбиваєть-ся, тужить, вже й боїть ся, щоб ще дужче не занедужало, або щоб — нехай Бог боронить — щоб ще і не вмерло! Вона їх обмива, обпатрює, обшива, зодяга, і ніколи-ж то не втомить ся, ніколи не поскуча з ними, і усяка робота на діточок їй неважка. Коли з дітей є яке шалівливе, неслухняне, то батько, як батько, гримне на такого, скубне, щипки дасть, попібе; а мати — як мати! Вона почне його уговорювати, пестувати: »Не роби так, синочку! не

ходи туди, голубчику! Так не гаразд: ти мені досаждаєш. Я, глядячи на тебе, частісенько плачу, та думаю: коли-б то він схаменув ся та покинув таке робити, та слухав би батькового вченьня, та пожалював би моїх слізочок, то ще з нього був би чоловік, ще б я дождала на старости радувати ся, глядячи на нього.»

Нехай же тепер усяк про себе згада — бо хто не був з-молоду шаловливий? — від чого більш жаль візьме: чи від батькових скубок, або хоч і пужки, чи від материнного голубленья? А ще як яка часом заплаче, так — Господи милостивий! усі пакости покинеш, і на вечерниці з місяць не навідаєш ся, і зробиш за трийох. Що то мати! сьвяте діло! Господь милосердний, як є Він на небесах, так замість себе дав нам на землі родителів: батько щоб навчав та до розуму доводив; а щоб чоловік молодий з дуру не затужив та не збив ся з панталику, так тут мати з такою любовню, як є сам Господь милосердний до нас грішних.

Ось против чого я трошки закинув про материнське серце і душу.

Була удова, Векла Ведмедиха, і що-то жінка: на усе село! розумна, розсудлива, богобоязна і чесного роду. Було і сам голова частісенько до неї за порадою, і вона такий совіт добрий дасть, що не тільки голова, та і усі старики так не придумують, як вона скаже, і усе гаразд буде по її. Сама ж було не ходить до волости і ніколи не розпитує: чого і зачпм зібрала ся громада? її і нужди мало ні до чого. Прийди ж до неї за порадою об якім хочеш ділі, так-так! вже добре навчить. Тяжко розумна була!

Була собі і заможненька. Була в неї земелька, скотинка, був і вітрячок, та як зостала ся удовою, то і пороздавала усе: землю на скіпщину, вітряк з мірки, та усе чесним, богобоязним людям, щоб не з'обиждали її і щоб у срок зносили, що треба. Скотинку попродала і стала собі з копійки жити.

Вже її Охрім вмер, а тут стала ревизія. От, після Семена, пішла вона до волости, почувши, що громада зібралась. От, увішедши, вона помолилась Богу, поклонилась голові і усїм, як довг велить, і стала казати: »А що, пане голова, і ви, панове громада! от вже і Семена пройшло, Покрови святаї швидко діждем ся, а десятник до мене ні разу не заходив і не загадовав об подушнім.«

— Тадже твій Охрім вже вмер? казав голова.

— »І состоїть ізключенним із ревизских сказок і з общественних відомостей,« підхопив писар, мотнувши патлами, і покинув писати.

»Та знаю, що вмер,« казала Векла, »і стоїть заключенним у відомости, як пан писар по письменному каже. Та я таки усе хочу за мого Охріма платити, аж поки жива буду. Спаси-бі Богу, мені є з чого зносити, і буде веселїш, що я за душу Охріма — нехай царствує! — буду платити, та й сама буду бодрити ся, що і я, мов чоловік на свїті, туди-ж за добрими людьми, зношу цареві і свою копійчину на військо, що нас оберіга. Та й з общественного не виписуйте, нехай і я буду зносити, по-чому там з душі.«

— Та як можно, казав голова, щоб женська душа та платила подати?

— «Казуснеє діло!» обізвавсь таки писар, штрикаючи себе пальцем у лоб. «Не імієть-ся приміру. Треба-надобно ізпросить у господина ісправника розрiшення.»

«Та нічогоїєнько сього не треба,» сказала удова. «Ти таки, пане писарю, і не розрiшай ся і не кажи ся, а ось-що, панове громада, зробіть: впишіть лишень якого каліку або бідного спроту, а з мене справляйте. Нехай таки я не даром жити-му на сьвітї.»

«Хиба так, хиба так!» загула громада, і зробили по Веклиному, і пійшла по селу слава, що Векла стоїть у ревизії і подушне платить.

«Так і треба,» Векла було у-в одвіт каже, «лучче ж мені від достатку платити, чим з спроту та з бідности требовати. Адже і я у царя нашого чоловік, зможу за людьми зносити! Дочку віддам, приймат буде, за двох буду платити.»

Вже туж-туж Векла дожидала зятя. От-от після Зачаття, у Пилипівку, почнуть старости швандяти до неї, бо вже її дочка, Оксана, як діждемо Різдвяних мясниць, то буде їй шіснадцятій год. А що то за дівка була! Білявенька, моторненька, швидка, прудка, на річах бойка, против усякого звичайненька. Де вона, там з неї і регіт і сьміх, і іграшки і вигадки. Як що в матери не було ніякого хазяйства, а усе жила з копійки, то Оксані нічого і робити було. Чи вчинила хлібця чи спекла, мерщій до подруг: там її ждуть, дожидають, як об весні ластівки; бо як защебече, як забалаянтрасить, так усім весело, хоч цілий день слухав би її; а вже розсьмішити так їй подавай! Коли-б мертвий чув, як вона баляси точить, то і той би розреготав ся, не то

вже живий, що так і лягають від сьміху, де вона у беседі. На вулиці, на вечерицях, у колядці наша Оксана перед веде: без неї не знали б, що і робити.

Мати було почне її зопиняти: »Сиди, до-ню, дома; чого таки бігаєш? чом не робиш? Озьми лишень або пряди, або ший: нічого не вмієш.«

Кинеть-ся було до матери на шню, обнима її, щідує, примовляти стане: »Матусенько, рідне-сенька, рибочко, голубочко, перешлочко! Не зопиняй же мене! Я-ж собі ще молода; нехай же я погуляю, як тая птичка на волі під небесами літає. Буду згадувати своє дівованья, що я в тебе як рибонька у річечці гуляла, куди хотіла, туди плавала, та тебе дяковала, що ти в мене матусенька жалістлива, добра, пестувала мене. От вже як пійду за-між, надіну очінок, тогді вже нікуди гуляти, тогді вже зопиню ся, тогді вже приньмусь робити: рук не покладати-му, і му-жика і діточок буду обшивати, і тебе, мамочко, що ти в мене була така добра, жаловала мене, пускала усюди гуляти.«

— »Коли-то ще буде!« стане стара казати. »Звикла бігати та гуляти, так хто тебе присадить за роботу? Та чи вмієш ти що робити? нитки не виведеш...«

»І вже сього, мамо, не кажи! Я, дивлячи ся, як ти робиш, усього навчила ся. Ке лишень гребінь сюди.« Зараз вихопила у матери гребінь і почала прядти, — аж хурчить веретено, а вона нитку виводить тонку та довгу, а тут пісеньки весняночки співа. Стара дивить ся та ди-вується.

»А щó, мамо, не вмю, скажеш, прясти?« та покине гребінь, та за рунник, щó мати вишива їй-же на придане, і почне такі-ж квітки ставити. як і мати, і заведе весільних пісеньок. То мати аж сплесне руками, і рада б то, що таке добро росте, і весело б то їй з нею, і жалкує її зоставити біля себе, щоб не сумовала, і боїть ся її пустити, щоб часом... дівча молоде, щоб не загубила слави... Далі. скрізь зуби, ще тільки намірить ся казати: »Та їйди-ж, їйди,« вже та і схопилась, вже і на шиї у матері, вже і виціловала, вже і побігла... і дверей не зачинила... вже тільки чути, по вулиці їйде і виспівує.

Нехай же коли мати хоч трохи зморщить ся, що або недужа чим або що таке, вже Оксани з хати і не виженеш, вже усе забула, і вже хоч у дружки сама перша приятелька кликати-ме, не пійде ні за-що. Вже від матері ні на пядь; усе їй у вічи дивити меть-ся, усе питати-ме: »Щó в вас, мамо, болить? Чого ви бажаєте? Чи не покликали знахурки? Чи не розсердила я вас чим, та се ви не кажете, та стогнете, та жалкуєте на мене.« Там уже як пристане, та й відведе від матері усяку журбу, усяку тугу, та хоч-би й справді недужа була, то Оксана її розвадить, розговорить, і мати лихо забуде.

А хоч-би яка весела була, та побачить старця, каліку або погорілого, вже вона усе покине, зараз до нього, розпитує, розпрошує, озьме за руку, поведе до себе, нагодує, обділить чим Бог послав, на дорогу дасть і випроводить за село. Тільки і видко її, як вона коло бідности веть-ся та знай слізеньки утира. Обділила, випроводила, слізеньки втерла, біжить... вже впять у беседі, вже і верховодить впять, як була.

Отсе-ж тільки що весна настане, і сонечко позлизує сніг де-з-яких горбиків на піску, вже Оксана і зібрала свою команду: шатнулась, мотнула ся з кінця в кінець, веде низку дівчат і приговорює: »Та чого ви будете сидіти по хатам? Бог дає весну, сонечко пригріва, вітерець тепленький, годі вам по запічкам тулити ся! Не обридла вам зима? не докучило киснути у хаті? Будете старі, тогді ще належите ся по печам, нагримаетесь з мужиками, наластесь з діворою. А чим будете згадувать свої молодні літа? А бодай вам весело було! (се вже в неї усім і завжди така лайка була). А нуте лишень, побіжимо!... а беріте ся у хреника, у ворона, поведем кривого танця, коровода, кострубонька, у жони.« Зараз і попарувала усіх. Вже усі дівчата гарні, усі прибрані, усі повпряжані, та ба! її знати від усіх. Така баєва юпка з рукавами, така і плахотка, і запасочка, і коси так убрані, і бачить ся їй рунником так-же підперезана, і усе, усе так і в неї, як на усіх дівчатах — еге, та щось усе не так. Усе на ній так штепненько, чепурненько, общипано, так усім дівкам краса, тільки б на неї одну і дивив ся.

Тільки почують дівчачий гомін на вулиці, то їй повзуть з хат і діди і баби і жінки, і молодіці повибігають, та щó-то! і дівчата уся висипле з хат, і всі кажуть: »А ходім лишень на вдвіря, вже Оксана розгуляла ся.« І посідають удовж по вулиці на завалнах, на колодках і, де можно, по-під тинами. А парубоцтво ж, врядивши ся по своєму, шапки на-бакир, люльки позаягають, та купами ходють кругом дівчат, та аж облизують ся, дивлячись на Оксану. І вони і увесь народ, щó по вулиці дивить ся, одну її ба-

чуть, на одну дивлять ся, про одну Оксану говорюють...

От і попарувались дівчата у хрещика, от і гроби стали — та й чкурнули... фіть-фіть! Не родив ся той чоловік, хто б Оксану піймав! Хтоб гробами ні став, хоть-би з парубків, хто прудко біга. — і не кажи, щоб її уловити! Хто її зна! Усеї бігають — то під ними аж земля стугонить, засапають ся, задихають ся, спотикають ся, лнша сторчака дасть такого, що... тільки друга біжить швидче закривати її... Побіжить же Оксана, так на вдивовнижу! Біжить, неначе муха летить, до землі не доторкаєть-ся, тільки знай ніжками дрібненько перебира, а рученьками не мота, а тільки буцім і протягне, щоб-то піддати ся, та тільки що підпустить до себе близенько... дриб, дриб, дриб... вже тільки й бачив. Сама ж то ні зогнеть-ся, ні згорбить ся, як струночка!

Набігались у хрещика, виморила усіх, давай короводи водити. Повела кривого танця, так що другі дівчата! їх і не видно за нею. Як зірочка вечірня меж усіми зірками, як утінка по воді пливе та вихилиєть-ся, та головою поводить, та веселенько на усіх погляда: а як заведе пісеньок, знаєте, що при короводах треба співати, так як та сопілочка або тихесенький дзвоник... Усеї прочі співають на увесь рот, а вона і губоцьок не роззіва, та її голосочок чуть від усіх, що так за серце і бере, усе б її й слухав.

Яково ж то було Веклі, матері її, дивитись на свою доненьку, що, хоч вона була і її дитя і що кожній матері своя дитина мила, а тут сама бачить, що її Оксана краса усьому селу і що усеї люде зібрались за-тим, щоб подивитись на Оксану, і що усеї у-в один голос не перестаючи похваля-

ють її милу Оксану. Як прийде вже до дому зовсім у вечері, тут вже мати цілує, цілує свою доню, вицілує її усю, приговорюючи: »Ти моя донечко, ти моя ластівочко, ти моя краса, ти моя слава: через тебе я й весела і здорова, і від людей у почоті! Ти мою старість веселиш, ти мене на сьвітї держиш...« і усякими такими приговорками довго-довго пестує свою дитину.

А Оксана ж то й мовчить? Ну, ну! Та собі цілує матері і руки і щокп і голову, і собі у-в одвіт: »Мамочко, голубочко, моя ріднісенька! та я-ж вся у тебе, у мене твоя натура. Аби-б ти була здорова, весела та не переставала любити мене, так я землі під собою не чую, мені так легко, полетіла б мов тая птичка. Що ти любиш мене та жалуєш, від того і я така веселенька і ні об чім не думаю, тільки б тобі вгодити, розвеселити тебе. Ти-ж в мене сама матусенька! Нема в мене ні батенька ні братіка ні сестриці, ти мені і сонечко і місяць, і здоровячко і щастячко... Я-ж знаю, що і я в тебе одна, як тая порошинка у-в оці, то я себе так і держу, щоб ти веселила ся через мене до кінця віку свого, щоб радовала ся, гляючи на мене і чуючи добру об мені славу. Матіночко, ріднісенька! не віддавай мене за-між. Мужика треба любити, а я не хочу нікого любити, тільки тебе, матусеньку мою, зірочку мою...«

Векла і слуха її і не наслухаєть-ся; дивить ся їй у тії оченьки, що як небо синє блистять, дивить ся, любить-ся, поцілує їх, перехрестить дитя своє, здихне, підведе свої очи до Бога милосердного, подума: »кому таке добро достанеть-ся?« сплакне, та й стане Богу молитись.

Така дівка, як наша Оксана, не вже-ж то не вподобалась парубкам? Не знаю! Чи був же то хоч один з них, щоб не гострив зубів на неї? Жоден би заслав людей до неї поперед усіх; так боялись-бо гарбузів. Не один запитовав ся заньмати її, так, знаєте, на женихівське діло; так куди-ж! ні приступу! У беседі зо всіма і говорить і регочеть-ся і підсьміює, і що хоч кажи, буде слухати. Запигає ся ж заняти її або ихнути або ногу підставити, щоб спіткнулась, як водить ся у парубків, що залицяють ся до дівки... не знаю! вона так відріже, так обсоромить усякого, що не знати-ме, на яку ступити.

Де-які сьмілійші, так ті так напростець стануть казати: »Оксано! я тебе полюбив, щиро, крішко полюбив; оттака і така у мене худоба, отто і то є; пійдеш за мене? присилати людей?« Вона зараз у-в одвіт: »Спаси-бі тобі, чоловіче добрий, що ти мене полюбив: мені весело, як мене люблять; а людей не турбуй. Не те, що за тебе именно не хочу, я й ні за кого не хочу.«

Так було і матері скаже, що не хоче за-між, як до неї, до старої, прийдуть самі батьки або матери, щоб сватати Оксану за сина. Стара Векла було людей розвадить, почастиє, та з тим і відпустить, а сама приньметь-ся за дівку: »Скажи ти мені, зділай милость, Оксано, де твій розум, де голова? чом таки ти не пійдеш ось за сього? Так відрізала й тому й тому (тут усіх згада, що сватали її), от і тут те-ж. Коли-б, сказати, люде які-небудь, а то-ж люде на усе село. Що ти з собою думаєш, моя дитино?«

— А те я з собою думаю, мамочко, що не хочу за-між за мужика.

»Що се ти здумала, доню?« аж скрикнула Векла, сплеснувши руками. »Чи не здуріла ти? За кого-ж ти думаєш пійти?«

— Ох, мамочко ріднісенька! Я й сама часто про себе думаю, що троха чи не обожеволіла я! А вже що хоч роби: хоч лай мене, хоч бий, а як здумаю йти за мужика, так мені і світ немилый! Ось бач що. Як і стала я на ноги схвачувать ся. і росла і виросла. то усе і від тебе і від людей чую і сама бачу, що я хороша та красива, що й у селі у нас такої нема. Та як ще й натура придалась у мене така весела, що мене усі люблять, так у мене і зароїлось у голові: не хочу за мужика та й не хочу. Пішовши за мужика, треба покинути об собі думати. що як би нарядитись, як би убрати ся. а пійти лишень на вгород. у поле. і дома возись із діворою, товчись, і тільки і знай. що дома порай ся, мужикові годн і слухай його і поважай, а коли ще і пошібе. так ти і терши. Не хочу за мужика!

»Кого-ж тобі треба? за кого ти думаєш пійти?«

— А ось, мамо, що. Коли-б ми жили у городі, то я б з своєю красою швидко б знайшла собі якого панича. А як ми живемо тут, у селі, то я б пішла за кунця або за поповича. Ох, матусенько моя! (та сеє кажучи і кинулась до матері на шию:) як-би мені таке щастя! Що-то люблю, щоб у розкоші жити! Не поратись нічого, а тільки хороше жити, щоб пити й їсти і хороше ходити було що. Та як згадаю, що як я тебе тогді шанувати-му на старости. так і себе не тямлю від радості! Буду тобі годити, буду тебе ніжити, чого забажаєш. усе поставляти-му.

Сама не з'їм ні зіпю, а усе об тобі убивати-му ся...

Довго і пильно на неї дивилась стара Векла, далі як заплаче: »Господи милостивий!« каже. »Та справді, Оксано, чи об своєму ти умі? Відкіля такі думки тобі прийшли!... Се я винна, що натолковала тобі об твоїй красі: матері усяка дитина хороша здається. Та хоч-би й так: хіба-ж усі хороші йдуть за паничів або за купців? Потурай, буде хороша як тая квітка, а таки йде за хлібороба; і у полі з ним робить, і дома порасте-ється, і краса її не пропала: вона породила дїточок і дякує Богу, а дівчата її теж красиві, як і вона була. Та от і я: і я була на усе село дівка; не то що по селу славилася, та і проїзжаючі пани, як уздрять мене, та аж з коляси от-поти вилізе, та дивить ся та хвалить, а инший аж шапку зніме та скаже: »здраслуй, красавиця!« Та я-ж не дуже що подумала і не загордилася, а таки як лучив ся чоловік з наших, пійшла за твого батька, за Охріма, хоч і удовець був, та чесна душа була, і жила за ним, дякуючи Бога милосердного. Ей, доню! кинь такі горді думки. Се тобі смущенне від нечистого, Господи нас борони від нього! Гляди тільки, щоб тебе сі думки не завели у погибель — нехай тебе сохранить Мати Божа!« Та й обняла дочку, стала її ціловати і хрестити.

Оксана й каже: Як хоч, мамо, а поки така думка є в мене. Буду слухати, що мені казати-менш, буду й сама розбирати.

Оттак часто вони собі міркували; і стара, то просючи то плачучи, довела таки дочку до того, що сказала: »Що-ж, мамо! пійду і за мужика, аби-б чесний та добрий був против тебе.«

Аж ось і дучив ся швидко парень важний. Один собі, ні батька ні матери, нікому буде орудовати. Сам собі хазяїн, а добра усякого, хоч скотини хоч поля, чимало: парень молодий, друзьяка, роботящий, смирний, не пющий, і вже ні з ким ні залаєть-ся ні заведеть-ся, та чорнявий та красивий. Стара Векла обома руками ухопилась за сього (Петром його звали), і сама Оксана і сюди й туди, і вже не дrouchись сказала: пійду, тільки нехай об осени.

»Дарма, й підождемо,« сказала Векла зрадовавши ся.

[II.]

Як тут... і розказувати не хочеть-ся!... Отго у ту слободу, де жила Векла з Оксаною, та прийшли салдати на постой. Щоб-ж тогді стало ся з дівчатами! Самі себе не тямлють з радощів! Ой, згадаймо лишень, братця, свої молодії літа, як ще ми парубковали: чи втямки вам, як було прийдемо на чужі вечерниці, то дівчата як ясочки коло нас, і вже на своїх не хочуть і дивитись. Звісно, їх дівоча натура: сьогодні уподобала червону скиндячку, завтра зелену, а червону під ногами топче, і байдуже. Сьогодні бажа молодшої каші, а завтра вже і не треба, давай їй коржа з салом. Сьогодні милий їй Стецько, з ним жартує, з ним женихаєть-ся: коли ж побачила завтра Хведька, та ще з чужого села, то вже Стецькові й цур і пек, і не заньмай її і не руш її; вона тебе й знать не зна і відати не віда, їй тільки і милійший усіх Хведько... та й то на сьогодні тільки, а завтра знов кого уподоба. А вже найпаче як вздрять служивих!... У, до сього торгу

вони пішки. Як їм мундер, а ще нуще усі, і тільки побачить доведеть-ся, то вже усе забула, і нічого не чує і нікого не бачить опріч усів. Оттака натура усіх дівчат! Усі вони одним миром мазані...

Так було і теперички. На тутешніх парубків ніхто з дівчат і не дивить ся: усе б їм салдати та салдати! подавай їх і на вулицю і на вечерниці і усюди. Так бо царські служиві не те думають: йому треба муніцію справити, мундер налагодити, спочити; ніколи їм за дівчатами. Чимало вони світу пройшли і усюди-ж то дівчата їм на шию вішались, і вже стали ні по чому. Дівчата, бачачи, що їх постояльці не займають, прийнялись за свої хитрощі: порозряжують ся, повбирають ся так, що ну, і саме у таку пору, як салдати на мунітру збирають ся: от Мелашка ухопить відра і йде по воду як-раз против салдатів. Зострілась з Наталкою, щоб йде за чимсь до дядька. От як зостріли ся, та й давай базікати, то об скиндячках, то об черевичках, то не-знать об чім: як тут гульк! відтиля Домаха. відсіля Івга, а там Хвеська та Педора, та ся та та, та й назбираєть-ся їх до сина. Балакають, балакають про меж собою, та й посідають на колодках, усе балакаючи, а на салдатів буцім-то і не дивлягь-ся, а в самих аж жижки трусють ся, думаючи: »коли-б оттой високий та чорнявий заняв мене!« Та так усяка сидить і дожида аж до пізнього вечера. А матери самі: ждуть дочок — нема; нічого робити, сама води наносить, сама розведе, піч затопить, вечеряти варить: нехай, каже, дівка погуля.

— Де то ти, доню, так довго була? Але вже й нерано. Де то так запізнилась? питала

мати нашу Оксану, що прийшла до дому притьмом у вечері.

»Де була?« одвіт дала Оксана, знімаючи свою білу нову свиту, скидаючи баєву червону юбку, а з голови ленти та скиндячки, і покладаючи усе гарненько, що на шіл, під голови собі, а ленти заворочуючи у бумажку і ховаючи з хрестами і намистом у свою скриню. »Де була? Дивилась з дівчатами на москалів. Що то як гарно муштру викидають! як один! То все їх вчить їх старший. Кажуть, нема і у всім селі старше від нього. Та який-же то, мамо, розумний! Та як його усі слухають! Що скаже, так усі мерщій і роблять. Коли крикне на них, щоб підняли рушниці, так як-раз і піднімуть, аж забрязкотить усюди... Так весело, що не можна!... І куди їм скаже йти, чи на-право чи на-ліво, тільки крикне, так ніхто й не спорить, усі стіною так і йдуть. Що то десь розумний! А що вже красивий, так і міри нема... Чи ти, мамо, солила дрова?«

— Що ти, що ти, що ти? Бог з тобою! крикнула Векла на дочку, що вхопила пшона у жменю та й почала по принічку посипати, мов солить страву. — Чи ти одуріла, чи обожеволіла? що се ти робиш?

»Бач!... тьфу!« схаменувалась Оксана і покинула пшоно та ухопила віник та давай хату местн.

Тут влять мати гукнула на неї, поприкаючи, що не-знаєть що робить: Чи о своєму ти умі? Чи то вже надивилась на садатів, так вони у тебе у голові?

»Та ні, мамо; цур їм! Будьто усе на них і дивитись, як їх той старший вчить... А як дуже

кричить! Його далеко чути: вже так, що голос! Як стане перед ними, то як орел. Височенький та пряменький як стрілочка, і уся є невеличкі; чорнявий собі на виду...»

— Хто там такий чорнявий? питала мати, засмажуючи борщ, у Оксани, щоб поскладовавши ручки сидить на полу та усе своє дума і про те тільки й розказує.

»Та то я, мамо, так собі: то я про старшого...« та й задумається. А далі впять прийметься розказувати: почне про Явдоху, а зведе на старшого: розказує про Хіврю, а зведе на старшого... А мати, знавши про свою білоручку, що вже не прийметься ні за віщо, і байдуже: усе сама порастеся і не прислухається, щоб там дочка розказує.

І за вечерею Оксана закидала про старшого, а мати й не слуха, та десь і усю ніч нашії Оксані снилися салдати... а не так салдати, як їх старший...

У ранці чи зробила що чи ні по своїй натурі, побігла до подруг, щоб впять зібратись їм дивитись на муштру. Підмовила, і веселенька. Не гаразд з матірю пообідала, вже й чкурнула, вже й на колодках, вже й дивить-ся...

Аж вбігла смерком наша Оксана у хату до матері. Раденька, веселенька, сьміється, шебече, бігає, сяде, впять скочить, кидається матері на шию, розказує, і де була, й що бачила, і з якою дівкою говорила, і як салдати муштровались, а про старшого ні чичирк. Кругом коло нього що було, усе розказує і тільки б про нього що сказати, то й замовчить, задумається, і так як-раз як поломя спихне, зачервоніється, засоромить ся, рученьками закриється, перемовчить, та впять за своє: поратись кинеться, то й гляди, те ро-

зілля, те переверне, те розібе. Мати стане на неї гримати, а вона жартує, регочеть-ся, та й розвадить матір.

Се ж така була сьогодні. Завтра ж то як увійшла у хату, так неначе і не вона. Смутна, невесела, очи понурить, сидить — ні з місця, і мовчить як стіна. Чого мати ні спита: »не знаю, не бачила, не чула, не доглядалась«, от і уся розмова. Мати коло неї убиваєть-ся: »може хочеш сього, того?« розважа усім, а Оксана й не слуха її. Вечеряти не схотіла, і лежучи усе тяжко здихала.

Що-ж се стало ся з нашою Оксаною? Мабуть що не даром? Еге, так таки й є, не даром. От бачите: прийшли у ту слободу, де вона жила, салдати на постій, а над ними був капітан, і збирав їх на муштру над вечір, а дівчата сходили ся дивити ся на салдатів та розглядати б то, з яким би то опісля пожартовати. От меж ними і наша Оксана. Вона на салдатів не дуже й доглядала ся, а усе дивила ся на капітана: який-то він бравий, який молодий, який красивий, який проворний, і усе його розглядувала, так що опріч його нікого й нічого не бачила. Отто у перший вечір, так і хочеть-ся, так і кортить її, усе про нього матері й щебетала.

На другий день вийшла зарані, а тут і охвицери вийшли і капітан з ними, та як ще не усі салдати позбирались, так охвицери і давай з дівчатами розговорювати, та сьміяти ся, та дещо вигадувати. А капітан накинув оком Оксану, та й почав її хвалити: »Яка-то вона,« каже, »красавиця! Скільки,« каже, »ні? походив по сьвіту, скільки чого ні видав, та не видав такої красавиці і меж панянками. Се« каже, »чудо!« Се все

Оксана чула і як на огні горіла. Далі, як підійшов до самої її, так вона б скрізь землю провалилась. счезла б, забігла на край світа. Він почав її розпитовати: так що-ж бо! Пита: »Де ти живеш?« А вона каже: »Оксана.« — »Є в тебе мати?« А вона каже: »Позавчора.« І сама не тямить, що каже. Далі погладив її по щоці, та й каже: »Не стидись, душенька! Ми познакомимось з тобою.« Тут вона трохи-трохи не сказала: »Та я вже й так вас люблю!« так бо язик у неї не повернув ся, засоромилась і світа не побачила. А дівчата-ж то, подруги її, аж регочуть ся з своїми охвицерами, не так як Оксана, що й слова не підбере, що йому й сказати. Поки салдати муштровались, то капітан частісінько поглядав на Оксану, а та з нього очей не зводила, так і пильновала на нього, і вже в неї серденько так і беть-ся, як тая рибонька на удочці, а на душі-ж то так весело, превесело, що й розказати не можна! Опісля усіх дівчат пійшла до дому Оксана: як розійшлись салдати і як капітан, ідучи біля неї, зняв шапочку та сказав: »прощай, красавиця!«, так вона й не стямилась, і отто така весела прибігла до матери.

На другий день побігла Оксана поперед усіх на муштру дивитись. Що-ж? дивить ся, аж її капітан вже з другою дівчиною стоїть, жартує. заньма її, а вона-ж то, і при людях і посеред вулиці, і ще куди-ще до вечера, а вона сьміється та регочеть-ся, що вже радісінька, що її капітан заняв. Так-то думала Оксана, дивлячись на се; та їй чи досадно стало на капітана, що він, де вздрів дівку, та й почав її заньмати — і стида йому нема! чи стидно за дівку, що не втіка від нього, та й сама стоїть з ним і розго-

ворює, — та від сього аж поблідла, затрусилась, та мерщій і вернулась до дому. А коли правду сказати, Оксана і сама себе не тямилася: вона думала так, а се їй було досадно, що капітан за няв другу, а не її. Знаєте, серденько в неї молоденьке, сама себе не розбере: полюбила капітана, защемила серденько, та як з-роду в-перше, так вона й сама не зна, що з нею є...

От у такім горі вернула ся до дому, ледве-ледве дійшла, — і усе у її на думці отта дівка, що не постидила ся з капітаном розговорювати, та й той капітан... бач який! нехай би возив ся з своїми салдатами, яке йому діло до дівчат? Хиба ми йому рівня? Жартуй собі з панянками!.. Так бо нічого б і не було, як-би вона втекла, а то й стоїть і регочеть-ся... у, безстыдниця! Побачила б її мати, що б тогді їй було? Оттак-то усе сердилась і на неї і на капітана увесь вечір, і як спати лягла, то усе у неї одні такі думки та гадки, аж сплакне сердешна, як їй допече до серця, що дівка себе не поберегла і що капітан опісля посьміється з неї.

Чи спала чи не спала, а в-ранці ухопила відра і пійшла по воду — і троха чи не в-перше з-роду! Бо й правда: де криниця, а вона потягнула аж геть вулицею до базарю, думаючи: там близько кватера капітанова, то мабуть вже учорашня дівка снує коло неї, щоб тільки з ним побачитись... »Та вже не я буду,« аж крикнула Оксана, »коли тільки вздрю її з ним, то дале-бі, що матері її скажу! Нехай зопинить її, нехай вона не робить слави на нас усіх!«

Аж — гульк! капітан із-за хати... і пізнав Оксану, та до неї: »Здрастуй, Оксано!«

А в Оксани і руки і ноги затрусилась, стала як укопана, як приросла до землі, ні з місця, ні пари з уст...

Капітан і став до неї казати по-нашому (бо хоч і з Москалів був, та мабуть розумний був, що й по-нашому вмів): »Што ти не виходила учора на салдатське ученьня смотріть, га?«

Оксана мовчить.

»Мені без тебе скучно було.«

Оксана тут би йому й сказала, що йому і без неї було весело з другою дівкою, так позабувала усе те, що думала з вечора і у ночі: а як позабувала, так і мовчить, оченьки понурилася у землю, неначе лічить стеблинки, що під ногами.

»Скучно було без тебе. Я красчої дівки і не видав нігде... і полюбив тебе, кріпко полюбив...« та узяв її за руку і каже тихенько: »Тільки полюби мене, я тебе щасливою зділаю!«

Оксана як у раю! Вона, що не хотіла ні за якого мужика йти та усе думала об панстві, об розкоші, чує тепер, що її любить пан, молодий, хороший, багатий (бо по мундеру усе у нього золото), і мабуть справжній пан, що усі-ж то салдати його слухають і боять ся, і такий пан каже, що він її любить і щасливою зробить: вірно він дума її узяти за себе, от-от вона панею стане... Що-ж їй тут казати? Вона від щирого серця тут і каже: »Як же вас ще полюбити?«

»Полюби від щирого серця... об мені думай... виходь до мене... полюби, як я тебе люблю!«

— Та я-ж так і... люблю... та ще й дужче!

Оксано, Оксано! як-би ти більше панів знала, ти б цього ніколи не сказала, ти б з першого слова відбігла б від нього, як від лихої гадини! Ти не знала панів, чи ще лучче — паничів! Не диво їм одурити селянку, що з-роду їх не бачила, не чула, як вони брешуть, як заприсягають ся, як опісля гублять тих, що їм піддасть ся! Паничі звикли ся на тих бідних, що озьмуть від батька, від матери у двір за панночками ходити, зараз обстрижуть їм коси і піднимуть на грібішок, що так і стирчить на голові мов на півневі, з православної плахти та нарядять її у той проклятий компот, з Явдохи перевернуть на Дуняшку, із Ївги на Євгенію, з Пріськи на Афроську. От вона й подума, що й вона стала панночкою, і чіпляється до паничів: і як тільки побачить цілкового, то й біжить і вішається їм на шню... Так на таких паничі звикши, кидають ся і по селянкам і обдурюють їх дуже, а опісля хоч плач, хоч пропадай, він і байдуже, сьміється, та другу підмовля...

Не знала цього наша Оксана! Вона бо з-малу начула ся, що вона красива — міри нема! Вона усе бажала вийти за пана, а тепер пан її полюбив... Вона і в головах не поклала, щоб пан мусив збрехати. От і признала ся капітанові, що любить його. Тільки се вимовила на лихо собі, тут вже капітан сам не свій, кинув ся до неї, обняв, поціловав... йому ж не вдивовижу дівчат ціловати, мов горіхи лускати. Яково ж то було нашій бідній Оксані? Земля під нею западала, небо над нею загоріло ся, сонечко як мак почервоніло, вона мов птиченька підняла ся від землі, щоб полетіти... Швиденько вхопила ся за свого капітана, обвила ся коло нього ручень-

ками, щоб не розлучити ся з ним, щоб він не зостав ся сам без неї, обняла його і щоб ще їй так гарно було, вона вже його поцілівала... та тут і зомліла і не відірветь-ся від нього...

Згадайте лишень, братця, як вам тогді було, як ви з-роду в-перше поцілювали ту дівчину, котру ви щиро любили! Чи можно-ж то розказати або списати, яково вам тогді було? Не розпитуйте ж і мене, яково було нашій Оксані: хйба б жаром на полемі писати та іскрами засписати, так тогді б потрапив, як списати... А капітанові що? Нічогісінько. Згадаймо ж таки впять, як ми, хоч і в-перше, цілювали ту дівчину, котру, не люблячи, тільки піддурювали. Тільки що смачно, мов після трьох днь без люльки роменського тютюну смоктнеш.

І того таки не буду розказувати, що вони опісля промеж собою розговорювали (бо се вам і самим в-тямки), як вона обнимаючи його цестовала: і »капітанику мій«, і »соколику«, і »голубчику«, і »лебеднику«, і усякими словами приговорювала йому; і як він — по нашому, як колись бувало — казав, що він має їй де-чого багацько розказати, так тепер ніколи, а просив її яко мога, що коли, каже, вірно любить, так щоб вийшла вечірком до верби, що против їх двора: там-то він вже усе добре мав їй розказати. Звісно, що Оксана обіщалась вийти, бо ще не наговорила ся з своїм милим.

[Ш.]

Націлювавшись, наговорившись, побожившись ще, що будуть щиро любити ся до смерти, пішли по своїм місцям: капітан до салдатів, а

Оксана по воду. Йде їй землі під собою не чує, згадує усяке слово, яке-то їй капітан казав, як її любить, як цілював, як пригортав до себе... та у сих думках зайшла аж геть-геть, зовсім на край села... »Ох, мені лихо!« аж крикнула Оксана, оглядівшись: »куди-ж я отсе йду? Та бачить ся, я-ж по воду пійшла: де-ж мої відра? Що се з мною стало ся? Де криниця, а де я зопинила ся? Чи я з ума зійшла, чи що?... Ох, моя годинонько!« Аж закрила ся рученьками, як згадала, що вона середу-дня з капітаном стояла і розговорювала і обнімала ся... та й стояла як укопана. »Ще то добре,« дума собі. »що не серед вулиці, а у куточку, під тином, на вуглі, що ніхто там не побачить... Там-же я й відра покидала... Буде мені, як хто знайде!... Бач, корила Катрю, що учора з капітаном грала ся, а тепер сама чого наробила? Оттак-пак! Так він бо розказував, що він Катрі овсі не любить, що він її заняв так, шутки ради, і що вже більш не буде її заньмати, бо любить мене одну... та як же кріпко любить! як то божив ся, що, каже, усю ніч не спить, усе про мене дума... Що-ж то у вечері скаже? Може домовить ся, коли за рушниками присилати. Пожалуй, хоч сьогодні... То-то як стану панею!... аж дух захвачує від радости!... І матір одягну як паню, і буду її нїжити й пестувати; покличу до себе своїх подруг, покажу їм, яке в мене добро буде: які юпки, шовкові спідницї, плахот вже не носити-му, сорочечки будуть усе з Іванівського полотна, скрізь повимережовані шовками...«

— Чи се не твої відра, Оксано? Я аж ген там знайшов, лежали порожні і коромисло край них. Се обізвав ся до неї парубок Петро, йдучи на-зустріч єї.

Стоїть Оксана против нього як деревина і не второпа, що він їй каже. Та й як-же уторопати? Вона тільки що була у своїх панських будинках, відчиняла свої скрині, показувала подругам своє добро, приміряла Іванівські сорочечки шовками пввимережевані... а тут де узявсь Петро, де узялись відра, що треба, покинувши панство, та йти по воду!

Стоїть, мовчить: а далі схаменула ся, та таки й відбрехала ся, кажучи: »Ось, бач, де вони! Спаси-бі тобі, що знайшов. Я се пійшла по воду, так як напали ж на мене Трохимові собаки, так я як побігла від них, та й сама не тямла з ляку, куди забігла. А далі вже й собак нема, я схаменула ся, та й шукаю відерець. Аж ось вони де!«

— Проведу ж я тебе, Оксано! Однаково-ж мені побіля криниці йти.

»Проведіть, спаси-бі вам.« От і пійшли.

— А що, Оксано, став казати Петро, поспішаючи за нею, що мов ластівка летить і до землі від радощів не доторкаєть-ся: чи вже ти хоч трохи надумала ся? Казала, що пійдеш за мене, то не мори мене: нехай я пришлю людей, поберімо ся вже собі.

Яково ж то було Оксані се внять слухати? Вона тільки що слухала капітана, як він божиє ся, запрягав ся, що дуже-дуже любить і без неї вмре, так вже певно озьме її за себе, от як не видно — людей від себе пришле; а тут Петро з своїми старостами! Чи можна-ж сьому стати ся? Ще вона не одуріла! Вона б усе розказала Петрові, щоб вже покинув об ній думати, що вона вже пійде за капітана; усе б йому розказала, так бо капітан не велів і самій матері ні слова казати. »Я,« каже, »сам опісля усе розкажу.« От

Оксана мовчала, мовчала, далі їй каже: »Ви б вже покинули об сьому їй думати.«

— Ні, Оксано, не так я тебе полюбив, щоб викинув сюю думку. Подумай ще, Оксано! Сказав се Петро, та їй пішов своєю дорогою.

Тільки що Оксана з водою у двері, мати на неї і напала ся: і де вона була, і чого так довго ходила, що вже у-друге у піч дровець накладала, а її нема, що вже їй діжа зійшла, і усе, усе їй вичитовала. Так не на таківську бо напала! Попереду поставила потихеньку відра з водою, далі як кинеться до матери, як стане її приголублювати, приговорювати: »Не сердь ся ж, моя мамочко, рибочко, перепілочко, зозулечко! Прости ж мене! Як пійшла по воду, а там подруженьки зостріли ся, та їй почали мені сьміяти ся, що я їй білоручка, як ви мене, мамо, зовете, та їй пійшла по воду, та не вмю відер нести, коромисло не так держу, зовсім обсьміяли: а тут Трохимові собаки як нападуть на мене, а я як побіжу, як злякаюсь! Та вже, спаси-бі, Петро оборонив, і відра позбрав, що я з ляку покидала, та проводив мене знов до криниці.«

Мати вже їй забула, що їй сердилась на неї. Вже їй сама злякалась, почувши про собак, і стала кругом оглядати, чи не покусали де, чи не порвали де. »Випий,« каже, »доню, води трошки... або ляж на печі... або чи не хоч, онде молошна каша учорашня, з'їж трошки, то їй минеться... або пійду я до Кучайки, нехай прийде та тобі переполох вильє... Та як же і тебе саму покинути?...« Бігає, мотається стара Векла по хаті і не знає, за що ухопитись: трусить ся, боїть ся, думаючи, от щоб дитина до вечера не вмерла від переляку... А дитина як тая ясочка: »Та ні, мамочко, ні,

ріднісенька! мені й нічого. Я й не перелякалась: мені ніколи так весело на душі не було, як те-перечки. Я в тебе, мамо, щаслива дочка, що ти мене так жалуєш і ніжила мене з-малу. Благослови мене, щоб я була щаслива, щоб... усе те збуло ся, чого ти мені хочеш, то я тебе не покину до віку, буду тебе покоїти, ніжити, чого душа забажа, усе тобі поставляти-му...»

Та так одна другу пестуючи, одна об другій жалкуючи, забули було й об обідові. І піч погасла, і діжа перейшла. На-силу опієся сяк-так справили ся.

Не біжить наша Оксана пікуди з дому. Немилі їй і подруги, і нісеньки на ум не йдуть і щебетати перестала. Ухопила рукав від сорочки, узяла голку, протягла нитку, та й забула узлика завязати, та сіла край віконця і давай би то шити. Знай виводить та виводить, і спіху нема: не схватить ся, моя голубочка, що узлика нема. та й не догадаєть-ся стїбаючи, бо знай у віконце погляда, чи високо сонечко? »Чого воно так тихенько котить ся?« дума собі. »Коли-б я здужала, я б його швидче приволокла аж геть туди до ліску! Що сьогодні такий довгий день!... І кінця йому не видно!... Вербочко густенька! розпусти своє листячко ще густійш; покрій нас, як з милим зійдемо ся під тобою розмовляти, щоб не побачив нас ніхто!... Вже я у вечері спитаюсь, як мій мленький капітаник дума, коли має по мене старостів прислати?« Та й почала думати, як вона вийде за-нього, як стане панею, як у добрі та у розкоші жити-ме... та се то те, та се то те... От діждала і вечора. »Не жди мене, мамо! Я пійду до Домахи, та й посижу там довгенько.« Та з сям

словом шасть із хати! двічі-тричі стрибонула, — вже й під вербою!

Капітана не було. Вона розгляділа усюди: нема нікого, ніч темна, ніхто не побачить... Незабаром біжить і капітан. »Чи ти тут, Оксано?«

— Тут, край твого серденька! — і припала до нього... Зібрались, щоб поговорити, та нічого і не кажуть, знай цілують ся. Далі вже й не іграшки!... Оксана аж злякала ся... Нічого їй робити, треба виривати ся та випрочуватись... Не бере ні цілкових, ні бумажок, плачучи каже: »Заріж мене по-переду, та й роби зо мною, що хоч.«

Не випросилась, а випрочувалась наша Оксана і як муха від нього полетіла і ускочила у хату. Господи! блідна, трусить ся, мов лихоманка її бе... »Чого ти, чого ти?« Векла питається, а Оксана й слова не промовить... Далі вже як-то зібрала ся з силою, та й давай матері брехати, буцім-то Домахи не застала, та ійдучи назад, побачила відьму, що клубом котила ся: »так я,« каже, »так злякала ся, що не можна!« Мати й повірила. А чи довго матір, та ще й добру, довести до того, що повірить усьому, що їй стань розказувати? Стара вже ні об чім і не дума, а боїть ся, щоб дитина з переляку не занедужала, і стала її на піч покладати, і кожухом укривати і водою напувати... Оксані й добре, що її на печі мати положила, щоб не дивити ся їй у вічі, бо сором, бо стид, що тихенько від матері почала з капітаном любити ся і з ним тихенько зіходитись... Як-би мати тогді до неї пристала, вона б усю правду від щирого серця, усе б їй розказала.

Сумуючи, чи вечеряла чи не вечеряла, троха чи й брала ложку у руки, звалила ся на подушки, та й стала тихенько плакати... та й дума собі: »Так так-то він мене любить!... Так-то він об мені жалкує, що хотів посьміятись надо мною!... Хиба-ж я тобі не казала, що я тебе дуже-дуже люблю! Не треба мені ні панства ні багатства, будь хоч простий мужик, личман, я тебе усе рівно любити-му!... Не треба мені ні золота ні перстнів ні намиста; нехай сонечко на мене не світить, нехай місяць для мене потускне, нехай зірочки від мене поховають ся, квіточки передо мною завянуть, пташечки не щебечуть, річечка висохне, світ змінить ся: мені до сього усього нужди мало, аби-б я бачила тебе по усяк час, дивила ся у твої карії очиці, слухала як ти мене зовеш душкою Оксаною, як ти розказуєш, що як мене любиш... От моє й щастя, моє панство, моє царство у тім у-в однім! Я-ж думала, що й ти так любиш свою Оксану. Аж, бачу, ти раднісінський згубити її, світ завязати... Бог же з тобою! Сказала б я, що після сього не буду я тебе любити,—ні, щиро, вірно тебе любити-му до смерти моєї: бо раз чоловік родить ся й душу приньме, так раз і любить. Казала б я, що не хочу тебе любити,—ні! чи скаже чоловік, що не хоче на світі жити, не хоче собі здоровя, щастя? так і я: ти моя радість, втіха, щастя, увесь світ: як же мені тебе перестати любити? А що правда, що не хочу до тебе виходити, не хочу говорити з тобою... і таки не пійду, не пійду й не пійду, і не вийду до тебе, хоч ти мені Бог-зна що роби, давай: слова тобі не скажу, поки не побереш за мене рушників по закону...« Та з сим словом

устала, вдарила три поклони, та впять і лягла вже з думкою спокійнішою.

У-ранці пораять-ся з матір'ю, аж ось із волости десятник рип у хату. Помолившись Богу, сказавши: »дай Боже вам день добрий! нехай вам Бог помага,« далі й каже: »Звільте ся, тьотушка, до себе постій прийняти.«

— Який там постій? аж скрикнула Векла: через ві-що се? Сказала ж громада, як я просила, щоб у самих жінок, де чоловіка нема, щоб там нікого не ставити? Я-ж ще плачу постійне у поміч бідним! Хто-ж се з вас видумав? Який там постій?

»Я, Уласівно, не знаю, тільки послав голова. Нехай, каже, приймає до себе капітана. Бач, твоя хата, каже, красча, чим де він стоїть.«

Подумала Векла, подумала й каже: Щоб-ж мені з тобою говорити? ти посланий. Я сама пійду до голови і розкажу усе.

»Добре, тьотушка, ходіть: голова у волости.«

Швцденько зібрала ся Векла, узяла паляничку, звичайно як перед голову йти, і каже Оксані: »Сиди ж, дочко, не ходи з хати, та запри сїни, поки я прийду. Я зараз верну ся.« І пійшла з десятником.

Оксана покачала-покачала головою, здихнула, утерла слізку, позасовувала усюди двері.

Векла, пришедши до голови, поклонила ся і стала розпитувати, з чого се узяло ся, що до неї постій становлять, та ще й капітана?

»Еге!« казав голова повагом: »ми б тебе, Уласівно Векло, і не зачіпляли, так бо сьогодні приходив сам капітан і потребував, щоб йому дали квартиру в тебе. Ми таки, правда, і казали йому,

що не можна по такій і такій причині, та як гримне на нас, як затупотить ногами... »Давай!« кричить не своїм голосом: »давай мені сей-час! Справник вас усіх мені у команду віддав! Той-час пошли очищать квартиру! Я зараз сам туди переберусь!« Ми, Уласівно, так з писарем пере-лякались, що не знали, на яку і ступити, та отто і послали до тебе.»

— Гай, гай! стала казати Векла: ви-ж у нас голова, ви-ж нам, безпомошним, защита! Як же можно? У мене одним-одна дочка, як тая порошина у-в оці! У неї одним-одна честь — наше багатство, наше здоровя, наше усе! Погубимо його, куди ми на світі годити-мемо ся? Чи можно сіно з огнем до купи складати? Хоч я дуже добре свою дочку знаю і не сподіваюсь від неї нічого недоброго, так люде-ж! так язики-ж! Такого набрешуть, такого наплетуть, що хоч з світа втікай! Лучче мені руку утять, лучче мені очей рішити ся, чим віддати славу моєї дочечки на поругательство! Брехати-муть люде, звісно, брехати-муть, бо не буде гам правди нічогісінько, та усе-ж недобре і від одної слави. Не давайте, пане голову, нас у абеду!

»Потурай, Уласівно! ми отсе усе казали йому, так нічого й не слуха.»

— Добре-ж, подумавши сказала Векла: ійдіте ж до нього і скажіть йому, нехай трошки згодить, поки я з дочкою виберемо ся до сусід.

»Оттак би й давно!« сказав голова, ійдучи з хати. »Вже звісно, що против капітана не можно спорить.»

От вернувся голова і каже, що аж засумовав капітан, як почув, що ти, Уласівно, хочеш вибратись у сусіди, і каже: »Чи не можно її

как небудь зопинить?» А я кажу: »Ні-жодною мірою не можна, баба дуже завзята.« -- »Так чорт з нею!» (Не прогнівайтесь, Уласівно, що він так сказав) »не нада-ть і її і кватирі її.« Так я узяв та й пішов.

Всьміхнула ся Векла і пійшла радісінька до дому, що відвоювалася від капітана, а далі йдучи й засумовала, що чи не підбираєть-ся капітан до її дочки? І стала примічати.

Що-ж вона примітить? За капітаном бп й так: звісно, молодецьке діло. »Так бо моя Оксана.« так дума собі, »дарма що й шутлива і жартлива, та вона не загубить себе, вона зна, що є гріх і погибель: вона не напустить на себе слави.«

Та й правда-ж бо. Перестала Оксана жартувати і до подруг бігати: усе сидить дома, то шпе то пряде. Попереду сиділа з роботою під віконцем, та як забачила, що капітан почав, що у Бога день, мимо вікна ходити та шапочку знявши поклоняти ся, коли вона гляне на нього, вона, се бачучи не раз і не два, стала казати матері: »Сидіть, мамо, ви біля вікна. Ви старенькі, не дуже бачите, а мені усюди видко.«

— Оттак-пак! каже мати: чи годить ся-ж мені на старости сидіти у вікна та усім показувати свою старість? Ти молод чоловік, ти дівка, тобі подоба у віконця сидіти: ійти-ме добрий чоловік, побачить, полюбить, буде залицятись за тебе.

»І вже, мамо, сього не кажіть!» сказала Оксана, та й пересіла до полу.

Мати втішаєть-ся, що дочка не піддаєть-ся ні на яке дурачество, і знай копірса, сліпуючи, то очінки то рушники на придане дочці, а того

їй не бачить, як та, роблючи, знай слізоньками вмивається. Вона добре розібрала, з якою думкою капітан збирався до них на квартиру... »Се-ж він мене любить?« приговорювала собі, лежучи на подушці, що хоч викрути від слізочок її.

Не поживився наш капітан квартирою. Незабаром — рип у хату до Векли старости; один таки сусід її, а другий, підтакачка, салдат. Почали говорити законні речі; Векла слуха, а Оксана з кімнати і не показується, прислухається, що з того буде. Як договорили до кінця, так за кого-ж се вони прийшли сватати? Еге, за капітанового денщика!... »Віддай,« кажуть старости. »пані-матко! Дочці твоїй добре буде, і у хороші походить і у добрі поживеть,« і се її те її представляли. Сердешна Оксана так і вдарилась у груди, та впала в подушки, щоб мати не почула її голосіння, що так і рида! А стара Векла, вислухавши їх, та ще під веселій час, не стала їм виговорювати, бо дуже добре розібрала, до чого воно є, та дивиться на них веселенько і каже: »А що? чи не з Брехунівки ви, люде добрі?«

— Що-б то як? спитався перший староста.

»Та так,« каже мати. »Я бачу, що воно є. Нема у вашому ділі ні словечка правди. Бачу, длячого воно робить ся. Так слухайте, люде добрі! Є на небі Бог милосердний! Він не повеліва гнушати ся над сирітством! Тяжкий гріх збиждати і усякого чоловіка, не то що сироту. Як сонце на небі, так у усякого чоловіка слава. Лихо тому, хто загубить її: лучче тогді на світі не жити. Що-ж за чоловік, що підкопується під чужу славу, та ще під дівочу, під сирітську? Не

хочу я ні золота ні срібла, коли за нього погубити славу моєї дочечки, моєї утроби, мого народження!... Лучче я маю своїми руками навязати їй камінь на шию та утопити у річці, чим віддати на согрішення, на поругательство!... Господи милостивий! чим я тебе прогнівила, що чую таке мені посьміяння?» Тут аж снілакнула; далі й каже: »Йдїть, люде добрі, туди, відкіля прийшли, і до того, від кого прислані. Гріх, стид, сором тому капітанові! Він благородний, він письменний, він зна, за-що гріх і чого не можна робити... Других би навчав, а не так робити...«

От у такі зливки ускочили наші старости! Піймали облизня,—не знаю! Поточили ся з хати не озираючись. Кажуть, як розказали капітанові, що їм було у Векли, так, кажуть, аж зубами заскреготав.

[IV.]

Оксано. Оксано! де твої шутки та жарти? де твої танці та скоки? де твої ігри та щебетання?... Усе минуло ся!... Гай, гай! та-ж дівка, та вже не та! Нігде її у беседі не видно, у розговорах не чути. Свдить усе дома та дома, ні словечка не промовить, ні пари з уст не пустить! Держить у руках або рукав від сорочки, а голочка застромлена спочива, або хоч за гребнем, то веретено долі лежить і мичка на гребні цілісїнька. Руки сністять, голову похилить, дивить ся — і нічого не бачить: а часом слізочки тільки кап-кап! Була червона як мак, тепер що-день усе блідїйша, усе блідїйша. Щоки були повненькі, теперички позападали. Очі, що грали як зірочки, тепер притухли і мов чим заволочені, що мов

і не бачуть нічого. Хоч цілий день з матір'ю сидіти-ме, то коли та до дочки не заговорить, то не почувеш від неї ні пів-словечка. Коли що мати і питає: »не знаю, мамо!« один у неї одвіт. А часом і так буває, що мати питає про ложки, а вона їй каже про теля.

»Що з тобою, моя доненько, стало ся? Чи в тебе що болить?« питає мати.

— Не знаю, мамо! Бачить ся, нічого.

»Чи журини ся об чім?«

— Ні, мамо!

»Так бо я знаю, що ти журини ся, і знаю, об чім. Ти об тім сокрушаєш ся, що капитан думав про нас, що ми пустимо ся на гріх і що я продам твою славу, а через неї і мою душу... Бодай він сього не дїждав! і бодай йому так тяжко і важко було, як моему серцю, бачучи, що мое милее дитя, моя поропина у-в оці, мій квіточок завядає, сохне як билночка!« Та й пригорне її до серця, і плачуть у-купі.

Після такого нестованья та бачучи материні сльози, туж-туж Оксана не признаєть-ся, що се вона плаче, сумує і вбиваєть-ся об тім, що любивши дуже кріпко капитана, чула від нього і він їй запрясягав ся, що любить і її від щирого серця і що не покине її до віку і що вона йому і красче і милїйше усіх... та й чи мало чого він їй не наговорив!... та після сього що задумав? як вона від нього під вербою на-силу вирвалась: як він хотїв у них на квартирі стати, щоб швидче згубити її славу; як хотїв узяти за свого денщика, щоб опісля орудувати єю, як би захотїв... Та збираючись об сїм пожалїтись, стида ради не зможе вимовити ні словечка, та тільки

що сплакне, та впять за свою думку, що як то капітан звів її.

Як не видно було на вулиці і нігде Оксани, то подруги її часом було приходють до неї або шити або прости, щоб розважити її то пісеньками то усякими розказами, так усе нічого! І дивиться і слуха, та й не всьміхнеться, як ті регочуться. Бідна Векла, гляючи на неї, журить ся. Накупить їй і горішків і медяничків і тарані і гороху їй спряже: покоштує, бачить, що другі дівчата їдять, а вона й байдуже! »Не хочу, мамо: у душу мені ніщо не йде.« Та худа собі на лихо, що зовсім тільки що не звалить ся. Без знахурок та без ворожок не обійшлося: виливали переполах, вмивали від уроків, шептали від очей і що не робили, усе нічого та й нічого...

Опріч дівчат приходили провідувати Оксану і жінки й молодці, бо Оксану усеї селом любили. Промеж ними була Мелашка, молодця проворна. Не було того весілья, де б вона не була свашкою: на масниці волочити колодку — вона перша приводиця: відколядують дівчата, вона зібрала свій ватажок молодців, пійшла поперед усіх; спаровати парубка з дівчиною їй подавай: вона зведе. От як стала вона ходити до Оксани, як стала з нею шупу-шупу, аж гульк! наша Оксана стала потрошку віддихати. Вже й борцику поїсть, капустки з свинною забажа, і вже часом і всьміхнеться, як чому. Далі та далі, вже й каже: »пійду я, мамо, прохожу ся, або на вдвірі посижу або до Мелашки схожу.«

Мати радісінька, ще сама її випровожа. І що пійде Оксана до Мелашки, то вернеться усе веселенька, усе ніби здоровійша: далі минуло ся усе лихо, стала наша Оксана і здорова і повно-

вида і рум'яна, як була, і наряджається і ченурить ся що-дня, і впять узяла свою натуру: і щебече й сміється і вигадує, і регочеться і до матери ластить ся; ще троха не веселіш стала, чим попереду була.

Що-ж то їй так Меланка починила? Мабуть ворожила над нею, або що-небудь таке зробила, що як з води витягла нашу Оксану? Еге! вона добре поворожила: вона підлізла до Оксани та й стала їй розказувати, як то капітан її любить, як вбивається за нею, чуючи, що вона недужа, і що їй сам—хоч вмирати, що не бачить її.

»Так же то їй люблять, як він!« стала скрізь сльози казати Оксана, а самій аж повеселішало трохи, що є кому своє горе розказати і про капітана поговорити. »Як-би любив справді, так він би не хотів мене погубити, він би не топив моєї слави!« Тут і розказала усе, до чого капітан мав її підвести, а сама так і заливається сльозми.

Меланка тут і пустилась з своїми лясами! Тільки їй того їй треба було, щоб Оксана стала жаліть ся на капітана: тут вже вона і почала, і почала, вже така щебетуха не вибреше, як кого захоче! І почала шепчучи казати, як і сам капітан тепер жалкує, що так робив, що вже тепер не буде і що вже в нього вже й думки такої нема; що коли-б тільки йому побачитись з Оксаною, то він їй розкаже, що́ дума робити...

»Що йому зо мною робити?« сказала Оксана. »Покинути мене бідну, нехай пропадаю!... Не слухати було його попереду, не признаватись, що і я полюбила його... А тепер що? Він мене не озьме, а на безчестя я не пійду, хоч нехай мене й пече й ріже.«

—»Та тільки послухай його, що він скаже!« усе своє товкла Мелашка і що-день усе об сім товковала.

Перш Оксана і руками й ногами: »Не хочу й не хочу. Я бачу, що я швидко вмру: задля чого-ж він мені? Нехай здоров живе та других піддурює.« Далі, слухаючи Мелашки, стала вже казати: »Не хочу його бачити, бо й мені жалко.« Далі каже: »Я б і пійшла, а як же він впять прийметься за своє?« Тут же, як забожила ся і заприсягла ся Мелашка, що він і не дума нічим досаждати, а тільки хоч-би побачитись хоч на часинку, то Оксана й сказала: »Пійду, коли мати пустить.« От і пійшла.

Не з біса ж лукавий і капітан! Аж заплавав, як вздрів Оксану, і тільки що голубив її, та кріпко пильно просив, щоб вона ні об чім не журилася, одужувала б швидче, і що він має таке гарне щось сказати, що їх щастья усіх буде.

Оксана, як дуже кріпко любила капітана, то й повірила йому і бачучись з ним частієнько, не думала про нього, щоб він ійшов на погибель її. Знай приходить до Мелашки, що в Бога день, бачить ся з капітаном: а далі він її довів до того, що чим до Мелашки ходити далеко, стали вони жоден вечор зіходитись під вербою, біля Веклиної хати.

Мабуть що підглядів Петро про сі їх сходы-бища, а вже не чув ні від кого, бо ніхто її ніколи не бачив під вербою, як вони зіходились. Хйба може тільки Петро як-небудь підуздрів їх, бо пильно слідив за Оксаною і коли й бачив, то вже нікому ні словечка не сказав, бо був парень чесний, душу добру мав і беріг ся, щоб кого

заняти або словом осудити. Як то там було, ми не знаємо, а тільки раз над вечір прийшов він до Векли, внять за тим-же словом.

»Як дочка хоче,« відвіт дала Векла, »так нехай і буде. Як-би по мені, так я б її сьогодні віддала. Та я не така мати, силовати не буду. Кажі, доню, як знаєш.«

Думала Оксана, думала, щипала той рукав у сорочки довгенько, аж нитки повідьоргувала, і через силу намірилась сказати: »Семеновичу! бачу я, що ви мене дуже любите. Дякую вам за те, що ви маєте мене щасливою зробити: ні з ким не буде мені такого щастя, як з вами... та підождіть ще...« Далі зглянула на Бога, перехрестилась і каже: »От вам хрест сьвятий! Коли до Покрови... не вмру, або що-небудь... тогді, мамо, як знаєте, так і робіть.«

Здвигнув Петро плечима, покивав головою, та сказавши: »Глядіть, щоб тогді вже не пізно було!« махнув рукою, та й пішов з хати.

»Що се за річ така?« думавши довго Векла і дивлячись на дочку, спитала її.

— »А хто його зна, мамо, що се він сказав! Може що-небудь до себе: або у дорогу піде, або другу дівку знайде, так ми щоб не жалковали.«

»Оксано, Оксано! гляди!...«

Вже Оксана і на шиї у матері, вже й обняла і вицілює її. »Чи можна, щоб твоя Оксана та довела тебе хоч сльозинку об своїй долі спустити? Я тебе радовати-му, я щастя і тобі принесу... Ніколи не заплачеш через мене, не здихнеш об мені, бо й мені лучче отут зараз перед тобою на сім столі лягти, чим погубити себе, та не тільки погубити, і славу пустити на себе!« Та се

сказавши, стриб-стриб з хати до капітана, що вже дожидав її під вербою.

»Що-ж, мій орлику! що з сього нашого жениханья буде? До мене Петро пристає, мати швидко присилує, а дівчата чули від салдатів, що ви швидко пійдете від нас у поход...« Так казала Оксана, сидючи у капітана на колінках, обнявши його одною рукою, а другу він держав. »Коли ти пійдеш, а мене тут покинеш, почувеш... про мене...«

— А от що буде, сказав капітан: ми збираємося у поход, я з тобою звінчаюся і тебе озьму з собою.

І стали вони любитись, і скільки раз ні зходилились, у-перше ще капітан сказав, що озьме її за себе.

Що-ж Оксана? Руками сплеснула, затрусилася уся, і ледве промовила: »І сьому-ж правда?... Скажи-ж мені, як перед Богом!«

— Як перед Богом кажу тобі, моя Оксаночко, що так воно є. Я давно узяв би тебе, та бумага на наше вінчанья не прийшла ще з полку. Я думав, як вона прийде, не кажучи нічого, узяти тебе за руку та й повести до церкви...

»Так я-ж матері об сїм скажу...«

— Ні, моя Оксаночко, ще не час їй об сїм казати. Я думаю ось як: Ні словечка їй не кажучи, ми звінчаємося і прийдемо до матері, і принесемо їй і шовкових платьтїв і платків і хусток і золотих очіпків, і усього, що звичайно для паней, бо й вона стане панею, як буде капітанська теща. А що тебе вже виражу, так...

»Мені нічого не треба,« кинувшись йому на шию, стала його вицілювати та приговорювати:

»Тільки б мені у сії чорнії оченьки дивити ся та їх ціловати, і сії щочечки і сії губоньки...«

Так довго женихавшись і порадившись зовсім, щоб у неділю їм вінчатись і тогді вже матері об'явити, розійшлись собі. Оксана біжить до дому і землі під собою не чує... Капітан, котрого вона так любить, озьме її, вона буде панею, мати буде у розкоші, у багатстві жити... »Чи є така щаслива, як я?« думає Оксана, убігши у хату, — і досадно їй, що мати вже лягла спати, як се їй частенько бувало, що не діждеться дочки, та їй ляже; а тепер Оксані досадно, що нікого їй пестовати та ніжити, бо сама себе не тямить з радости.

Неділенька недалеко, треба б Оксані збиратись за-між, та чого їй збирати ся? Хоч одежа, хоч сорочки, вже їй сього не треба, вже в неї усе панське буде... »І рушники ж і подарки, в них усе не по нашому...« так дума наша сердешна Оксана і ні об чім не дума, коли-б тільки швидче неділенька прийшла.

У суботоньку у вечері, тільки зійшлись під вербою, капітан і каже Оксані: »Знаєш що, душечко? Завтра у-ранці ми ійдемо у поход...«

— А як же се? аж скрикнула Оксана злякавшись.

»Але! не бій ся нічого. Моя бумага у полковника. Я завтра відведу салдатів до нього, озьму бумагу, та й явлюсь тут ік вечеру. Гляди, дожидай мене, не заходя де далеко. І матері ні півсловечка не кажи... Щоб за гарну спідницю я їй справив! люстринову, і юпку парчеву. Що вже на усю губу пані буде!...«

Вже коли Оксана чула, що матері її буде гаразд, тут вже вона ні об чім більш не думала,

і хоч що їй скажи, усе зробить і у всім послуха. Тут стала споминати, як мати здивується, як зрадується... »Коли-б у нашій церкві вінчатись, щоб і дівчата подивились, як я панею наряжу ся!..«

Чого-то вже тут капітан не брехав! чого не вигадував, щоб тільки одурити нашу Оксану! А вона, сердешна, як рибонька на удочку, так сама й кидається і чіпляється.

Хоч тільки і до завтрійого розходились вони, та Оксані щось дуже на серці жалко було! Усе б вона плакала, і сама не зна чого!... »Та се мабуть від того, що я за-між ійду, що маю покинути і своє село і свою хату і скриню?... Нехай хто хоче забира: я вже панею буду, пійду у поход... Яково-то ще мені на панстві буде?« Та й сплакнула.

Ранком у неділю проводили салдатів з села, як довг велить. Капітан верхи, кланяв ся і прощав ся з стариками і туди поклонив ся, де жінки і дівчата стояли і Оксана з ними; поклонив ся, та й покритив ся конем, аж скільки видно! Тут чогось підійшов Петро до тії купи, де Оксана стояла та розговорюючи з подругами реготалась... Петро подививсь на неї, здвигнув плечима, та й пійшов собі.

»Оттак ти, мамо, зроби, як наша Явдоха Горшковозівна!« сказала веселенько Оксана, вернувши ся до матери.

— А що там таке вона зробила? питала мати, кришачи локшину.

»Помандровала за салдатами.«

— Йо?

»Дале-бі. Та ще середу-дня. Усі бачили, а вона у-в обозі ховається. Демко їй сьміяв ся, так ще й язик йому висолопила.«

— Що-ж мати?

»Голосить, не що.«

— І не вмерла від туги та від сорому людського?

»Аж жалко на неї дивитись, як то плаче. Зостала ся на старості як перст! У, як-би я піймала отту бузувірку, я б їй голову відтяла, щоб не кидала матери та не робила стида на усе село!«

Так їм сеє чудно було, що увесденички усе говорили об Явдосі і об її бідній матері. Оксана нікуди з хати не виходить, хоч мати і посіла її до подруг. »Не хочу, мамо; мені і з тобою весело.« Тільки сонечко повернуло, вже вона й вигляда капітана, а його нема. Вже й над вечір, нема. Сонечко зайшло, капітана нема, Оксана у сльози... »Що-ж?« каже: »хоч і обманув, та не посьміяв ся... Коли не вмру з журби, то зможу забути його. На собі усе лихо перетерплю, а вже нікому, нікому не скажу.«

Так сидить на завалині і сьвітом нудить, а вже й смеркло. Як ось капітан хап її за руку... »Пойдьом, Оксано, вінчатись!«

У Оксани так серце й захолонуло... »Пійду ж я... до матери,« каже.

»Не можно, Оксано; опісля ирйїдемо.«

— А благословитись?

»Вона опісля нас поблагословить. Ходім, душко, швидче, піп дожида.«

Не пійшла Оксана, а він її повів...

— Куди-ж ви йдете? Адже онде церква, а се вже з села...

»Не можно, душко: я полковий, так треба, щоб нас вінчав полковий піп.«

— Так де се?

»Ген у тім селі, де полк ночує, п'ятнадцять верстов відсіля.«

— Так що-ж отсе?...

Вже не йде, а капітан тащить її, і в неї руки й ноги одубіли!

»Отто, що треба швидче поспішати. І під дождя, і гості на весілля зібрали ся... Скорійш йди, осьде й бричка моя. Поїдемо.«

— А мати?... Ох, верну ся я, та скажу...

»Та куди ти будеш вертатись? Вона вже далеко, а осьде й бричка. Швиденько сїдай, ми зараз до неї вернемо ся.«

— А не обманюєш ти мене?

Тут капітан і почав божити ся й запрягати ся, що усьому правда, і що тільки полковий під їх звінча, так і вернуть ся до матери і озмуть її з собою... Та сее кажучи, зовсім нечувствениу Оксану упхнув у бричку, сїв сам, крикнув: »пашол!« і помчались коні як стріла.

Оксана навзрид плаче, а капітан її уговорує і усе їй приставля, як от-от приїдуть, звінчають ся і вернуть ся до матери.

Незабаром і добігли. Капітан увів Оксану у свою квартиру ні живу, ні мертву: так і впала на постіль, та слізьми обливаєть-ся!...

Капітан зараз і крикнув: »Горбунов! біжи, скажи батюшці, щоб їйшов вінчать скорійше.«

— Слушаю, ваше благородне! крикнув салдат, і побіг.

»Дайте нам чаю!« гукнув капітан. »Напийсь, душко, чаю; ти зовсім зомліла, впадеш під вінцем.«

— Я його з-роду не пила і не хочу. Відвезіть мене до матери.

»Треба випити хоч трошки, привикай. Тепер будеш панею, треба усякий день пити, На́, хоч ложечку, коли любиш мене.«

Нічого Оксані робить, узяла ложечку, — солодке, горло промочила, щó дуже запеклось у неї. »На́, ще ложечку!« ще ложечку прийняла. »Хлисни з чашки хоч трошки.« Хлиснула, і у-друге, і у-третє, і у-п'яте... і випила усю чашку.

Трошки полежавши, піднялась, вже й веселенька, не відмагаєть-ся від другої; очніці посоловіли... защебетала наша Оксана! Знай розказує, як вона нарядить ся під вінець, як приїде до матери, як та здивуєть-ся, зрадуєть-ся... а тут сама третю чашку, сама узяла і випивши, вже сидить у капітана на колінках і сама собі весільних пісенок приспівує; далі щось забормотала і голову похилила...

Напилась Оксана панського чаю! Будеш, сердешна, тямити і по вік оскоми не збудеш!

.

[V.]

»Пропала я тепер на світі!« крикнула сердешна Оксана, як прокинулась у-ранці, дивлячись, де вона і щó з нею стало ся... Господи милостивий! стоїть і на місці не устоїть, блідна як смерть, трусить ся усім тілом, як счепила руки, так вони в неї і заkostenїли; розплетені коси повисли по плечам, очі й дивлять-ся, та не бачуть, що тут лежить капітан, погубитель її, і спить, не чує, що він наробив!...

Прокинув ся він скоро і бачучи таку Оксану, що зовсім як смерть, кинув ся до неї, щоб уго-

ворювати її; схопив її за руки, рук не розведе; посадив її на постіль, вона й сіла... хилить ся, хилить ся, і впала з постелі до долу... і нежива зовсім.

То водою відлили, то натирали їй виски, то укусу давали нюхати, сяк-так зівнула сердешна... звела очиці до Бога... і ледве-ледве промовила: »Заріжте... мене... зовсім...« Тут капітан кинув ся до неї, став її розважати, став прохати, став умоляти, щоб не вбивала ся так, щоб не журила ся, що се нічого, що от-же приймуть закон, звінчають ся і усе він покрене, як довг велить...

Оксана хоч і дише, сидючи на ліжку, куди посадили її, і не бачить, як він коло неї вбивається і що він їй говорить; зирнула очима... »Мамочко! де ти?...« промовила, та як заріда!...

Горбунов, денщик, і той став плакати, дивлячись на неї.

А капітан усе веть-ся коло неї, та просить, щоб не журила ся, що се нічого, та щоб убиралась швидче, що вже пора їхати...

Не слухаючи його нічого, так сердешна і повалилась йому у ноги. Обхватила їх руками, цілує, облива слізьми гіркими, не з очей вже, а від самого серця, і стала його молити: »Капітаночку мій! ваше благородіє! не знаю, як вас ще висче возвеличати? Будьте мені братіком, ще пуще: батеньком рідним!... Послухайте мене, бідную, погібшую зовсім... озміте ніж, виріжте моєю рукою серце моє, ріжте мою душу, заколіть мене!... Я не достойна жити на сьвітї божому, мені не можна бути з людьми!... Я вбила матінку мою ріднесеньку! Що вона тепер без мене?... Вона не переживе такого сорому!... Я згубила свою славу... Я запропастила душу свою!... Ріжте, коліть мене, не бо-

ячись гріха... Я й сей гріх озму на свою душу... На-що мені жизнь без слави, з безчестям?... Коли ж, мій капітаніку, прямо у серце! Не бійтесь гріха... ви вже мене гірш вбили, ви погубили мене на віки вічнії; ви, шутячи, сьміючись, відняли в мене, що було у мене дорожшого, сьвятійшого... доріжте мене, се вже вам буде замість іграшки!... Я погибшая на сїм сьвіті! Як згадаю про матіночку мою, жива б у землю пійшла... Матінко моя, рідненькая!... Що я тобі наробила!... Чи се-ж твоя Оксана?... чи се-ж радість твоя?...»

Тяжко жалібно приговорювала Оксана, а сама перш плакала, плакала, аж слізьми підплила, волосься на собі рве, у груди беть-ся, а далі впять зомліла й покотилась...

Салдат убіг до капітана і крикнув: »Пожалуйте ваше благородіє; усе готово, вас ждуть.«

Капітан, обтерши слези, бо й сам, хоч і запекла душа, а сплакнув таки трохи, ухватив безчутвенну Оксану, завернув у салдатеьку шинелю і виніс її на руках і уложив у бричку. Поїхали дальш.

Ні жива ні мертва лежить наша Оксана у бричці; очуствуєть-ся трохи, бачить, везуть її, денщик біля неї. Згляне до Бога: »Господи милосердний! чи се я? і отсе зо мною зробило ся? Матіночко моя! не проклинай же тієї, іщо була твоєю доненькою!...«

Стали на квартиру на другу ніч. Оксана злягла зовсім. Ні їсти, ні пити, нічого не хоче, і не згадує її.

»Чи не хоч, душко, чаю?« спитав капітан, хлебчучи його з люлькою.

— Будь проклят він від мене! аж крикнула, затрусившись, Оксана: — то не напиток, то пе-

кельний огонь! І як замовкла, замовкла, і вже що капітан ні говорив до неї, як то вже не розважав її, так ніякого одвіту не дала, а усе здихала тяжко, а часом і перехрестить ся. Мабуть що-небудь замшляла.

Як ось у ночі, причуваєть-ся Оксана, усі добре сплять. Вона тихесенько устала, чи обула ся чи ні, чи вдягла що чи не вдягла, та тихою ступою йде... йде, аж дух притаїла... йде... та до дверей... рип! і вийшла. Тут їй вже легше стало дихати і вже смілійшій пішла до дверей надвірних... Налапала по-ночі засув і що то вже довго його двигала, по-тихесеньку та по-малесеньку, щоб не стукнути та не розбудити денщиків, що у хаті сплять. І двига засув і боїть ся, і уся трусить ся, і дума собі, як то, як вискочить на двір, як побіжить куди очи, сховасть-ся де-небудь, поки сьвіт стане, а там піде прямісінько до матери... Відсунула, і двері тихенько відчиняють ся, спаси-бі їй не риплять... от і зовсім відчинила... »Хто йде?« крикнув часовий, що тут біля дверей стояв... Оксана так і змертвіла! Престрашений салдат, з предовгим оружжом, як схопить Оксану за руку, як потаска її у хату, та відчинивши двері, так і вихнув її, крикнувши: »Ви спите, а девка ваша уйшла було!« Тут денщики прокинулись, підняли Оксану, що впала було, як її салдат пхнув. А тут і капітан прокинувся і став виговорювати Оксані, зачим вона дума втікати? Сього вже не можна їй подумати.

У-ранці не поїхали нікуди, треба було салдатам перестояти. От і прийшов охвицер до капітана: розглядав Оксану і став йому завидувати, що таку красиву дівку добув собі. Далі, буцім-то їй добрий, і каже, що ходив, каже, він до попа,

щоб Оксану з капітаном вінчать, так зовсім би діло, зараз би повінчали, так нема від її матери бумажки, а без того не можна вінчати. Послали, каже, яко мога швидче, щоб поспіла бумага, коли не сьогодні, так завтра чуть сьвіт.

Оксана сидить, похиливши голову, і нічого їм не каже.

Далі той охвицер і став казати, що капітанові не можна у поході дівки з собою возити, так треба її нарядити мов денщик. Треба, каже, її сії коси відрізати і голову обстригти.

Капітан гукнув на денщика, щоб обстриг Оксану. Тільки що той приступив та намірив ся, вона як вихопить ножниці, як скочила і каже: »Не дам нікому орудовати над моєю косою! Не вміла я зберегти своєї слави, недостойна носити і дівочої краски!« Та з сим словом — чирк! як не було славної русої, довгої, густої та пишної коси! Оксана схопила її у руку, пригорнула до серця, поцілівала... та гірко-гірко заплакала... Далі і по голові себе ножницями чирк, чирк і постригла місцями усю голову, збрала волося і теж оплакала їх і каже: »Так тобі, Оксано, й треба! Згубила свою славу, ходи ж обстрижена!... Я й забула, що мене треба було ще вчора обстригти! Чесна дівка красується косою, а така, як я, завжди обстрижена бува.« Забрала свою косу і волосьсячко усе, завернула у хусточку і пригорнула до серця.

Охвицери думали, що їм велика морока буде, одягаючи її по-хлопячій, і стали заговорювати. Вона їм і каже: »Робіть що хочете з стриженою Оксаною, вона усе погубила: і славу свою і косу і розум, їй вже не можна нічого дівочого носити!«

Як її одягали, як постригали по-хлопячій, вона не пручала ся, нічого не казала, тільки що плакала.

Серце болить розказуючи, як то страждала наша сердешна Оксана і що терпіла від капітана, злого чоловіка!... Усього й переказати не можна, як він її по походам возив з собою, як її стерегли і ніч і день, щоб не втекла. А зберуть ся до нього охвищери, то вона щоб стояла перед ними, люльки їм подавала і хоч усі знали, що вона дівка та переряжена по хлопячи, та взивали її Іванькою і жартували з нею і вигадували де-що. Вона ж як стіна мовчить перед ними і ні пари з уст не пустить, тільки здихне і подума: »Слухай, Оксано, як заробила!«

Ще таки безсовістний капітан не переставав її обдурювати; ще таки, як часом Оксана дуже розплачеть-ся та стане його пострікати, та стане йому приставляти, який-то він гріх над нею зробив, то буцім-то й жалкує і почне влять божитись і клястись, що він з нею звінчаєть-ся, тільки от не прийшла бумага від матери, і почне їй усякі теревені правити, розважаючи її; то, сердешна, хоч і не зовсім, а часом було трошки стане вірити. »Може,« дума собі, »і справди коли-небудь він схаменеть-ся і покриє свій гріх? Піджду до слушного часу!«

Вже й хлопчик в неї явив ся... Тут-то капітан при тій жінці, куди ще заздалегідь завіз її для такого случаю, тут-то вже божив ся, і образ з стіни знімав і запрясягнув, що тільки Оксана не зробить над собою нічого і благополучно рішить ся, так зараз і звінчаєть-ся з нею, щоб і гріх покрити і ребйонка у закон увести. Ще не дуже після родни виходилась, а він вже і привіз

її впять до себе, боячись, щоб вона не втекла, бо усе у неї на думці се було, і часом, як допече її журба, то вона й проговорить ся.

Після родин не вінчасть-ся капітан. Стане Оксана плакати, стане капітана виштовати, що він дума з нею? супостат засьмієть-ся, та й тільки. Треба Оксані на хитрощі підніматися.

Стала веселенька, перестала тужити, стала говорлива хоч з капітаном, хоч з охвицерами, як зійдуть ся. Про матір не згадує і про вінчанья не спомина. Агу, їй стало більше волі. Стала примічати, вже за нею не так доглядають, а далі вже й не каравулять. Далі-далі вже їй можна, по-переду з салдатом, а далі й самій, свою дитину, свого Митрика, одвідати, що годувався у другім селі, недалечко. Уже їй можна, коли захотіла, і по базарю самій походити, хоч до півдня. Ходить вона по базарю і коли лучать ся які люде, що знають, от вона і розпитує, на які і на які міста дорога у такій губернії до такого села? Хто зна, то й розказують їй. Уже вона сама нераз чула, як зійдуть ся охвицери до капітана та стануть той проклятенний чай пить з якоюсь підливкою, від чого і вона на вік пропала, і капітан їм розказує, що він і не думав ніколи вінчати ся з нею, а тільки обдурював; »а тепер, щоб усе покрити, думаю,« каже, »звінчати її з своїм денщиком, або вам кому, панове, програти у карти, бо вже вона мені надокуча.«

Чула се Оксана і не один раз, і свою думку усе гадала.

Раз у вечері зійшли ся охвицери, і багаченько їх, до капітана. У карти грають, польки смокчуть, пунш шють і по чарці не забувають; гомонять собі, один одного не слухаючи; а ден-

щики, один кушанья готовить, а другий побіг у трахтвр за напнтками. Оксана, знаючи, що за нею не буде ніякого діла і що вона було собі при такім бенкеті, що до світу будуть гуляти, завжди ляговила ся спати, вона, узявши шинелю свою, звернула і положила на свою постіль, мов чоловік лежить, і як уложила, та з хати, та з двора і вулицями усе бігла, аж поки вибігла з того города, та у село, де годовав ся її Митрик.

Убігши у хату, так і бризнулась жінці у ноги, що доглядала її Митрика, і розказала, що вона задумала. Сяя молодиця знала усе, що з Оксаною поводилось, і нераз вона плакала з нею об такій її годині, подумала, що »вже,« дума собі, »мені заплачено уперед гаразд, а як Оксана зробить так, як дума, так на мене й пені не буде.« Узявши, нарядила Оксану у своє жіноче, і голову їй покрила: дала їй і кожущок старенький, дитини ради, закутала Митрика, що вже трохи не году був, і положила їй на руки. А там, зібравши усю хлопячу одежу, що Оксана скинула, та стареньких пелюшок дїтських, і пійшла з нею... та до ставка... Ніч, ніхто їх не бачив: положили на березі усю тую хлопячу одежу, дїтські пелюшки, буцім-то Оксана з дитиною втопилась, дала Оксані гривню на дорогу і випроводила її аж геть по вулиці.

Зостала ся Оксана сама собі, у саму темну, глупу ніч, як палець! І йти б, і боїть ся; і куди йти, і не зна добре: зна тільки городи розпитувати, на які їй йти. Подумала, подумала собі Оксана, далі й каже: »Уміла ти. Оксано, матір покинути, умій же і знайти її! Не боялась мандрувати, не бійсь же і вертатись! Мала у розкоші жити, терпи ж тепер і голод і холод і усяку

бїду!... Щоб-ж робити? Щоб ступлю, то дальше від грїха, а ближе до матери... Господи благослови!«
Перехрестилась і пішла.

Хоч і темна ніч, а приглядаючись дорогу видко. І від страху, щоб її там не зопинив хто, і від радощів, що вирвала ся з пекла, Оксана як з холоду так дрижала, а тут і пустилась ійти швидче, щоб зогрітись. Чи відійшла скільки, чи ще й не дуже, а вже й зогрілась. А тут ще й кожушок і в узлі пелюшки для дитини і паляниця, і пів-хліба дала хазяйка, спаси-бі їй! так вже Оксана так зогрілась, що не можно! Вже ійде, ійде, та й спочине, і дума собі: »Отсе ійду я до матїночки моєї рідненької! Чи жива-то вона ще? Може з журби та з туги і померла, щоб не бачити сорому, який я нанесла на її стареньку голову? Коли не застану її живої, то вже звісно, що вона і вмираючи прокляла!... У, страшно!... Я проклята від матери!... Не устану з її гроба, там лежати-му ні ївши ні пивши, поки сама не вмру!... Проклятій від матери не треба жити меж людьми... земля не здержить!... Коли ж іще живенька, о Господи! як я явлюсь до неї?... Се та Оксана, що була їй радість і втіха, і що єю мати потїшалась і величалась!... Се Оксана, що сьміялася з Горшковозівни, що помандрувала з салдатами; чула, як мати дивувала ся, що Явдошина мати не вмерла від туги, що дочка її покинула, а сама через годину туди-ж помандрувала!... Явдоха ж може у вечері і вернула ся, а Оксана, гордая та пишня, що і за мужика не думала ійти і що величала ся над усіма, сьзя повісилась на шию капітанові, захотїла разом панею бути, таскалась з ним по усьому сьвіту, і дитину добула!... От тобі. мамо. Митрик! Няньчись з ним,

тїш його! се твоєї Оксани заробіток, що за охвицерами бігала. Придбала тобі і чести і радості і поважанья. Бери його, мамо, на руки! виходь на вулицю, похваляй ся добрим людям: »От моя Оксана як наробила! Ні сама послїдня дївка у нашому селї так би не зробила, як моя дочка, що поважала ся за саму першу!...« Розступи ся, сира земля, прийми мене, щоб я не бачила матерних слїзочок, тяжкого стида її, що я її наробила!«

Так приговорювала і, дуже гірко плачучи, лежала на землї Оксана край свого Митрика, що спав закутаний у пелюшки та у кожух. Плакала, плакала, дивлячись на сина, і каже собі: »На-що він родив ся на свїт? На стид, на лихо, на горе! Просьвітку йому не буде від посьмішища, з байстриюка не виходити-ме. Моя мати його бачити не захоче, проклене у-купї зо мною, я буду ховать ся з ним від людей!... Прибери його, Господи, поки ще я не дійшла до матери! Коли-б звїр, або що... А я що? хіба я чоловік?« аж закричала Оксана, скочивши з землї, і стала, випрямившись і озираючись бистро по усьому полю. У-в очах у неї іскри заграли, волосься дибом стало, руки як протягла, та й не зведе їх. »Я лютїйша усякого звїря!... я вбила свою матір рідну... я вишила кров її по капельцї!... Так пожалкую свого дитяти? Воно не дитя менї, воно ураг мій!... Як я з ним покажу ся до матери, у своє село? Воно менї стид, страм, посьмішище!... Не треба його!... Пропадай воно нечестивого роду, урага мого, губителя мого!... О-о-о! як-би менї попалась каменяка! Тут би йому і аминь! По головцї гарненько б... і не писнуло б!... Ні, не так! Отгуть у канаві викопаю йому гарненьку

ямку, положу його любенько, та разом землею і засиплю і гробик виведу: воно і не счується, мов засне... Нехай капітан ськає свого сина!» Та, сее кажучи, і прийнялась обома руками у канаві, на рушеній землі, копати ямку, а сама аж регочеться, що як то гарно видумала: і прийде у село і безчестя не принесе з собою, і ніхто об її стиді і не знати-ме. Звісно, що тогді сердешна Оксана від великої журби не об своїм умі була.

От викопала ямку і як вже добре розсвіло, вичепурила її гарненько — зовсім готово. Уставши на ноги, глянула на ямку, здригнула кріпко усім тілом... далі скрепила ся на серці... і хутко пійшла за дитиною, приговорюючи: »Ходи, Митрику, годі тобі спати на голій землі, капітанський сину! От тобі вічна квартира готова!...« Підбігцем підійшла до дитини, протягнула руки, щоб узяти його; а воно, сердешненьке, виспавшись прокинулось і собі протягнуло рученяточка, та сьміється так веселенько, звісно як годовичок, та й крикнуло: »мамо!... мамо!...« та так жалісно, словнісінько неначе просить ся, щоб мама його не губила. Здригнула Оксана дуже... далі перемоглась, як кинеться, як ухопить дитину... а дитина рученятами і обняло її і цілує і белькоче: »мамо!... Бозя!...« Оксана так і зомліла, і не счула ся, як і впала на землю!...

Утренья роса та вітерець дмухнув на неї, от вона отямилась... дивить ся, і не зна, де вона. А дитинятко лазить по ній та усе, шоб вміє, те й белькоче: »мамо... Бозя...« Тут Оксана згадала, шоб вона мала зробити; згадала — і мороз по ній так і пройшов! уздріла ямку, шоб було для своєї дитини викопала, разом скочила, ухопила дитину на руки і як стріла побігла від того місця, і від-

бігши, кинулась на-вколішки, положила дитину і стала Богу молитись щиро і поклони бити і обіщуватись, що ні за-що вже не зробить ніякого худа дитині, донесе його до дому і коли й мати його не благословить і відкине від себе, і хоч усе село гнущати меть-ся його і байстрюком дражнити-муть, хоч щó б то ні було їй за дитину, вона його не покине, вигодує його і до розуму доведеть: а далі й каже: »коли я не вмiла бути дочкою, так буду вже матірью!« і стала внять молити ся і Бога прохати, щоб простив їй сей тяжкий, смертельний гріх, щó вона хотiла зробити над дитиною. Тільки що помолячись стала уставати, тут як-раз сонечко зійшло, та так ясно і так пречисто!... Оксані стало на душі трошки веселiйше, утерла сльози, поснідала трошки, дала й дитині папки, завернула його, пригорнула його до серця, де у неї лежала у платочку дiвоча її коса, і пiйшла з своєю думкою, часто здихаючи, і усе з дитиною розмовляла: »Бозя!... мамо!« А Митрик щебетав за нею, сьмiявсь, ловлячи її сльози, щó так на нього й капалп, та й заснув собі.

[VI.]

Довго того розказувати, як наша сердешна Оксана з своїм Митриком пробиралась через усi міста до свого села. Часом добрий чоловік лучав ся і підвозив її, а бiльш того що йшла. Рук не чула, несучи дитину, ноги дуже болiли від ходьби; де впросить чого зїсти, а де й нічого не дадуть, то й голодовала часто, зоставляючи дитині і послiдню крихту. От вже доходить, вже усе ближче, усе ближче до свого села, а серце тільки тьох-

тьох! а на серці так Бог зна які думки! Як вона явить ся матері?... що мати скаже їй?... Ще то чи жива мати?... Горечко їй тяжке!

Скільки вона там йшла і як вже йшла, а таки дійшла. Ось верстов з десятка зостало ся до свого села. Дума собі: »Хоч і нерано вже, а як поспішу у останнє, то хоч смерком, а таки добреду до дому...« Як же в неї одна думка, що як то вона побачить ся з матір'ю, або знайде вже її на кладбищі, так йде і ноги не йдуть, і спотикається і становить ся, впять пійде, дрижить усім тілом, у горлі засиха: де найде водицю, промочить смажні уста, впять пійде... Дух їй захвачує, не здужа, сяде, чи віддохне хоч трохи чи ні, впять скочить, впять пійде і впять не на довго... та так і опізнилась. Полноношна зірка зійшла, а вона ще далеко від села. Дибала, дибала, знемоглась зовсім; стало сіріти, забачила, що маячить їх церква, вона так і впала на-вколішки. »Церква сьвята! я увіходила у неї чиста й непорочна. Чи достойна ж буду стати у ній з своїми гріхами!« І що то вже плакала, стоячи там та молячись!... Глянула, що землю змочила слізьми, от і каже: »От який ралець принесла я на родиму землю!... Не довго буду я тебе сквернити, ступаючи по тобі!... Не зступляй ся передо мною, прийми грішнес тіло в себе по смерті, хоч за те, що буду тебе рано й вечір слізьми поливати!...«

Посилкувалась щоб устати, не змогла, тут на дорозі і припала, стогнучи й плачучи.

Обвидніло. Їде чоловік дорогою у село. Бачить, щось лежить на дорозі; підійшов ближче — жінка з дитиною, мабуть недужа; лежить, плаче, стогне і руки лама. »Чого ти тут, молоднице, на шляху лягла?« питається чоловік.

Зирнула Оксана на голос, придивилась пильно... »Ох, Господи!« крикнула, обернулася ік землі, заплакала навзрид і каже: »Покрий мене, сира земле, нехай я не бачу!...«

— Та щó ти таке? чи недужа, чи щó?

Оксана не каже нічого, тільки гірко плаче.

— Та ну бо! коли недужа, то я тебе підвезу, сказав чоловік і став її поворочувати, щоб знати, щó се таке є.

»Убий мене, Петре!« крикнула Оксана: »убий на сїм місці, я за тебе буду Бога молити!«

— Та хто се такий? щось я тебе не пізнаю.

»Убий Оксану! роздави її пятою...«

— Оксано! се ти? крикнув Петро і відступив ся від неї, счепив руки і дивуючись дивить ся на неї...

І як йому було пізнати Оксану? Він знав її дівкою здоровою, повновидою, румяною, веселою, жартовливою: сьогодні розрядить ся, а завтра ще лучче. А тепер бачить, лежить перед ним щось худе та прехуде, сухе, блїде, замлїде, аж почорніла на виду! Не одежа на нїй, а старцеве лохмоття, і голова покрита чорним, пречорним дїрявим очіпочком: лежить, не здужає устати, і гірко плаче.

Добра Петрова душа! Кинув ся до неї, підняв її, посадив і сам сїв біля неї, розважав її, сам поплакав з нею, і як вона дуже винитувала про матір, чи жива вона і як живе, то він і розказав:

— Мати твоя, Оксано, жива, та щó з того? Лучче б їй Бог смерть послав! Ось-що я тобі розкажу. У той вечір, як ти... тее-то... як вже тебе

не було, вона і не вхопила ся, лягла спати, думаючи, що ти нерано прийдеши. Як же вздріла у-ранці, що тебе нема і що ти не ночувала дома, оттут вона вже не знала, що їй робити! Побігла до сусіди на пораду, на провідки; через годину усе село загуло, що Оксани нема! Бідна твоя мати, і сказати не можна, як журилася, та усе ніхто не догадується, де ти дівалася. Ніхто не знав, щоб ти з ким із служавих любила ся, а об капітанові їй байдуже, ніхто їй не думав. »Коли ж вона не за москалями побігла,« казали люде, »так або втопила ся, або що.« Шукали і у ставку. Аж ось і вернувся наш Кіндрат таки; його підводу брали під салдатів, а він ночував у тім дворі у дядька, де їй капітан на кватері стояв. Чує Кіндрат, що люде розказують, що капітан привіз з нашого села якусь дівку. Він, щоб подивитись, хто там така, чи не з дочок його хтє, зирк у вікно: аж Оксана сидить у капітана на колінках, і обніма його їй цілує і веселенька, і весільні пісеньки собі-ж приспівує... Правда-ж сьому, Оксано? було се?

Оксана похилила голову і втерла слізочки. Петро їй каже:

— Ну, дарма, се він так розказував. Він здивовався, та як не його ціло, то їй відійшов. На другий, каже, день капітан поставив водки щось багато і для своїх людей і хазяїнам. І Кіндрат, каже, пив... Не плач, Оксано, і не сором ся: я розказую, як він казав. Отто Кіндрат, вернувшись до Векли, та прямо їй і каже: »Не шукайте Оксани своєї, вона оттак і так, там і там...« Тут вже не знали, що з твоєю матір'ю їй робити. Вона не заплакала, а тільки уся подереваїла...

Стали її розважати, вона мовчить, та все у куток пильно дивить ся. Я там був і не відходив від неї.

Оксана хотіла щось сказати, дякуючи йому, та за слізьми не змогла.

— От мовчала, мовчала і усе дивить ся так страшно на усіх, далі і заговорила таке, що й сказати не можна! То кричала, щоб ловили салдатів, що вкralи в неї душу, що вже в неї нема душі, що вже вона не чоловік, що вона колода, ні на-що не потрібна. То помовчить, то й стане людей прохати до себе на весілля, що вона йде за капітана, і почне повязувати собі на голову що-небудь замість скиндячок, та й заведе весільних пісеньок... »А як,« каже, »приведу собі доцю Оксаночку, гарну та прегарну«... та разом з серцем і крикне: »то я її за ніжки, та об лавку! Ублю гадюку, ублю змію!... Вона з мене кров висеала, вона...« та тут вже таке понесе, що не хочу тобі й розказувати, бо й так дуже плачеш.

— Годі-ж, годі, перестань, казав Петро: слухай, що далі тобі буду розказувати. Страждала твоя мати так довго. Ми думали, що вона тронулась з ума; одначе сяк-так, то молодиці то знахурі відволідали її, прийшла вона до памяти. Так що-ж? Тут-то яке її лихо постигло! тут і напали на неї наші пявки! Зараз начальство з громадою присудили, як Векла є бездушная і сина і приньмита нема й не буде, то землю її узяли у общественну і поділили начальники меж собою. Тут писар по книгам знайшов, щоб-то твій дідусь та його дідові та винен був пятьдесят рублів, і об тім і бумагу читав перед громадою; а що громада зна? От і присудили ваш двір віддати писареві... От твоя мати і пійшла у сусіди...

»Моя мати у сусідах?« крикнула Оксана, руки ламаючи. »Се я їй так наробила!« та аж припала до землі плачучи.

— Та як вийшла? Обібрана зовсім! То на ліки пішло, то брали добрі люде за якусь колпась-то позичку, а то й підкрадали, так що Векла, з багатой на усе село, у чім стояла, у тім і перейшла до Миколи Штирі. Я ходив у дорогу, се без мене вони так упорались! Вернувсь, дивлюсь: зовсім занастили і звели її ні на-що! Хотів уступитись за неї... »Не руш!« сказала мені Векла: »Бог з ними! Се мені нічогісінько! Коли Оксана так зробила, а вже люде!... І на-що воно мені без неї? Помру і без худоби. Вона поїздить з каштаном, заробить багато грошей, у розкоші поживе, а я на сьмітьті помру!...«

Що вже плакала та билась сердешна Оксана, так і міри нема! Як-би що, сама б на себе руки підняла, слухаючи, до якої біди довела вона матір. Петро сяк-так розважав її і став совітоватись, як їй до матери явитись. Оксана нічого того не слухала. »Пійду,« каже, »просто до неї, як і помандрувала просто. Умру біля ніг її! Нехай, що хоче, те й робить зо мною!«

Петро довго сидів та усе думав, далі й каже: Як тобі, Оксано, і у наше село явитись? Тебе засьміють, закиркають, просьвітку тобі не буде. Послухай мене. Сідай на мій віз, я тебе проведу до мого двора так, що ніхто й не побачить. Там знайду материну плахту і свитину і очіпок, та й приїдемо по-за вулицями до панотця, нехай нас звінча, та тогді вже явимось і до матери. Вона, побачивши, що ти вже у закон уведена, не так буде на тебе жалковати; а у селі

Ніхто не посміє з тебе сьміятись, бо ти вже будеш мужня жона.

Ще Петро гаразд і не договорив, а вже Оксана і біля ніг його; хвата їх, цілує, слізьми обмива, аж задихається, і не зможе слова сказати. »Петре!... Петре!... ти не чоловік, ти янгол божий!... Братік рідний сього б не придумав, щоб так мене утішити!... Щоб се ти здумав?... Чи достойна-ж я того, щоб ти й думав так? Як у твій чесний дом, що була богобоязлива семья з батька, з діда, та увести мене, потаскуху, щоб сором на неї дивитись, щоб земля не держить?«

— Ти знаєш, Оксано, що я тебе любив щиро, і тепер ще тебе люблю. Я знаю твою душу: ти спітнулаась трошки. Хоч що хоч про капітана розкажуй, а й ти винна... Ну, та дарма, усе забуваю і ні об чім згадувати не буду, мов дівкою тебе беру.

»Ні, Семеновичу, не остижу ніколи твоєї слави, не запакошу твоєї семі й роду!... Я пропаща на віки!... Хіба не бачиш, он-де й заробіток мій...«

— Він буде моїм сином рідним. Через тебе я і його любити-му. Послухай мене: покрий свою славу; дай йому батька, а матері сина!

»Ось-де моя слава!« сказала Оксана і виняла платочок з своєю косою і показала Петрові: »ось-де вона! Ніхто не може її приставити до мене! Ніхто її не узяв у мене; я сама, своїми руками відрізала, як сама себе і погубила. Приставити її і вернути мою славу ніяк вже не можна. Хлопця вигодую, як здужаю; матері, коли ще допустить до себе, буду їй і сином і дочкою і робітницею і крещачкою. Буду ніч і день робити, щоб її пропитувати, за те добро, що через мене

рішилась вона. А чужого віку не хочу заїдати, не хочу, щоб ти за свою добрість терпів через мене...»

Що то вже довго уговорював її Петро, так вона ні за-що не захотіла зробити по його думці, хоч зовсім бачила, що він дуже велике добро для неї і для матери робив. Не захотіла, щоб він її проводив через село і від сьміху оборонив, ні за-що не захотіла. »Як заробила, так буду й чути. Я ще й не сього достойна!«

Пожалкувавши, поїхав Петро своєю дорогою, а Оксана, подумавши, погадавши, узяла сина, перехрестилась, пійшла селом...

Перш усього зострілась з Оксаною молодиця, прежня її подруга. Придивилась — і крикнула: »Так і є! се Оксана. Мотре! дивись, Оксана йде!« Мотря собі: »Та Оксана ж! і з заробітком!« Одна по одній, і пійшли по усьому селу... Тільки доходить сердешна Оксана до якого двора, дивить ся, вже усі з хати вийшли, і дивують ся на неї, і сьміють ся з неї і кричать: »А що? погуляла за салдатами? добула слави? Неси салдатченка матері на втіху. Чи байстриюком матері хвалить ся йдеш? Не дивись на мене, паплюго!« Оттака їй честь була зо всіх дворів. А коли дівчата вийдуть дивити ся на неї, то матери заганняють і лають, щоб і не дивили ся на неї. »Вона,« кажуть, »недостойна того, за своє мандруваньня за салдатами. Остидила усе село!« А що पुще. дівчата! Так ті, чувши усе від старших, так аж на вулицю вбігли, і за поли її сїпають, і кричать, і вже й приложили: »Салдатка йде, байстрия несе... кир, кир, кир, кир!«

Оксано, Оксано! Чи ти се усе чуєш у тім-же селі, де колись тільки вийдені на вулицю, то

усі вибігають против тебе, щоб хоть подивитись на тебе та позавидувати на твою красу; а коли було заговориш з ким, так і той радісінський, і усі збирають ся круг тебе, щоб послухати твоїх річей, шуток та вигадок. І що́ то: і самий престаренний дід і немошній, що́ вивели його на вдвіря та посадили на завалині, і той, як було проходиш мимо нього, то так пильно дивить ся на тебе, та аж не втерпить і скаже: »От дівка, так-так!« А тепер яка тобі честь!... Що́ то ще буде від матери?...

[VII.]

Серед такого величання іїде сердешна Оксана, і куди іїде. не зна, бо од стида і сьвіта не бачить! Плакала б, так вже й сліз нема, так вже серце занеклось, що й слезинки очи не пустять...

Сяк-так добрела через силу до Миколиної хати, де чула, що мати її живе. Скріпила серце, відчинила сїни, посадила хлопця долї, подумала, перехрестилась, відчинила хату, глядь! Господи! хто то лежить?... На полу, на рядні, лежить старенька, худа, худа як шкелет, жовта, блїда, очи запали, з-під старенького очїпка сьвітить біле, сїде волосься, вкрита стареньким козупком і виставила руку, а рука суха-пресуха як скипка, і хоч спить, а стогне... »Хто се?« дума Оксана: »чи не мати?... Так я-ж не таку покинула її! Хоч вже й старенька була, та була повновида і ще не сїда... Та хто се?« Стоїть як укопана, трусить ся... зовсім зомліти... Тут слези аж до серця підступили... як побіжать річкою з очей... не здержала

ся, проговорила хлипаючи: »Матіночко! рідненька!... чи се-ж ти?«

Стара лупнула очима, бистро подивилась на Оксану, а та аж за піл ухватила, не встаєть на ногах. Стара заплющилась, впять підняла очі і дуже щільно приглядалась; далі струнулась, стало її дьоргати по лицю, глянула до Бога, підняла руки... і тільки крикнула: »ох!...« вже Оксана кинула ся до ніг, достає їх, хвата щоб поціловати, а сама так і заливаєть-ся слізьми... Векла (се вона й була) випручала ноги, піднялась і сіла на полу; трусить ся, до Бога руки підводять, силкуєть-ся щось сказати і не промовить... Оксана лежить долі, аж підплила слізьми, потім стала на-вколішки, піймала руку материну, і хоч та віднімала, а вона таки держить та вицілює її... і собі не може слова промовити.

Довго сього було; стара через силу і сказала: »що се ти наробила з собою?« та сказала так тихенько та любязно, звісно, як мати!

Хлипа Оксана, стоячи на-вколішках, і слова не скаже; дух їй захвачує.

»Ти, бачу, й сама знаєш, як себе звела!« стала казати Векла і слов не збере. Далі, силкуючись, промовила: »Ійди собі туди, куди від мене пійшла. На-що я тобі!«

— »Ох, мамочко!...« тільки й чуть від Оксани.

»Мені без тебе легше було!... Я не можу на тебе дивитись!... ійди собі... коли здужаю... кликну тебе.«

Оксана не встає...

»Мамо!... Бозя!...« Се Митрик, що покинула його мати у сінях, бачучи, що двері у хату відчинені, поліз, поліз, переліз через поріг, доліз до

серед хати, сів, розглядав, глянув на образи, та показує ручкою і белькоче: »Мамо... Бозя!...«

Векла глянула на нього пильно, здрогнулась і питає дочки: »Се воно?«

— Воно, мамочко!

»Подай мені його.«

Оксана, сама себе не тямлючи, ухопила дитину, положила на руки матері, і припала до ніг материних.

Векла, узявши дитину, дивилась на неї довго, перехрестила його: »Во імя Отця і Сина і Сьвятого Духа. Слава тобі, Господи, що ти не звела його, не взяла нового гріха на душу!«

Митрик, сидючи на руках у Векли, байдуже, що тут робить ся, усе ручкою показує на образи, та усе знай: »Мамо!... Бозя!... бач...«

»Так, мій янголе божий!« сказала Векла, пригорнувши дитину до себе: »так, Бозя! Бог і сам проща грішників, і нам грішним велить прощати ворогам нашим.. Устань, Оксано, йди до серця материного, будь моєю дитиною виять...«

Господи! і сказати не можна, що тут вже було меж ними, скільки вони плакали, обнимались!... Оксана усе випитує матір, чи від щирого серця вона її прощає, бо сама собі не вірить від радості...

І увесь день на тім пройшов, що усе вони пестували ся.. Стара Векла аж неначе здоровіша стала, і усе до Бога, усе до Бога, щоб і Він так простив, як вона простила дочку свою.

Над вечір бачила Оксана, що Петро приходив до хазяїна і розпитував, що тут у них було, а до Векли й не заходив.

У-вечері Оксана розказала матері усе, як спізнала ся з капитаном і як усе було, аж до

последнього часу. Векла усе пильно слухала, не раз сплакнула, слухаючи стражданья Оксанино, а далі сказала: »Не було б сього нічого, як-би ти мені попереду сказала, що полюбила капітана, і з якою думкою. Я б тебе відвела від нього. Де такі сьому статись, щоб пан та узяв мужичку? Коли і явить ся такий супостат і стане таке казати, то се на сьміх, на погибель. А як-би ти не гордила ся та не думала, щоб бути за паном, а вийшла б за мужика, от хоч і за Петра, що дуже мені у великій пригоді став без тебе, то було б усе не те... Ох, моя годиньонька лихая!... Ну, та вже сказано, Бог простить!... Будемо жити, неначе нічого і не було, і не спомянемо нічим. А за капітана... нехай я буду молитись. Спаси-бі Господу милосердному, що тобі на розум послав уклонити ся од зла, що покинула еси свого урага, не подумала за ним таскатись, кинула усе зло, прийшла до мене, і дитину сохранила. Через се ти знайшла впять моє серце. Годі-ж, годі, не плач вже. Спочинь після такого турбованья. Завтра приньмемось за діло, як і попереду бувало.«

От і справді почали жити собі любенько. Векла чула, як селом осьміяли її Оксану; чула і від Миколи, хазяїна де жила, що не буде держати »мандрійохи«, як усі узивали Оксану; так от вона і призвала і своїх хазяїнів і ще де-кого з розумнійших людей, та й розказала їм про Оксанино стражданья. От усі тут і розсудили, що се більш насильство було, чим своя охота.

Далі та далі, хоч де й побачуть люде Оксану, то усе менш сьміють ся Оксані і усе менш прикладають прикладок; бо насьміялись, так вже й годі. Так Оксана бо своє знала. Нікуди від матери ні на пядь, і ні з ким вже вігде не водилась

і не зналась. Одна собі у хаті сидить та робить: і матір з'одяга і пропитує її, ніч і день рук не поклада. Тільки їй і проходки, що до церкви божої та по воду, та куди роботу віднести.

Як обжили ся трошки, тогді став Петро ходити до них; помагав їм де у чім, і знай усе своє товковав, щоб Оксана пійшла за нього. Раз, слухавши його довго, що він їй об сім-казав, вона просила його, щоб ійшов з нею. От і пійшли, і прийшли на кладбище. От Оксана й каже:

»Петре! я завжди знала твою добру душу: знала, що ти чесний і розумний чоловік. Мені тебе жалко було, що ти за мною убиваєш ся, і я скорійш усіх пійшла б за тебе, як-би не явивсь... він, погубщик мій! Після сього, що я з собою зробила, я недостойна не тільки тебе, та й останнього личмана. Тут на батьковому гробові, де й сама колись лежати-му, закопала я свою славу, що показувала тобі, як ще ійшла у село, свою дівочую косу, свою волю, до суду, до віку. Закопавши, покляла ся: як не можна приставити знову моєї коси, так не можна мені стати достойною чесного чоловіка; не принесу нікому безчестя, не завяжу чужого віку, не остижу ніякої семі, не пійду ні за кого. Петре! ти вбивавсь за мою матінку; як я згубила було її, ти не покинув її! Ти мене, як я у самій великій біді була, скрізь землю пійшла б, ти не покинув мене на шляху, розважав мене, і як усі на мене напали, сьміялись з мене, пострікали мені, пльовали на мене й цурались мене, ти саме тогді хотів мене узяти, покрити мій стид і сором, увести мене меж чесних людей... Хто-ж так зробив би, як не син моєї матери, брат мій рідний? Петре! будь мені братіком рідненьким! не покинь мене, коли мене усі

люде покинули! Прийми тут, де моя слава, де моя воля лежить, де й я колись лежати-му, прийми мою присягу, що не піду ні за тебе і ні за кого! Буду матері дочкою, якою колись була; буду сину матір'ю, поки... поки його батько... коли-то ще не відцураєть-ся!...»

— »Оксано! жалко мені тебе рішатись, бо, бачить Бог, і тепер тебе так люблю, як спершу полюбив. Хотів покрити твою славу; хотів показати людям, що вони неправедно осуджують; хотів бути батьком твоєму сироті, бо на... на нього нічого сподіватись. Коли, кажеш, хочеш бути дочкою, якою й була, так у с'їм ділі послухаймо матери: як вона скаже, так нехай і буде.»

Подумавши, Оксана сказала: »Нехай буде, як мати скаже.« От і пішли до дому.

Мати вислухала Петра, потім вислухала і Оксану. і сказала: »Петре, велика твоя душа! Бог тобі нехай відплатить за усе, що робив для нас і що тепер хочеш робити. Дяки нашої тобі мало! Дуже б я сього хотіла, щоб ще на своєму віку побачити моєї Оксаночки славу покритою; та що-ж робити? Оксана правду каже. Ти молод чоловік, ти ще не знаєш, що можуть зробити людські речі. Хоч по капельці дощик крапа на камінь, а таки проїсть його; так і тут. Стануть говорити, товковати, судити; ти сее усе чуєш; попереду тобі нічого; а далі станеш прислухатись, думати, передумовати; далі й повіриш, і станеш жалкувати, що узяв таку... зненавидиш її... А яка її доля тогді вже буде? Тепер, як єсть вона одним-одна душею, усе перестражда, усе перетерпить. Так, Петре! Правда, бачу, Оксанина. Будь же їй братіком, не покинь її з сиріткою, як я

вмру, а мені будь таким, як я і до цього часу тебе бачу, і благословляю тебе за се.»

»Матінко рідная!« поклонивсь аж у ноги Петро і каже: »Прийми ж мене, сироту, у свою сімю! Благослови мене як сина! Не цурайтеся мене і не бороніть мені содержати вас! Сестро! Оксано! Уручи ж мені твого хлопця. Я приймаю його замість сина. Як ти присягала ся своєю славою, так і я, от перед матір'ю, заприсягаюсь, що не ожениюсь ніколи. Після мене він наслідуватиме мою худобу. Благослови, мамо!«

Векла поблагословила їх усіх і віддала Митрику Петрові руками, і сказала: »Нехай же він буде Митро Зав'язисьвіт, бо він нам усім зав'язав сьвіт.«

Так і почали хлопця звати і у сільські списки так його записали.

Векла з дочкою не мали ні у чім нужди: Петро їм помагав і усім поділяв ся. Сяк-так зібрали ся, кушили двір і жили собі, хвалючи Бога милосердного.

Раз, так вже годів через пять після того, як се діялось, убіг у хату Митрик і кричить до Оксани: »Мамо, мамо! а в мене є біленький шажок! Ось бач!« і показує гривенник.

— А хто се тобі, сину, дав? пита Оксана.

»Пан дав,« каже.

— Який же там пан?

— »А ось який,« каже вже Петро, що увійшов за ним у хату: »капітан.«

Оксана так і поблідла і затрусилась.

— »Та не лякайтесь, а слухайте, що було,« казав Петро. »Дивлюсь, на станціоннім дворі, що біля мене, стоїть бричка і ходить по двору таке, мов наш капітан. Я підійшов ближче, дивлюсь..

він і є. Я подумав, що з нього буде? Покликав Митрика, та і йду у хату, буцім до смотрителя, а він мене і зопинив: »Се твій мальчик?« каже.

— »Нету, ваше благородіє,« кажу я: »се капітанський.« Так прямо й відрізав.

»Как капітанський?« аж скрикнув, і підійшов до хлопця.

— »Так, ваше благородіє,« кажу: »команда стояла тут, так капітан зманив у нас дівку, Оксану. Так вона утекла від нього і принесла сього хлопчика.«

»Так ето єйо син? Да мошенник, какой бойкий!« та узяв його за чубчик і поскуб легенько, та й каже: »Так она таки дійшла назад? А мені сказали, што она із сином утопилась.«

— »Ні, ваше благородіє,« сказав я: »прийшла сюди і живеть тут у великій бідности.«

»Виш, как мене обманули!« каже. »О, да плут будеть мальчик! Увесь у меня!«

Тут ще подьоргав його то за ухо то за чубчик, а далі виняв гривенничка, та й дав хлопцеві і каже: »На, отдай матері, штоб тобі орішков купила.« А сам сів у бричку і поїхав.

Так розказовав Петро.

Оксана узяла гривенник, звела очи до Бога, і кинула той гривенник у вікно, аж геть на вулицю, де діти грались: обняла Митрика і гірко-гірко заплакала!...

ПРИЛІСКИ.

Григорій Квітка-Основяненко.

Основанє сталого театру в Харкові кладуть на рік 1812. біографи Квітки і гісторики літератури: Сементовский, Онишкевич, Петров, Огоновский, Грінченко і п. Але сам Квітка в своїй статті „Історія театру въ Харьковѣ“ пише, що „теперешній театръ выстроилъ Штейнъ въ 1816 году“ та що в р. 1812. не було в Харкові взагалі жадного театру. В пншій статті „Городъ Харьковъ“ пише Квітка про „Інститутъ благородныхъ дѣвиць“, що він був „учрежденъ и открытъ въ 1812 г.“ О своїй управі не згадує ані при театрі ані при інституті. (Сочиненія Г. Θ. Квітки. Изданіе Харьковскаго Уѣздн. Земства. Т. IV., ст. 468 і 496-7.)

Брат Квітки тримав хор домашніх співаків: для них написав наш автор отсю пісню, в котрій сам з себе сьміє ся:

Прийшов Гриць, зажуривсь,
Та і в ченці постригсь.
„Грицю, Грицю, до Марусі!“
— Зараз, зараз приберу ся.
„Грицю, Грицю, до роботи!“
В Гриця порвані чоботи.
„Грицю, Грицю, роби хлїб!“
Аххи, аххи, — щось охріп.

Противники Квітки глумили ся єму такими вершами:

Быль монахомъ, былъ актѣромъ,
Быль поэтомъ, былъ танцоромъ.

(Якийсь час був Квітка директором „танцювальнаго клуба“. заснованого клубом дворянським.)

Квітка писав такою мовою, якою говорить нарид в Харківщині, та уживав також московських слів. В сїм виданю не всі єго властивости в язикових формах заховані. Іменно знаходять ся у него скрізь або звичайно: пасетця, несїт (але несуть), бітемеш, мабуте, досе, знімати. збирається, мнїні, ниваче, набїлш, налуччі, брачки, добридень, сами, тілкі, кунпанія, криласї, куштуй, по-

радок, копитан, бамага і п., а часом також: отец, лежнт, ярманок, воком і п.

Матеріялами до сего виданя служили мені, окрім спеціальних видань поодиноких повістей, понизше наведених, отсі виданя збірні: 1) Малоросійскія повѣсти, розказываемыя Г. Основьяненкомъ. Книжка первая. Второе изданіе. Харьковъ 1841. Книжка вторая. Москва 1836. [Першого виданя I-ої книжки і другого виданя II-ої книжки я не мав.] — 2) Повісті Григорія Квітки (Основьяненка). Издавъ П. А. Кулішъ. Санктпетербургъ 1858 (два томи). — 3) П. Онышкевича Руска Библиотека. Томъ II. Писаня Г. Ф. Квѣтки (Основьяненка). Львовъ, 1878. — 4) Малоросійскія повѣсти, розказанныя Грыцькомъ Основьяненкомъ. Изданіе Харьковскаго Уѣзднаго Земства. Харьковъ 1887 (два томи). — 5) Малоросійскія повѣсти розказанныя Грыцькомъ Основьяненкомъ. Изданіе Югансона. Кіевъ 1893. (Передрук з попередного виданя Х. Зем.)

I. САЛДАТСЬКИЙ ПАТРЕТ.

Матеріяли: 1) Утренняя Звѣзда. 1834 (с. в. альманах за рік 1833., містить ще частинку „Марусі“, частину VI. книги Котляревского Енеїди, 5 поезій Артемовского-Гулака, частини з „Полтави“ і 2 приказки Гребінки, та 4 запорожскі пісні з російським перекладом і примітками Срезневского). — Вище вказані збірні виданя: 2) Малорос. повѣсти, Харьковъ 1841. 3) Виданє Куліша. 4) Руска Библиотека Онышкевича. 5) Виданє Харківскаго Земства. 6) Виданє Югансона. — [Супліка до пана іздателя находить ся лише в виданях 1), 5) і 6).]

Латинська побрехенька = Латинська приповідка есть: *Ne sutor ultra crepidam* (швець держи ся копита). „Квітка добре зрозумів, що його чудовна „Маруся“ не скоро дожде праведної критики, і гірку свою мисль обернув у жарт, написавши „Салдатовський Патрет“. Парабола ся найбільш про тпх написана, котрі, не знавши ні языка ні жизни народньої, повертають у нівець діло великого нашого живописця.“ *Куліш*.

до пана іздателя = до видавця „Утренньої Звѣзд-и“, де сея повість найперше була видрукована.

Стор. 9. стр. 12. зовуть по німецьки = альманах. Властиве се арабске слово, але від 15. столітя уживане і в Німеччині. — 14, Слобожане = меш-

канці слобідської України, с. є. губерній харківської, курскої і вороніжської. — 15. Гетьманці = мешканці Гетьманщини (прочої України).

10, 23. па чухонські = по фінські.

11. 6. кавка = знак наведення („...“). — оксія = знак наголосу ('). — 22. по верхам = поверховно, поспішно. — по складам = склад за складом, докладно, помалу. — 10 з д. пожалуста [влас. пожалуйста (росс.)] = будь ласкав, будьте ласкаві.

12. [1.] Поділ на глави поробив я сам.

12, 3 з д. наущенне = намова.

13, 8. всемирну = пісню „Всемирную славу“, яка співаєся, на перший глас, в церкві на вечерні в суботу в честь Богородиці. — 10. батрак = наймит. — 8 з д. шальфея = шальвія. — 4 з д. тяжиновий = з пасмистого пестрого полотна, пестровий. — каламайковий = з пестрої вовняної матерії. — 3 з д. пузо = черево, вантух. — 2 з д. черкеска = така верхня одежа. — бумажний = бавовняний. — 1 з д. шкапові = з кінської шкіри.

14. 24. бог = святий образ; такої бог бряде = такий образ вистане, уйде (?). — 4 з д. прикину = прокину, відкину, не прийму.

15, 7 з д. яточка, ятка = будочка, будка.

16, 2. притухати = трошки гаснути. — 8. об перших пятінках = на першій сьв. Параскевії, 26. липня (8. серпня). [?] — зорі = вечери і ранки. — 14. общество = громада. — 15. відкупщик = арендатор, пахтяр. — 16. подушне = податок від душі, від голови, поголовщина. — 20. слобода = хлонська посілість вільна від панщини. — 22. на-голо = загалом. — 1 з д. гривня = гривеник, 10-копійковий гріш.

17, 3. на-тощака = на-тще. — 5. гаспид = гадюка, чорт. — 18. підтовкачка = той що штовхає беручого до рук горілку, щоб розляла ся. — 25. знай = заєдно, лише. — 8 з д. гаплик = гафтка. — 2 з д. калавур (караул) = страж, сторожа, варта.

18, 2. абеда = обіда, кривда. — 6. дати щипки = ущипнути. — 12. борошно = мука. — 15. хліб = збіже. — 21. бабак = свещ, свистун (звірятко з родини вівірок, що спить цілу зиму). — 7 з д. нужда (росс.) = потреба. — 6 з д. общественне = податок громадський (16. 14). — 4 з д. плахта = спідниця, димка. — 3 з д. притьмом = сейчас, конче.

19, 2. розщитуї = розраховуй. — 16. господа (росс., вимовляє ся: гаспада) = панове; господа служавий (служба) = пане вояк. — 21. постої = квартирунок. — 7 з д. тричі по боку вдарити = „Як насипають пашню у мірку, то стукають з-боку по мірці, щоб уляглось зерно.“ *Куліш.* — 7 з д. Пожалуста = „Охрім навертає по-московски.“ *Куліш.*

20, 19. парчевий = з матерії тканой золотом або сріблом. — 25. шушун (шушон) = рід капотї. — набойчатий (росс.) = вибійчатий, вибіваний. — 8 з д. бублики = колачики, обарінки. — сластьоне = пампухи. — 6 з д. труба = комин.

21, 9 з д. десятський = десятник. — 7 з д. потребує = жадає.

22, 1. стовпці = гречаники, гречухи. — 25. кете, ке = давай (-те), ну, но. — 8 з д. парсуна = портрет.

23, 2. нищekom, нишком = тихцем. — 18. ночовки = нечки, корита. — 21. завалющий = брудний, простий. — 8 з д. простивало (росс.) = простигало. — 3 з д. обсмоктує = „Квітка пише так для сміху, а справді сластьонниця вмочує пампухи в олію. Щоби відучити діти від сластьон, розказують так, як Квітка; а сластьонниця повинна ходити коло свого діла охайно, а то ніхто до неї в ятку не піде. Тепер то посполиті люде зубожіли, а пани й полупанки навчили ся тратити великі гроші на всякі московські й німецькі видумки, то сластьонницї теж підупали. А в старовину не гидовав зайти в будочку з драничок попоїсти сластьон і значний державець, ярмаркуючи; то чим дальше від наших зіпсованих часів, тим сластьонницї були охайніші, бо мусіли для самого прибутку шанувати ся.“ *Куліш.*

24, 1. підіски = підвіски, штаби зелізни (шини) під вісь. — 4. тараня = риба з родини коропів. — 8. шерітвас = шафлік, цебрик. — 9. буханці = бохонці, балабухи. — 13. морква хатня = „Бурчати на чоловіка, дорікати, грімати зоветь-ся скребти або скромадити моркву. Ото-ж хатня морква значить жіноча напасть.“ *Куліш.* — 20. до сина = до біса, до чорта. — 22. віє = дишель до плуга. — двійло = дишель до волового воза. — уразівске сукно = рід простого сукна. — 23. мильне сукно = рід білого сукна. — 24. каплоухий = клапоухий. — 25. серги = ковтки, заушницї. — 9 з д. серпанок = тоненьке по-

лотно. — караблик = жіноча шапка (чіпець) з рогами. — 8 з д. днище = дошка від кужели, пряслиця. — 7 з д. запанки головоюні = прибор жіночий на голову [?].

25, 10 з д. мішатп (росс.) = перешкаджати. — 6 з д. поштувати = частувати, трактувати.

26, 5. Не абедно = 18, 2. „Шпонь закидає помосковски.“ *Куліш*. — 16. халяндра = циганський танець. — 22. павожденіє = мана. — 24. денежка = дрібний грив, пів копійки. — 25. не стоїть = не варта. — 9 з д. обротъ = уздечка. — 3 з д. патка = худа шкана.

27, 9. здрастуйте (росс. здраствуйте) = здорові були. — 16. спражній = справжній, правдивий. — 24. ні жоден = ані оден. — 3 з д. спрос (росс.) = питанє; без спросу = не спитавши.

28, 15. виш (росс.) = бач, дивн. — 19. казъонний = державний („цїсарский“). — 10 з д. нада (росс.) = треба. — 4 з д. пяталтпнного = 15-копійковий грив.

29, 4. низка = шнурок, рядок. — підбор = підбірка, вибір. — 23. ляхівка = надолок, надтичка, надшивка. — 24. разок нампта = шнурок коралів. — 9 з д. картацький = крамний, перкалевий. — 8 з д. колїсчастий = з вибиваними колїсцями.

30, 4. лавка = склеп, крам. — 10. лахва = добра нагода. — 18. заняв = зачепив. — 25. шпалери = мальований папір. — шумиха = позолітка. — 5 з д. мойки (росс.) = мийки, місце де мють вовну. — 4 з д. усе знала = „Наші дівчата говірки і ввічливі, та з соромом і з добрим звичаєм, а гублять сором і добрий звичай хіба по городах, як зажене котору нужда або замчить неволя.“ *Куліш*.

32, 1. зря = видко [?]. — 6 з д. шпетненъко = гарно, показно. — 4 з д. решетплівських = Решетплів єсть село в полтавській губернії. — 2 з д. підбери = підпятки, запятки, обцаси.

33, 11. нікому нема розбору = при нікім не розбирають. — 20. кусала = покусі [?]. — 21. пинфа = фінфа. такий жарт коли сячому пускають дим в ніс, взагалі прикрій докучливий жарт.

34, 8. подратевать = подрочити ся, пожартувати, посьміяти ся. — 17. підйом = підбите.

35, 12. на вперейми = на-встріч, щоби при повороті переймити [?]. — 13. внять = знов.

36, 10. забалаянтраспть = зачне дотепи (жарт) пускатп.

II. МАРУСЯ.

Матеріяли: 1) Малоросс. повѣсти, Харьковь 1841. — 2) Маруся. Повѣсть малоруска, розказана Грпцькомъ Основяненкомъ. Львовъ, 1849. — 3) Вид. Куліша. 4) Маруся, повѣсть Григорія Квѣтки (Основяненка). У Львовъ 1876. Накладомъ М. Желеховского. — 5) Опишкевича Руска Библиотека. — 6) Видане Харківського Земства. — 7) Вид. Югансона. — 8) Літературно-наукова Библиотека. Ч. 12. Грпг. Квітка Основяненко. Маруся. У Львові, 1901.

Поділ на главп поробив я сам.

37, 6. пристрацатпсь = пристрасно (горячо, занадто) привязувати ся. — 7. вещь = річ. — 12. порча = попсоване.

38, 9. уременний (временний) = дочасний, часовий. — 22. личман = пастух. — 24. попріокп = догана, дорікане.

39, 14. худо (росс.) = лихо, шкода, кривда. — 17. повіжить = попестить. — 18. пожалуй (росс.) = нехай так, добре, згода. — 8 з д. овсі = зовсім.

40, 18. свічечку обмінитп = офірку купитп.

41, 2. батрак = 13, 10.

42, 4. шажок = дрібний грпш. — 14. жарнівки = ракові очп. — 16. звичайно = обичайно, скромно, пристівно. — 18. смажнії = спечені, горячі. — 20. дрібушка = дрібно сплетена коса. — 22. скиндячка = стяжка, застіжка, політчка. — 23. лента = широка стяжка. — 5 з д. бархатка = аксамитна стяжка, аксамитка. — 4 з д. еднус = перстень на шнурку коралів, дукач. — кільце = кільце, обручка. — 2 з д. баєвий = з баї, волосатої матерії вовняної.

43, 3. запрет = заборона, заказ. — 17. плахта = 18, 4 з д. — картацька = 29, 9 з д. — черчата = червчата, крашена черчію (червцем), червона. — 24. ляхівка = 29, 23.

45, 5. у рядп годя = колись не-колись. — 16. клечальна неділя = Зелена неділя. — 24. аглицький = англійський.

46, 15. голову посунив = голову звіснв. —

19. цятати ся = чечувати ся, згадувати чи до парії (ціт) чи не до пари (лишка). — 2 з д. найшуще = найгірше. — 1 з д. лихорадка = зимна пропасниця, зимниця.

47, 3. збитень = напиток з горячої води, меду і корія. — 9 з д. поштувать = 25, 6 з д.

48, 9. чванний = гордий, величайко. — 1 з д. утінка = качка.

50, 9. бришкати = брикати. — 5 з д. мусить розсердитись = може розсердитись.

51, 10. бойкий = жвавий, хватекий. — 23. лп-хоманка = пропасниця, трястя.

52, 5. ясочка = щось ясне, зірочка, ласочка [?]. — 10. приказчиківна = економівна.

53, 20. клешиці = (квасні) яблука.

55, 5. мочула = терміт; мотузок з ключа. — 5. знарошне = умисне, навмисне. — 21. потурай = допусті.

57, 11. пошевельнути = порушити, повернути.

59, 1. лясн підпускати = підлещувати ся, залицяти ся. — 25. піл = широка лавка, тапчан.

60, 21. макотреть, макотертъ = макітра.

62, 4. притьмом = 18, 3 з д.

63, 13. серпанок = 24, 9 з д. — 23. аєр = шувар.

64, 24. создание = сотворіне.

65, 20. жпзть = жпзнь, жпте.

66, 4. жпжп = жили (мязи) під колінамп.

67, 1. коляка = кіл. — 17. походка = хід, крок. — 20. тихенько (ідемо) = помаленьку. — 21. боронимо = стримуємо, здержуємо, перешкаджаємо.

69, 1. навернякала = наплела, набаламутила.

71, 3. презрю = згордюю, занехаю, не зважу. — 6 з д. не змплпв ся = знемплпв ся, став немплпм.

73, 22. скверний = гідкий, плюгавий. — 24. душегубство = убійство.

74, 19. креймахи = каміньчики, черепочки.

75, 22. шпщка = шпщль, щось остре, кінчате.

76, 6 з д. після обід прибрала = після обіду попрятала. — 5 з д. глеччок = збанятко.

77, 10. різно = окремо, не разом.

83, 1. ковпнка = гачок; на руку ковпнка = як-раз того й треба. — 6 з д. бравний = хватекий.

84, 7. шатнула ся = квапила ся, снішила ся.

85, 9. розговіти ся = перший раз скоромно їсти після посту.

86, 2. богами = 14, 24. — 20. для закону = для (старого) звичаю. — 8 з д. худий = лихий (39, 14).

87, 4. пороша = сьвіжий сніг. — 5. шквиря = сніговиця. — 16. скирда (скирта) хліба = стирта збіжа.

88, 10. насупившись = нахмурившись. — 20. гнуцати ся = гидувати, бридти ся, гордувати.

89, 16. убивство = побиванє (за чпм).

90, 15. рішати ся чого = збавити ся чого, стратити що.

91, 2. загудити = зганити, зневажити. — 8. мусіла не послухати = могла не послухати (50, 5).

92, 10. запретила = 43, 3. — 20. напрасно = на-пусто, надармо.

93, 4 з д. добавляємо = додаємо, докладаємо.

94, 12. жалослива = мпloserдна. — 18. збів з пантелику = збів з розуму, збаламутив. — 22. племінник = небіж, братанч або сестрінець. — 9 з д. бить = бутт. — 3 з д. кому зря = кому небудь (32, 1). — 1 з д. худобинка, худоба = маєток.

95, 1 з д. сказка = вказ (тпх, що мають ставити ся до войска), показ.

96, 1. набір = бранка. — 2. забрпють = оголять. — 11. зашитить = оборонить, охоронить. — 10 з д. найомщик (росс.) = наемець, заступник до войска. — 4 з д. не потурай на те = не берп того в рахунок.

98, 14. гулящий день = день вільний від роботи: гуляти = проходжувати ся.

100, 4 з д. хвастає = велчає ся, хвалить ся.

101, 7. переводи виводити = голосом витягати. — 12. зо хрести = з хрестами і хоругвами. — 2 з д. напортив = напсовав.

102, 10 з д. розпрос = розпит, розпитованє. — 5 з д. розрішить = звільнити ся від посту. — хлопоти (росс.) = клопоти, заходи, жура.

103, 10. покидять у піч = „А пшні ховають кісточки, і лущине з крашанок сьвячених закопують у молодому житті на Юрія, хто як схоче.“ *Куліш.* — 2 з д. злукавновати = злукавити.

- 104, 6 з д. залізняк = торговельник залізом.
105, 5. жаловане = платня, заслуження. —
10. ремество = ремесло. — путь = путє, путнє. —
13. цифвіра = цифри, нумера. — щот = лік, рахунок: не щот = небагато: щети = таблиця рахункова. — 14. пуд = 40 російських фунтів (трохи більше як $16\frac{1}{3}$ кілю). — 15. хурщик = фірман, візник; хура = фіра. — 18. півческа = співальня.
106, 8. завод = фабрика. — 7 з д. Діяниї = В велику суботу читають ся діянія апостольскі. — 5 з д. колпска = гойданка; колпсати = гойдати. — 3 з д. возити ся = заходити ся.
107, 6 з д. порочити (росс.) = ганити, ганьбити.
108, 8. вал = груба пряжа. — 7 з д. пеня = кара (особливо грошева), біда, лихо, напасть.
109, 2. цілковий = рубель. — 5 з д. к-речи = до річи, як годить ся. — 1 з д. посад, посаг = сідало весільне, накрите білим рядном, призначене для молодих.
111, 3. блюдо, блюдечко = полумисок, таріль. — 18. брусувати = їсти. — 19. батувати = підганяти.
112, 9. селезень = качур. — 12. плав, плавок = сплав.
115, 1. тіки-притіки = тече час, протікає. — Проводи = провідна неділя.
116, 9. родпчі = родина, свояк. — 12. буханець = 24, 9. — 13. медяник = медівник. — 18. граматка = спис померших. — 3 з д. трапезувати = обідати, дати їсти.
117, 4. направити = справити на дорогу. — 24. чи давно = недавно.
118, 4. зачакнути = засохнути, завянути.
120, 13. тяжиновий = 13, 4 з д. — 22. по полам = на-пів, пів-на-пів.
121, 12. глуна північ = глуха північ.
122, 7. про-бі = про-Біг, на Бога!
123, 17. справник = староста повітовий. — 24. збіржа = фіякер, дрожки. — 1 з д. кинув руду = пустив кров.
125, 13. час = година.
127, 16. погода = з-годом, пізнійше. — 4 з д. страшна сьвічка = страстна сьвічка, котру на Страстях тримають в руках.

128, 8. гліта = пролигує, ликає.

129, 7. застпвати = застигати.

130, 23. ставник = поставник (велика груба сьвіча воскова).

131, 3 з д. на-взрпд (росс.) = ридаючи, ридма.

132, 8. вряд = навряд, ледве.

134, 12. крпша = кривля, віко.

135, 3. одчот = рахунок.

137, 12. нужний = потрібний. — 16. спта = вода в котрій розпущено мід. — 21. повагом = поважно.

138, 1. сьвітплка, сьвітплочка = молода дівчпна, сестра або своячка молодої, що в часі шлюбу тримає горючу сьвічку або, після давнішого звичаю, меч зо сьвічкою. — 16. почот = похід весільний (тут похоронний). — 25. поїзд = товариство весільне, гості весільні. — 3 з д. вулонька = уличка.

139, 24. аршин = несповна три чверти метра. — 25. заснівка = починкова тканина.

140, 1. бумажний = 13, 2 з д. — 2. жоден = кождий (37, 24). — 9. розводи = десень.

141, 6. настоящий = правдивий, сущий, истий. — 6 з д. новосільле = нове мешканє, нове господарство.

144, 5. товстий = грубий.

147, 12. общество = 16, 14.

III. МЕРТВЕЦЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ.

Козак Луганський = Володимир Іванович Даль, російський писатель (1802—1872), писав повісти з народного життя, видав також збірник приповідок і словар російський.

Матеріяли: 1) Малор. пов. Харьковъ 1841. — 2) Вид. Куліша. — 3) Р. Библ. Оншкєвича. — 4) Мертвецкий великдень. Оповѣданє Григ. Квѣтки Основьяненка. У Львовѣ, 1882. Коштомъ и заходомъ тов. „Просвѣта“. — 5) Вид. Харківського Земства. — 6) Вид. Югансона. — 7) Мертвецкий велик-день. Казка Грыцька Квиткы-Основьяненка. Впорядкувавъ А. Крымський. Москва 1894.

Поділ на глави поробив я сам.

150, 3. бриль = капелюх. — вареник = (варений) пиріг. — 9. вольна = корчма з правом віль-

Ного вишинку. — 15. щедушний (росс.) = малосильний, слабовитий. — 18. хаптурка = хапанка, хабар. — 25. бельбахи = бебехи, тельбухи.

151, 16. волость = уряд сільський. — 17. но-душне = 16, 16. — общественне = 18, 6. — 8 з д. позакладаував = позаставляв.

152, 3. засідатель = асесор. — письмоводитель = писар, секретар. — 13. калавур = 17, 2 з д. — колода = дщб. — 14. острог = тюрма, в'язниця. — 22. бакша = баштан, огорог або поле за-саджене кавунами, дніями, огірками.

154, 23. масниця = спروطстний тиждень. — 5 з д. говіти = постити (85, 9).

155, 20. гаспид = 17, 5. — 1 з д. повстаній = шерстяний, фільцовий.

156, 10. засіп = засопів.

157, 21. порощать = верещать.

158, 1. гугнявіти = через ніс говорити.

159, 14. халепа = напасть, біда.

160, 1. мах і „во утрне ізбивах“ = „Читаючи сеє, не треба забувати, що воно писано так, як у Нечипоровій голові вертілось. „Во утрне ізбивах“ взято з того, що на першому часі послі утрєні читається в псалмі: „Во утрне ізбивах вся грішннн землі.“ Ся повість показує, як чоловік темний виображає собі церковне служенне, в которому багато де-чого не розуміє або розуміє по своїому. До того-ж і недбалії попи пеують часом сьвяте діло, на которе їх поставлено. Отсе ж таким і єсть докір ся комічна повість, що вони через своє ліннвство самі себе перед мпрянами понцають а мпрян через темноту розуму до гріха доводять.“ *Купіш.* — 8 з д. на-тощака = 17, 3.

161, 3. потребую = 21, 7 з д.

162, 14. парчевий = 20, 19. — 9 з д. бакалейна лавка = корінний склеп.

163, 4 з д. якшати ся = стоваришити ся, зжити ся.

164, 17. гробакп = хробакп. — 10 з д. гра-матка = 116, 18.

165, 13. ціловальник = заприсяглий прода-вець напнтків. — 17. бузувір, бузовір = чоловік без віри, бусурмен, еретик. — 19. каторжний = злодій-ський, проклятий. — підтовкачку = 17, 18. — 21. із кабака = „Кабаки позаводили Москалі у Сло-

бодській Україні, а в нас у Гетьманщині шинки зовуть ся, а на Україні за Дніпром [Дністром?] корчми.“
Куліш.

166, 15. повада = лиха привичка, хиба. — 5 з д. скандзюбить = скорчить.

167, 3 з д. кусала = 33, 20.

170, 10. цупко = міцно, кріпко.

171, 21. доля = частка, пайка.

173, 4. глечик = 76, 5 з д. — 13. виковиряв = вшпорпав, вигребав. — 19. копа = 50 копійок. — 7 з д. пурналітча = там до ліха!

176, 21. хпмери гнати = робити дурниці, пусте.

177. На кінці сеї новісти була в першім виданю (Москва, 1836) отся примітка автора: „Годі-ж для першої книжки! Буду лагодити другу. Не знаю, чи вгожу і сією? Коли що не так, не лайте; а за помилки вибачайте, бо їх тут усіх, деяких по-троху, є й багатенько. Не при мені печатано і я не був у друкарні, та й про Москву не знаю, як у неї і двері відчиняють ся.“

IV. ДОБРЕ РОБИ, ДОБРЕ І БУДЕ.

Матеріяли: 1) Малор. повѣсти. Москва 1836. — 2) Вид. Куліша. — 3) Добре роби, добре буде. Оповѣдане Григорія Квѣтки. Коштомъ и заходомъ тов. „Просвѣта“. У Львовѣ 1874. — 4) Р. Библ. Онвшкевича. — 5) Вид. Харківського Земства. — 6) Вид. Югансона.

Поділ на глави поробив я сам.

179, 11. Пожалуй = 39, 18.

180, 11. повідь = повінь.

181, 4. на вдвірі = на подвірю, на дворі. — шпарун = підпора. — 20. миркати = мурмотати жебраючи. — 23. закрами = засіки. — 6 з д. права середа = рахманський великдень с. в. 25-ий день по великодні. — середохрестя = середопісте. — 2 з д. влага = вогкість.

182, 1. верба = лоза (в цвітну неділю). — 13. батюшка = отець духовний, пан-отець. — 9 з д. зохрести = 101, 12. — 2 з д. путе = успіх, лад (105, 10).

183, 19. Ушесте = сошествіє сьв. Духа, Зелені

свѣята. — 20. об Прокіпї = 8. (ст. ст.) липня. — 22. хлїб = збіже (87, 16). — 7 з д. гамазія = магазин.

184, 5. борошно = мука. — 18. волос[т]не правленне = уряд громадскій.

185, 15. бездїльничати (росс.) = нічого не робити, дармувати, ледарювати. — 18. обрїтеть-ся (церк.-росс.) = знайде ся. — 25. наказує = карає. — 3 з д. хальору (росс.) = холеру.

186, 17. рішити = збути, стратити; рішити ся чогось = збавити ся чогось (90, 15). — 10 з д. залишній (росс.) = злишній. лишній; залишок = останок, злишка.

187, 8 з д. четверть = четвертина, два гектолітри. — 1 з д. вручити = добути, відобрати. — іста = істина, капїтал.

188, 11. анахтемський = проклятий. — 9 з д. нужний = 137, 12.

189, 23. на-взрїд = 131, 3 з д. — серпанок = 24, 9 з д.

190, 2. серги = 24, 25. — 4. колїсчаста = 29, 8 з д.

192, 1. Троєцькі свѣятки = свѣятої Тройці, Зелені свѣята. — 8. розигри = перший день Петрівки. — 13. безмін = ручна вага. — 21. колодник = той що сидить в колоді, арештант.

193, 16. доля = 171, 21. — 25. коренити = лаяти, ганьбити.

194, 11. важниця = вага, підойма.

196, 3. хурщик = 105, 15.

197, 9 з д. шарахнули = полетїли, побїгли. — 6. оклунок = клунок, мішок.

198, 14. вгавати = переставати. — 19. вважити = зрозумїти, поняти. — 22. плав = пливуча вода, струя, фаля.

199, 10. розорптель (росс.) = такїй що, руйнує, бурить, нищить. — 23. терези = вага, шальки.

201, 14. морква = 24, 13.

203, 9. казна = скарб (державний), каса: казначей = скарбник, касїєр: казенний = скарбовий (28, 19).

204, 3. По словах „ї якого то народу нема!“ настунають в звичайних виданях Квітки ще отєї слова: „І усї-ж то ідуть під нашу державу, бо дуже хороше усїм жити! І усї-ж то наші милосердний цар об усїх

убивається і жалкує, як отець діточок своїх. Хіба-ж хто в нас чув таке, що розказовав Демко Плескач, як вернув ся з служби: де то вже він не ходив у походах, у яких землях не побував, так, каже, був і в аглицьких Німців, а город такий, як наш Петербурх, і сам цар їх там живе. Так, каже, ійдеш по вулиці, валяється чоловік... Чого то він? — З голоду вмира! — А усї-ж то ходють і дивлять ся і усїм нужди мало. От-таке то начальство! І дивлять ся і бачуть, і своєму цареві не докладають, і цар з них не взпськує. Ну, ну! як-би в нас так? — Коли наш цар дозна, що одного нашого братчика хто з'обидить і не дадуть йому помочи, то десятюх начальників змінить; а як-би одна душа від недосмотру вмерла? Не знаю, що б тут було! — Подержи ж його, Господи, і з царцею і на наш вік і дітей і унуків наших, щоб і ті хвалили Бога за такого царя, і встаючи і лягаючи молили за нього Бога, як ми робимо!“ В вданю Куліша пропущений не тільки цілий сей кусник, але також поперед від слів: „Отто грошей прислано.“ — 5. мало дешевший = трохи дешевший. — 2 з д. справничий письменводитель = писар (секретар) старостинський.

205, 3. натуркати = накланати, наапляти. — 4. мошенник = шахрай, мантій. — 5 з д. забор хліба = набір, бране збіжа.

207, 16. маяти = рухати ся.

208, 14. уїзд (росс.) = повіт.

209, 8. рябіти = червоніти, мішати ся. ... 4 з д. плутовати = шахраїти, мантачити.

211, 8 з д. сорок сьвятих = сорок сьв. мучеників 9. (ст. ст.) марта. — 7 з д. великонний = велитеньський, величезний.

213, 7 з д. патякати = базікати, балакати; патя, патя = балу, балу. — 3 з д. рушники плітьтю давати = нагайкою (канчуком) парити, бити.

214, 17. зорйовати = ночувати під голім небом.

215, 18. паняй = поганяй. — 9 з д. застановити = заставити.

216, 5. костить = кости проклинає, клене, лає.

— 10. приспів = пристиг. — 19. розговітись = наїсти ся добре після посту (85, 9).

217, 14. жоден = кожний (140, 2).

218, 19. билет = пашпорт. — 10 з д. убраючи хлібець = збпраючи, прятаючи збіже. В звичайних виданях Квітки наступають ще отсі слова: „Тепер подякуймо перш усього Богу милосердному, отцю на небесах, а далі цареві нашому, щедрому отцю на землі, та й будемо робити, що нам повелівають. Господь велить любити і помагати один одному, і цар теж повеліва. А нам ще треба знати, що без грошей не можна нічого зробити, як і самі при сій лихій годні бачили, так і цареві нашому без казни не можна ні війська содержати і ніякого порядку дати, а казни багато потрачено у сей год ні на кого-ж більше як на нас, по усім губерніям де голод був. Так і нам тепер треба яко мога кинутись та заробляти, та подушне зносити та недоїмку на кому є уплачувати, тогді і цар нас пожалує і Господь помилує і бачачи, що ми добрії і покірнії діти, не пошлеть нам більш ніякої такої біди і царя нашого продержить на сїм сьвітї для нашого-ж щастя на многії літа!“ В виданю Куліша тих слів нема.

219, 25. кавалерія = ордер. стяжка ордерова.

220, 13. общество = громада, суспільство (16, 14).

На кінци в звичайних виданях наступають ще отсі слова:

„А народ же то увесь, покидавши шапки і піднявши руки до Бога, так у-в один голос і загули: „Подержи його, Господи, у щастї і у здоровї на сїм сьвітї і при нас і при наших дітях і унуках, що він нас у самую злую годину не покинув і пропитав нас як отець дітей і того наградив, хто вбивав ся за нас. Пошли, Господи милостивий, і цареві нашому і царци усе, чоґо вони від Тебе жалають і що Ти знаєш за їх добрість їм послати!“

Оттак то ми молимо ся по усяк день і дітей учимо за те добро, що він нам послал по усяк день.“

В виданю Куліша тих слів нема.

V. КОНОТОПСЬКА ВІДЬМА.

Матеріяли: 1) Малор. повѣсти. Москва 1836. — 2) Вид. Куліша. — 3) Р. Библ. Онпшкевича. — 4) Вид. Харків. Земства. — 5) Вид. Іогансона.

221, 6 з д. роменської кабаки = Ромни місто в полтавській губернії.

222, 1. карватка = шклянка (до пиття). — дудівка = горівка настояна на дулі (грушки). — 13. кете = 22, 25. — 19. Конотоп = місто в чернігівській губернії. — 9 з д. сорочини = сороковини, сорокоусти. — 6 з д. ськати = шукати.

223, 7. алтин = 3 копійки. — 18. протопівну = протопіт те, що у Русинів-унїятів декан. — 25. долошка = долоня.

224, 4. винниця = горальня. — 23. гін = біг.

225, 5. барда = брага (гуца що лишає ся при робленю горілки). — 7. сторжитись = сторгувати ся. — 24. самотужки = власними силами, самі. — глек = збан (76, 5 з д.). — 2 з д. бархатка = 42, 5 з д.

227, 2. рацею = орацію, бесіду.

228, 25. ппихву = 33, 21.

229, 6. аж о півночи = Се не зовсім згоджує ся з тим, що сотник виїхав з Безверхого хутора ще дуже рано. Таких через неувагу автора повсталих помилок є в сій повісті більше: 233, 6 з д.; 255, 25; 262, 13; 269, 1 з д.

230, 3. граматка = буквар. — 4, 8. часловець (зам. часословець), єрмолой (ірмолой) = церковні книжки. — 9. окселентує = вторує. — 10. закладка = місце зазначене заложенєм картки в книжці. — 8 з д. ленорт = рапорт. — 7 з д. на-личность (росс.) = готівка. Писар говорить мовою мішаною з слів церковних (переважно), російських і руских; але нераз, добираючи слів, скаже дурницю та беззmysлицю. — мановенце (церк., росс.) = кив, знак (приказ). — 5 з д. чертог = хата.

231, 7. десниця (церк., росс.) = правиця, права рука. — 8. шуїця (церк., росс.) = лівиця, ліва рука. — 18. Палестина = обіцяна земля, взагалі (образово) сторона. — 20. внезапний (церк., росс.) = наглий, несподіваний. — 10 з д. обуяєт (церк., росс.) = обхопить, опанує.

232, 16. натруска = догана.

233, 6. гнати химери = 176, 21. — 6 з д. у пятому десятку = Квітка написав тут через помилку: „у пятій сотні“; так і стоїть в звичайних виданнях (229, 6). — 5 з д. причта = припадок, пригода.

235, 9. мештанпе (церк., рос. мечтаніе) = мрія, гадка. — 9 з д. хука усучу = скручу голову.

237, 4. сторч = просто, по-просту.

240, 3. тресугубий (церк. зам. трегубий) = потрійний. — 5. суєтливий (церк., рос.) = марний, клопотливий. — 13. возгребіє сотворити (церк.?) = розібрати, порозуміти. — 15. меск (ц.) = мул. — 16. паче (ц.) = більше ніж. — обаче (ц.) = однакож, адже. — 23. вознепщевати на мя (ц.) = посуджувати мене, говорити на мене. — 9 з д. удобосокрушаємий (ц.?) = даючий ся зломити.

241, 8. зашучовати = жартувати. — 23. довліт (ц.) = єсть досить, вистав. — 24. угобзеніє (ц.) = помножене, достаток. — 25. повелику (ц.) = о скільки, понеже, бо. — 8 з д. сичевий (ц.) = такий. — 4 з д. негли (ц.) = ледве. — 2 з д. уне (ц.) = добре. — 1 з д. смятеніє (ц., р.) = замішане, смуток, заколот.

242, 1. аще (ц.) = если. — 4. оле (ц.) = горе, ах! — 20. повелінне = приказ. — 21. несметний (ц.) = незлічимий, безчислений. — 22. всує (ц., р.) = надармо.

243, 3. носатка = такий збан. — 12. мньюк = мень, мнюх (така риба). — 6 з д. преотмінний (ц.) = дуже добрий.

244, 15. соприкосновеніє (ц., р.) = причастність, спільність.

245, 13. злак (ц., р.) = ростина, трава. — 14. не точію (ц.) = не тільки. — 4 з д. чаятельно (ц., р.) = сподівано, правдоподібно. — 1 з д. упражденне (ц., р.) = вправа.

246, 10. разтлінний = зісутній, огидний. — 13. обаянне (ц., р.) = чари. — 20. неудоборекомий (ц.) = неказаний, невимовний. — 21. хляб (ц., р.) = прірва, отвір.

247, 14. єдиножди (ц., р.) = оден раз.

248, 9 з д. тщати ся (ц., р.) = старати ся. — 7 з д. оскудіти (ц., р.) = збідніти.

250, 24. долівка = земля, підлога.

251, 1. калачки = таке зіле (з родини мальв). — 9. труба = 20, 6 з д.

254, 17. збудьвік = старенезний, дуже старий. — 18. куна = арешт, до 306, 8 з д. — 21. гризь, гриза = біль черева. — 22. заушниці = завалки.

— зїньське щеня = сїїнець, звїратко з розряду гризунів (як і вивїрка, миш, щур, заяць). — 24. со-
няшниця = бїль в жолудку.

255, 11. бакша = 152, 22. — 25. лїт сто = вла-
стиве Квітка написав „лїт пятьдесять“, та се очевидно
мусить бути помилка. Гл. до 229, 6.

256, 7. веґеря = такий танець. — 13. чакло-
вати = чарувати. — 10 з д. цибатпй = довгоногий.
— 1 з д. личман = 38, 22.

257, 18. закопошити ся = заворушити ся. —
9 з д. черкеска = 13, 2 з д.

258, 15. дьору дати = дати драпака, утечи. —
18—19. Вождедїнаго... утресугубляемо = Сї
слова беззмислиця; дословно значили би: Бажаної
шалености (утрати розуму) з днєвним проживанєм по-
троюємо. — 5 з д. шкураток = кусник шкіри, кора.

260, 6. ферт = буква Ф, до котрої подібна стать
чоловіка, як зіпре руки на боках. — 10 з д. приспї
= наспїв, прийшов. — 7 з д. дерзайте = сьміло!
(будьте сьмілі!)

262, 13. Жолобиху = Квітка написав, і так
стоїть у всїх виданях: Вечерпху, очевидно через по-
милку; гл. до 229, 6. — 25. срамота = ганьба, стид.
— рубище = дрантє, лахмани.

263, 9. волшебствує (ц., р.) = чарує, відьмує.

264, 23. калдун, колдун (р.) = чарівник; кол-
довство = чарп.

265, 3 з д. плинхводїланпє (ц. з грецкого) =
цегли.

266, 3. впя (ц.) = шия. — 17. окаянний =
безбожний, нещасний. — кощунка (ц., р.) = блюз-
ниця, лихословниця. — 25. пуд = 105, 14.

267, 4. ехидна = гадина, ящірка. — 5. чва-
нець = судина, збанок. — 6. возмутити (ц., р.) =
стурбовати, стрївожити. — розанп (ц.) = різки.

268, 2. баляси точить = жарти строїть, фіґлі
робить, небиліці плете. — 4. сїмо = сюди, тут.

269, 4. лядвія (ц., р.) = стегна. — 1 з д. ска-
зав Швандюра = І тут Квітка через неувагу хибно
написав: Хвайда, а декотрі виданя сю очевидно по-
милку і лишили; гл. до 229, 6.

271, 24. тпхп та мпхп = галас і метушня.
— 25. парло, парлация = добра припарка, бпте. —

9 з д. бешкет = біда, лихо, ганьба. — 7 з д. баня = (тепла) купіль. — ханьки мняти = дармувати, пустовати.

272, 7. позанапрасно = надармо (92, 20).

275, 17. ганчірка = лах, онучка. — 19. три-девять = три рази по девять.

276, 11. під час = на часі.

278, 12. ятрівка = братова чоловіка. — 14. докладати = доносити, досаджувати.

280, 13. жлукто = бодня, балія.

281, 17. погода = 127, 16. — 8 з д. бешиха = рожа (недуга). — 4 з д. вєспіла = наспіла, (в час) прийшла. — шаг = 2 копійки або взагалі дрібний гріш.

283, 2. сколотпна (росс.) = маслянка. — 5. мандрпк = плесканка сира, паляниця з сиром. — масляк = такий гріб (дуже смачний).

286, 4. надсади = шкоди.

287, 2. навнаки сонця = відвернена від сонця. — 7. кашник = горнець (до вареня каші). — по-полам = на половину.

288, 6 з д. перелічка = обраховане.

289, 3. підібрати = підняти, піднести. — за-проторити = заповідіти. — 7 з д. сппрра (ц. з грецького) = відділ війська, рота, компанія.

293, 14. водянчик = начине з водою, збанок на воду. — 9 з д. на-вєспнячки = на пальцях.

294, 24. жарнівка = 42, 14.

295, 24. днпще = 24, 8 з д.

296, 6. екубентп = дрижаки, дроші. — 5 з д. законплити = скривити.

301, 10. троюродні брати = брати в третім поколіню, сини нерідних (стриєчних, тітєчних) братів. — 19. лоском = покотом.

303, 13. деркач = тарахало, мітла. — 9 з д. пістрячка, пістряк = боляк, чирак.

304, 8 з д. поїзд = 138, 25.

305, 8. домівинп = умова, угода. — 1 з д. пятаковий = по п'ять копійок.

306, 9 з д. рундук = ганок, галерія. — 8 з д. куна = в давніх церквах при вході залізний обруч на ланцуху, закладаний на шию проступникам.

307, 3. штеиний = шпетний 32, 6 з д.

309, 17. преткновенне (ц., р.) = притика, притична, перешкода. — 8 з д. плямка = клямка.

310, 13. ковиряти = штовхати, добувати, конірувати. — 25. обріли = знайшли.

311, 2. лелечко = горе! біда! — 12. за-того = за той час, вже зараз. — 2 з д. потурати = уступити, попустити (55, 21).

312, 3 з д. лихоманка = 51, 23. — лихо-радка = 46, 1 з д. — 2. напрасниця = напасть, пеня. — поганка = рід пропащій.

313, 8. обаванне (ц., росе. обаяніе) = очароване. — 16. перстий = земний, порошиний. — 5 з д. денежка = 26, 24.

314, 11. голомозий = лисий, нлішнвий. — 1 з д. Дербенський марш = Дербент головне місто Дагестану над Каспійським морем, здобуте Россянами перший раз в р. 1772, а другий раз 1796. Гл. II. ст. 91, 12 з д.—6.

315, 3. кибалка = чінець, очіпок. — 10. на подряд = за порядком.

316, 5 з д. телушка = телчка.

320, 14. возлюбіє = лоб, чуприна (?). — 19. оле = 242, 4. — 20. великоіменитий = преславний. — 22. увозмездити (ц.) = нагородити. — 23. обуяла = 231, 10 з д. — 10 з д. непреткновений (ц.) = невипищаний. — 9 з д. убиток = страта, шкода. — 7 з д. гнуснообразний (ц.) = обридливий. — 2 з д. вотще (ц., р.) = надармо. — 1 з д. сожгохом = спалилсь-сьмо.

321, 1. язичниця = поганка. — 9. сиріч (ц., р.) = се-б то, то єсть. — 2 з д. куликати = запитати ся.

322, 3 з д. позанапрасно = 272, 7 з д.

323, 7 з д. зачакнути = зачати сохнути, впасти в сухоту. — зачавліти = змарніти.

324, 5. виць = лицем до землі.

VI. ОТ ТОБІ І СКАРБ.

Матеріяли: 1) Малор. пов. Москва 1836. — 2) Вид. Куліша. — 3) Р. Библ. Онинкевича. — 4) Вид. Харк. Земства. — 5) Вид. Югансона.

Поділ на глави поробив я сам.

325. 5 з д. десята була масна = десята неділя по Різді була спропуста (?).

326. 9. обпатрати кабана = (зарізаного) венра справити. — 15. на пуцальній = в неділю на пущене, в остатню неділю мясниць. — 21, 4. застановити = заставити, поставити.

328. 3. байдикки бити = дармувати, лінюхувати, пустовати. — 4. попрйоки = 38, 24. — 12. зовиця = сестра мужа. — 20. опар = окріп. — 1 з д. дівер = брат мужа. — стало бить = значить, отже.

329. 1. красний торг = торг весняний, маєвий. — 3. борозенний = той що їде в борозді, з правого боку запряжений. — 5. середохресте = 181, 6 з д. — 13. кохвейна = кавова. — 20. настоящий = дійстний, правдивий (141, 6).

330. 8. рихтма = стих, вірш.

331. 15. березник = березовий гай. — 19. запола = пола (одежі).

332. 12. причина = притичина, пригода. — 2 з д. протурпти = вигнати.

333. 21. трохп = мало, за мало. — 10 з д. надулїсься = узлісь, край ліса.

334. 4. холодна = арешт, вязниця. — справка = розпитованє, допит, протокол. — очна ставка = доочне ставанє, конфронтація. — свідительські показання = зізнаня (вискази) свідків. — 20. чистий четвер = страстний четвер. — 24. парлація = 271, 25. — 1 з д. прогуляй = пропусти.

335. 9. притьмом = 18, 3 з д. — 4 з д. патика = 26, 3 з д. — кнутовище = пужало, бичівно.

336. 1. шевелити ся = рухати ся (57, 11). — 11. напужитись = надути ся, найжити ся. — 19. повіренний = довіреник, повновластник, адвокат. — 23. закавраші = вилги. — 5 з д. нужди мало = (і) гадки мало, байдуже.

337. 19. на речах (збиваетесь) = в бесїді. — 23. постояльний (двір) = заїздний дїм.

338. 14. пелька = пасть, горло. — 18. кошатина = котятина. — 23. мурдо = кіт.

339. 16. потрапезовати = попоїсти (106 3 з д.).

340, 13. дій його чести = що за диво? (Окличник *дій* виражає здивованє і гнів.)

341, 6 з д. свість = жінчина сестра.

342, 10. затушковати = закрити. — 10 з д. закопшити губи = задерти ніс до гори, дупи ся (296, 5 з д.).

343, 13. жлукто = 280, 13.

344, 7. удоволь = досить, подостатком. — 15. одіяние = діяние (106, 7 з д.).

345, 16. чаплія = сковорода, пательня.

346, 19. окунів ловити = куняти, дримаючи кивати ся.

347, 7. Гогги та Магоги = вороги царства божого, котрих колісь сатана зведе на війну. (Одкрите сьв. Йоана 20, 8.)

348, 11. хамло = хворост, ломаче. — 15. Мп-колу звалити = приповідка о кімсь, що занадто спішить. — 20. берлин = карита. — 5 з д. ало мус'є, ало, вене ісі (франц. *allons, monsieur, allons, venez ici*) = нуже, пане, нуже, ходіть сюди. — 3 з д. ґарсон (франц.) = хлопець, служка.

349, 13. ребронт = дорога матерія, одіж з такої матерії. — 22. просільний = засолений, маринований. — 7 з д. ташувати ся = розкладати ся вигідно. — 5 з д. четвертак = чверть рубля або 25 копійок. — 2 з д. кабацький = шинковий.

350, 3. полугарна горілка = проста, кепска горілка. — 6. обїздчик = кінний стражник скарбовий. — 7. ввійомка = конфіскаата заборонених товарів, контрабанда.

351, 16—18. мадьюру, шатай-моргай і т. д. = добрі роди вин португальських і французских, назви їх поперекручовані.

352, 6. приданки = приданє, свояки або гості весільні молодой. — перезва = запрошенє (на весілю) свояків і приятелів себе взаїмно в гості, особливо запрошенє від тестя і теці до свекра і свекрухи. — 17. безпереводно = без перерви.

353, 6. душоґубець = убійця (73, 24). — змінник = зрадник. — харцизяка = розбійник. — 17. пічкур = той що в печі палить, грубник, грубар. — 23. скраклі = круглі.

354, 3. у сина = у дідька (24, 20). — 10. токовий = надзиратель на току. — приказний =

економ. — 12. у Водолазських винокурів = угоральників в Водолазах (місті харківської губернії). — 13. трубиця = комин. — 15. паровик = парова машина. паровий котел. — душник = затула, вентиль.

355, 9. фор-бе (франц. fort bien) = дуже добре. — 20. куш (франц. couche) = лягай, клади ся. — 25. кохве = кава. — 7 з д. позумент = тасьма, вишивка.

356, 1. прихожа = передшкій. — 16. дамки = варцаби.

357, 17. заваллящий = 23. 21. — 18. живжик = фертик, финтик, франт. — 10 з д. ололоник = вараха, кошетка.

358, 4. на линину троцтити = на липові скипки колоти. — 12. наворачати = багато пустого (дурного) наговорити (69. 1). — 10 з д. одкупщик = 16, 15. — 4 з д. підвал = погребок, (суха) пивниця: підвальний = пивничник.

359, 24. гольтіпака = гультай, волоцюга. — 3 з д. шавка = шпіц, вівчарський пес. — 2 з д. медеян = великий пес, британ.

360, 13. цеп, цепок (росс.) = ціп, ланцюх, ланцюшок. — віршаник = віршописець, віршомаз. — 19. на руку ковінька = 83, 1. — 6 з д. ляскуха = така що все ляскає (теркоче). — 3 з д. смутки (росс.) = брехні, сплетні, наговорн.

362, 2. стовбула перекидати ся = лице вкривляти. — 20. пригребця = груба, кагла.

363, 9. підплигувати = підскакувати. — 17. круча прекрутенна = дуже стрімка (спадиста) стромина. — 6 з д. качати ся = гойдати ся. — 4 з д. на-збитки = на збитки.

364, 5. мірошник = мельник. — 13. корчемство = збитки, біянки в корчмі. — 19. возити ся з ким = заходити ся (багато) з ким, коло кого (106. 3 з д.). — 2 з д. соняшниці = 254, 24.

365, 10. брат у третіх = брат в третім поколіню, троюродний брат 301, 10.

VII. КОЗИР-ДІВКА.

Матеріяли: 1) Козырь-дивка. (Посвящается Ольгѣ Яковлевнѣ Кашиной. Отъ Грццѣка Основья-

ненка. 11-го Юля 1836.) Санктпетербургъ. 1838. — 2) Вид. Куліша. — 3) Р. Библ. Онишкевича. — 4) Вид. Харків. Земства. — 5) Вид. Іогансона. — (Виданя під 3., 4. (!) і 5. суть тільки передруками з вид. Куліша.)

Поділ на глави поробив я сам.

367. козир = хват, зух.

368, 7 з д. звозчик = погонєць, погонпч.

369. 8 з д. щоголяти, щеголяти (росс.) = чепурити ся.

370. 2. три-листа = така гра в карти.

371. 4. обпатрати = привести в порядок, опрядити, опрятати.

372. 1 з д. Тимосї = Квітка написав: Трохимові. Такпх помилок подпбує ся і в сїй повісти більше. Пор. до 229, 6.

373, 4. братові = Квітка написав: батькові.
372, 1 з д.

374, 5. собствєнный = власпий. — 10. капость = пакость. — 10 з д. Макухи = Квітка написав: Мпкити. 372, 1 з д.

375, 22. рїст = відсотки, провізпя.

377. 12. долівка = 250, 24. — 4 з д. волосне правление = 184, 18.

378, 8. перезва = 352, 6.

379, 20. хантурки = 150, 18.

380. 17. проїзществне = те що зайшло, подїя, гісторія. — 18. нада (росс.) = 28, 10 з д. — 24. полишне (поличне) = крадене. — приобщити = долучити, доложити.

381. 4 з д. каторга = засланє на тяжку роботу.

382, 7. протурити = загнати (332, 2 з д.). — 20. чмихати = форкати. — 25. коїх (росс.) = яких, котрих. — 10 з д. обпек (росс.) = обшукване, ревізпя. — 9 з д. похищенє, похитити (росс.) = захопленє, крадіж: захопити, украсти. — 2 з д. понятї = вибранї люде до помочи урядникови, слїдчому судьї, яко свїдки, мужї довіря. — 1 з д. земський = краєвий.

383, 11. сажок = хлївець, кормпик. — 20. костити = 216. 5. — 24. шпичками = 75, 22. — 9 з д. штоф = чотирогранна фляшка. — 7 з д. здесечка = тутечка.

384, 2. начєрно (росс.) = на чорно, брульон

концепт. — 12. за час = 125, 13. — 5 з д. потуха = успокоєне, полегша.

386, 16. качество (росс.) = якість, вдача, прикмета (тут, розуміє ся, лиха). — 20. зборщик подушних і общественних = поборця поголовного і громадского податку (16, 16 і 18, 6 з д.).

388, 2. повальний (росс.) = поголовний, загальний. — 1 з д. бродяжнити (росс.) = волочити ся. — домостроїтельство (росс.) = господарство, заряд дому.

390, 9. переворочувати = перевертати. — 4 з д. разві = хіба. — 1 з д. сказка = вказ, тут розуміє ся тих, що мають ставити ся до войска (95, 1 з д.).

391, 12. дзиґа = фуркало, вертілка.

393, 3. дядина = сестра матері. — 3 з д. пробишака = розбишака.

395, 5 з д. племінник = 94, 22.

396, 6 з д. отоцати (росс.) = охлянути, змарніти, випостити ся.

398, 10. зрябіти = 209, 8. — 7 з д. постижно = нагло. — 2 з д. тяжиновий = 13, 4 з д. — 1 з д. халатик = шляфрок.

400, 7. повинити ся (росс.) = признати ся (до вини).

401, 16. горниця = сьвітлиця, кімната. — 9 з д. справила ся = опам'ятала ся, прийшла до себе.

404, 5 з д. спесивий = гордий.

405, 1. пикатий = мордатий. — 9. втирити = впахати.

409, 7. хороми = будинки. — 15. на-голо = всі загалом (16, 22). — 10 з д. вивернеш ся = вкрутиш ся.

410, 15. сторжити ся = сторгувати ся, згодити ся (225, 7).

411, 8 з д. кавалерия = ордер кавалерский, рицарский (219, 25). — 2 з д. потурати = 311, 2 з д.

412, 14. угомонна (уголовна) палата = кримінальний (карний) суд.

413, 1. надомно (зам. надобно, росс.) = потрібно.

416, 18. обидити = уразити, скривдити.

418, 5. безделиця (росс.) = дрібниця.

420, 23. без сприся = без спросу 27, 3 з д. — сундук = куфер, скриня.

421, 8 з д. біржаник, збіржаник = фіякер, властитель фіякра; збіржа = фіякер, повозка (123, 17).

422, 8 з д. красна бумажка = червоний паперець, с. є. червона 10-рублева банкнота. — 4 з д. збитеньщик = той що продає збитень (47, 3).

424, 9. сполать (грец.) = на многая літа. — 16. дрожки = візок, повозка.

425, 9. полотняна стіна = параван. — 21. скажуть: лоб = скажуть: здатний до войска.

428, 18. шарити = перешукувати, ншпорити.

434, 7. киркати = кликати насъмиваючись: кир, кир, кир! (505, 4 з д.) — 14. вездє (росс.) = всюди.

436, 3. а дзуски = а зась. — 5. бездільник (росс.) = ледар, обірванець (184, 15). — 19. бешкет = зневага, ганьба. — 22. у бігах = на утечи, утік. — льгота = пільга, полегша.

437, 9. поняті = 382, 2 з д. — 10. цїновщик = таксатор. — 17. причет = товариші. — 7 з д. почот = почесть, повага; знатні люде, весільні гості (138, 16).

441, 7. врыош (росс.) = лжеш, брешеш.

442, 1. піл = 59, 25.

VIII. СЕРДЕШНА ОКСАНА.

Матеріяли: 1) Ластівка. Сочиненія на малоросійскомъ языкѣ. Собраль Е. Гребенка. Спб. 1841. — 2) Вид. Куліша. — 3) Р. Библ. Онишкевича. — 4) Вид. Харків. Земства. — 5) Вид. Іогансона.

Поділ на глави поробив я сам.

444, 9. жодного. = 140, 2.

445, 11. пужка, пуга = батіг. — 24. Векла = Текля.

446, 3. скіпщнна = поділ зібраного збіжа на копи. — 5. срок = термін, реченець. — 8. ревизія = провірене спису людей задля податків або бранки. — 20. сказка = 390, 1 з д.

447, 1. казусний = надзвичайний, дивний. — 3. ізпросить розрїшенія (росс.) = попросити дозволу. — 4 з д. забалаянтрасить = 36, 10. — 1 з д. баляси точить = 268, 2.

448, 16. ти в мене жалістлива = ти мене жалуєш (94, 12). — 5 з д. гребінь = кужілка.

450. 15. кострубонько = така ігра на гаївці.
— 6 з д. завалина (росс.) = приспа.

451. 4. гроб = така ігра весняна.

453. 5. заштовав ся = пробував, трібував. —
займати = зачіпати.

456. 9 з д. корж = плячок. — 1 з д. служивий = 19, 16.

463. 24. спражній = 27, 16. — 9 з д. вірно = певно.

464. 3. гадии = Всі виданя мають: години. —
10. грібішок (росс.) = гребінець. — 13. компот = жіноча верхня сукня.

469. 7. тебе покоїти = о спокій постарати ся для тебе, спокій забезпечити тобі. — 18. спіху = успіху. — 21. тихенько = 67, 20.

471. 11. потускне = помрачить ся, стемніє.

472. 7. постій = квартира, кватирунок: постійне = кватирункове.

473. 7 з д. згодить = почекає (127, 16).

474. 2 з д. копирса = ловбає.

475. 9. підтакачка = підтакуючий (другий староста чи сват, що має підтакувати тому, що перший говорить), підбрехач.

476. 7 з д. мичка = прядиво.

478. 21. на масниці (154, 23) волочити колодку = такий давний звичай чи обряд чіплення колодки. — 23. ватажок = ватажку, ватагу.

479. 20. лясн = підлещуваня, приманки (59, 1).

482. 6 з д. платьтїв і платків і хусток = одержий і хусточок і хусток на голову.

483. 4 з д. парчевий = 20, 19.

485. 6. перст = палець. — 7. бузувірка = бісурманка (165, 17).

488. 6. уксус = оцет.

491. 5. чуть (росс.) = ледве, скоро.

492. 2 з д. ребінонок (росс.) = дитина.

493. 13. каравулять = стережуть, пильнують (17, 2 з д.).

494. 1. кушанье = страва, їжа. — 5. шинеля = плащ (з рукавами).

496. 1 з д. канава (росс.) = рів, фоса.

497. 20. годовичок = річчяк.

498. 4. худа = лша (39, 14).

З М І С Т.

	СТОРОНА
Григорій Квітка-Основ'яненко	3
Повісти	7
I. Салдаський патрет	9
II. Маруся	37
III. Мертвецький великдень	149
IV. Добре роби, добре і буде	178
V. Конотонська відьма	221
VI. От тобі і скарб	325
VII. Козир-дівка	367
VIII. Сердешна Оксана	444
Приписки	514

Помічені помилки друкарські.

НА СТОРОНІ	В СТРИЧЦІ	НАДРУКОВАНО	МАЄ БУТИ
73.....	3 з д.....	зазираюви . . .	зазираючи
100.....	4 „	ся хйба	ся, хйба
128.....	22 помяніть помяніть
130.....	5 з д.....	. вічною вічну
135.	8 сидить сидіть
231.	1 з д. пирбо- прибо-
243.....	1 „ хучше лучше
251.	2 усякий і усякий
276.....	1 з д. і лом лом і
300.	8 Зарйоха Забрйоха
301.....	4 то у та у
315.	17 каже; каже:
389.....	17 випозїхавшись .	. випозїхавшись,
449.	21 покликали покликати
487.	2 пити, пити.

Руска Лисьменність.

Від мая 1904-ого року розпочав я, по давньому мому задушевному бажаню, видавати **бібліотеку руских клясиків**, се-б то твори найзнаменитших наших писателів, під назвою »Руска Письменність« — після отсих засад: 1) щоби видати твори всіх наших найзнаменитших писателів (окрім живучих ще), почавши від Котляревського а скінчивши на Кониськім, по можности в повноті, о скілько лиш мають літературну та не часову але й трівкійшу вартість; 2) щоби подані були при кождім авторі его портрет і коротка житєпись та річеві і язикові поясненя для легшого розуміня; 3) щоби по-при сій популяризаторській цілі мати на оці також ціль наукову, отже давати текст критично провірений зо старанною корректою, в пляновім розкладі, з доданем в приписках незнаних а важнійших подробиць, і т. и.

Від 15. мая 1904. до 15. січня 1913. року вийшли :

1) Твори Івана **Котляревського**, Петра **Артемовського-Гулака**, Євгенія **Гребінки**, II-ий наклад 1908. року в 4000 примірників. (I-ий наклад в 3000 прим. з 1904. р. розкуплений.) Сторін 536.

2) Твори Григорія **Квітки-Основяненка**, два томи. I-ий том II. наклад в 5000 примірників 1912, сторін 544. (I-ий наклад в 4000 прим. з 1904. р. розпроданий.) II-ий том 1905, стор. 552 розпроданий, новий наклад друкує ся.

3) Твори **Маркіяна Шашкевича**, Якова **Головацкого**, Николи **Устияновича**, Антона **Могильницького**. 4000 прим. 1906. Стор. 624 (розпродані).

4) Твори Амврозія **Метлинського** і Николи **Костомарова**. 3000 прим. 1906. Стор. 496 (розпродані).

5) Твори Тараса **Шевченка**, третє виданє, поправлене і розширене, в двох томах; 10.000 прим. 1912. Сторін I-ий том 552. II-ий том 544. (Друге виданє в 5000 прим. 1907., сторін I. том 544, II. том 532, розкуплені в році 1911.)

6) Твори Пантелеймона **Куліша**, в 6-ох томах: 5000 прим. I. том 1908, стор. 504; II. т. 1909, стор. 560; III. т. 1909, ст. 576; IV. т. 1909, ст. 528; V. т. 1910, ст. 560; VI. т. 1910, ст. 700.

7) Твори Леоніда **Глібова**, Ксенофонта **Климовича**, **Володимира Шашкевича**. 5000 прим. 1911. Стор. 580.

8) Твори Олексі **Стороженка**, 5000 прим., 1911, стор. 592.

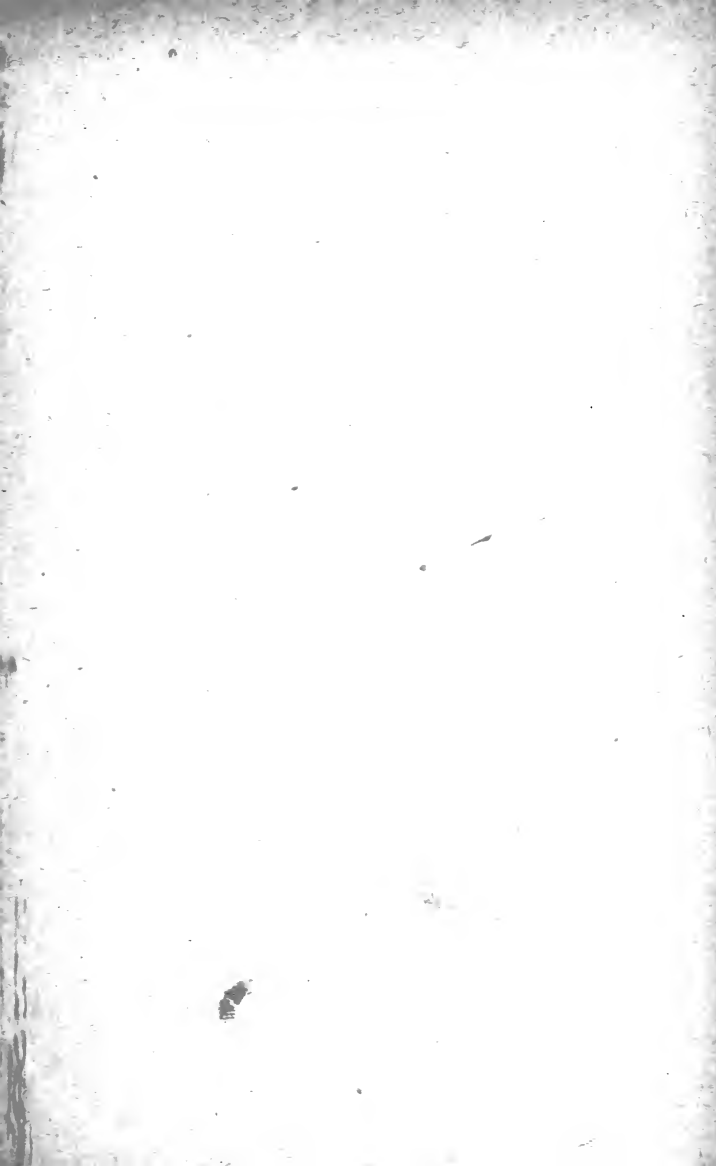
9) Твори Ізидора **Воробкевича**, 5000 прим., в 3-ох томах. I. том 1910, ст. 420; II. т. 1911, ст. 412; III. т. друк кінчить ся.

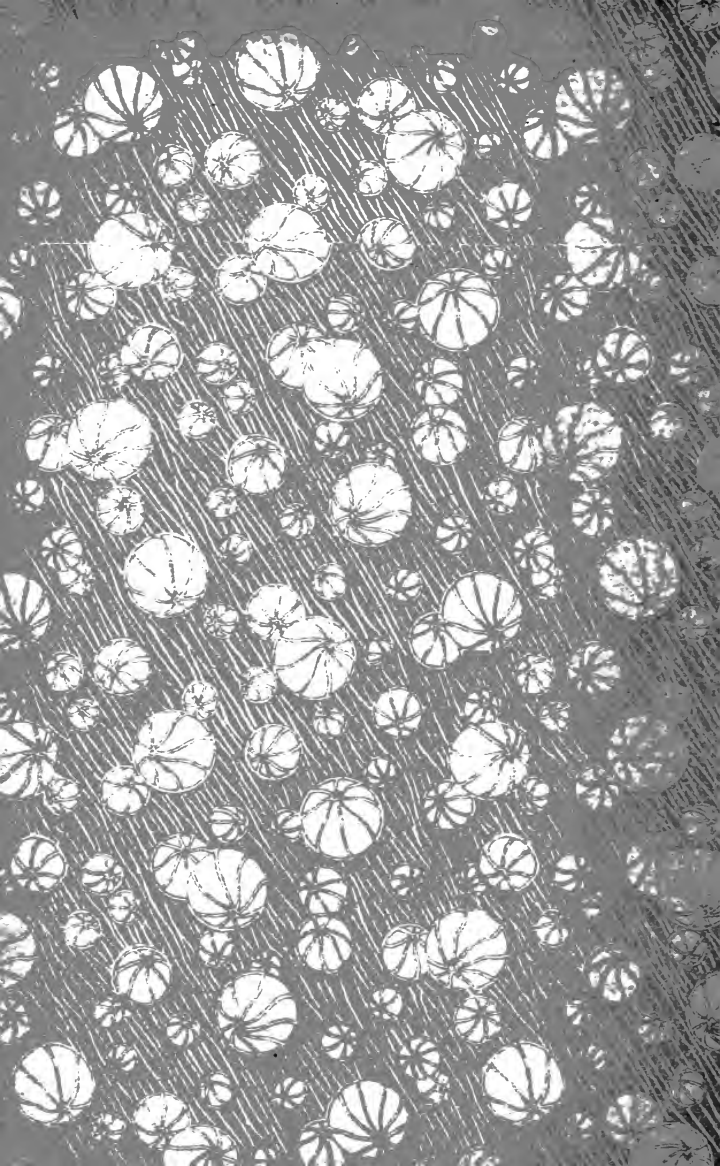
10) Твори **Степана Руданського** в 3 томах; друк I-ого тому кінчить ся.

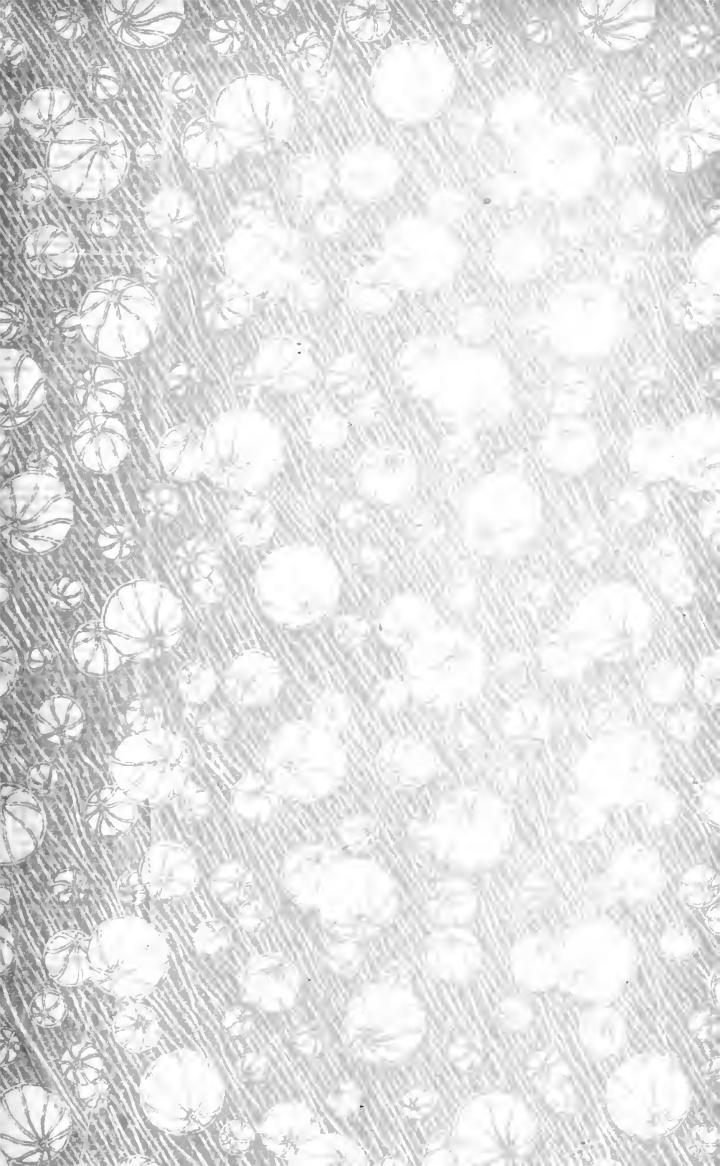
Ціна - кожного тому: в звичайній оправі 1 К 60 с, в красній оправі 2 К.

У Львові 15. січня 1913.

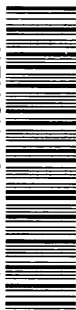
Юл. Романчук.

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 12 05 04 08 001 2